

GEOGRAPHICA SLOVENICA

32

Jernej Zupančič

SLOVENCİ V AVSTRIJI

THE SLOVENES IN AUSTRIA

UDK

323.15(436=163.6)

911.3:323.15(436=163.6)

Inštitut za geografijo
Institute of Geography

Ljubljana 1999

Tisk Geographice Slovenice 32 je omogočilo
Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

Urednica — Editor
dr. Metka Špes

Uredniški odbor — Editorial Bord
*Prof. dr. Vladimir Klemenčič, Peter Repolusk, dr. Milan Bufon,
dr. Avguštin Male, dr. Feliks J. Bister*

Prevodi — Translations
Branka Klemenc

Lektoriranje
Milojka Štampfl - Mansoor

Tehnični urednik — Technical Editor
Iztok Sajko

Založil — Published by
*Inštitut za geografijo — Institute of Geography
1000 Ljubljana, Trg francoske revolucije 7, Slovenija*

Tekoči račun 50100-603-4032

Odgovorni urednik — Responsible Editor
dr. Jernej Zupančič

Tisk — Printed by
VB&S d.o.o., Milana Majcna 4, Ljubljana

Naklada 600 izvodov

KAZALO

I. Uvod	11
II. Teoretični pogledi na narodno in manjšinsko vprašanje	17
2.1 NASTANEK IN RAZVOJ NARODOV V EVROPI	17
2.2.1 Narodi in nacije.....	17
2.1.2 Politični in etnični narodi.....	18
2.1.3 Prihodnost »etničnega«.....	23
2.2 MANJŠINE.....	29
2.2.1 Avtohtone narodne manjšine	30
2.2.1.1 Oblikovanje in vrste avtohtonih narodnih manjšin	30
2.2.1.2 Avtohtone narodne manjšine so dolgo pomenile konfliktni potencial.....	31
2.2.1.3 Avtohtone manjšine postajajo pospeševalec prekomejnih odnosov.....	33
2.2.2 Izseljenci.....	35
2.2.2.1 Oblikovanje izseljenskih skupnosti.....	35
2.2.2.2 Slovenski izseljenci po svetu.....	36
2.2.2.3 Nekatere značilnosti izseljenskih skupnosti	39
2.2.3 Zdomci.....	43
2.3 IDENTITETA.....	44
2.3.1 Pojav in vsebina identitete	44
2.3.2 Socializacija – oblikovanje identitete	49
2.3.3 Asimilacija – proces spreminjanja identitete.....	53
2.3.3.1 Pospeševalni in zaviralni dejavniki asimilacije	56
2.3.4 S katerimi identitetami se soočajo Slovenci v Avstriji.....	59
2.3.4.1 Slovenska identiteta.....	59
2.3.4.2 Vindišarstvo.....	61
2.3.4.3 Avstrijska identiteta	63
2.3.4.4 Regionalne in druge identitete	68
2.4 METODOLOGIJA PROUČEVANJA ETNIČNE IDENTITETE	69
2.4.1 Vsebina identitete	70
2.4.2 Večplastnost identitete	72
2.4.3 Metoda komunikacijskega kroga – proučevanje rabe jezika	73
III. Slovenci v Avstriji	78
3.1 ZGODOVINSKA POVEZANOST SLOVENCEV S PROSTOROM DANAŠNJE AVSTRIJE	78

3.1.1	Slovenci od Karantanije do konca srednjeveške kolonizacije	78
3.1.2	Turški vpadi, kmečki upori in protestantizem	79
3.1.3	Dunaj postane najpomembnejše izobraževalno središče Slovencev	81
3.1.4	Od narodnega preporoda do oblikovanja slovenskega naroda	83
3.1.5	Razpad monarhije in nastanek slovenske manjšine	89
3.1.6	Slovenci v Avstriji po drugi svetovni vojni	92
3.2	ŠTEVILČNI RAZVOJ SLOVENCEV V AVSTRIJI	96
3.2.1	Statistični popisi in druge oblike ugotavljanja narodne sestave prebivalcev	96
3.2.2	Številčni razvoj in današnja poselitev Slovencev v Avstriji	100
3.2.2.1	Številčni razvoj Slovencev na Koroškem	100
3.2.2.2	Številčni razvoj Slovencev na Štajerskem	112
3.2.2.3	Številčni razvoj Slovencev v Celovcu, Gradcu in na Dunaju	114
3.2.2.4	Številčni razvoj prebivalstva v popisni skupini »vindiš«	115
3.2.2.5	Osebe brez avstrijskega državljanstva	116
3.3	ZNAČILNOSTI DEMOGRAFSKE IN SOCIALNE SESTAVE SLOVENCEV V AVSTRIJI	117
3.3.1	Sestava slovensko govorečih po starosti in spolu	117
3.3.1.1	Avstrijski državljani	117
3.3.1.2	Osebe brez avstrijskega državljanstva	120
3.3.2	Izobrazbena sestava slovensko govorečih	122
3.3.3	Zaposlitvena sestava slovensko govorečih	128
3.3.4	Položaj slovensko govorečih v poklicu	134
3.4	O POLOŽAJU SLOVENCEV V AVSTRIJI	139
IV. Identiteta Slovencev v Avstriji		144
4.1	OBLIKOVANJE IN SPREMINJANJE IDENTITETE	144
4.1.1	Vpliv družinskih razmer na identiteto	144
4.1.2	Vpliv socialnih dejavnikov	146
4.1.3	Vplivi bivalnega območja	148
4.1.4	Vplivi širšega okolja na identiteto	153
4.1.5	Osební vplivi na identiteto	157
4.2	JEZIK IN KOMUNIKACIJA	158
4.2.1	Raba slovenščine v družini	159
4.2.2	Raba jezika pri različnih generacijah	162
4.2.3	Raba slovenščine zunaj družine	167
4.2.4	Raba slovenščine v različnih območjih poselitve Slovencev	171
4.2.5	Kulturno življenje in javni mediji so priložnosti za ohranjanje slovenščine	176

4.3 VSEBINA IN LASTNOSTI IDENTITETE SLOVENCEV V AVSTRIJI	180
4.3.1 Vsebina identitete	180
4.3.2 Večplastnost identitete pri Slovencih v Avstriji	185
4.4 SKLEPNE UGOTOVITVE O IDENTITETI SLOVENCEV V AVSTRIJI	189
V. Literatura in viri	193
5.1 LITERATURA	193
5.2 VIRI	217
VI. Summary	218
6.1 INTRODUCTION	218
6.2 NUMBER AND SETTLING OF THE SLOVENES IN AUSTRIA	223
6.2.1 Present Settling Distribution of the Slovenes in Austria	225
6.3 SOCIAL STRUCTURE OF SLOVENIAN POPULATION IN AUSTRIA	257
6.4 IDENTITY MEASURING – A CONTRIBUTION TO THE METHODOLOGY OF STUDYING ETHNICAL IDENTITY	229
6.4.1 Identity Contents	230
6.4.2 Multilevel Identity	233
6.4.3 Communication-Circle Method, or Language-Use Investigation	235

ZAHVALE

Ob izidu tega dela se zahvaljujem prof. dr. Vladimirju Klemenčiču za mentorsko podporo, ki mi jo je nesebično nudil ves čas mojega znanstvenega usposabljanja. Ostal mu bom trajen dolžnik. Posebno zahvalo izrekam dr. Feliksu J. Bistru za vso pomoč pri terenskem delu, posebej med Slovenci na Dunaju. Prav tako se zahvaljujem dv. sv. dr. Reginaldu Vosporniku, ravnatelju Zvezne gimnazije in Zvezne realne gimnazije za Slovencev v Celovcu, zlasti za sodelovanje pri pripravi dvojezičnih vprašalnikov ter izvedbi anketiranja. Enako velja iskrena zahvala za sodelovanje pri izvedbi anketiranja tudi mag. Maji Amrusch Hoji, ravnateljici Dvojezične trgovske akademije v Celovcu ter dr. Janku Zerzerju, ravnatelju Višje šole za gospodarske poklice v Šentpetru ter deželnemu šolskemu nadzorniku dv. sv. dr. Antonu Feinigu ter njegovemu nasledniku dr. Teodorju Domeju. Zahvala gre tudi dr. Ludviku Karničarju za pomoč pri terenskem delu v Gradcu ter dr. Avguštinu Malleju, direktorju Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu, pri promociji disertacije. Skromno upam, da sem s tem delom vsaj malo povrnil za pomoč in skrb, ki sem je bil deležen.

Zahvaljujem se Inštitutu za geografijo in vsem sodelavcem, ki so z razumevanjem spremljali nastajanje disertacije kot predhodnice te knjige, posebej kolegu Iztoku Sajku, ki je delo tehnično pripravil za tisk.

Posebno zahvalo izrekam tudi svoji družini, ki je potrpežljivo prenašala mojo odsotnost v času izdelave disertacije ter pri pripravi tega dela. V hvaležnosti jim tudi posvečam to knjigo.

Predgovor

Delo »Slovenci v Avstriji« sodi v okvir več kot tridesetletnih znanstvenih prizadevanj slovenske socialne in politične geografije na področju proučevanja slovenskega narodnega vprašanja, ki zajema poleg Slovencev kot večinskega naroda v lastni državi še manjšine v Sloveniji in druge etnične skupine ter skupnosti, prav tako pa tudi Slovence zunaj Slovenije, ki živijo kot manjšine v sosednjih državah, kot zdomci na začasnem delu v tujini ter kot izseljenci in njihove potomci v Evropi, Južni in Severni Ameriki ter Avstraliji. V tem obdobju smo samo z magisteriji in doktorati podrobno proučili razmere Slovencev v Italiji, Argentini, Kanadi, Avstraliji in sedaj tudi Slovence v Avstriji. To ter bogata bibliografija znanstvenih in strokovnih prispevkov o Slovencih zunaj Slovenije, objavljenih v Sloveniji in v tujini postavlja slovensko geografijo med najpomembnejše vede na interdisciplinarnem področju narodnega vprašanja. V ospredju geografskega proučevanja etničnosti so način poselitve, socialna in selitvena dinamika, demografska in socialna struktura ter odnosi in procesi na območju poselitve etnično opredeljenih skupnosti, prav tako pa tudi funkcije poselitvenega prostora teh skupnosti in tudi vloga etničnih skupnosti v širšem prostoru nasploh.

V zadnjem desetletju smo priča velikim političnim spremembam znotraj Evrope, ki se zrcalijo tudi v spremenjenih pogojih etničnega bivanja. Prav s pomočjo pričujočega dela moremo ugotoviti, da nudijo spremenjeni politični odnosi, še posebej pa sodobna informacijska družba in tudi sam proces evropske integracije z odpiranjem meja in čezmejnim sodelovanjem manjšinam in drugim etničnim skupnostim določene možnosti preživetja. Pripadniki manjšin se lahko sedaj individualno ali organizirano vključujejo v gospodarsko, kulturno in politično življenje večinske družbe ter v družbo v državi matičnega naroda, pri čemer imajo prednost znanja dveh jezikov in poznavanja dveh kultur. Vse to služi k mednarodnemu sožitju in pospeševanju funkcije odprte meje kot povezovalnega člana v procesu evropske integracije.

Avtorjeva študija sloni na obsežnem terenskem delu, pri katerem je avtor uporabil več kot 500 anket in nad 100 intervjujev, a prav tako analiziral stare in najnovejše statistične podatke ter uporabil obsežno literaturo. Na nek način je to monografija o Slovencih v Avstriji, ki jo odlikuje preseženost pogledov na dihotomijo avtohtono – neavtohtono, čeprav avtor jasno loči manjšino od priseljencev in zdomcev, kolikor je pač glede na podatke mogoče.

Zupančičevo delo ne predstavlja le prispevka k poznavanju razmer in problemov Slovencev v Avstriji, temveč pomembno prispeva k izpopolnjevanju metodologije in teorije nacionalnega vprašanja v okviru socialno- in politi-

čnogeografskega proučevanja. Avtor je pri tem upošteval globalne tokove etničnega razvoja v Evropi in svetu, ilustriral pa ga je predvsem z domačimi — slovenskimi primeri (skupin prebivalstva v Sloveniji, Slovencev na območjih avtohtone poselitve v sosednjih državah ter zdomcev in izseljencev), ki so, globalno gledano, podobni kot pri pripadnikih drugih narodov v Evropi. Je prvo delo, ki povezuje probleme vseh Slovencev v Avstriji ne glede na kriterije avtohtonosti in trenutnega bivalnega območja, jasno pa upošteva in podčrtuje razlike v njihovi kulturi, zavesti, vsebini in obliki identitete ter stvarnih življenjskih razmerah kot so npr. demografska, socialna in izobrazbena struktura ter način poselitve. Avtor je posebej izpostavil sedanje razmere različnih skupin Slovencev v Avstriji v pogojih moderne urbane in informacijske družbe ter sodobnim pogojem oblikovanja in ohranjanja identitete.

Avtor že v jedrnatem uvodu ter v kratkem zgodovinskem pregledu podčrta kompleksnost in celovitost narodnega vprašanja. Slovenstvo umešča v evropski in svetovni okvir in na Slovence gleda kot na celoto in ugotavlja, da smo po značilnostih etničnega obnašanja podobni ostalim evropskim narodom, čeprav se zaveda razlik med posameznimi skupinami Slovencev v Sloveniji in po svetu. Slovenci v Avstriji so del slovenskega naroda in sicer kot pripadniki narodne manjšine, izseljenci in zdomci.

Dosedanje raziskave o Slovencih v Avstriji so bile ne glede na stroko večinoma osredotočene samo na območje avtohtone poselitve na avstrijskem Koroškem, kvečjemu še na Štajerskem, in ne tudi na ostala območja v Avstriji. Zato so bile tudi pogoste navedbe o 14.000 »Slovcih« po uradnih statističnih podatkih po občevelnem jeziku za leto 1991. Zupančič je v svojem delu upošteval najnovejše selitvene tokove in ugotovil, da živi znaten del Slovencev (nad 6000) izven območja avtohtone poselitve. Nekatera nova naselitvena jedra so sorazmerno močna (na Dunaju nekaj manj kot 2000, v Gradcu okrog 1000 in v vseh drugih velikih avstrijskih mestih nad 100 slovensko govorečih). Dejansko je Slovencev (po jeziku) statistično nad 20.000, poleg teh pa še dobrih 10.000 zdomcev, ki bivajo v Avstriji začasno. Skupaj torej nad 30.000 oseb slovenskega porekla po uradni statistiki. S pomočjo terenskih proučevanj je Zupančič ocenil na skupno slovensko populacijo v Avstriji na najmanj 60000 oseb.

Posebna odlika tega dela je pomemben teoretski in metodološki prispevek k proučevanju narodnega vprašanja, posebej kar zadeva narodno identiteto. Le-to pojmuje kot vsebino etničnosti in ne zgolj kot zunanjo »fasado« narodne pripadnosti. Ugotovil je vsebino identitete, ki jo sestavljajo subjektivni in objektivni elementi, ki jih je razvrstil v pet komponent: jezikovno-kulturne, zgodovinske (izvor, rod), prostorske, socialnogospodarske in politične. Za identiteto pripadnikov manjšin je značilen določen primanjkljaj elementov narodne identitete (kar je znamenje asimilacije) ter pojav večplastnosti identitete. Posebej je ugo-

tavljal tudi pogoje oblikovanja in ohranjanja (oziroma spreminjanja) narodne identitete. Z novo metodo komunikacijskega kroga je ugotovil na eni strani razlike v uporabi slovenskega jezika pri slovenskih prebivalcih, ki živijo v različnih območjih, na drugi strani pa tudi oblike, v katerih se pojavlja. S tem je že načeto tudi vprašanje zaščite slovenskega prebivalstva, ki živi izven ozemlja avtohtone poselitve. Kako naj v pogojih prostorske razpršenosti zadržijo svojo identiteto? To vprašanje je dokaj novo in mu bo zato v prihodnosti treba posvetiti tako teoretsko kakor tudi praktično pozornost. Ne glede na tip poselitve so za manjšine zelo pomembni stiki in povezanost z matičnim narodom. Zupančič je v svojem delu pokazal na prostorske funkcije narodnih manjšin v obmejnem prostoru, posebej pri čezmejnem povezovanju. V tem pogledu je pomembno tudi manjšinsko prebivalstvo, ki kljub oddaljenosti od državne meje opravlja določene prostorske funkcije meddržavnega sodelovanja, kot na primer dunajski in graški Slovenci. Zato je izjemnega pomena njegovo opozorilo na t.i. funkcionalni prostor, ki obsega poleg območja naselitve tudi tisti prostor, kjer pripadniki manjšine (a tudi izseljenci in zdomci) opravljajo različne funkcije kot so npr. izobraževanje, delo, oskrba in podobno.

Pri varstvu položaja in identitete narodnih manjšin je pomembna na eni strani integriranost v večinsko družbo, na drugi strani pa mora manjšina izkazovati določeno funkcionalnost, potrebnost obstoja, saj je le na ta način lahko vezivo izboljšanja mednarodnih odnosov, pobudnik in kolikor je to glede na številčnost pač mogoče, tudi nosilec dejavnosti v gospodarstvu, kulturi, izobraževanju, cerkvi, politiki v obmejnih in etnično mešanih okoljih.

Zupančič je v svojem delu z upoštevanjem celotne Avstrije kot prostora slovenske poselitve, z upoštevanjem različnih oblik etničnega bivanja, z jedrnatim zgodovinskim in k celovitosti narodnega vprašanja stremečim pregledom, s strukturno analizo, obsežnim terenskim delom, upoštevanjem vseh dosedanjih popisov in ocen in uporabo nad 400 enot citirane literature opravil veliko in v nekaterih pogledih tudi pionirsko delo, vsekakor pa celovit pregled o današnjem življenju in problemih Slovencev v Avstriji. Delo je še posebej dragoceno zaradi jasno opredeljenih teoretičnih izhodišč in izdelane metodologije proučevanja narodne identitete, ki jo je mogoče uporabiti na primerih drugih manjšin oziroma etničnih skupnosti kjerkoli v Evropi in svetu.

Prof. dr. Vladimir Klemenčič

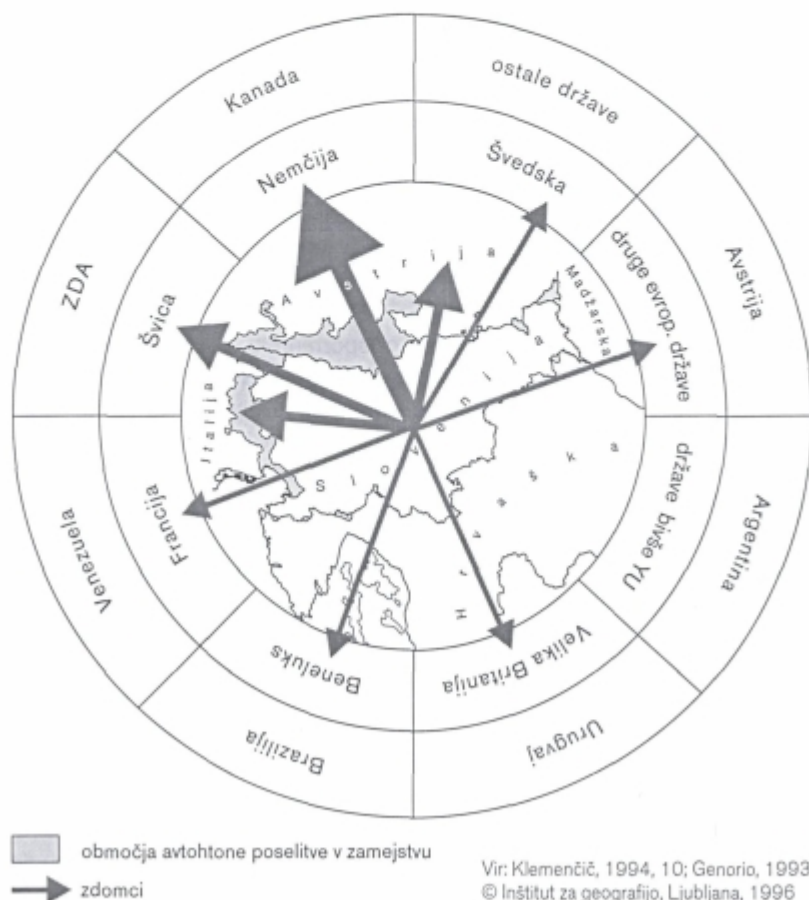
I. Uvod

Z osamosvojitvijo Slovenije in oblikovanjem neodvisne slovenske države smo Slovenci dosegli vrh nacionalnega razvoja, se pravi nacionalno državo z vsemi ustanovami, ki so potrebne za obstoj in razvoj slovenske samobitnosti. S tem se je končal proces politične emancipacije, ki se je pripravljala in dozorevala skozi več stoletij. V resnejših obrisih se je pričela kazati sredi 19. stoletja z oblikovanjem programa Zedinjene Slovenije, se nadaljevala s prvo začasno slovensko vlado po I. svetovni vojni in vključitvi večjega dela slovenskega etničnega ozemlja v Državo SHS, kasnejšo Kraljevino Jugoslavijo. Razmere v času med obema svetovnima vojnama Slovincem sicer niso bile posebej naklonjene, vendar so v okviru jugoslovanskega dela (Dravske banovine) omogočile oblikovanje in okrepitev nekaterih nacionalno pomembnih ustanov, od univerze in naprej, toda tretjina etničnega ozemlja in prebivalcev je bila prisiljena živeti pod raznarodovalnimi pritiski italijanskega, avstrijskega in madžarskega državnega nacionalizma. Proces politične emancipacije se je nadaljeval v okviru druge – socialistične Jugoslavije in z oblikovanjem republik, še posebej ko so leta 1974 dobile naravo okrnjene državnosti. Ob gospodarski in politični krizi v Jugoslaviji ob koncu osemdesetih let so nastopile razmere za prehod na tržno gospodarstvo, večstrankarski demokratični sistem in tudi dokončno osamosvojitvev slovenskega naroda. Neupoštevanje narodnih teženj in pravic ter globalne spremembe v geopolitični strukturi Evrope po padcu berlinskega zidu, sesutju socialističnih režimov in socializma kot družbenopolitičnega in gospodarskega sistema so pospešili že začeto družbenopolitično preobrazbo. Prva demokratično izvoljena vlada je na podlagi plebiscitno izražene volje velike večine Slovencev razglasila neodvisnost Slovenije. S tem so bili postavljeni formalni pogoji nastopanja na mednarodnem političnem, gospodarskem in kulturnem prizorišču. Slovenija si je začela iskati prostor med razvitimi demokratičnimi evropskimi državami in narodi, kamor spada po svoji zgodovinsko-kulturni tradiciji ter gospodarski in prostorski strukturi. Slednjič je slovenski narod tudi formalno postal družbeni organizem, ki ga sestavljajo matični narod (Slovenci v Sloveniji), Slovenci kot narodne manjšine na območjih avtohtone poselitve v sosednjih državah, izseljenci in njihovi potomci v malodane vseh državah sveta ter zdomci kot vmesna oblika etničnega bivanja med matičnim narodom in izseljenstvom. Po ocenah živi zunaj Slovenije skoraj tretjina prebivalcev slovenskega etničnega izvora. Zato je vprašanje manjšin, izseljenstva in zdomstva bistveno pri obravnavi slovenskega narodnega vprašanja.

Doslej je bilo v zvezi s slovenskim narodnim vprašanjem narejenih že veliko empiričnih raziskav o slovenskih manjšinah, o izseljencih in zdomcih. Naše vedenje tako ne obsega več zgolj posameznih drobcev, temveč je že mogoče sestaviti mozaično sliko slovenstva in njegove vloge v evropskem prostoru in svetu. Ob tem je mogoče jasno prepoznati, da spada slovenski narod kljub relativno majhnemu številu prebivalcev in obsegu etničnega ozemlja med tipične srednjeevropske narode, drobne posebnosti pa dokazujejo avtohtonost slovenske narodne biti, ki je do danes vztrajala na prepihu geopolitičnih interesov. Današnji način poselitve Slovencev je rezultat različnih gospodarskih, političnih in prostorskih procesov, ki so v stoletjih pripeljali do današnjih oblik etničnega bivanja: matičnega naroda, avtohtonih narodnih manjšin, izseljencev in zdomcev.

Slika 1: Pripadniki slovenskega naroda glede na prostor poselitve: matični narod, avtohtone manjšine v sosednjih državah, izseljenci in zdomci.

Izmed vseh držav, kjer v večjem številu prebivajo Slovenci kot avtohtona manjšina, kot izseljenci ali kot zdomci, zavzema Avstrija posebno mesto, ne toliko zaradi števila, temveč zaradi raznolikosti, časovnega trajanja in zgodovinske zakoreninjenosti Slovencev v tem prostoru. Slovenci predstavljajo znano, dobro uveljavljeno, organizirano avtohtono manjšino na južnem Koroškem, maloštevilno in slabo organizirano in s strani deželnih oblasti formalno še ne priznано avtohtono manjšino na nekaj med seboj ločenih območjih v obmejnem pasu na južnem Štajerskem, nova naselitvena jedra Slovencev, ki izhajajo iz avtohtonega manjšinskega ozemlja, predvsem na Dunaju, v Gradcu in drugih večjih avstrijskih mestih, izseljence iz Slovenije v več generacijah, ostanke političnih beguncev in pregnancev iz Slovenije iz prvih let po drugi svetovni vojni ter vrsto zdomcev, sezonskih delavcev in v zadnjih dveh desetletjih tudi opazno število čezmejnih dnevnih migrantov. Razen matičnega naroda sestavljajo Slovenci v Avstriji vse skupine slovenskega etničnega telesa: manjšino, izseljence in zdomce.

Slovenci v Avstriji imajo najdaljšo zgodovinsko tradicijo prisotnosti na ozemlju zunaj Slovenije, kar je pogojeno z zgodovinskimi procesi tako rekoč od nastanka srednjeveške države na širšem območju. Ko se je bila Karantanija zaradi obsrke nevarnosti prisiljena povezati z Bavarci, je po skupni zmagi nad Obri prišla pod bavarsko in kasneje pod frankovsko nadoblast. To neprostovoljno sožitje je trajalo več kot 1000 let. V tem državnem in političnem okviru so se že tedaj pričeli procesi homogenizacije. Prva stoletja se je to sožitje omejevalo na obstoj velike večine današnjega s Slovenci poseljenega ozemlja v okvirih habsburškega cesarstva kot t.i. notranjeavstrijske dežele, se pravi zgolj z bivanjem in obstojem v takratnem državnem okviru. Kasneje je z rastjo mest, uveljavljanjem trgovine, obrti in prometa na daljše razdalje in še posebej z ustanovitvijo dunajske univerze pričel ta prostor za Slovence dobivati drugačno vlogo. Na Dunaju so se izobraževali, opravljali različne službe, ki jih na domačem območju tedaj niso mogli. Kasneje so ravno v teh okvirih pričeli razvijati svoj jezik, kulturo in narodno zavest. Zato je družbena modernizacija takratne Avstrije vplivala tudi na mobilizacijo Slovencev kot jezikovno-kulturne skupnosti, da se je v 18. in še posebej v 19. stoletju podobno kot drugod po Evropi razvilo nacionalno gibanje, ki je kmalu postopoma dobilo tudi politični pomen in zahteve. Po razpadu Avstro-Ogrske leta 1918 so Slovenci segli po orožju, da bi v čim večji meri združili pod svojo politično oblastjo območja, poseljena s Slovenci, v okvirih na novo nastale države Srbov, Hrvatov in Slovencev, kasnejše Kraljevine Jugoslavije. Po vojaških in diplomatskih prizadevanjih je bil za sporno območje na Koroškem izveden plebiscit in razmejitvev, ki je v Avstriji pustila obsežno, strnjeno poseljeno in razmeroma dobro organizirano slovensko manjšino. Slovenci v Avstriji so s tem tudi formalno postali manjšina.

Tretja značilnost Slovencev v Avstriji je zelo hitra asimilacija. Na območju avtohtone poselitve na južnem Koroškem in Štajerskem se je po uradnih podatkih število slovensko govorečih v dobrih sto letih zmanjšalo za približno 80 do 85 % in po slovenskih ocenah za približno polovico ter se tudi lokalno toliko zmanjšalo, da

so sedaj v večini občin že krepko v manjšini. Na nobenem drugem območju slovenske poselitve ni bila asimilacija tako hitra kot ravno v Avstriji. Deloma gre to pripisati večstoletnemu trajanju stikov in sobivanju v istem prostoru ter gospodarskemu in političnemu sistemu.

Slovenci v Avstriji spadajo med tiste manjšinske skupnosti, ki so v svoji zgodovini z večinskim narodom preživele skoraj vse oblike sobivanja. Od soseščine in tolerance v času, ko nacionalna ideja v Evropi sploh še ni bila prisotna, od poznega srednjega veka do pričetkov narodnega prebujanja v moderni dobi, do tekmovanja in konkurence v dobi največjega vzpona habsburške monarhije, ki se je stopnjevalo v politične spopade za prebivalstvo in za ozemlja vse do razpada Avstro-Ogrske. Sledil je vojaški spopad za ozemlje in pozneje še plebiscit, ki je v skladu z določili st. germainске mirovne pogodbe začrtal sedanjo slovensko-avstrijsko mejo. Asimilacijski ukrepi, ki so sledili v letih po plebiscitu, so bili načrtni in nasilni, saj je nova oblast skušala diplomatsko osvojeno ozemlje osvojiti tudi etnično. Leta 1938 je z anšlusom za sedem let avstrijsko oblast zamenjala nacistična Nemčija. Za Slovence so nastopili v vsej zgodovini verjetno najhujši časi: izpostavljeni so bili izrednim ukrepom, od likvidacij do nasilnih preselitev. Položaj je bil tudi po končani vojni še več let zelo napet, nasilni asimilacijski ukrepi, ki so se izražali prek uprave, šolstva in politike, so sledili s skoraj nespremenjenim repertoarjem. Šele v osemdesetih letih je pričela zaradi sprememb znotraj same manjšine, znotraj večinskega naroda in tudi širše raven odnosov do manjšin v Evropi postajati prijaznejša. Mednarodni odnosi so se pričeli vidno izboljševati in prehajati k sožitju in sodelovanju, čeprav je posamična nasprotovanja in konflikte še mogoče čutiti.

Vprašanje Slovencev v Avstriji je torej tako po svoji vsebinski pestrosti kot po politični odmevnosti izredno zanimivo in prav gotovo vredno naporov znanstvene obravnave. Slovenska geografija se je pričela močneje zanimati za etnična vprašanja in tako tudi za koroške Slovence v petdesetih in šestdesetih letih z znanstvenimi razpravami Vladimirja Klemenčiča o socialni strukturi, položaju manjšine, o socialnogeografskih procesih, o postopni preobrazbi iz klasične in statične agrarne v dinamično industrijsko družbo, kjer je spotoma zaradi neprilagojenosti slovenske skupnosti na nove razmere plačala visoko ceno v obliki intenzivne asimilacije. Enako pomembna so tudi opozorila in kritike avstrijskih ljudskih štetij po občevalnem jeziku, ki so stremela k načrtnemu zmanjševanju števila Slovencev. Bil je prvi, ki je opozoril na soodvisnost socialnogospodarskih procesov na območju poselitve, pri sami slovenski manjšini ter položaja manjšine in še posebej na vlogo manjšin v obmejnem prostoru kot dejavniku čezmejnega sodelovanja in povezovanja. Študije tega avtorja in tudi še nekaterih drugih strok so bile omejene pretežno na območje avtohtone poselitve na avstrijskem Koroškem, veliko redkeje so vzeli pod drobnogled položaj na Štajerskem in še manj pisali o Slovencih na Dunaju ter v drugih avstrijskih predelih. Doslej je manjkal celovit pregled vse slovenske populacije v Avstriji. Pogosto se je pod imenom »Slovenci v Avstriji« omejevalo le na Koroško, kvečjemu še na Štajersko.

V okvir podobnih znanstvenih prizadevanj sodi tudi avtorjeva magistrska naloga »Vpliv socialnogeografske preobrazbe na položaj slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem« ter njegove razprave v znanstveni in strokovni periodiki ter na mednarodnih in domačih znanstvenih srečanjih. Tako je ugotovil, da se je pri postopni socialnogeografski preobrazbi in dinamičnih političnih procesih korenito spremenila tako slovenska manjšina kakor tudi celotno območje poselitve in delovanja slovenske manjšine. Spremenila sta se socialna struktura in način poselitve. Zaradi asimilacije se je število Slovencev zmanjšalo, manjšina sama se je socialno in politično razslojila in ima v večini območij danes že podobno socialno strukturo kot pripadniki večinskega naroda. Slovenci so vključeni v gospodarsko, politično in kulturno življenje in dinamiko avstrijske družbe. Obenem se je ob odprti slovensko-avstrijski meji razvilo živahno čezmejno sodelovanje na gospodarski podlagi, pri katerem imajo pomembno vlogo tudi pripadniki slovenske manjšine, ki so se zaradi znanja dveh jezikov in poznavanja razmer v Avstriji in Sloveniji vključili zlasti v t.i. terciarne dejavnosti. Manjšina je tako dobila svojo prostorsko funkcijo. K takemu razvoju je veliko pripomoglo manjšinsko šolstvo, predvsem slovenska gimnazija v Celovcu, ki je v skoraj 40 letih dala temeljno izobrazbo o slovenskem jeziku, kulturi in zgodovini na eni strani ter dobro strokovno podlago na drugi skoraj 1500 maturantom oziroma blizu 4000 dijakom s celotnega dvojezičnega ozemlja. S tem je omogočila oblikovanje ne posebno številčnega, vendar dovolj krepkega sloja slovenskih izobražencev, ki so prevzeli vlogo gospodarske, kulturne, prosvetne in politične elite slovenske manjšine na Koroškem. Znatno število slovenskih izobražencev je po končanem študiju našlo delo in bivališče po vsej Avstriji, zlasti po večjih mestih in v univerzitetnih središčih. Tako je nastanek sloja izobražencev pospešil tudi urbanizacijo slovenskega življa, saj se je po podatkih zadnjega popisa iz leta 1991 na Koroškem število slovensko govorečih okrepilo zlasti v Celovcu, Beljaku in v njunem primestnem območju. Ob tem ne smemo prezreti tudi sicer intenzivne suburbanizacije večjega dela poselitvenega območja Slovencev na Koroškem. Ker so zlasti Dunaj, Gradec, Salzburg, Linz in Innsbruck pritegnili znatno število slovenskih izobražencev, so nekateri ocenjevali, da so le-ti za manjšino tako rekoč izgubljeni in da je gimnazija po drugi strani pripomogla k razseljevanju slovenskega življa. Nehote se pri tem pozablja, da je priseljevanje zlasti na Dunaj in v Gradec staro že več stoletij in samo izraža prostorski doseg slovenske skupnosti. V isti raziskavi se je na podlagi prvih rezultatov ljudskega štetja iz leta 1991 pokazalo, da je na Koroškem večje število slovensko govorečih brez avstrijskega državljanstva — očitno gre za priseljence oziroma zdomce.

Našteta dejstva so narekovala kompleksnejši pristop k proučevanju Slovencev na ozemlju Avstrije, upošteva je pri tem pripadnike manjšine, izseljence in zdomce. Kje živijo, koliko jih je, kakšna je njihova demografska in socialna podoba, kakšna je njihova prostorska in socialna mobilnost, kako je z identiteto Slovencev v Avstriji so temeljna vprašanja, na katera je avtor skušal odgovoriti v obširni raziskavi — disertaciji — kot predhodnici tega dela.

Da bi dosegli čim kompleksnejšo sliko sestave slovenske populacije v Avstriji in procesov, ki zadevajo njih in prostor njihove poselitve, smo poleg podatkov uradnih avstrijskih popisov uporabili tudi deloma že objavljene statistične podatke iz dostopne literature. V tem pogledu so pomembne zlasti navedbe o številu Slovencev za nekoliko starejša obdobja ter ocene današnjega števila na podlagi podatkov šolske statistike in kritike popisov ter ugotavljanja števila Slovencev s pomočjo pomožnih meril. Predvsem pa bi delo v takem obsegu ne bilo mogoče brez obširnega terenskega zbiranja podatkov. Prva anketa je zajela 273 staršev dijakov slovenskih srednjih (višjih) šol na avstrijskem Koroškem, druga 266 dijakov teh šol, izvedli pa smo tudi 104 intervjuje z osebami iz Koroške, Gradca in Dunaja. Tako smo zajeli starejšo in mlajšo manjšinsko populacijo, obenem pa tudi nekaj izseljencev ter zdomcev. Podatki terenskega proučevanja so pomembni zlasti za proučevanje identitete Slovencev v Avstriji.

II. Teoretični pogledi na narodno in manjšinsko vprašanje

2.3 NASTANEK IN RAZVOJ NARODOV V EVROPI

2.1.1 Narodi in nacije

Poglavje je namenjeno osvetlitvi teoretičnih osnov narodnega vprašanja, predvsem tistih vsebin, ki so nujno potrebne za nekoliko bolj poglobljeno razumevanje razvoja, zgodovinskih izkušenj ter današnjih etničnih procesov med Slovenci v Avstriji in pripadniki slovenskega naroda nasploh. Slovenci naseljujemo ozemlje, ki leži na stiku velikih evropskih pokrajinskih enot ter hkrati tudi na etničnem stičišču. Naši sosede so pripadniki romanskih, germanskih, ugrofinskih in slovanskih jezikovnih skupin. Zaradi izjemne geostrateške lege je bilo naseljitveno ozemlje Slovencev v zgodovini pogosto predmet političnih in vojaških spopadov, še posebej v moderni dobi, ki jo lahko imenujemo tudi doba nastanka in razvoja narodov in nacionalnih držav. Zgodovinske izkušnje ozemlja današnje Avstrije in Slovenije ter bližnjega sosedsstva ponujajo bogate možnosti teoretičnega proučevanja narodnega vprašanja tudi v evropskem okviru.

Vodilni teoretiki narodnega vprašanja se največkrat osredotočajo na obravnavo dveh problemov: na izvor in razvoj narodov ter elementov njihovega sedanjega obstoja in na nacionalizem kot izraz dejavnosti, gibanja in stremljenj določene skupine ljudi, ki jih je mogoče glede na objektivne elemente opredeliti kot etnijo, narod ali nacijo. Študije, ki bi ugotavljale celovitost narodnega vprašanja z vidika povezanosti posameznih delov (matičnega naroda, manjšin, izseljenskih skupnosti in zdomcev), so veliko redkejše.

Obravnava teoretskih osnov naroda in nacionalizma je pomembna tudi zaradi pojasnjevanja razlik v sestavi in nastanku naroda — matice in večinskega naroda, v katerega državi prebiva narodna manjšina, ki je del prvoomenjenega matičnega naroda, izseljenci in zdomci. Ponovno je treba poudariti, da ima za slovenski narod Avstrija kot politična, narodna in prostorska enota poseben pomen, ki ga ne moremo primerjati z nobeno drugo državo na svetu.

Že takoj na začetku se soočimo z določeno terminološko zadrego, predvsem kar zadeva ločevanje med pojmom »narod« in »nacija«. Termin »etnijska« in vse privedniške izpeljanke so med teoretiki manj sporne. Večinoma soglašajo, da gre

po eni strani za organizacijsko stopnjo v hierarhiji (rod, pleme, etnija, narod in (ali) nacija), po drugi pa pomeni vse številčnejše družbene skupnosti, ki so praviloma vezane na določeno ozemlje in se razlikujejo od sosednjih skupnosti. Sem sodijo tudi tiste skupnosti, ki so organizirane v narode in (ali) nacije. V drugem pomenu je pojem »etničnega« širši od »narodnega« ali »nacionalnega« in se tako v strokovni literaturi tudi pogosto pojavlja.

Nekateri zahodni teoretiki pojma »narod« in »nacija« preprosto enačijo, kar je spričo prevlade t.i. etatističnih teorij o nastanku narodov razumljivo (te opredeljujejo »nacijo« kot skupnost državljanov ne glede na njihov etnični izvor). Drugi opredeljujejo narod kot skupnost, ki jo družijo skupno poreklo, ozemlje, jezikovno-kulturne značilnosti, zavest, zgodovinski razvoj in drugi elementi. V tem primeru naroda ne omejujejo politične meje, temveč podobnost njegovih pripadnikov med seboj (glede na malo prej opisane elemente) in razlikovanje od pripadnikov drugih skupnosti. Najpogostejši element razlikovanja je jezik. Pripadniki naroda lahko naseljujejo ozemlje več držav, vendar ni nujno, da bi imeli sami lastno državo. Če so pripadniki naroda organizirani v lastno državo, jih navadno opredeljujemo kot »nacijo«, državo pa imenujemo »nacionalna država«. Le-ta je danes najpogostejša oblika organiziranih človeških skupnosti in obenem najvišja oblika politično organiziranega naroda. Navedene izraze bomo v omenjenem pomenu uporabljali tudi v nadaljevanju.

2.1.2 Politični in etnični narodi

Teoretiki si niso povsem edini glede nastanka narodov oziroma glede meril, ki določajo njihov obstoj in razvoj. V prvo skupino sodijo teorije, ki poudarjajo zgodovinsko vlogo obstoja državne organizacije določene skupine ljudi na določenem ozemlju. Ti zagovarjajo načelo, da »država ustvarja narod« od zgoraj, tako da v teku lastnega obstoja s pomočjo poenotenja jezika, gospodarskega sistema, uprave, šolstva, kulture in skupnih interesov postopoma poenoti način življenja in ustvarja skupno tradicijo. Država prek delovanja njenega upravnega aparata postopoma ustvarja notranje povezano skupnost. Zato ima nacionalno državo tista skupnost ljudi, ki si lasti in učinkovito obvladuje določeno ozemlje, je na njem suverena in državno organizirana. Tako se ustvari skupina s skupnimi potezami, kot so elementi gospodarstva, kulture, skupna tradicija, poreklo, jezik in ozemlje, občutek solidarnosti ter državljanske pravice, ki jih imajo kot člani te skupnosti (Smith, 1983, 26). Državno organizirane narode imenujejo nekateri »nacije«, narode, ki imajo razen državne organizacije vse druge elemente naroda, imenujejo »subnacije« ali tudi »etnonacije« (Riggs, 1988, 73–77). S tem smo že pri drugem načelu nastajanja narodov ali nacij, kjer je nasprotno kot pri malo prej opisanem primeru; narod, ki se oblikuje v čvrsto povezano skupnost, se dokoplje do državne organizacije. V tem primeru »narod ustvari državo« in se tako oblikuje tudi po formalni poti v nacijo.

Smith navaja sedem značilnih elementov naroda oziroma nacije: kulturna dife-

renciacija (člani si morajo biti znotraj skupnosti bolj podobni kot navzven z ne-člani), ozemeljska celovitost, relativno velika populacija, politične zveze z drugimi skupinami, neposredno članstvo, pravice posameznika v skupnosti, lojalnost posameznika do skupnosti in skupni sistem dela. Z združevanjem teh kategorij v tri skupine je Smith dobil tri oblike — stopnje organiziranja večjega števila ljudi v pleme, etnijo in narod (nacijo). Narodi so potemtakem tiste etnije, kjer so njeni pripadniki gospodarsko združeni okrog skupnega sistema dela in pripadajočega upravljanja). Isti avtor poudarja tudi vlogo religije kot sredstva mobilizacije ljudi v skupnost; je torej združujoča sila, ki jo pozneje nadomesti nacionalizem. Religija pogosto ponuja določene možnosti za nastanek nacionalizma (če je ta razumljen kot izraz političnih teženj neke skupnosti), vendar ne pojasnjuje poznejšega značaja nacionalizma (Smith, 1983).

Drugi poudarjajo vlogo različnih družbenih institucij in komunikacij. Za razvoj neke skupnosti ljudi v narod imajo glavno vlogo znanstvene institucije in država, ki upravlja družbo. Po naziranju teh je narod sistem informacij in komunikacij, sistem upravljanja, ki se izgrajuje, je torej samoorganizirajoč v skladu z interesi in zahtevami družbe. Teorijo so kasneje imenovali »sistemska teorija Karla Deutscha«, ker izpostavlja institucije, razrede, kulturo, jezik in sistem komunikacij ter stvarne elemente družbe, kot so npr. struktura prebivalstva in naselij, trg, bogastvo, naložbe (Lerotić, 1983, po K. Deutschu). Posebno vlogo imajo pri tem državna uprava, vojska, policija in različne javne ustanove, ki nastalo enotnost vzdržujejo (Enloe, 1990).

Tretji menijo, da je narod zmes objektivnih in subjektivnih dejstev in okoliščin, ki jih oblikuje subjektivna politična volja. Poudarjena je vloga objektivnih dejavnikov, zlasti kulture in jezika, v nasprotju s subjektivnim (političnim) narodom, ki poudarja vlogo države (Alter, 1991, 228–233). Nekateri avtorji so posebej poudarili vlogo zavesti in tradicije, kar se izraža z nacionalnimi simboli, prazniki, spomeniki in torej odraža subjektivni odnos do preteklosti. V tem pogledu je posebej pomembna nacionalna zgodovina, ki ohranja in obuja in po potrebi celo »nareja« tradicijo (Taylor, 1989). Podobno vlogo ima tudi zgodovinski mit, ki naj bi bil najnižji skupni imenovalac preteklosti neke skupnosti ter poudarjal njihovo enotnost, poreklo in celo kulturo (Citron, 1991, 191–200).

Marksistične teorije poudarjajo vlogo porekla (izvora), ozemlja, nacionalne zavesti, kulture, jezika in pisave ter sistema dela. Tam zavzemajo pomembno mesto kategorije, kot so delo, družbena delitev dela, proizvodnja v najširšem pomenu, družbeno-razredni boj, različne diferenciacije skupnosti ljudi in podobno. Marksisti so poudarjali razredno določenost in strukturiranost naroda. Zanje je narod objektivna družbena tvorba, nastala na podlagi daljšega zgodovinskega razvoja ter sorodstvenih in etničnih vezi, ozemlja in geografskega okolja, po drugi strani pa tudi s samo aktivnostjo organiziranih ljudi, kar se odraža prek zgodovine, gospodarstva in kulturnega življenja dane skupnosti (Rizman, 1980, 153). Vendar so med posameznimi teoretiki te smeri velike vsebinske razlike glede na pojmovanje nastanka in bistva naroda.

Marks in Engels sta razlikovala narode na zgodovinske in nezgodovinske in s tem podlegla lastnim tezam o dialektičnem materializmu, ki poudarja boj nasprotij kot temeljno gibalno. Potemtakem tudi trenutni položaj ne more biti merilo trajnosti (ker se le-ta spreminja). S tezo, ki je izvirala iz njune ocene o premajhni revolucionarnosti majhnih, do tistega časa še nedržavnih narodov, sta odpisala vrsto majhnih narodov, med njimi tudi Slovence. Marksistična izhodišča je pri svojem delu uporabil tudi Kardelj, kjer je usodo naroda trdno povezoval z usodo proletariata, zavrnil tezo o zgodovinskih in nezgodovinskih narodih (vsi so zgodovinski!), vendar zanemarljivo vlogo tistih posameznikov in ustanov, ki niso dokazovali posebne revolucionarnosti (Kardelj, 1980).

Kasnejši avtorji so pojem naroda krepko zožili. Avstromarksista O. Bauer in K. Renner sta obravnavala narod kot pretežno duhovno in kulturno skupnost. Tako depolitizirani narod je v takratni Avstro-Ogrski pomenil predvsem administrativno vprašanje. Njuna naslednika Strasser in Pannekoek sta postavljala interese razrednega in internacionalnega pred nacionalnim. Omenjene teze so v celoti ustrezale prizadevanju po nacionalnem poenotenju habsburške monarhije v času, ko so nacionalne težnje posameznih narodov v monarhiji v vsej ostrini napovedovale bližnji konec največje in najbolj etnično pisane evropske države (brez Rusije). Kautsky je imel narod za jezikovno in komunikacijsko skupnost in je poudarjal, da je jezik glavni element skupnosti, ki se definira kot narod. Če odvezemo jezik, se skupnost brez težav asimilira in priključi k drugemu narodu (Rizman, 1980).

Globoke posledice je pustilo tudi Stalinovo pojmovanje naroda. Opredelil ga je kot vsoto štirih znakov: skupnega jezika, ozemlja, gospodarskega življenja in psihične izoblikovanosti (Janjič, 1980). Samo pojmovanje v strokovni literaturi ni pustilo vidnejših sledov, žal pa so bile toliko očitnejše v praksi. Podobno kot nekateri njegovi predhodniki je teorijo narodnega vprašanja priredil kot politično doktrino v smislu »deli in vladaj« in to s trdo roko v Sovjetski zvezi tudi zavzeto uveljavljal. Prav njemu pripisujejo prizadevanje za ustvarjanje »sovjetskega naroda« in drugih socialističnih narodov (Rizman, 1980, 359–373). Ideja je v svetu brž našla več posnemovalcev v različnih družbenih sistemih, ker predvideva v končni posledici le uveljavljanje najštevilčnejšega oziroma politično in gospodarsko najmočnejšega naroda v sicer večnarodni državi. Drugi manjši narodi (ali po Riggsu »subnacije«) bi bili po teh opredelitvah nezgodovinski, ker ovirajo revolucijo, po zahodnih etatističnih teorijah pa bi ovirali gospodarski razvoj. V končni posledici se narod tako ustvarja s pomočjo države in prek in nje in njenih institucij in gre pri tem le za nekoliko modificiran način etatističnih teorij, ki zagovarjajo načelo »od države k narodu«.

Nekateri vodilni teoretiki, kot npr. Gellner, Smith in Hobsbawm, poudarjajo, da je pri razvoju narodov in nacionalizma kot združujoče sile in gibanja minilo precej časa in je narod kot družbena tvorba izrazito zgodovinsko pogojen (kar so vztrajno zagovarjali tudi marksisti). Gellner loči tri glavne faze razvoja družbe, v katerih so se narodi različno oblikovali: predagrarno, agrarno in industrijsko. Zasnovana je torej na delitvi dela. Avtor upošteva odnose in socialno strukturo vsakokratne dru-

žbe in zgodovinski politični razvoj in njegove posledice. Ker ocenjuje dozorelost skupine ljudi za »narod« tiste skupine, ki ima skupno kulturo (ki jo sestavljajo sistem zvez, mišljenja, vedenja ter način komuniciranja) ter voljo (če se k skupini zavestno prepoznavajo, če torej hočejo biti narod in so do te skupnosti solidarni in lojalni) (Gellner, 1995, 8–17).

V agrarni družbi je po Gellnerju kultura ločena po slojih (ali tudi po razredih ali kastah). Široke kmečke množice, ki pomenijo številčno večino prebivalstva, so organizirane med seboj v ločene skupnosti agrarnih proizvajalcev. Skupen jim je le državni okvir — državna uprava ter višji socialni sloji in razredi. Kmečke množice imajo svojo — ljudsko kulturo, ki je vpeta v vsakdanje življenje. Zato je bila navadno tesno povezana z območjem, teritorijem. Na podlagi lokalnih skupnosti se oblikuje jezik — narečje. Kljub preprosti družbeni zgradbi agrarnih družb so se le-te obdržale dolgo, nekatere celo nekaj tisoč let. Elementi agrarne družbe so prevladovali še daleč v moderno industrijsko dobo celo v razvitih družbah, vendar je bil velik del preostale družbe močno spremenjen po svoji sestavi, videzu in funkcijah.

V industrijski dobi je prišlo do nove delitve dela. Moč države in državne uprave, vojske in policije se je nenehno krepila. Socialna in prostorska gibljivost prebivalstva je dobila izjemne razsežnosti in je zajela široke plasti družbe. Mobilizacija je bila izredno pomembna pri tvorbi in razvoju narodov. Izobraževalni sistem je postal dostopen za večino ljudi in slednjič tudi obvezen za vse prebivalstvo. Iz različnih praktičnih potreb se je ob šolskem in upravnem sistemu pričela centralizacija države. Prek uprave, vojske in še posebej izobraževalnih ustanov se je uveljavljal enoten standardiziran jezik, pozneje definiran kot jezik visoke kulture, ki je izrivala ljudsko kulturo in narečja. Širša družbena mobilizacija je mogoča na podlagi določene stopnje standardizirane kulture in pismenosti. V nadaljevanju je bil izredno pomemben komunikacijski sistem. Kultura je nujen skupni medij, minimalna skupna atmosfera, ki jo dihalo vsi pripadniki skupnosti (Gellner, 1995, 34–82).

Zgodovinsko pogojenost etničnega razvoja je v svojem delu poudaril tudi Smith, ko je ločil etnične skupnosti v predmoderni in moderni dobi, pri čemer bi slednji ustrežal čas od zgodnjega kapitalizma naprej. Poudarja, da so bile skupnosti etnično zasnovane že prej in so se v moderni industrijski dobi zgolj oblikovale do današnjega obsega. Pomembno težo je dal geopolitičnemu položaju za obstoj etnij: pomembni sta lokacija in suverenost. Tako šteje za pomembno velikost in razporeditev prebivalstva, gostoto poselitve, fizičnogeografske lastnosti ozemlja, razdalje do centra moči in upravljanje, odnose s sosedi itd. ter posebej možnost obrambe poselitvenega ozemlja. Hkrati omenja, da je bila za razvoj narodov v modernem pomenu odločilna industrijska revolucija, ki je v razmeroma kratkem času izvedla tri spremembe: prehod v kapitalistični način proizvodnje, revolucijo v upravi in revolucijo v izobraževalnem sistemu ter na področju kulture. Podobno kot Gellner tudi Smith poudarja čedalje pomembnejšo vlogo države in njenega upravnega aparata, ki je ozemlje branil, nadziral in upravljal ter tako na novo nastajajočemu sloju buržoazije omogočal gospodarski razcvet, toda obenem jo je tudi nekoliko

omejeval. Država je bila skupnost enakih državljanov, kar je vodilo k ozemeljsko-prebivalstveni centralizaciji in konsolidaciji in obenem tudi k standardizaciji jezika in kulture. Jezik uprave je imel ključno vlogo pri ustvarjanju standardnega modela komunikacij. To se nanaša predvsem na izobraževalni sistem, upravo, policijo in vojsko, a nič manj niso bili pomembni psihološki dejavniki; ljudem se je vrnilo v zavest, da so se čutili enotne. Tehnologija tiska je pomenila znatno prednost že uveljavljenih standardiziranih jezikov. Šolstvo je ustvarjalo čedalje večji krog izobraženstva, ki je skupaj z meščanstvom in buržoazijo postalo nosilec narodnih idej. Te spremembe so se izvedle najprej v industrijsko že razvitih zahodnoevropskih državah in nato naglo prodrle tudi v srednje- in vzhodnoevropske države, čeprav jih je tam najprej sprejel številčno razmeroma šibak sloj izobraženstva.

Smith loči po nastanku dve vrsti narodov: teritorialne in etnične. Prvi izhajajo iz vloge in pomena teritorija ali natančneje iz države. Le-ta je teritorij z jurisdikcijo, ki povezuje skupnost navznoter, jih konsolidira in homogenizira ter brani njih in njihove gospodarske in kulturne interese navzven. Za to ima na voljo legalne ustanove, vlado z različnimi hierarhično razdeljenimi službami, upravo, vrsto institucij in je kot družba socialno razslojena. Nacija je torej skupnost ljudi na podlagi prava in legalnih institucij. Seveda v tem že lahko jasno prepoznamo načelo, da »država naredi narod« ali anglo-francoski model, ki je zastopan predvsem v zahodnoevropskih monarhijah in Franciji. Glede na pomen teritorija je Smith poimenoval ta način nastanka tudi »teritorializem«.

Drugi tip narodov po načinu nastanka so t.i. »etnični narodi«, kjer so se ljudje poenotili glede skupnega načina življenja, jezika, kulture, mitov, vrednostnega sistema in kulturno-folklorističnih elementov. Skupnost je torej oblikovala zavest podobnosti, enakosti in skupnega porekla oziroma skupnega izvora. Populizem je povzročil ljudsko mobilizacijo. Pri teh narodih se je začela razvijati pismenost, ki je kljub pomanjkljivim institucijam pričela nadomeščati narečja s standardiziranim jezikom. Lotili so se proučevanja jezikoslovja, leksikografije, etnografije in drugih, za lastni nastajajoči narod ključnih znanj. Cenjeno je bilo »pristno« in »ljudsko«. Smith poudarja, da je ta »eticizem« značilen predvsem za narode in države v srednji in vzhodni Evropi, kjer so se narodi oblikovali po načelu »od naroda do države«. Nacionalne države so potem nastajale na dva načina: z združevanjem majhnih držav s podobno ali enako etnično podlago (primer Italije in Nemčije) ter tako, da se je pri politični emancipaciji etnicizem oprl na stare državne tradicije, čeprav so bile že za več stoletij prekinjene. Isti avtor ugotavlja, da se je ta »etnični« nastanek narodov in nacij razvil na območjih mnogonarodnih imperijev Rusije, Turčije in Avstrije, ki so vsi razpadli v drugem desetletju 20. stoletja (Smith, 1995, 129–152).

Tezo o dveh različnih načinih oblikovanja narodov je v svoji obsežni analizi podprl tudi Seton-Watson z vrsto primerov iz srednje Evrope, z Balkana in tudi nekdanje Sovjetske zveze (Seton-Watson, 1980). Dva različna načina nastanka narodov zagovarja tudi Hobsbawm in pri tem poudarja, da je nacionalizem pojav predvsem 19. in 20. stoletja. Modernizacija je prinesla novo delitev dela in potrebo

po drugačni organizaciji družbe. Hobsbawm je vlogo države visoko cenil, ko je zapisal, da so v večnarodnih državah manjše etnične (ali kulturno-jezikovne) skupine zavestno ostale v sklopu večjih večnacionalnih držav iz gospodarskih razlogov. Poudarja, da so bili nacionalizmi pravzaprav »patriotizmi«, da so bili državno in ne etnično usmerjeni. Etnična pripadnost in drugi elementi zgodovinske kontinuitete so bili za narode (ali nacije) povsem irelevantni. Jezik so zahtevali iz povsem pragmatičnih razlogov. V ospredju je bila torej zavestna politična odločitev. Za primer navaja ZDA in pravi, da je Američan lahko vsakdo, ki to hoče biti.

Oba koncepta temeljita na različnih zgodovinskih izkušnjah pri oblikovanju naroda. Vendar je treba ob koncu opozoriti, da teritorializma ne moremo enačiti z Zahodom in etnicizma z Vzhodom. Ko so se narodi oblikovali in organizirali v nacionalne države in so tako zavarovali svoj etnični obstoj in razvoj z legalnimi institucijami družbene moči, so ravnali presenetljivo podobno: veljala je integracija navznoter in ločevanje navzven.

Težave so se pričele, ko je največji (»državotvorni«) narod večnarodne države sprožil homogenizacijo in jo tudi izvajal z vsemi sredstvi ter s tem izzval obrambne reakcije manj številčnih narodnih skupnosti. Ko je izbruhnil silovit odpor (npr. v Rusiji), ga je bilo mogoče krotiti le še z nasiljem. Hobsbawm je zanimiv tudi zato, ker na več mestih poroča o razmerah v avstro-ogrski monarhiji, kjer je izmed vseh večnarodnih imperijev jezik politično dominantnega naroda (nemščino) govoril manjši del prebivalstva in ga potem prek izobraževalnega sistema, knjižne rabe in uprave širil med ljudi drugačnega etničnega porekla in drugačnega jezika. Le-ti so ga sprejeli kot sredstvo komunikacije, da bi se izognili konkurenci iz sosedstva. Nemščina je bila tedaj skupni imenovalc komunikacije v ključnih dejavnostih na ravni celotne monarhije, regionalno pa so si konkurirali jeziki posameznih narodov. Toda postopoma so se jezikovno-kulturni narodi utrdili, zgradili svojo politično nadstavbo ter postali državni narodi — nacije v klasičnem pomenu besede. V dobi romantike je jezik veljal za »dušo naroda«, za neko nedefinirano življenjsko filozofijo skupine ljudi, ki ga uporabljajo. Jezik je postal najpomembnejši znak in simbol narodnosti. Leta 1848 so v okviru habsburške monarhije Čehi, Poljaki in Slovenci ponavljali, da jim gre za uvedbo jezika v šole in urade. Poleg jezika so visoko cenili tudi kulturo, tradicijo in zgodovinski spomin. V nadaljevanju isti avtor omenja, da je popisovanje Avstro-Ogrsko po vsakem popisu spremenilo v bojišče med pripadniki posameznih narodov (Hobsbawm, 1995, 115).

2.1.3 Prihodnost »etničnega«

Kot smo videli, je mogoče slediti »etničnemu« v različnih pojavnih oblikah in stopnjah intenzivnosti od nastanka prvih držav pred nekaj tisoč leti vse do danes. Ravno tako pa smo videli, da je narod proizvod moderne dobe, ki se je razvijal ob modernizaciji in z njo povezani vedno novi delitvi dela, z naraščanjem soodvisnosti

v družbi ter vsestransko intenzivno družbeno mobilizacijo. Sam razvoj je prinesel tudi tekmovanje med različnimi nacionalizmi in medsebojno konkurenco. Teoretiki pogosto opozarjajo, da je bilo nacionalizmov veliko več, vendar so se le nekateri prebili do tolikšne moči in veljave in postali legalni politični dejavnik z oblikovanjem državne organizacije na določenem ozemlju. Že v sami zasnovi nastajanja »etničnega« je bil torej položen medsebojni boj in poskusi, da bi se krepili na račun drugih. Različno močna narodna gibanja so prisotna že več kot polni dve stoletji. V naravi etničnosti je, da skuša prerasti v narod in nacijo ter si tako zagotoviti lasten obstoj (Wolf, 1988).

Nacionalizmi so se legalizirali z nastankom nacionalnih držav, bodisi po zahodnem »etatističnem« in »teritorialnem« načelu (torej od države do naroda) ali pa po nekoliko mlajšem »etničnem« ali »kulturnem« modelu (od naroda do države). Tako je bilo 20. stoletje v pretežni meri zaznamovano kot zgodovina narodov in nacionalnih držav, potem ko so se v kratkem obdobju med 1912 in 1918 sesuli trije mnogonarodni imperiji v Evropi: rusko carstvo, habsburško cesarstvo in otomanski imperij. In pokopalo jih je ravno temeljno nerazumevanje vladajočih režimov do teženj posameznih narodov, ki državnega kolosa niso razumeli kot priložnost za uspešno gospodarstvo, temveč so čutili predvsem ogroženost lastnega narodnega jaza in perspektivo v okviru oblikovanja lastne nacionalne države (Svetovna zgodovina, 1981, 477–547). Na njihovih ruševinah se je oblikovala vrsta nacionalnih držav, ki so bile zaradi prisotnosti manjšin etnično prav pisane. V skladu z duhom nacionalne države in željo po nadomeščanju zamujenih zgodovinskih priložnosti so prek legitimnih institucij nacionalne države, torej prek uprave, šolstva, policije, vojske ipd. so težili k standardizaciji jezika, kulture in zavesti ne le narečno različnih pripadnikov državnega naroda, temveč tudi etnično povsem drugačnih pripadnikov narodnih manjšin in etničnih skupnosti, ki jih je nova delitev, vzpostavitev meja, odrezala od lastnega matičnega naroda. Kljub Wilsonovim načelom o samoodločbi narodov, na katero so polagale upe in se sklicevale zlasti politične elite manjševilčnih novih narodov, so imele glavno besedo velike sile in njihovi strateški interesi, manjšine pa so bile drobiž v geopolitični trgovini (Svetovna zgodovina, 1981, 535–547).

Nove nacionalne države so kljub mednarodno sprejetim normam pravnega varstva ravnale z manjšinami podobno kot stare, že uveljavljene: na različne načine so pospeševale asimilacijo, neredko celo z nasilnimi sredstvi. Dober primer je ravno prva avstrijska republika. Druga svetovna vojna je zopet ponudila možnosti za širitev državnega teritorija oziroma združevanja »etničnih« ozemelj. Po vojni je prišlo do obsežnega preseljevanja narodnih manjšin in radikalnega spreminjanja narodnostnih razmer v kratkem času, bodisi z odseljevanjem bodisi s priseljevanjem. V desetletjih, ki so sledila, se je z blokovsko delitvijo sveta in stabilizacijo državnih mednarodno priznanih meja zdelo, da je etnični razvoj vsaj v političnem pogledu dokončan.

Nasprotno temu je ravno v tem času intenzivno zaživelo prav znanstveno zani-

manje za vprašanje etničnosti, države in nacionalizem, česar ne moremo pripisati zgolj dejstvu, da se je v tem času po zaslugi tehnike in tehnologije na eni strani ter demokracije na drugi znanost sploh lahko toliko posvečala temu vprašanju, temveč moramo odgovor na to iskati v aktualnosti etničnosti danes, ki je silila k praktičnemu ukrepanju in zato potrebovala tudi kritično znanstveno obravnavo.

Kako utemeljeno je bilo njihovo iskanje bistva »etničnega«, je potrjeno s kratkim, vendar zelo intenzivnim dogajanjem ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih, po razpadu komunizma kot družbenopolitičnega in gospodarskega sistema ter sesutju Varšavskega vojaškega pakta ter SEV, ki je bil protiutež EGS v gospodarskem in strateškem pogledu. Sledil je nagel razkroj večnacionalnih držav Sovjetske zveze, Češkoslovaške in Jugoslavije, ki se ni mogel izogniti vojaškim konfliktom in celo dolgotrajnim vojaškim spopadom, še posebej na območju nekdanje Jugoslavije. Nastale so nove nacionalne države in si dokončno urejale svoje nacionalne institucije. Evropa se je obogatila za več političnih nacij, ki so si pričele iskati svoj prostor tudi v krogu mednarodnih skupnosti in organizacij in ne nazadnje tudi prostor med članicami Evropske unije.

Nekateri teoretiki in še zlasti politiki so nasprotovali nastajanju novih nacionalnih držav, tej »novi balkanizaciji«, ki pa je za zadevne narode pomenila osvoboditev in dokončanje temeljnega smotra nacionalizmov in predvsem priložnost za samostojen koncept lastnega političnega, gospodarskega etničnega in kulturnega razvoja (Poche, 1993).

Omenjene teze izhajajo iz prepričanja, da so nacionalizmi in njihova težnja po realizaciji nacionalne države predvsem značilnost nekdanjih vzhodnoevropskih komunističnih držav. V vrsti člankov in drugih del zasledimo misel o nevarnosti etnonacionalizmov (ker podirajo ustaljeni geopolitični red in ravnotežje) in navaajo predele, kot so Balkan, Zakavkazje, Sovjetska zveza ali pa celotno Vzhodno Evropo kot etnične bombe (Brunner, Meissner, 1982; Mommsen, 1992). Ker je bilo sesutje totalitarnega režima tesno povezano z oblikovanjem novih razmerij tudi na področju medetničnih odnosov, so mnogi to opisovali kot nevarno pot v demokracijo (Nationalitaetenprobleme in Suedosteuropa, 1987; Poulton, 1991). Zavedali so se pritajene energije številčnejših manjšin in manjših narodov (King, 1973). Konfliktnost naj bi bila posledica še ne dokončanih zgodovinskih procesov in nesposobnosti vladajočih garnitur, da bi s političnimi in gospodarskimi ukrepi konflikte preprečile (Banac, 1984). Vendar je že sama etnična pomešanost na določenem območju, ki bi ga sicer lahko imeli za gospodarsko celoto, problematična. Primeri Panonske kotline z obrobjem, Bosne, Transilvanije in Zakarpatja naj bi bili najboljši dokaz (Hassjuk, 1995; Jordan, 1992; Kocsis, 1994).

Očitki, da nacionalizem pritiče samo ali predvsem srednje- in vzhodnoevropskim narodom ter nekdanjim socialističnim režimom, ne zdržijo resne kritike. Delitev na politične in etnične narode (večkrat poenostavljeno »zahodno« in »vzhodnoevropske«) je utemeljena le delno in ustreza načinu nastanka nacionalne države in naroda, nikakor pa ne nadaljnjemu razvoju. Poleg tega je ravno v osemdesetih

letih okrepilo nacionalna gibanja nedržavnih narodov, kot so Baski, Katalonci in Galižani v Španiji, Bretonci in Oksitanci v Franciji, Valižani in Škoti v Veliki Britaniji ali pa Frankofoni v kanadski provinci Quebec, ki so s težnjo po osamosvojitvi prišli najdlje: referendum o osamosvojitvi in odcepitvi od Kanade leta 1996 le za las ni uspel. Podobne razlike in težnje so prisotne tudi v Belgiji med Flamci in Valonci. V Baskiji, na Severnem Irskem in na Korziki imamo opraviti s serijo konfliktov, ki imajo prav tako etnično ozadje.

Po drugi strani so v nekaterih evropskih državah in še posebej v Italiji zelo močna regionalistična gibanja, ki sicer nimajo v ospredju nacionalne podlage, vendar temeljijo na regionalnih razlikah v gospodarstvu in v odnosu centra do posameznih predelov — regij. V Italiji je regionalizem dobil resne politične razsežnosti z zahtevo po federativni ureditvi (in podobno tudi v Belgiji) ali celo odcepitvi severne Italije (Tronno, 1995). Po prepričanju nekaterih naj bi bila federativna ureditev v večnarodnih državah edina sprejemljiva rešitev etničnih napačnosti, čeprav imajo v številnih državah proti temu vrsto pomislekov (Lerotic, 1985). Zanimiv je tudi primer Češke: na Moravskem je regionalistično gibanje zelo močno in nekateri ocenjujejo, da se utegne oblikovati nov narod (Vaishar, 1993). Regionalizem je v zadnjem desetletju postal pomembno gibalno v Evropi. Vendar je treba ta gibanja vzeti kot eno od mogočih poti do drugačnega odnosa med državnimi centri in obrobjem ter težnje po oblikovanju »Evrope regij« in oblikovanju čezmejnih povezanih »evroregij«, ki bi združevale predvsem gospodarske interese dveh ali več regij iz različnih držav. Regionalno gibanje ima zaradi navezanosti na teritorij podobne korenine kot nacionalizem (Klemenčič, V., Zupančič, 1993).

Naposled v Evropi v okviru etničnega vprašanja nastaja novo poglavje, ki po problematičnosti prav nič ne zaostaja za manjšinskimi konflikti iz prve polovice 20. stoletja. Gre za priseljence iz različnih evropskih držav, afriških, arabskih in azijskih, katerih število je v nekaterih območjih že presegló tretjino ali več prebivalstva. Obenem je mogoče slediti številnim konfliktom med domačini in priseljenci, ki se po jeziku, kulturi, rasi, načinu življenja bistveno razlikujejo od domačega prebivalstva. Nasprotja in ksenofobija se še zaostrijo v času krize brezposelnosti in gospodarske recesije, razlikovanje pa je veliko tudi zaradi zelo različnega socialnega položaja priseljencev, ki navadno tvorijo najnižji, vendar za uspešno delovanje družbe nujno potreben sloj prebivalstva. To vestno izrabljajo posamezne politične stranke, ki še potencirajo strah domačinov, da bi jim prišli odvzemali delovna mesta in s tem eksistenco, da prinašajo nove socialne in etnične konflikte, drugi pa poudarjajo obstoječe ideološke razlike (Schwagerl, 1993).

Na drugi strani poteka proces evropskega povezovanja, ki je idejno popolnoma nasproten opisanim procesom in gibanjem. Je nadaljevanje gospodarskega povezovanja od Skupnosti za premog in jeklo prek Evropske gospodarske skupnosti do sedanje Evropske unije.

Z vključevanjem v Evropsko unijo prinašajo del svojih državnih pristojnosti države na Unijo, nekatere pa na enote nižjega ranga, torej na dežele, province in

regije. Vendar se s tem nacionalna država — torej politično organiziran narod — nacija z vsemi delujočimi institucijami, ki pomagajo ohranjati oblast nad ozemljem in prebivalstvom, ne opušča, temveč se spreminja le način njenega delovanja. Evropska unija je, če je moč sklepati po številnih odmevnih znanstvenih konferencah, manjšinam dokaj naklonjena in si vsaj deklarativno prizadeva za ohranjanje in ustrezno varstvo etnične raznolikosti. Vendar je zaradi svoje makroekonomistične naravnosti in vztrajnih poskusov, da bi pridobila moč enotnega nastopanja v zunanji politiki, mogoče slutiti sistem, ki prej pelje v model talilnega lonca kot pa v resnično težnjo po ohranjanju pestrega evropskega etničnega zemljevida. Ne nazadnje je izredno obremenjena z zgodovino medsebojnih konfliktov in velikanskimi razlikami v interesih. Za razvoj ima na voljo samo vizijo in skromne izkušnje glede smiselnosti ohranjanja etničnosti.

Vidimo torej, da je etnično vprašanje v Evropi dobilo nove razsežnosti in se prednjo postavljajo novi izzivi. V praksi se kaže, da igra etničnost še vedno zelo pomembno in v nekaterih pogledih celo ključno vlogo evropske sedanosti in prihodnosti. V nasprotju s tem nekateri trdijo, da je zenit nacionalizma in nacionalne države že minil. Hobsbawm ocenjuje, da je milijon prebivalcev še ravno na meji, ko si lahko še vzdržuje vse oblike še živega jezika in kulture ter nacionalno pomembnih institucij. Vendar se ob koncu sprašuje, ali bo ta nova »Evropa narodov« v Wilsonovem pomenu sploh vodila do malih nacionalnih suverenih držav. Pravi, da je, dokler ne bo nastal nov mednarodni sistem, tu že najmanj tretjina držav brez zanesljivega zagotovila za neodvisnost. Ustvarjanje novih malih nacionalnih držav bi še povečalo število ogroženih držav. Nove države bi imele ravno tako nepomembno vlogo kot katera izmed regij velikih držav. V nadaljevanju navaja več primerov (npr. Latvija, Baskija) in trdi, da so majhne države manj sposobne preživeti kot velike. Majhne države naj ne bi bile sposobne poiskati nobenih ustreznih rešitev za trenutne probleme. Prav tako trdi, da je kulturne svobode in pluralizma bistveno več v velikih državah, kar razlaga z zavedanjem velikih narodov, da so vsaj po izvoru multietnični in dopuščajo bivanje različnih kultur druge poleg druge in da morajo težiti k strpnosti, medtem ko majhni narodi stremijo k homogenizaciji. Skratka, v Wilsonovem ali Leninovem duhu načela pravice do samoodločbe narodov ne more biti nobena rešitev za Evropo 21. stoletja. Prav tako govori o krizi nacionalne zavesti tako pri velikih kot pri majhnih narodih (Hobsbawm, 1995, 212–214).

Slednjim trditvam je težko verjeti, saj praksa nenehno dokazuje, da je etničnost danes zelo živa. Glede pluralizma pri velikih in majhnih narodih pa vsaj v evropski praksi ni pravila. Velike nacionalne države, kot so Francija, Velika Britanija in Španija, so še nedavno vztrajno zanikale obstoj narodov in manjšin na lastnem ozemlju, medtem ko imata npr. Slovenija in Danska zgledno urejen status manjšin ne le v zakonodaji, temveč tudi v praksi. In ne nazadnje: če bi bile velike nacionalne države tako tolerantne do manjšin in manjših narodov, kot trdi Hobsbawm, bi se zelo verjetno ne sesule na etnične elemente ob prvi resni krizi. Tako nam ostaja dejstvo, da imajo vse nacije — državno organizirani narodi ne glede na velikost

ozemlja in število pripadnikov precej podobne težnje in način delovanja in zelo različen doseg možnosti uresničenja, pa naj to velja za gojenje strpnosti do etnično drugačnih in okvirih lastne države ali za uveljavljanje etničnega talilnega lonca.

Toda drugi poudarjajo, da nacionalizem in etničnost nasploh v širšem pomenu tudi danes ohranjata svoje mesto in veljavo. Nekateri se celo sprašujejo, ali ne bo politične karte sveta sestavljala prav množica majhnih narodov in držav (Connor, 1991; Rizman, 1991; Rizman, 1994; Eriksen, 1995). Nastajanje novih nacionalnih držav je za regionalne skupnosti in za svetovno skupnost še vedno določeno tveganje, saj se ob tem pogosto sprožajo konflikti in celo vojaški spopadi (Smith, 1995, 214–221). Vendar na drugi strani zgolj obstoj samo velikih držav nikakor ne zagotavlja ne regionalnega ne svetovnega miru. Verjetno kaže vztrajnost »etničnega« iskat v sami naravi le-tega, ki temelji na izročilu, sorodnosti in čustveni bližini. Jezik in kultura to le posredujeta in poudarjata na zunaj (Smith, 1991; Van den Berghe, 1991). Potekata dva procesa hkrati, ki sta vztrajanju »etničnega« nasprotna: internacionalizacija na gospodarski in politični ravni zaradi čedalje večje povezanosti in soodvisnosti sveta in individualizacija na ravni posameznika kot posledica novih tehničnih in tehnoloških možnosti ter urbanizacije. V urbanem sistemu posameznik veliko lažje nastopa sam, kot je nastopal v agrarni družbi (Mlinar, 1994).

Vrsta prej opisanih primerov iz Evrope in razvitih čezmorskih držav kaže na neumestnost podcenjevanja prtajene energije, ki jo skrivajo nacionalizmi etničnih skupin. Sodobna industrijska in postindustrijska družba je časovne, finančne in komunikacijske razdalje močno zmanjšala in obenem privedla do visoke stopnje povezanosti in soodvisnosti. Nekateri so ob globalizaciji političnih in gospodarskih odnosov napak pričakovali razkrajanje narodov in etničnih skupin nasploh. Žilavost etničnih skupnosti je mogoče dovolj razločno videti na primeru evropskega povezovanja, ko nacionalna država spreminja svojo obliko in vlogo, narodna identiteta kot izraz vsebine pojma »narod« pa se celo krepi.

Etnični konflikti ob koncu drugega tisočletja niso posamične avanture izginjajočih režimov vzhodne in jugovzhodne Evrope, temveč barometer procesov v sedanji družbi. Domneve nekaterih, da bo združena Evropa zaradi svobodnih ali celo pospeševanih selitev postopoma ustvarila pestro mešanico z evropsko zavestjo in značajem, kot domneva U. Eco (Sturm, 1992), se utegnejo končati podobno kot v dveh večnarodnih državah polpretekle dobe, kjer so nov narod ustvarjali načrtno — gre za Sovjetsko zvezo in Jugoslavijo: ob prvi resnejši krizi se je skupnost sesula v množici medsebojnih spopadov in konfliktov. V obeh primerih se ni ustvarjal »nov« narod (sovjetski oziroma jugoslovanski), temveč je bila to metoda za krepitev dominantnega naroda večnarodne države. Preživeta nista ne narod ne nacionalizem, temveč skrbništvo nad njima.

Žilavost etničnih pojavov je očitna tudi pri manjšinah in izseljencih, ki skušajo na različne načine ohranjati vsaj nekatere elemente narodne ali etnične identitete (npr. jezik, kulturo, spomin, navezanost na širšo narodno skupnost — matico ipd.), čeprav je zaradi integracije v tuje okolje to videti izrazito neracionalno. »Homo

ethnicus« je močnejši od »homo economicusa« (Lenhardt, 1995). V tej luči je bistvo etničnega problema v njegovem napačnem razumevanju (in zlorabi) in ne a priori v naravi same etničnosti (Sokolović, 1995).

Slednjič je treba glede Hobsbawmovih tez o nevarnosti nastopanja majhnih nacionalnih držav povedati, da današnja nacionalna država zdaleč ni več nacionalna država 19. stoletja, ko so se narodi oblikovali kot politične entitete. Današnji model evropske demokratične (a še vedno nacionalne) države poudarja njeno politično stabilnost, pravni red in pravice posameznika, socialno varnost, ozemeljsko celovitost, odprtost in povezanost. Državna organiziranost še vedno najučinkoviteje varuje identiteto lastnega naroda (ker ima za to potrebne institucije) in je obenem zavezana varovati tudi manjšine na lastnem ozemlju (kar se pogosto krši). Etnično čistih nacionalnih držav že zaradi mednarodnih selitev in vztrajanja manjšin ni (Rotschild, 1991; Reiterer, 1991). Nekateri sicer že govore o postnacionalni družbi (Moritsch, 1994; Moritsch, 1995; Minnich, 1994), kar pa je spričo razširjenosti in moči različnih etničnih pojavov bolj dvomljivo.

2.2 MANJŠINE

Narodnim gibanjem 19. in 20. stoletja je uspel glavni cilj — državna organiziranost na zaokroženem teritoriju in notranja homogenizacija, vendar se problemi medetničnih odnosov niso veliko zmanjšali. Vsak nastanek nove države je navadno pomenil tudi formalni nastanek nove narodne manjšine. Slednje obstajajo tako rekoč v vseh evropskih državah. Med seboj se močno razlikujejo glede na število prebivalcev, obseg poselitvenega prostora, način poselitve, odnose z večinskim in matičnim narodom, ravni formalne zaščite in druge značilnosti, ki jih nosi sleherna politično organizirana skupnost ljudi.

Druga pot nastajanja nove etnične pomešanosti so mednarodne selitve večjega števila in razmeroma zgoščena naselitev na novem območju. Izoblikovala so se območja izrazitega odseljavanja, ki zajemajo pretežno agrarne, prenaseljene ali pa odročne gorate pokrajine, ki ne ponuja dovolj delovnih mest in kruha vsem prebivalcem. Območja priseljavanja so bila večja mesta in industrijska, prometna ter rudarska območja, ki so za nagel razvoj potrebovala več delovne sile, kot je je moglo dati domače prebivalstvo.

Posebna oblika izseljenišтва je zdomstvo, ki je najpomembnejša oblika selitev delovne sile v Evropi danes in ima predhodnika v sezonskem zaposlovanju. Sem bi morali šteti tudi čezmejne dnevne in tedenske migracije delovne sile. Mednarodne selitve v Evropi so dosegle izjemen obseg, saj v nekaterih državah tujci pomenijo že več kot četrtno zaposlenih.

Manjšinam v teorijah o narodnem vprašanju dalj časa ni bila posvečena ustrežna pozornost, predvsem ne pri skupini avtorjev, ki so zagovarjali etatiistično teorijo nastanka naroda. Vpogled v etnične procese med pripadniki avtohtonih manjšin,

izseljencev in zdomcev nam ponuja zrcalno sliko države matičnega naroda in države, v kateri živijo pripadniki manjšin, izseljenci in zdomci.

2.2.1 Avtohtone narodne manjšine

2.2.1.1 Oblikovanje in vrste avtohtonih narodnih manjšin

Narodne manjšine so nastale hkrati ob uresničenju pglavitnega cilja slehernega nacionalizma (oblikovanjem nacionalne države) v zgodovini Evrope, predvsem 20. stoletja (Heckmann, 1992, 60–62). Število narodnih manjšin se je povečevalo s številom novih nacionalnih držav, ki so nastajale na ruševinah večnarodnih imperijev. Najštevilčnejši oziroma najbolj vplivni narodi so skušali z vzvodi modernizacije poenotiti prebivalce države in ustvariti enoten narod. Ker so bili nacionalizmi bodočih narodov premočni, so v ugodnem trenutku izrabili slabosti stare oblasti in se politično osamosvojili. Hitro so prevzeli enake metode odnosov do manjšin v lastnih nacionalnih državah. Kennedy opozarja na razmerja med političnimi dejavniki v širšem prostoru, ki so zaradi medsebojnih trenj povzročili politične in nato še gospodarske krize. Nastanek novih držav se skoraj vedno veže na določen trenutek krize v geopolitičnem sistemu širšega obsega, ko se je spremenilo globalno razmerje moči. Te krize so bile zaslužne za sesutje tako rekoč vseh velikih sil; vse so propadle bolj zaradi notranjih političnih kriz kot zaradi moči zunanjih sovražnikov (Kennedy, 1991, 306–377).

Heckmann šteje za pomembno značilnost narodnih manjšin tudi relativno močno povezanost z matičnim narodom, saj predstavniki manjšin stremijo k močni kulturni, jezikovni in politični povezanosti z njimi, v izjemnih primerih in pod določenimi pogoji pa zahtevajo celo razdružitve z državo večinskega naroda in združitve z matico. Pri avtohtoni manjšini omenja tudi podobno socialno strukturiranost, kot jo imajo pripadniki večinskega naroda (Heckmann, 1992, 62).

Omenjeni avtor izpušča dejstvo, da so asimilacijski pritiski na manjšine vedno močni že zaradi mehanizmov, ki jih prinaša modernizacija. Podrobnejše študije o socialni sestavi manjšin kažejo, da je evidentna le težnja oziroma proces socialne razslojenosti, sicer pa je asimilacija skoraj vedno krepko socialno pogojena. Zaradi večje asimilativnosti delavskega sloja se je odstotek le-teh znižal pod raven deleža istega socialnega sloja pri večinskem narodu. Ravno tak primer so Slovenci na avstrijskem Koroškem (Zupančič, 1993, 115–123).

K avtohtonim manjšinam je treba prišteti še nekatere manjšinske skupnosti, ki so posledica starejših migracij in so se na novem poselitvenem prostoru dodobra utrdili in tako dobili naravo avtohtonosti. Dober primer te vrste so Hrvati na Gradiščanskem in številne skupnosti v mestih, stare tudi več stoletij.

Avtohtonost, torej nastanek etnične skupnosti na določenem ozemlju, kjer so oblikovali ali sooblikovali kulturno pokrajino, ima Koter za pomembno merilo razvrščanja manjšin oziroma etničnih skupin. Sam ga imenuje genetski, ko pou-

darja povezanost prostora (teritorija), ki ga neka etnična skupnost naseljuje in obvladuje, ki ga je kulturno oblikovala in se zavest v marsičem navezuje na tradicijo izbranega teritorija. Drugo merilo je sklop etnično-teritorialnih odnosov, po katerih loči dve skupini manjšin: etnične skupine in manjšine z definiranim lastnim teritorijem in skupnosti brez lastnega teritorija. Prve je nato razčlenil na:

- manjšine, ki jih od matične države loči državna meja; prej pa so bili večinski narod širše države,
- manjšine, ki jih od matičnega naroda loči državna meja, vendar prej niso imeli lastne države, temveč so pri oblikovanju nacionalne države ostali kot manjšina v drugi državi,
- manjšine, katerih poselitveno območje je ozemeljsko ločeno od države matičnega naroda; navadno so posledica starejših migracij,
- etnične skupnosti, ki jih ločijo državne meje tujih držav, živijo teritorialno sklenjeno, vendar sami nimajo matične države,
- narodi in etnične skupnosti brez lastne države, ki živijo na sklenjenem ozemlju v eni sami državi in
- etnične skupnosti kot ostanek nekdanj bolj razširjenih ljudstev.

Manjšine brez lastnega ozemlja so nastale predvsem zaradi selitev. Pripadniki neke etnične skupine se pri tem praviloma niso naselili strnjeno. Loči tri skupine:

- etnične skupine v diaspori, katerih rojaki imajo tudi lastno državo,
- etnične skupine v diaspori, katerih rojaki nimajo nacionalne države in
- etnične skupnosti, nastale z migracijami v moderni dobi (Koter, 1993, 123–138).

2.2.1.2 Avtohtone narodne manjšine so dolgo pomenile konfliktni potencial

Pogosta in nemara odločilna značilnost narodnih manjšin je obmejna lega njihovega naselitvenega ozemlja. Zaradi obmejne lege so bile številčnejše manjšine za oblasti države večinskega naroda vedno sumljive, saj so pomenile potencialno nevarnost, da bi nekoč izrabile priložnost in se z ozemljem vred priključile svojemu matičnemu narodu. Zato se je mehanizmu in logiki nacionalne države, ki je tudi sicer težila k poenotenju prebivalstva, pridružil strah, da bi manjšine krojile svojo politiko, radikalno nasprotno interesom večinskega naroda in njihove države. Zato je oblikovanju meje sledilo obdobje intenzivne, načrtne in pogosto tudi nasilne asimilacije, v izjemnih primerih tudi radikalnih posegov, kot sta pregon in genocid. Prav primer koroških Slovencev nam ponuja obilico takih izkušenj, ko je poplebiscitnemu obdobju sledila nasilna germanizacija, prav tako med drugo svetovno vojno in po njej (Zupančič, 1993, 65–72; Zupančič, 1994, 323–329). Podobno se je po letu 1918 popolnoma spremenila narodnostna sestava prebivalstva Kanalske doline; namesto mešanice Nemcev, Slovencev in Furlanov je prišlo do intenzivne italijanizacije, tako da je danes italijansko prebivalstvo že odločno v večini (Stranj, 1992). Prav tako so na sedanjem ozemlju Primorja in slovenske Istre pod faši-

stično Italijo skušali s prepovedjo jezika in nasilno italijanizacijo spreminjati etnično podobo pokrajine, spodbujali so množično odseljevanje v čezmorske dežele, zlasti v Argentino, Brazilijo in Avstralijo, kamor je v resnici odšlo nekaj deset tisoč Slovencev. Med vojno sta sledila selitev in pregon slovenskega življa v Italijo, po vojni pa je sledil tok v nasprotni smeri. Večina Italijanov je optirala za odhod s tega območja, pri čemer so delovale sile potiska (strah pred represalijami partizanov) in zelo močna propaganda iz Italije (razširjajoč prav strah pred novo slovensko oziroma italijansko oblastjo ter z obljubami v primeru preselitve), kjer so računali na razslovenjenje določenih predelov ob meji na Tržaškem, naseljenih s Slovenci. Slednje so italijanske oblasti kasneje tudi v resnici poskušale izvesti (Jeri, 1961).

Z območja osrednje in vzhodne Slovenije se je skoraj v celoti izselila nemška skupnost, tako iz mest, kot so Maribor, Ptuj, Celje in drugi kraji, ter z Apaškega polja, kjer je bilo nemško govoreče prebivalstvo naseljeno strnjeno, medtem ko so kočevske Nemce Italijani preselili že med vojno. Skupnost se je drastično zmanjšala iz različnih vzrokov: evakuacije, pobegov, prikritih izgonov ter dovoljenih odselitev po letu 1950 in kot etnična skupnost so tako rekoč prenehali obstajati (Kristen, 1992; Nečak, 1994). Tako je etnična sestava zaradi kasnejšega priseljevanja prebivalcev z različnih območij nekdanje Jugoslavije povzročila zamenjavo vrste neslovenskega prebivalstva, odstotek pa je ostal približno enak (Gosar, 1993; Gosar, 1994).

S priseljevanjem prebivalstva so skušali politične meje stabilizirati tudi z dosejemanjem večinskega prebivalstva. Na Koroško se je po drugi svetovni vojni naselilo vsaj 40.000 Nemcev iz nekdanjih vzhodnoevropskih držav in se v znatni meri naselilo prav na južnem Koroškem (Klemenčič, V., 1959). Podobno vlogo so imele t.i. »kolonije« Prekmurcev in Primorcev v Prekmurju ob slovensko-madžarski meji po prvi svetovni vojni (Genorio, Kladnik, Olas, Repolusk, 1985). Podobnih primerov najdemo v Evropi še veliko; ponekod grede številke o preseljenih v stotisoče. Obsežne preselitve so izvedli zlasti na območju nekdanje Sovjetske zveze (Gleser, Polian, 1993). Reden pojav je bilo tudi načrtno mešanje zlasti v obrobni predelih Ukrajine in predvsem baltičskih držav (Mežs, 1993). Velike premike meja in več sto tisoč oseb se je izmenjalo na Poljskem, Češkem in Slovaškem, v Jugoslaviji, Bolgariji in Romuniji (Carter, 1995; Kocsis, 1992). Grčija in Turčija sta izvedli obsežno zamenjavo prebivalstva že po prvi svetovni vojni. Med drugo svetovno vojno so Nemci pripravljali in deloma izvedli obsežna preseljevanja več milijonov ljudi vseh tistih narodov in ljudstev, ki bi utegnili biti kakorkoli nenaklonjeni hitri germanizaciji. Posebno poglavje pri tem so obsežne deportacije velikega števila ljudi in njihova likvidacija v koncentracijskih taboriščih in zunaj njih. Med žrtvami nacistične agresivne ideologije so bili tudi Slovenci na ozemlju prve avstrijske republike in v nekdanji Dravski banovini. Na Koroškem so po priključitvi leta 1938 izdelali načrt o izselitvi več tisoč zavednih Slovencev, vendar so kasneje izselili približno 1000 oseb (Malle, Sima, 1992). Precej bolj drastično so ravnali na ozemlju, ki so ga leta 1941 priključili k Tretjemu rajhu; na Gorenjskem in Štajerskem. Nasilna mobilizacija v nemško vojsko (večinoma na vzhodno fronto), deportacije v concen-

tracijska taborišča, likvidacije zlasti izobražencev ter pregon več kot 50.000 Slovencev v Srbijo, na Hrvaško in na območja Tretjega rajha so bili radikalni ukrepi, ki naj bi zagotovili trajno enotnost vojaško osvojenega ozemlja. Preostali naj bi se postopoma (in razmeroma hitro) asimilirali. Načrtovane so bile celo obsežnejše selitve, vendar zaradi razvoja dogodkov na svetovnih bojiščih in precej odločnega odporiškega gibanja doma tehnično niso bili izvedljivi (Ferenc, 1968).

Podobno so na svojem okupiranem ozemlju na Primorskem in v Istri ravnali Italijani po prvi svetovni vojni, še bolj pa med drugo svetovno vojno, ko se je območje njihovega vpliva preneslo še na Ljubljansko pokrajino. Kljub temu je število preseljenih, pobitih in deportiranih v koncentracijska taborišča manjše od tistih pod nemško oblastjo. Prav nič drugače niso ravnali Madžari v Porabju in Prekmurju med vojno (Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, 1974).

Manjšine so tako bile več kot stoletje konfliktni potencial in obenem drobiž v strateškem trgovanju. Mnogi, med njimi tudi koroški in štajerski Slovenci, so v obdobju treh generacij doživeli skoraj vse oblike odnosov med manjšino in večinskim narodom. Poskusov urejanja problemov manjšin sicer ni manjkalo. Zato je bilo pravno varstvo manjšin ena od prednostnih nalog v meddržavnih dvostranskih odnosih, še posebej po drugi svetovni vojni od petdesetih let naprej, ko so se politične meje v Evropi stabilizirale. V tem pogledu je helsinška listina o varnosti in sodelovanju v Evropi tisti potrebn minimum skupne politične volje, ki bi vsaj na načelni ravni rešil vprašanje mednarodnih političnih meja in položaja manjšin. Obravnavanje manjšin je tako lahko dobilo drugačne razsežnosti: v ospredje je stopilo vprašanje njihovega varovanja in zaščite, resda predvsem glede pravnega položaja, najmanj pa stvarnih situacij, ki krojijo usodo pripadnikov manjšine (Klemenčič, V., 1994).

Podrobnejše proučevanje položaja in strukture manjšin pokaže, da so težnje večinskih narodov oziroma nacionalnih držav tudi po sprejetju teh določil ostale skoraj nespremenjene, spremenili pa so se načini, oblike in vzvodi odnosov med manjšino in večinskim narodom oziroma državo (Petrosino, 1994). Ostala je asimilacija manjšinskega prebivalstva do stopnje, ko ne more več biti politični nasprotnik. Manjšine so bile deležne različnih oblik diskriminacije na področju kulture, izobraževanja, informiranja, političnega zastopanja in na področju socialnih in gospodarskih pogojev etničnega preživetja.

2.2.1.3 Avtohtone manjšine postajajo pospeševalec prekomejnih odnosov

Z družbeno modernizacijo in uveljavljanjem mestnega načina življenja ter z urbanizacijo in industrializacijo so pričeli stiki med družinskimi člani in znotraj lokalnih skupnosti slabeti na račun krepitve stikov z novim šolskim in delovnim okoljem. Ob prehodu iz agrarne v industrijsko družbo je bila po nekaterih do sedaj znanih ocenah asimilacija najbolj intenzivna. Pripadniki manjšine so bili tedaj celo na trojnem prehodu: iz agrarne v industrijsko družbo, iz podeželskega in kmečkega

v mestni način življenja in navadno tudi v fazi demografskega prehoda iz številčno močne družine v majhno (atomizirano) družino z nekaj člani. Značilna je bila torej hkratna prostorska, socialna in demografska preobrazba, v kateri so se kot skupnost sicer ohranili, vendar se je število zaradi omenjenih procesov opazno zmanjšalo (Klemenčič, V., 1986; Reiterer, 1991; Reiterer, 1991; Reiterer, 1993; Zupančič, 1992).

Obmejna območja so bila v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni ogrožena gospodarsko in demografsko. Manjšine so doživljale enako usodo kot širše območje in so jih prav tako ogrožali negativni gospodarski in demografski procesi. Po politični stabilizaciji meja so se te pričele odpirati nekako od sedemdesetih let naprej. Odprte meje in povečan čezmejni promet so postopoma okrepili vlogo in pomen obmejnih območij in prinesli tudi pozitivne posledice za manjšine, ki so naseljevale obmejna območja. Hkrati so se krepile težnje lokalnega prebivalstva po povezovanju in sodelovanju, kjer so skušali reševati posamezna vprašanja in probleme, ki jih državne politike doslej niso upoštevale v zadostni meri (Bufon, 1995). Klemenčič poudarja usodno povezanost in soodvisnost razvitosti manjšin, ki naseljujejo obmejni prostor in splošno dinamiko teh območij. Manjšine lahko bistveno pripomorejo k premagovanju težav in problematičnosti obmejnih območij kot posebnega tipa pokrajine. Kasneje je na podlagi empiričnih raziskav potrdil, da so se obmejna območja zaradi planskih ukrepov iz preteklosti in politike razvila v specifično pokrajino, ki je po eni strani izjemno občutljiva, po drugi pa jo je mogoče s primernim pristopom obeh držav urediti tako, da izgubi večino potez perifernosti. Na primeru slovensko-italijanske meje med Trstom in Gorico je dokazal, da imajo obmejna območja lahko celo pomembne prednosti in posebno prostorsko funkcijo ter odnos do središčnih predelov države. Posebej je pri tem omenjena vloga manjšin kot posrednika v gospodarski, kulturni in politični izmenjavi. Te naloge lahko opravlja le notranje organizirana, socialno in politično stabilizirana manjšinska skupnost s primerno socialno in izobrazbeno strukturo. Pripadniki manjšine so dvojezični, poznajo kulturo, gospodarstvo in ustroj večinskega in matičnega naroda ter njunih držav in so iz etničnih in lastnih gospodarskih razlogov pripravljeni biti posrednik. Zato morajo biti manjšine zaščitene pravno in funkcionalno (Klemenčič, V., 1978; Klemenčič, V., 1987). Pozneje ugotavlja, da so manjšine to vlogo potihem opravljale še v času, ko se o medregionalnih in meddržavnih povezavah še ni razpravljalo (Klemenčič, V., 1994). Bufon na primeru Slovencev v Italiji navaja, da so za pospeševalno vlogo pripadnikov manjšin pri čezmejnem sodelovanju zaslužni socialnogospodarska in politična emancipacija manjšin in razvoj regionalne prostorske infrastrukture obmejnih območij (Bufon, 1994, 52–69; Bufon, 1995). Pri tem je ključnega pomena pravočasna modernizacija manjšinskih skupnosti (Zupančič, 1994). Vitalnost manjšine in njena organiziranost se kažeta tudi v naglem prilagajanju novim razmeram. Tako se je ob koncu osemdesetih let z naglim povečanjem števila kupcev iz Slovenije v obmejnih območjih Italije in predvsem Avstrije slovenščina hitro uveljavila kot poslovni jezik,

njegovi nosilci pa so bili predvsem pripadniki manjšine, kar je med drugim veliko pripomoglo tudi k izboljšanju političnih odnosov med manjšino in večino na Koroškem (Steinicke, Zupančič, 1993). Manjšina je potencialni pospeševalec čezmejnega sodelovanja le, če je ta skupnost funkcionalna in ji to večinska družba priznava ter omogoča ohraniti primerno socialno in izobrazbeno strukturo (Štrukelj, 1994; Klemenčič, V., Klemenčič, M., 1995).

2.2.2 Izseljenci

2.2.2.1 Oblikovanje izseljenskih skupnosti

Izseljenstvo je posledica razmeroma množičnega preseljevanja v moderni dobi. Čeprav so se večje skupine ljudi preseljevale skozi vso svetovno zgodovino, so današnje izseljenske skupnosti nastale večinoma v zadnjih dveh stoletjih, potem ko so se narodi v modernem pomenu besede že oblikovali in hkrati zgradili tudi svoje nacionalne države. Izseljenske skupnosti so pogosto imenovane tudi »priseljene« ali »nove« manjšine, kar poudarja njihovo naravo in odnos do staroselcev in njihovega ozemlja, oblikovanega v kulturno pokrajino. Toda po drugi strani je res, da so se nekatere manjšine oblikovale kot množične enkratne priselitve v preteklosti, deloma celo kot kolonisti in se v mnogih generacijah izoblikovale kot teritorialno vezane skupnosti, ki so pomembno sooblikovale ali oblikovale neko kulturno pokrajino.

O množičnih mednarodnih selitvah, ki so ustvarile današnje izseljenske skupnosti po svetu, lahko govorimo po uveljavitvi industrijskega načina proizvodnje. V rudarskih in industrijskih območjih so se odpirala številna delovna mesta, ki so jih zasedli priseljenci iz pretežno agrarnih območij, potem ko se je s koncem dedne navezanosti kmetov na zemljo oziroma z razpadom fevdalnega sistema sprostilo veliko delovne sile. Ta prehod je nastopil v zahodni Evropi v 18. stoletju, v srednji in vzhodni Evropi pa slabih sto let pozneje. Na slovenskem etničnem ozemlju se je to zgodilo sredi 19. stoletja. Moderne mednarodne migracije se pričnejo s kapitalistično proizvodnjo, industrializacijo, urbanizacijo in družbeno modernizacijo. Od začetnih stihijskih in neorganiziranih, a vendar nič manj množičnih selitev je prišlo v dobi razvitega kapitalizma do reguliranja migracij (Klinar, 1976, 32–40).

Pri gospodarskih izseljencih prevladujejo gospodarski razlogi in motivi. Vanje se vključujejo kmetje in delavci, ki v svojem domačem etničnem okolju niso dobili dela ali ki so drugje pričakovali boljše delovne razmere in večji zaslužek. Na odločitev o selitvi vpliva vrsta dejavnikov privlačevanja in odbijanja ter nevtralnih dejavnikov tako v domačem okolju kot v novi imigrantski družbi. Selitve iz gospodarskih razlogov so navadno spontane in pogostejše v času gospodarskih in političnih kriz (ker pri slednjih gospodarstvo skoraj vedno nazaduje). Po organiziranosti so praviloma individualne in prostovoljne. Na bodoče izseljence vplivajo presoja o možnosti napredovanja in zaslužka doma ter informacije o možnostih v tujini.

Pri političnih selitvah so v ospredju politični motivi in vzroki. Glede na vzroke in oblike selitev je mogoče politične emigrante ločiti na begunce, izgnance, brezdomce, repatriirance itd. Politične migracije nastopajo v sorazmerno kratkem času in zato v tem bolj intenzivnih valovih. Pogosto so organizirane, načrtne in celo prisilne (Klinar, 1976, 40–47).

Neredko se politični in gospodarski razlogi za odseljevanje prepletajo, kar še posebej velja za pripadnike manj številčnih narodov in narodnih (etničnih) manjšin, ki jih skuša vladajoča etnična skupnost asimilirati ali pa spraviti k odselitvi. In ravno za obmejna in narodnostno mešana območja so značilni hkratni politični pritiski in slabe gospodarske razmere, kar močno pospešuje odseljevanje.

Slovensko etnično ozemlje je bilo v preteklosti od začetkov politične emancipacije in organizacije izpostavljeno poskusom etničnega, jezikovnega in kulturnega predrugačenja, ker so se interesi večjih sosedov križali ravno tu. Pritiski so se stopnjevali z zaostrovanjem medetničnih odnosov v habsburški monarhiji in pozneje v državah, ki so nasledile njeno ozemlje: v Avstriji, Italiji, Madžarski in Jugoslaviji. Do leta 1918 so se odseljevali zaradi pomanjkanja delovnih mest doma in zaradi agrarne prenaseljenosti. Domača industrija ni mogla zaposlovati vseh, prebivalstvo pa je zaradi razmeroma visoke rodnosti hitro naraščalo. Vendar je tudi politično zapostavljanje imelo svojo vlogo, čeprav ne poglobitve (Genorio, 1989). Po prvi svetovni vojni so se razmere naglo spremenile in večji del območja, poseljenega s Slovenci, je v različnih državah dobil značaj periferije in obmejnosti z vsemi slabimi posledicami, ki so bile omenjene v prejšnjem poglavju. Toda še bolj kot gospodarski motivi so stopili v ospredje politični vzroki. Na ozemlju, ki je prišlo pod Italijo, se je v času fašizma izselilo več deset tisoč Slovencev. Podoben, vendar številčno precej šibkejši tok izseljencev je prihajal iz avstrijske Koroške in Štajerske z ozemlja, ki je po st. germainski mirovni pogodbi pripadlo Avstriji.

2.2.2.2 Slovenski izseljenci po svetu

Problematika izseljenstva zadeva Slovenijo in Slovence še posebej, saj se je v dobrem stoletju s sedanjega državnega ozemlja trajno izselilo na tuje več kot pol milijona ljudi. Izseljenci in njihovi potomci danes pomenijo več kot 20 % slovenskega naroda (Enciklopedija Slovenije, 4, 1990). Selitvena bilanca Slovenije je pozitivna šele zadnjih trideset let. Zato šteujemo Slovenijo za tipično emigracijsko deželo, Slovenci pa se uvrščamo med tiste evropske narode, ki so zaradi izseljevanja pretrpeli največjo škodo (Genorio, 1989).

Množično izseljevanje s slovenskega etničnega ozemlja je bilo najmočnejše od sredine 19. stoletja do sedemdesetih let 20. stoletja. Do večjih premikov prebivalstva je prihajalo že prej. V poznem srednjem veku so Turki na Slovenskem pobili ali nasilno odpeljali v notranjost Balkana približno 200.000 prebivalcev (Zgodovina Slovencev, 1979). V času protireformacije v začetku 17. stoletja so se nekateri slovenski protestanti odselili v Nemčijo in od tam skupaj z nemškimi v Ameriko,

kjer so ustanovili naselbino v današnji Georgiji. Posamezniki so odhajali v evropske in čezmorske dežele bodisi kot trgovci, obrtniki, vojaki in drugi (Enciklopedija Slovenije, 4, 1990). Prave možnosti za množično izseljevanje so nastali šele sredi 19. stoletja, ko so z zemljiško odvezo omogočili kmetom svobodno gibanje v prostoru. Tradicionalna agrarna družba se je pričela razkrajati. Prevladovali sta velika zemljiška razdrobljenost in agrarna prenaseljenost, kar je v fazi demografskega prehoda in ob naglem naraščanju števila prebivalstva sprostito veliko delovne sile. Pričel se je beg s podeželja, ki se zaradi šibke razvite industrije na Slovenskem ni mogel ustaviti v mestih in trgih, temveč se je pričel prelivati v industrijsko razvite predele Evrope in v čezmorske dežele, predvsem v ZDA. Izseljevanje je bilo najbolj množično iz kraških in obrobni slovenskih pokrajin (Primorske, Notranjske, Dolenjske in Bele krajine) ter s panonskega obrobja (Prekmurja in Slovenskih goric). Izseljevali so se predvsem iz gospodarskih in deloma tudi političnih razlogov (Genorio, 1989). Ob popisu prebivalstva v ZDA so leta 1910 našeli 183.431 prebivalcev s slovenskim maternim jezikom, deset let kasneje pa že 208.552. Že tedaj je Cleveland veljal za tretje največje slovensko mesto (Enciklopedija Slovenije, 1, 1987; Klemenčič, M., 1996).

Po prvi svetovni vojni se je izseljevanje zaradi gospodarske krize še okrepilo in pognalo v svet val izseljencev, ki se je zaradi omejenega doseljevanja v ZDA usmeril v razvite zahodnoevropske države, v Kanado, Južno Ameriko in Avstralijo. Med obema vojnoma se je zaradi političnih pritiskov pod fašistično Italije odselilo več deset tisoč primorskih Slovencev. Nemalokdaj je imelo to odseljevanje vse značilnosti begunstva (Genorio, 1989; Klemenčič, M., 1981; Lipoglavšek-Rakovec, 1950). Iz Vipavske doline so ženske odhajale v Egipt in se tam zaposlovale kot dojiteljice in služkinje. Pred drugo svetovno vojno jih je bilo približno 7000. Po vojni so se večinoma vrnile (Enciklopedija Slovenije, 4, 1990).

Med drugo svetovno vojno so Nemci s svojega okupacijskega območja deportirali več kot 60.000 Slovencev v Srbijo, na Hrvaško in v različne predele Tretjega rajha. Nekoliko manj obsežne nasilne preselitve so izvedli tudi Italijani in Madžari, deloma v internacijo in deloma v notranjost tedanjih držav (Ferenc, 1968).

Neposredno po drugi svetovni vojni se je s slovenskega ozemlja tako rekoč v celoti odselilo nemško prebivalstvo, v petdesetih letih pa po priključitvi Slovenske Istre k Sloveniji tudi večji del Italijanov (25.070) z omenjenega območja (Piry, Repolusk, 1985). Z Nemci in Italijani se je v Avstrijo, Nemčijo in Italijo odeslilo tudi več tisoč Slovencev, zlasti tisti iz mešanih zakonov. Posebna skupina je val beguncev, večinoma domobrancev in njihovih družin, ki se je maja 1945 zatekel na avstrijsko Koroško in nekaj manj v Italijo. Več kot 10.000 domobrancev so že poleti 1945 vrnili v Slovenijo in jih večinoma pobili. Drugi so se v poznih štiridesetih letih iz begunskih taborišč kot razseljene osebe izselili v čezmorske dežele, največ v Argentino, ZDA, Kanado in Avstralijo ter nekaj tudi po evropskih državah. S slovenskega ozemlja se je po drugi svetovni vojni razselilo približno 18.000 Slovencev. Kasneje so sledile verižne migracije predvsem iz gospodarskih razlogov. Samo

v letih 1955–1963 se je iz Slovenije odselilo približno 11.000 prebivalcev (Genorio, 1991). Izseljevanje se je od šestdesetih let nekoliko zmanjšalo, selitvena bilanca pa je postala pozitivna. Vendar so se izseljevali Slovenci, doseljevali pa pripadniki različnih južnoslovanskih narodov. Posebej neugodno je izseljevanje visokokvalificiranih strokovnjakov – beg možganov (Genorio, 1993).

Največje slovenske izseljenske skupnosti so se oblikovale v Severni Ameriki. Po ocenah v ZDA živi sedaj približno 300.000 prebivalcev slovenskega etničnega izvora (Genorio, 1989). Čeprav segajo začetki slovenske prisotnosti na ameriških tleh v prva desetletja 17. stoletja, sta sedanjo slovensko izseljensko skupnost oblikovala predvsem val ekonomskih emigrantov pred prvo svetovno vojno in val političnih beguncev in razseljenih oseb po drugi svetovni vojni. Večino današnjih ameriških Slovencev tvorijo pripadniki druge in tretje generacije, ki so jezikovno, kulturno, socialno in politično že integrirani v večinsko okolje (Velikonja, 1994). Slovenska izseljenska skupnost v Kanadi šteje približno 30.000 oseb. Je relativno mlada, saj jo tvorijo predvsem povojni politični in kasnejši gospodarski izseljenci. Slovenci so se glede prostorske in socialne mobilnosti izenačili s pripadniki drugih etničnih skupnosti (Genorio, 1989).

Izseljevanje v evropske države poteka že vseskozi, bolj množično pa od 19. stoletja naprej. Zaradi pomanjkljive evidence in asimilacije je ugotavljanje številčnosti slovenskega izseljenstva v Evropi izredno težavno. Ocenjujejo, da jih je sedaj približno 100.000. Največ jih je v industrijsko razvitih državah Zahodne Evrope, predvsem v Nemčiji (približno 50.000), v Franciji (več kot 4000) in na Švedskem. V Belgiji jih živi 2000–3000 in nekaj manj na Nizozemskem, kamor so se priselili med obema vojnama (Enciklopedija Slovenije, 4, 1990; Lipoglavšek-Rakovec, 1950; Klemenčič, M., 1981; Medved, 1995). Razmeroma obsežna je tudi slovenska izseljenska populacija v nekdanjih jugoslovanskih republikah. Največ, približno 25.000 jih živi na Hrvaškem, predvsem v večjih mestih (Slovenci v Hrvaški, 1995). Pred letom 1991 je v Bosni živelo nekaj tisoč Slovencev. V Srbiji jih živi več kot 10.000, največ v Beogradu (Kržišnik-Bukić, 1992).

Pomembno območje doseljevanja je tudi Južna Amerika. Največ jih je v Argentini (približno 30.000), sledijo Brazilija (2000 do 3000), Urugvaj (2000 do 3000), Venezuela (več kot 1000). Glavnino izseljenske skupnosti tvorita dve veji politične emigracije: protifašistična iz časa med obema vojnama, ki jo sestavljajo primorski Slovenci, in protikomunistična, ki se je v letih 1948–1951 izselila iz prehodnih begunskih taborišč v Avstriji in Italiji. Slovenska skupnost v Argentini je narodnostno preživela zaradi organiziranosti in politične vztrajnosti ob katoliški tradiciji (Enciklopedija Slovenije, 4, 1990; Genorio, 1991; Genorio, 1993).

Prav tako tvorita današnjo slovensko izseljensko skupnost v Avstraliji, ki šteje približno 25.000 oseb, predvojna protifašistična in povojna protikomunistična politična emigracija. Kasneje so sledile še posamezne verižne priselitve. Avstralski Slovenci so se v novi domovini dobro znašli, saj se jih je precej prebilo v srednji sloj (Klemenčič, M., Račič, 1990).

Čeprav so se Slovenci v znatnem številu naseljevali tudi v različnih industrijskih in rudarskih območjih Avstrije, so podatki o tem sorazmerno skopi, ker so se selitve oblasti obravnavale kot notranje selitve. Mogoče je domnevati, da je bila v Evropi Avstrija poleg Nemčije in Francije tretja država priseljevanja. Območje stalnega slovenskega doseljevanja je bil vse od konca 14. stoletja naprej tudi Dunaj. Zaradi podobnosti v kulturi in mentaliteti so se novemu okolju hitro privajali in tudi asimilirali. Od sredine 19. stoletja do prve svetovne vojne so oblasti asimilacijo načrtno pospeševale ne le na območju avtohtone poselitve na Koroškem in Štajerskem, temveč tudi na območjih nove poselitve. Na današnjem južnem Štajerskem so prihajali na kmečka dela iz Prekmurja kot sezonski delavci, vendar so se zlasti ženske poročale na kmetije in se tudi za stalno naseljevale (Klemenčič, M., 1979; Klemenčič, M., Olas, 1994).

2.2.2.3 Nekatere značilnosti izseljenskih skupnosti

Čeprav skušajo nekateri izenačiti avtohtone narodne manjšine in izseljenske skupnosti, opirajoč se pri tem zgolj na merilo etnične različnosti in manjšinski položaj v odnosu do večinskega naroda v posameznih državah in ko imajo v mislih varstvo kulture, jezika zgolj na individualni ravni, se ob tem prezre vrsta razlik med omenjenima skupinama manjšin. Razlikujejo se v odnosu do teritorija, v načinu poselitve, spolni, starostni, izobrazbeni, socialni in politični sestavi, po prostorski in socialni mobilnosti, po razredni in slojni strukturiranosti, po razlikah med generacijami priseljencev, organiziranosti navznoter, povezanosti z matičnim narodom (če ta obstaja), ravnijo odnosov do večinskega naroda in njene oblastne strukture na lokalni, regionalni in državni ravni in navsezadnje tudi glede politične organiziranosti v širšem okolju.

Teritorialnost, ki je za narode in avtohtone manjšine eno ključnih meril in bistvenih lastnosti njihove etničnosti, je za izseljence povsem obrobnegega pomena. Kulturne podobe pokrajine niso ustvarjali v celotnem procesu, temveč so se ji prilagodili in se vključili v njeno ohranjanje. Nova družba torej ne deluje v smeri etnične stabilizacije, temveč terja razmeroma hitro in intenzivno prilagajanje priseljencev. Teritorij torej ni komponenta etnične identitete in se nanj ne morejo opreti. Simbolno vrednost ima le območje, ki ga večinoma štejejo za staro domovino in želijo biti z njo vsaj nekoliko povezani.

Neteritorialnost v znatni meri izhaja tudi iz načina poselitve. Kot je mogoče opazovati pri prej navedenih primerih slovenskega izseljenstva, se je predvsem zaradi gospodarskih motivov val izseljencev prelival v gospodarsko aktivna, razvita rudarska in industrijska središča in v mestno okolje. Le redko so naši izseljenci iskali obdelovalno zemljo. Tako so nastala območja z večjo koncentracijo Slovencev na industrijskem in rudarsko razvitem severovzhodu ZDA, v Pensilvaniji in Ohio, v Evropi pa v Westfaliji in spodnjem Porenju, na severovzhodu Francije, v južni Belgiji in tudi nekatera izbrana območja v Avstriji so ponujala več delovnih mest.

Po ugotovitvah različnih avtorjev imajo izseljenci ne glede na stopnjo gospodarske in družbene razvitosti prvobitnega okolja precej podoben način naselitve v novem okolju, iskanje zaposlitve ter tudi poznejše selitve. Največje gostote slovenskih izseljencev so v metropolitanskih območjih nekaterih mest, kot npr. Clevelanda, Toronto, Melbourne, Buenos Airesa v čezmorskih deželah. Opaziti je tudi, da sili druga, še posebej pa tretja generacija iz ožjih mestnih predelov v široko suburbano cono teh mest in se po tej dinamiki ne loči več od večinskega prebivalstva, ki izkazuje daljšo časovno prisotnost na teh območjih. Zgostitev je vendarle zelo relativen pojem, saj slovenske izseljenske skupnosti v zgoščenih območjih le redko presegajo 1 % vsega prebivalstva. Bistvena poteza je torej tudi znatna prostorska razpršenost v pretežno urbanem okolju (Genorio, 1992). Od evropskih držav so bila najprivlačnejša nemška, francoska in belgijska rudarsko-industrijska območja, predvsem Porenje in Porurje, kjer so skupaj s priseljenci iz različnih drugih dežel ustvarili nov talilni lonec in se v njem tudi sami preoblikovali. Pomembni mesti doseljavanja Slovencev sta Dunaj in Milano. Werner ocenjuje njihovo število samo v Porurju na približno 40.000. Rudarska območja so potrebovala vedno nove generacije delovne sile, kajti potomci rudarjev in drugih težkih poklicev večinoma niso bili pripravljene sprejeti poklica staršev, temveč so se vzpeli po družbeni lestvici v druge, fizično manj naporene, bolj ugledne in praviloma tudi bolje plačane poklice. Zelo pogosti so bili tudi mešani zakoni otrok izseljencev, medtem ko so se starši v prvi izseljenski generaciji še precej držali skupaj (Werner, 1985).

V prvotnih slovenskih izseljenskih skupnostih so prevladovali mlajši moški, manj je bilo izobražencev in poklicno kvalificiranih. Strukturno neskladje se je pričelo spreminjati šele s politično emigracijo v letih 1920–1950 ter z verižnimi selitvami sorodnikov, prijateljev in znancev. Socialna struktura političnih emigrantov je bila (ker so se izselili kot organizirana skupnost v razmeroma kratkem času) bistveno bolj uravnotežena ter pestrejša in je obsegala skoraj vse poklicne skupine. Zaradi tega in ne le zaradi močne povezanosti in oprtosti na katoliško tradicijo je lažje etnično preživela kot npr. Slovenci v Argentini (Genorio, 1991).

Prvi izseljenci oziroma priseljenci so praviloma pripadali nižjim socialnim slojem fizičnih in slabše plačanih delavcev, kar je glede na prevlado nekvalificiranih, neznanja jezika, poznavanje dežele, družbe, političnih in kulturnih odnosov ter zlasti pomanjkanja kapitala povsem razumljivo. Vendar je naslednja generacija navadno že toliko vraščena v gospodarske odnose večinske družbe, da socialno niti niso bili več bistveno drugačni od okolja in opredeljeni kot šibkejši. Druga generacija je socialno in prostorsko bistveno gibljivejša. Zaradi številnih mešanih zakonov je skupnost čedalje bolj razpršena in posledično se pričnejo jezik, kultura, stiki ipd. spreminjati (Werner, 1985). Izrazit socialni vzpon sta dosegli druga in tretja generacija, posebno v razvitih čezmorskih deželah (Genorio, 1993; Velikonja, 1996).

Izseljenske skupnosti so se morale organizirati iz povsem koristnostnih razlogov. Ustanavljali so različne podporne enote gospodarsko-socialne in solidarnostne narave, predvsem pa organizirali zbiranje prek različnih kulturnih društev, ki so

skrbela za ohranjanje kulture, za živo rabo domačega jezika in tradicije, obenem pa tudi zadoščala potrebi po ohranjanju skupnosti in druženju. Politične organizacije so bile sicer redkejše, vendar med izseljenskimi skupnostmi dovolj vplivne. Slednje so pogostejše pri politični emigraciji, kjer so včasih še visoko motivirani za ohranjanje svoje politične strukture tudi še v drugi generaciji. Sem sodijo še cerkvene organizacije z izseljenskimi duhovniki, kar za nekatere skupnosti pomeni močno vez.

Eno ključnih vprašanj etničnih skupin v izseljenstvu so vezi in stiki s svojim domačim okoljem oziroma z matičnim narodom. Ta povezanost je najtesnejša pri prvi generaciji in ima še zelo močno čustveno noto. Izseljenci skušajo vzdrževati svojo identiteto z ohranjanjem prvobitne etničnosti ter se skušajo čim več srečevati, deloma tudi zaradi še obstoječih tesnih sorodstvenih vezi in znanstev ter zaradi še nepopolne navajenosti in vključenosti v novo okolje. Klinar dalje poudarja, da je težnja po ohranjanju etničnosti tem večja, čim slabši je gospodarski in socialni položaj neke skupnosti ali posameznika. To nasprotje je mogoče razumeti kot nekakšno tolažbo, protiutež, s katero skušajo vsaj delno zakriti neugoden trenutni položaj, pri naslednjih pa se zaradi vraščенosti v novo okolje in zaradi številnih mešanih zakonov precej zmanjša in spremeni, preneha pa vendarle ne (Klinar, 1985).

Najmočnejše izseljenske etnične organizacije tvorijo t.i. »fraternalistične« organizacije, ki so imele po eni strani predvsem vlogo zagotavljanja vsaj osnovne socialne varnosti (o kateri zlasti v čezmorskih deželah tedaj še ni bilo sledu) in po drugi namen ohranjati etnične prvine izseljenskih skupnosti. Slednja se je morala kot skupnost šele ustanoviti. Zagotoviti je morala jezikovno, kulturno in duhovno oskrbo ter povezanost s staro domovino. Dobrodelne ustanove so bile zelo učinkovit in privlačen način pri organiziranju dopolnilnega pouka, verskega življenja in športa. Podporne organizacije so bile torej zaščitnice etničnosti in so imele zlasti v prvem priselitvenem obdobju za številne priseljence tudi socialni in gospodarski pomen. Matjaž Klemenčič poudarja mobilizacijsko vlogo in pomen organiziranja športa; je namreč moderen, neoseben, sodoben in primeren zlasti za mlajše generacije. Spodbujale so množičnost, ustvarjale občutek skupnosti in povezanosti, prisotno je bilo čustvo ponosa, zavest pripadnosti in podobno. Poleg športa, ki je dostikrat prevzemal nase simbolno vez med staro domovino (matičnim narodom) in novo domovino ali ožje s svojo izseljensko etnično skupnostjo.

Različne fraternalistične podporne organizacije so pred prvo svetovno vojno v velikem ameriškem talilnem loncu obdržale pretežno samoohranitveni značaj, skupaj z blaženjem socialnih in eksistenčnih problemov svojih sonarodnjakov. Po letu 1920 so dobile večjo težo tudi različne politične organizacije, ki so bile nemalokrat zrcalna slika razmer z območja v stari domovini. Tako so se poleg vsebinsko-programske naravnosti in regionalne pripadnosti oblikovale tudi politične struje in izdajale svoje časopise (Klemenčič, M., 1996). Podobno so ravnale tudi druge priseljenke skupnosti ne glede na številčnost populacije in moč domačega matičnega naroda. Podporne organizacije s podobno naravnostjo so imeli Hrvati,

Slovaki, Madžari, Italijani, Nemci, Poljaki, Čehi, Makedonci in vrsta drugih (Čizmič, 1996; Čufar, 1996; Genorio, 1991; Harzig, 1996; Klinar, 1976; Petroff, 1996; Susel, 1996; Puskas, 1996; Stolarik, 1996; Trebše-Štolfa, 1996; Walaszek, 1996). Oblika organizacije in samopomoči izseljenskih skupnosti se nista omejevali zgolj na izrazito imigrantske dežele t.i. novega sveta, temveč jih najdemo tudi v območjih večje koncentracije izseljencev v evropskih državah, predvsem na zahodnoevropskih industrijsko-rudarskih območjih (Werner, 1985; Florkowska-Frančič, 1996; Žumer, 1996). Fraternalistične organizacije so se delile tudi po verski pripadnosti, kar je bilo še posebej opazno pri prekmurskih Slovencih, kjer sta skupaj nastopala dva dejavnika: močna regionalna zavest in protestantska vera (Kuzmič, 1996).

Izrazito povezovalno vlogo ima tudi tisk, predvsem časopisje. Razpršenim slovenskim skupnostim po svetu je bil dostikrat edina jezikovna opora v tujem okolju. Tiskana beseda je obenem tudi simbol, zunanje znamenje slovenske navzočnosti, da ne omenjamo njegove informativne vrednosti. Tako je najbolj razširjen časnik ameriških Slovencev »Amerikanski Slovenec« pridno povezoval slovenske izseljence v ZDA in jih družil v skupnost. Brez njega bi verjetno obstajale samo skupine izseljencev (Klemenčič, M., 1991; Friš, 1991; Enciklopedija 1, 1987). Ravno časopisi so primer, ko se je prek glasila povezana skupnost obdržala tudi še v tretjo generacijo in celo v primerih, ko veliko izseljencev že slabo obvlada slovenščino (Birsa, 1991; Genorio, 1991; Velikonja, 1991).

Krepko povezanost izseljencev s staro domovino dokazujejo krizni časi in še posebej vojne. Tako so slovenski izseljenci iz ZDA (in podobno velja tudi za druge slovenske izseljenske skupnosti po svetu) prispevali ne le znatno materialno in denarno pomoč, temveč so prek svojih organizacij in predstavništev tudi vplivali na vlade držav, v katerih so prebivali. Ob osamosvajanju Slovenije se je pokazala velika pomoč izseljencev in kljub razlikam v politični usmeritvi skupna skrb za matični narod in njegovo nastajajočo državo (Klemenčič, M., 1996).

Nove razsežnosti etničnega življenja izseljencev prinaša nova moderna tehnologija komunikacij, ki vsaj v omejenem obsegu omili jezikovno praznino tistih, ki žive razpršeno v tujem okolju. Brunn jih zaradi tega poimenuje kar »elektronske skupnosti«, ker prek elektronskih omrežij in medijev lahko živijo svojevrstno (resda okrnjeno) skupnost (Brunn, 1996). Vendar avtor tam ne omenja, da elektronske medije množično uporabljajo ljudje izredno širokega zanimanja in da so informacije o lastni etnični skupnosti le izraba tehničnih možnosti. Elektronske skupnosti torej niso vzpostavljene načrtno. Brez dvoma so novi telekomunikacijski sistemi bistvena prednost za vse, ki zavestno težijo k ohranjanju svoje prvobitne etničnosti, vendar ne odpravljajo težav manjših skupnosti, ki so že globoko v procesu asimilacije. Velikonja ugotavlja, da velike razdalje niso več nepremagljiva ovira, in pomenljivo poudarja, da je življenje v taki elektronski skupnosti odvisno od predhodne zavestne odločitve in nenehne težnje k ohranjanju etnične identitete (Velikonja, 1993).

2.2.3 Zdomci

Zdomstvo je četrta oblika etničnega bivanja, ki je še bolj kot izseljenstvo pojav moderne dobe. Predhodniki zdomstva so bili krošnjarstvo, sezonska dela in začasno zaposlovanje ali študij v tujini. Selitve delovne sile pomenijo v sodobni Evropi verjetno najbolj opazno in množično obliko selitev, če izvzamemo turistične tokove. Zdomstvo je posledica različnih družbenih in prostorskih procesov v državah s ponudbo delovnih mest in v državah s ponudbo delovne sile (Grečič, 1975).

Kot zdomce opredeljujemo osebe, ki imajo stalno prebivališče v domači državi, vendar zaradi dela ali študija začasno bivajo in delajo v tujih državah ter se name ravajo po določenem času vrniti domov. K tem prištevamo še njihove družinske člane. Drugi izraz zanje so »delavci na začasnem delu v tujini in njihovi družinski člani«. Družinski člani zdomcev niso nujno tudi državljani prvobitne dežele zdomca. Med zdomce ne sodijo osebe, ki delajo v tujini, vendar se vsak dan vračajo domov. Nekateri so odšli na delo v tujino organizirano oziroma so bili tja poslani (detaširani delavci) (Klinar, 1976).

Zdomstvo je značilno predvsem za zadnja štiri desetletja. Veliko povpraševanje po delovni sili je nastalo v razvitih evropskih državah in regijah v petdestih letih, ko se je tam pričela nagla gospodarska rast. Zdomce je v tujino potegnila želja po boljšem zaslužku ali po zaposlitvi nasploh. Prva generacija je prihajala z gospodarsko manj razvitih območij, kjer je bilo delovnih mest premalo. Zdomci iz teh t.i. migracijsko labilnih območij (kot so v Sloveniji npr. Prekmurje, Slovenske gorice ipd.) so bili pretežno kmečkega rodu in večinoma brez poklicne izobrazbe. V tujini so večinoma ohranili status nekvalificiranih delavcev. Na delo v tujino so odhajali tudi že poklicno usposobljeni in celo z višjo in visoko izobrazbo, čeprav so imeli v domačem okolju na voljo ustrezna delovna mesta. Njihov motiv je bil večji zaslužek in poklicna kariera nasploh. Slednji izhajajo pretežno iz mestnih območij, ki jih opredeljujemo kot stabilna migracijska območja (selitvena bilanca je tu uravnotežena ali pozitivna). Zdaj je v tujini zaposlena že druga in celo tretja generacija zdomcev. Pomembno vlogo pri izbiri ciljne dežele so imele informacije o razmerah v državi in posebej o možnostih zaslužka ter tudi oddaljenost oziroma dostopnost delovnih mest v tujini (Gosar, 1978).

Imigracijske države so pri priseljencih sprva uvajale t.i. načelo rotacije (priseljени delavcev niso dolgo pustili na enem delovnem mestu), kasneje pa čedalje bolj politiko selekcije in postopne integracije priseljencev v večinsko družbo, s katero so skušali doseči socialni mir in reševati nekatere probleme druge generacije priseljencev. Uvedli so nekaj olajšav za ohranjanje kulture priseljencev, kar pa nikakor ni preprečevalo asimilacije, zlasti ne druge generacije. Asimilacija je še posebej hitra posebno v mešanih zakonih. Zdomci ohranjajo narodno identiteto in jezik z združevanjem v društva in klube ter stiki z domovino (Enciklopedija Slovenije, 1988).

Zdomstvo je pustilo opazne učinke v zunanji podobi in funkciji domačih pokrajin. Zdomci so svojcem pošiljali denar, gradili in obnavljali hiše in gospodarska

poslopja ter investirali še na druge načine. V tujini so si mnogi pridobili dragocene izkušnje in znanje, kar jim je poleg kapitala omogočilo pričetek obrtne, gostinske ali druge podjetniške dejavnosti. Pomembne so bile tudi zveze, ki so si jih ustvarili ob delu v tujini. Zato so s povratniki prišle tudi inovacije. Pokrajina in družba sta pod vplivom zdomstva marsikje doživeli korenito preobrazbo (Gosar, 1987).

Med državami, v katerih se zaposlujejo in bivajo slovenski zdomci, je bila leta 1991 trdno na prvem mestu Nemčija. Tam je delalo in živelo več kot pol vseh slovenskih zdomcev. Z znatnim zaostankom sledi Avstrija s približno 15 % vseh slovenskih zdomcev (podatki iz popisa 1991). Poleg teh je še znatno, vendar neugotovljivo število čezmejnih vozačev.

2.3 IDENTITETA

2.3.1 Pojav in vsebina identitete

V okviru proučevanja etničnosti in v različnih uporabnih študijah le-te se v sodobni literaturi zelo pogosto srečujemo s pojmom »identitete«. Slovenski izraz zanjo je »istovetnost«, kar na splošno pomeni »istost, popolna enakost dveh stvari« (po Vrbinc, Slovar tujk; enako SSKJ) in se uporablja raznopomensko v različnih strokah. Izraz »identiteta« je prehodil dolgo pot od prvotnega pojmovanja srednjeveške sholastike do enega najpogosteje uporabljanih terminov v družboslovju. Kadar govorimo o narodu (etniiji, naciji, manjšinah in drugih oblikah etničnega bivanja), se neizogibno srečamo tudi s pojmom identitete. Tedaj govorimo o narodni, nacionalni, etnični, manjšinski identiteti, prav tako pa izraz pritiče tudi veliko ožjim skupinam. S tem smo že pristali na dvoje: prvič, da se pojem identitete nanaša na organizirano in razmeroma trajno širšo skupnost, in drugič, da pri tem nujno izhajamo iz posameznih članov teh skupnosti.

Po Južničju je izmed pojavnosti različnih identitet osnovna telesna identiteta, brez katere drugih identitet sploh ne more biti (Južnič, 1993, 17). Osebna identiteta se nanaša na posameznika, sestavljena pa je iz samoidentifikacije (tiste identitete, ki jo posameznik prisodi sam sebi) in identifikacije (identiteta, ki mu jo prisodijo drugi z njegovo privolitvijo ali brez nje). Identiteta je torej lahko pridobljena, priznana ali celo vsiljena. Telo je zasnova individualizacije (ker je vsakdo nekoliko drugačen od drugih) in obenem izhodišče identifikacije z ožjimi in širšimi skupinami. Najširša skupina je pripadnost po biološki liniji — pripadnost človeški vrsti (Južnič, 1993, 11–12). Osebna identiteta je osnova drugih, bolj zapletenih in kompleksnejših identitet: spolne, družinske, socialnoekonomske, slojne ali razredne, poklicne, lokalne, regionalne, etnične, narodne, verske in rasne (Smith, 1991, 3–8). Naštete identitete se med seboj ločijo glede na individualnost, številčnost, odmevnost, trajnost, kompleksnost, intenzivnost in prehodnost.

Tako je spolna identiteta določena (prirojena), neprehodna in trajna, preprosta

in individualna. Družinska spada že med določene in tudi relativno trajne. Razredne, slojne in poklicne se ustvarjajo ob stikih z drugačnimi. So izrazito odprte in prehodne, pridobljene ali zapuščene pretežno po lastni volji.

Za teritorialno identiteto je značilna hierarhičnost odnosov med posameznimi identitetami pri enem posamezniku. Vsakdo ima lahko lokalno in regionalno identiteto v več stopnjah, vse do državne in še širše. Ta identiteta je tudi razmeroma stara, saj je bila prisotna že v času, ko narodi sploh še niso obstajali. Prvotni pojem domovine se je oblikoval po deželi, pokrajini ipd. in je marsikdaj dejansko pripeljal do kompleksne skupnosti, ki jo danes imenujemo etnija, narod in nacija. Vrsta teoretikov nacionalnega vprašanja je celo gradila na tvorbi naroda po teritorialnem načelu (gre torej za etatiistične teorije). Regionalne identitete so obsežne, trajne in navadno sopotnik narodne ali nacionalne. Kot bomo videli kasneje, imajo prav teritorialne identitete v marsičem skupno ali vsaj zelo podobno izhodišče kot etnične oziroma narodne.

Religiozna identiteta je prav tako izredno široka in kompleksna; v resnici je še širša od rasne. To še posebej velja za vse monoteistične religije, vendar ne tudi za avtokefalne cerkve. Pridobljena je z lastnim prizadevanjem (zanjo se mora praviloma vsakdo odločiti sam) in obenem tudi posredovana, velja za zelo trajno, saj je preživela že več kot druge oblike združevanja ljudi, za kar se mora zahvaliti svoji univerzalnosti in tudi prilagodljivosti. Večkrat jo enačijo z narodno oziroma etnično (poleg jezika je to drugi najpogosteje uporabljen simbol), saj po tem razvrščajo celo delitev na nekatere narode, kot npr. katoliške Hrvate in pravoslavne Srbe, Bošnjaki so muslimani, Poljaki in Irci katoličani, Angleži anglikanci itd.

Med zelo kompleksne identitete spadajo etnična, narodna ali nacionalna (Smith, 1991, 5–8). Vendar je tudi za etnično treba reči, da je praviloma dodeljena z rojstvom v določeni etnični skupnosti, je prirojena in je zanjo torej odločilna neka naključnost. Vendar jo mora posameznik kasneje sprejeti in biti njen nosilec. Tako je etnična identiteta po svoje zelo protislovna. Čeprav je močno premakljiva, je obenem zelo intenzivna in tudi trajna. Med etnično in nacionalno identiteto je kar nekaj opaznih razlik. Slednja ima namreč bistveno večjo mero osebnega opredeljevanja kot prva. Medtem ko je prva pretežno dana z rojstvom v neki etnično opredeljeni skupnosti, to še ni nujen pogoj, da bosta enaki tudi narodna in nacionalna, pač glede na to, da se je mogoče za pripadnost neki naciji odločiti s sprejetjem pravnega statusa, državljanstva, da si zavestno želi in prizadeva ostati član – pripadnik določene nacije (oziroma s sprejemanjem norm biti in ostati pripadnik nekega naroda). To se še posebej kaže v večnarodnih državah kot del vsakdanjika pripadnika sleherne manjšine, ki se mora sproti odločati biti pripadnik določene etnične ali nacionalne skupine, čeprav je to napornejše kot prepuščanje toku (Južnič, 1993, 306–311). Pri etnični in še bolj pri nacionalni identiteti gre za večdimenzionalnost, ki je ni mogoče omejiti na en sam element.

Toda že ko se lotimo meril narodne identitete, se v vsej ostrini pokažejo razlike med teoretskimi pristopi glede opredelitve naroda, torej na razlikovanje med

teritorialnim (političnim) in etničnim narodom. Za prvega je narod (nacija) skupina ljudi na zgodovinsko in pravno opredeljenem teritoriju, z legalno politično oblastjo in ustanovami, s skupno izoblikovano kulturo, miti, ideologijo, gospodarskim sistemom in političnimi pravicami ter dolžnostmi vseh članov skupnosti. Drugi temelji na etničnem načelu, na izročilu rojstva, prvobitne kulture, skupnega izvora ne glede na to, kje se ta hip tista oseba nahaja. Temelji torej na sorodnosti in objektivnih zunanjih znakih, kot so jezik, tradicija, kultura v širšem pomenu itd. Vendar ima tudi etnični narod krepko zakoreninjeno teritorialno zavest kot prvi, saj je pojem »domovine« eden ključnih elementov.

Omenjene razlike so bolj posledica različnih pojmovanj glede samega nastanka oblikovanja naroda, ki torej lahko nastane na različne načine, vsebina današnjega obstoja pa je bistveno bolj podobna. Za obe skupini velja, da so nacije in narodi teritorialno vezane skupine ljudi, ki jim tisti teritorij pomeni domovino, da imajo svojo kulturo, ki je široko zastopana med pripadniki nacije, da imajo skupno in povezano zgodovino in iz nje izvirajoč zgodovinski spomin, zavest ter mite, da imajo skupne legalne institucije, v okviru katerih ima posameznik recipročne pravice in dolžnosti, da je skupna delitev dela in ustvarjeni ekonomski sistem, da imajo posamezniki v taki skupnosti možnost socialne in prostorske mobilnosti v okviru teritorija skupnosti, ki zagotavlja določeno varnost tudi pri gibanju in bivanju zunaj ozemlja lastne skupnosti po načelu solidarnosti med pripadniki skupnosti in vzajemnosti med narodi oziroma nacijami (Smith, 1991, 19–37). V okviru svojih legalnih institucij ravnavo pripadniki narodov presenetljivo podobno, skoraj enako, ne glede na način nastanka. Pri tem je presenetljivo tudi iskanje korenin, prednikov, zgodovinskih mitov pri Francozih, Špancih in Angležih, kar zelo zgovorno priča o tem, da so tudi te oblikovane predvsem po etničnem načelu, kontinuiteta fevdalne države pa jim je le bistveno olajšala pot do oblikovanja naroda in nacije ter uredničenja teženj, ki so lastne vsem etnijam: širiti se na račun drugih in pri tem uporabiti vsa sredstva. Prav tako ne temeljijo etnični narodi zgolj na poreklu, saj si vestno prizadevajo za širjenje etničnega telesa po poti biološke reprodukcije in tudi z vsrkavanjem etnično drugačnih, se pravi z asimilacijo. Bistven je končni rezultat, ki ga opredeljujejo številčnost, gospodarska in politična moč skupnosti in ozemlje, ki ga učinkovito obvladujejo in nadzirajo. Sodobni narodi so torej vsaj v omejenem obsegu večetničnega izvora.

In že smo pri bistvenem vprašanju: kaj identiteta sploh predstavlja oziroma vsebuje oziroma katera so merila narodne identitete. Smith navaja naslednje:

- zgodovinsko opredeljen teritorij,
- skupni miti in zgodovinski spomin,
- splošno razširjena kultura,
- skupni gospodarski sistem s socialno in prostorsko gibljivostjo članov in
- zagotovljene pravice vseh članov skupnosti in njihove dolžnosti (Smith, 1991).

Južnič poudarja, da je etničnost vezana na pet kontinuitet:

- bivalno oziroma teritorialno,
- biološko-genetično (resnično ali namišljeno)
- jezikovno komunikacijsko,
- politično in
- gospodarsko (ki utrjuje komunikacijo na določenem teritoriju).

(Južnič, 1993, 268). V nadaljevanju avtor poudarja zlasti jezik, ki ima središčni pomen pri oblikovanju etnije (in naprej naroda ter nacije). Jezik je eden najpomembnejših instrumentov narodnega oblikovanja in zato stalen spremljevalec etničnosti. Zelo pomembna je njegova kontrastnost, ki bolj kot drugi elementi identitete poudarja razlike in individualnost posameznih skupnosti že na zunaj. Ljudje, ki govorijo isti jezik, so med seboj ne glede na druge razlike vendarle čustveno močno povezani. Zelo pomembna je tudi jezikovna lojalnost do različnih narečnih oblik in do standardnega jezika.

Upoštevalo nastajanje in preoblikovanje etnij, narodov in nacij ter nacionalizma kot ideologije njenega trajnega razvoja je mogoče po primerjavi obeh prej naštetih konceptov ali meril etnične identitete postaviti naslednjo shemo sestave etnične identitete tako, da imamo tudi hierarhijo posameznih komponent glede na organizacijsko raven skupnosti:

1. kulturno-jezikovna (jezik, komunikacija, kultura, religija),
2. zgodovinska (izvor (torej tudi genetična), zgodovinske izkušnje, skupna preteklost, zgodovinski spomin in miti),
3. prostorska (poselitev na ozemlju in različne oblike njegovega obvladovanja),
4. gospodarsko-socialna (povezanost v gospodarski sistem, ki obenem s socialno varnostjo utrjuje skupnost) in
5. politična (krovna politična organizacija, ki institucionalizira obstoj in razvoj skupnosti).

Pri tej shemi je mogoče ločiti objektivne elemente (tiste, ki jih je mogoče dokazati posamezniku in ga po njih uvrstiti brez njegove volje in vednosti v določeno skupino ali skupnost) in subjektivne elemente (tiste, ki jih posameznik sam sprejema za svoje, se z njimi enači, se čuti pripadnega ipd.). Ni nujno, da bi imel posameznik enako število objektivnih in subjektivnih elementov; prav ta razlika nam odkriva spreminjanje identitete oziroma asimilacijo.

Prikazana shema je urejena hierarhično; posamezne komponente si sledijo glede na organizacijsko stopnjo skupnosti. Etnične skupnosti, kot so na primer Romi, premorejo predvsem prvi dve, ki sta obenem tudi nujni temeljni pogoj, da lahko o etnični skupnosti sploh govorimo. So torej skupnost z izvorom, določenim jezikom in kulturo in so si v času svojega obstoja nabrali določene zgodovinske izkušnje (spomin), gradijo pa tudi na mitih, bodisi z realno bodisi z namišljeno podlago. Druge skupnosti, kot so na primer narodi ali etnije brez države, so čvrsto zasidrane v določenem prostoru, vendar ga ne obvladujejo v celoti. Gospodarski in politični okvir jim daje skupnost, ki je organizirana v nacionalno državo. Najpo-

polneje zgrajeno identiteto ima v nacionalno državo organiziran narod, ker ima oblikovan sistem legalnih institucij. Državno organiziran narod omogoča članom skupnosti legitimiranje njihovih pravic v državnem in mednarodnem okviru. Brez dvoma pomeni državna organiziranost enega najpomembnejših formalnih pogojev obstoja in razvoja naroda.

Naštete značilnosti in osnovna sestava identitete velja za etnije, narode in nacije. Glede na prostor bivanja in na organizacijske oblike ločimo pri posameznih narodih štiri oblike: matični narod v lastni nacionalni državi, avtohtone narodne manjšine v drugih državah, izseljenske skupnosti po svetu in zdomce kot posebno vmesno obliko. Tudi Slovenci imamo zastopane vse štiri oblike. Sedaj nastopi vprašanje, kakšna je identiteta pri skupinah, ki so v izdatni meri prisotni tudi v Avstriji.

Kompleksno pojmovana narodna identiteta vsebuje vse naštete komponente. Pripadniki manjšin, izseljencev in zdomcev so po izvoru in kulturno-jezikovnih značilnostih enake matičnemu narodu, razlikujejo pa se glede načina poselitve in gospodarsko-socialnega ter političnega življenja. Zaradi dalj časa trajajočih stikov s pripadniki večinskega naroda so prejeli tudi marsikatero značilno potezo narodne identitete večinskega naroda. Upravičeno lahko pričakujemo, da bo prihajalo do določenega prepletanja elementov identitete matičnega naroda in identitete večinskega naroda. Odnose in razmerja ponazarja naslednja skica: primer Slovencev v Avstriji (manjšina, izseljenci, zdomci) in Slovencev v Sloveniji (matični narod):

Preglednica 1: Vsebina narodne identitete pri pripadnikih matičnega naroda, avtohtone manjšine, pri izseljencih in zdomcih.

komponente narodne identitete	matični narod	avtohtona manjšina	izseljenska skupnost	zdomci
kulturno-jezikovna	S	S A	S A	S
zgodovinska (izvor)	S	S A	S	S
prostorska	S	A S	A	S A
gospodarsko-socialna	S	A S	A	S A
politična	S	A S	A	S

Pri tem pomeni: S – elementi slovenske identitete, A – elementi avstrijske identitete.

Pri matičnem narodu so vse komponente v celoti slovenske (razen če gre za polasimilirane pripadnike prvotno drugačnega etničnega izvora), pri avtohtoni manjšini se kulturna, jezikovna in religiozna obeležja in tudi že zgodovinski spomin že prepletajo z avstrijsko kulturo in tradicijo ter nemškim jezikom – podobno kot pripadniki večinske družbe.

Zgodovina, bodisi kot niz objektivnih dogodkov in procesov bodisi kot subjektivno občuteno sprejemanje te resnice in ustvarjanje mitov, je od vseh komponent najteže določljiva. Navadno se javno ne izraža in jo je mogoče zaslediti le prek posameznih indikatorjev, še teže pa ji je določiti vrednost oziroma težo glede na druge komponente. Ne nazadnje je več kot tisočletno bivanje z nemškimi sosedi

zanesljivo pustilo določene posledice pri ljudeh tudi v Sloveniji in ne le v Avstriji, nasprotno pa sta bili tudi Koroška in Štajerska močno povezani v skupen slovenski etnični in kulturni prostor. Prostor bivanja in opravljanja različnih funkcij je po politični pripadnosti (merjeni s prisotnostjo legalnih institucij) avstrijski, kar velja tudi za gospodarsko in politično komponento. Gre za lokacijo naselitve in vso materialno dediščino, ki so jo ustvarjale generacije v preteklosti in jo ohranjale sedanje.

Podobno je z gospodarstvom, ki obsega od gospodarskega sistema, delitve dela, standardov, predstav in načina delitve dela, tehniko in tehnologijo proizvodnje, menjave in porabe, denarnega sistema in možnosti za mednarodno gospodarsko sodelovanje, v okvir katere sodi tudi navezava gospodarskih stikov z državo matičnega naroda. In ravno v tem so razvite družbe odprte navzven. Manjšine se zaradi povezanosti, poznavanja jezika, kulture in mentalitete ter iz gospodarskih razlogov tesneje povezujejo z matico, v čemer je razvidna funkcija manjšin kot pospeševalca gospodarske in kulturne izmenjave.

Kot narodna skupnost imajo manjšine svoje politične organizacije in društva, s katerimi nastopajo tudi na mednarodnem političnem prizorišču ter se povezujejo z matičnim narodom. Hkrati so pripadniki manjšin kot državljani vključeni v politično življenje večinske družbe in nastopajo v avstrijskih okvirih.

Pri izseljencih je kulturno-jezikovna komponenta v prvi generaciji zelo močna, nato pa prične slabeti in je vpliv okolja praviloma močnejši. Zgodovinski spomin in posebej miti so navezani pretežno na staro domovino in na prvobitno območje. Prostorsko komponento doživljajo izseljenci kot staro (izvirno) in novo domovino in je razmeroma šibka. Kulturne pokrajine in mest niso ustvarjali, v njej se počutijo kot tujci, ki se ji morajo iz eksistenčnih razlogov prilagoditi, podobno kot glede jezika in kulture. Svet, v katerem živijo, je tuj in celo konkurenčen pojmu domovine, od koder izhajajo. Gospodarsko-socialna in politična komponenta sta skoraj v celoti prevzeti iz nove avstrijske družbe.

Pri zdomcih nastopa dvojnost stalnega bivališča in začasnega v novem okolju, v domovini so stalno bivališče, družina, sorodstvo, prijatelji, medtem ko večino časa in energije pustijo v novem okolju. Delovno okolje je bistveno pomembnejše od trenutnega bivalnega, ki mu večinoma ne posvečajo posebne pozornosti. Akulturacija je delna in praviloma začasna. Pri zdomcih lahko pričakujemo ohranitev jezika, kulture ter zgodovinskih mitov skoraj neokrnjeno, pri prostorski komponenti navezanost pretežno na izvirno okolje, v gospodarskem pogledu čim hitrejša prilagoditev na novo — pretežno avstrijsko okolje, politično pa so še skoraj povsem usmerjeni k matični državi (imajo državljanstvo, volilne pravice ipd.).

2.3.2 Socializacija — oblikovanje identitete

Etnična in narodna identiteta je posamezniku dodeljena z rojstvom v neki že ustaljeni skupnosti, od katerih članov se potem pri vključevanju v družbo te skupnosti navzame komponent, ki sestavljajo identiteto. Posamično prične dobivati

svojo osebnostno in skupinsko podobo, posamezne značilnosti in postajati del etnije ali naroda.

Proces oblikovanja posameznika v pripadnika etnije ali naroda — nacije je socializacija, ki obsega standardizirano in nestandardizirano izobraževanje različnih vrst in stopenj ter oblik. V procesu socializacije igra ključno vlogo jezik, ki je prvi instrument narodnega oblikovanja ter zato stalen spremljevalec etničnosti. Jezik je najprej sredstvo sporazumevanja in omogoča prenos ter nabiranje spoznanj in izkušenj ter obenem prenos le-teh na vse člane skupnosti, ki govorijo isti ali podoben jezik, hkrati pa jih jezikovne meje ločujejo od pripadnikov drugih skupin oziroma skupnosti (Južnič, 1993, 280–291).

Med znanstveniki se je uveljavila delitev socializacije na primarno in sekundarno. Za primarno socializacijo štejemo tisto, ki jo otrok dobiva v družini predvsem od staršev, od razširjene družine, sorodstva in okolja, v katerem živi. Poleg tega poteka primarna socializacija še v vrtcu in obveznem šolstvu. Je torej generacijsko pogojena. Poleg tega je treba upoštevati, da tudi na ožje družinske člane, prek katerih ta socializacija poteka, deluje vrsta dejavnikov iz okolja. Višja ko je stopnja mobilizacije v neki družbi, bolj je časovno omejen vpliv primarne socializacije.

Sekundarna socializacija obsega vse uradne izobraževalne ustanove zunaj obveznega šolanja različnih vrst, oblik in stopenj, versko življenje, policijo, vojsko, uradne oblasti in tudi medije, ki so neformalno, vendar zelo učinkovito sredstvo socializacije. Sem sodi tudi delovno okolje, ki prek sistema dela in nagrajevanja ustvarja socialne razlike.

Proces socializacije se za posameznika začne pri rojstvu in poteka z različno intenzivnostjo in močjo vpliva vse življenje do smrti. Primarna socializacija sovpada z otroško in mladeniško dobo, sekundarna pa s preostalimi življenjskimi obdobji. V procesu socializacije, tako primarne kot sekundarne, posameznik pridobiva temelje svojega bivanja v človeški družbi, jezik kot sredstvo komunikacije, vrednote, miselnost, navade, norme in modele obnašanja, mentaliteto, skratka različne prvine kulture v najširšem pomenu besede, ki so veljavni za določeno skupnost. Tako si pridobi sposobnost biti član — pripadnik skupnosti, pa naj bo to etnija, narod ali nacija ali pa manjšinska skupnost (Susič, Sedmak, 1983, 39). Pridobiva si torej tisto vsebino, ki je opredeljena kot komponenta etnične, narodne ali nacionalne identitete.

Pri pripadnikih avtohtonih manjšin, izseljencih in zdomcih potekajo procesi socializacije skoraj vedno dvotirno. Na posameznika delujejo socializacijski dejavniki (družina, sorodniki, prijatelji, šole različih vrst in stopenj, delovne in druge uradne ustanove, društva ter druge institucije manjšine ter večinskega naroda, poleg tega pa še predstavniki t.i. referenčnih skupin, sestavljeni iz pripadnikov večinskega naroda in manjšine. Med temi dejavniki mora vse življenje obstajati neko ravnovesje. Zlasti dejavniki lastne manjšinske socializacije ne smejo nikoli izostati, sicer je posameznik prepuščen izgubljanju čuta pripadnosti (Susič, Sedmak, 1983; Sussi, 1994). Vendar se ravno to pogosto in pri nekaterih manj-

šinah celo praviloma dogaja, kar ima za posledico spreminjanje identitete oziroma asimilacijo. Ta prehod utegne biti hiter; omenjena avtorja navajata, da je potrebna ena sama vmesna generacija. Podobno zatrjuje v svojo občirni študiji Merkač, ko obravnava primer mladine iz slovenskih družin na avstrijskem Koroškem. Medtem ko slovenski jezik kot eden najkompleksnejših indikatorjev slovenskosti še prevladuje v družini, je v okolju (vrtec, ljudska šola, drugo šolstvo) in še posebej v medijih ter javnem življenju že pretežno nemškojezično in torej tuje in konkurenčno, vendar zaradi eksistenčnih možnosti tem bolj privlačno. Če pri vstopu v krog večinske družbe ne obvladuje jezika večine, pride do težav in izolacije pri komunikaciji, negotovosti in posledica je prekinjanje pripadnosti k izvorni — torej slovenski narodni skupnosti. Jezik je pri tvorbi identitete tudi po Merkačevih izkušnjah ključen, ker vsebuje veliko simbolike, s katero se istoveti oseba v stikih z drugimi ljudmi.

Na podlagi empiričnih raziskav na južnem Koroškem tako dokazuje, kako posamezni dejavniki primarne in sekundarne socializacije delujejo na oblikovanje identitete Slovencev na Koroškem:

- V družini tvori jezikovno osnovo slovenske identitete; pomembno je, da imajo starši slovensko zavest in da jezik tudi dejansko uporabljajo.
- V sorodstvu in sosedstvu prevladuje mešano ali celo pretežno nemško govorno okolje.
- Šola je verjetno najpomembnejši dejavnik socializacije. Otroci se vključujejo v različne interesne skupine. Tu prvič pride do zmanjšanja slovenščine, saj je učni jezik večinoma nemški tudi v dvojezičnih šolah. Slovenščina je zapostavljena, na primer vedno preložena na zadnjo uro, pišejo jo na drugo mesto na tablo, učitelji imajo do predmeta slab odnos, obvladajo le narečje; še slabše je v glavnih in poklicnih šolah z izjemo Slovenske gimnazije (in sedaj tudi Dvojezične trgovske akademije v Celovcu in Višje šole za gospodarske poklice v Št. Petru pri Šentjakobu v Rožu).
- Cerkev je večinoma dosledno dvojezična ali celo pretežno slovenska (redkeje), vendar ne seže do vseh prebivalcev, niti ne vseh generacij.
- Sklepanje zakona (mešani zakoni navadno pripomorejo k izgubi identitete že v krajšem času).
- Poklicno življenje; pogosti so primeri, ko je zaradi nižjega statusa v poklicu prisiljen skrivati svoje slovenstvo. Otroci in mladostniki to pri starših zelo hitro opazijo (Merkač, 1986, 80–154).

Pomembnost jezika kot glavnega dejavnika pri oblikovanju identitete potrjuje tudi občirno Južničovo delo »Lingvistična antropologija«. Jezik kot sredstvo komunikacije sploh omogoča osvajanje norm, mišljenja, skratka vseh objektivnih in subjektivnih znakov, ki jih posameznik pridobi v procesu socializacije. Jezik je temeljni element in osnovno orodje socializacije obenem.

Jezik in kultura sta povezana v ožjem in širšem pomenu besede. Govorimo lahko o trivrstni soodvisnosti med jezikom in kulturo:

- jezik je proizvod kulture,
- jezik je pogoj kulture in
- jezik je del kulture.

Kot proizvod kulture odraža splošno kulturno normo ljudi, ki jezik uporabljajo; bržčas je to najbolj standardizirana oblika kulture. Kot del kulture je jezik njen izjemno pomemben element. Je kazalo, merilo kulture. Njegova raba v katerikoli obliki je obenem način kulturnega vedenja. Etnije, narodi in nacije so praviloma definirane z jezikom. Jezik je torej tudi najbolj viden zunanji znak, simbol etnične pripadnosti (Južnič, 1983, 125–169).

Svojo pravo težo in razsežnost ter funkcijo so jeziki dobili z uveljavljanjem pismenosti širših množic, splošno višjo izobrazbeno ravni in uveljavljanjem tiska, ker je vse to omogočilo naglo širjenje same besede in tistega, kar je vsebovala, torej neko sporočilno vrednost. Da bi omogočila standardizacijo, je bil potreben enoten standard jezika, ki bi bil lahko dostopen vsem in obenem dovolj racionalen. Različna narečja so bila pri tem v oviro in standardni jeziki so postali bodisi najmočnejša narečja bodisi kompromisne rešitve. Standardizirani jezik se je hitro uveljavljal, saj je simboliziral moč, odpornost, uspeh, toda obenem je tudi akumuliral tradicijo in jo ohranil pred pozabo in predrugačenjem. Kot sredstvo komunikacije je tudi za narečno zelo različne skupine predstavljal najnižji skupni imenovalac sporazumevanja. Najprej in najbolj so se ga oprijeli premožnejši sloji, ki so imeli praviloma tudi širši akcijski radij ter so ga potrebovali kot orodje sporazumevanja. Narečje je postalo pritiklina podeželja, province, obrobja in kmečkega stanu. Enako velja tudi za jezike manjšin, ki niso dosegli takšne organizacijske stopnje, da bi lahko formalno uporabljali standardizirani jezik. Državni jezik, torej jezik v uradni in javni rabi, je postal jezik večine, manjšinski pa je imel status narečja. Natanko tako je potekal jezikovni razvoj na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, kjer se je pri določenih, vendar številčno šibkih slojih, uveljavil standardizirani slovenski knjižni jezik, pri večini slovenskega, takrat pretežno kmečkega prebivalstva pa so ostala v rabi samo različna narečja (Južnič, 1983, 174–211). Vprašanje jezika je postalo politično z idejo o zedinjeni Sloveniji; v osnovi je bila to ideja državnosti, ki v takratnih razmerah ni mogla priti do svoje realizacije — do lastne nacionalne države.

Za pripadnike manjšin je razlika med narečji in standardnim knjižnim jezikom v resnici pomembnejša, kot se zdi na prvi pogled. Narečje je »domače«, knjižni jezik pa je naučen, posredovan v šoli, medijih in javnosti. Ljudje imajo do njega določeno distanco, še posebej če je stik z njim nereden (npr. ni učni jezik v šoli, redko se pojavlja v medijih ipd.). Omenjene razlike so posebej pogoste tam, kjer knjižna slovenščina nikoli ni bila redno, prisotna, kot npr. v Beneški Sloveniji, v Reziji ali Porabju (Bufon, 1992; Komac, 1995; Nećak-Luk, 1995; Hirnok-Munda, 1995). Podobne poteze je mogoče zaslediti tudi na avstrijskem Koroškem; zaradi velikih razlik med posameznimi narečji naj bi se nemščina hitreje uveljavljala, ker ta pomeni najbolj racionalen kompromis.

Narečne razlike pogosto omenjajo kot določeno oviro pri ohranjanju komu-

nikacijske vloge slovenščine Jezikovna komunikacija naj bi bila ključni opredelilveni element pripadnosti slovenski manjšini, še posebej zato, ker se tudi uradno govori o »jezikovnih« skupinah. Posameznik, ki mora spričo prevlade nemščine na delu in v javnosti uporabljati predvsem slednjo, zlahka pride do sklepa, da ne spada več k slovenski skupnosti, ker je že nemškojezično socializiran. Če ni slovenske besede, ni slovenstva (Fischer, 1984; Ošlak, 1993).

Jezikovne interference so tem pogostejše, čim nižja je gostota slovenske poselitve in čim manj je pogovorni jezik (narečni ali knjižni) prilagojen zahtevam moderne družbe. Arhaični jezikovni elementi se ohranjajo le pri starejšem in pretežno kmečkem prebivalstvu, medtem ko mlade generacijo iščejo avtentičen izraz in pri tem hote ali nehote prevzemajo čedalje več nemških izposojenk (Križman, 1994; Zorko, 1994). Temu trendu se lahko upirajo do določene mere predvsem na območjih, kjer je sporazumevanje v slovenščini del tradicije, kot npr. v Selah (Makarovič, 1994). Neredko različni avtorji omenjajo, da uporabljajo zborna (knjižna) slovenščino predvsem izobraženci, drugi pa predvsem narečja. Razlika med rabo standardnega jezika in narečij naj bi bila torej tudi socialno pogojena (Katschnig-Fasch, Moser, 1994; Moser, 1982).

Življenja manjšin v industrijski in postindustrijski družbi si skoraj ne moremo predstavljati brez dvojezičnosti. Po eni strani lahko dvojezičnost pomeni konkurenčno prednost gospodarsko organiziranega obmejnega prebivalstva (Klemenčič, V., Zupančič, 1995). Gledano s te strani je dvojezičnost eksistenčna nuja (Beltram, 1984). Vendar je zaradi socializacijske moči večinske družbe in institucij predvsem pri etnično že labilnem delu manjšine dvojezičnost lahko eden od korakov do jezikovne in kasneje tudi narodne odtujitve (Dumančič, 1990). Pri tem ne gre prezeti, da je za manjšine to zaradi stopnje integriranosti v gospodarsko, politično in kulturno življenje tako rekoč edini izhod.

2.3.3 Asimilacija – proces spreminjanja identitete

Socializacija poteka vse življenje, od rojstva do smrti. Različni dejavniki delujejo na posameznika in skupnost ter oblikujejo njegovo identiteto. Ker so dejavniki, ki prihajajo do avtohtonih manjšin, izseljencev in zdomcev v okolju, navadno prevladujoči, so morali pripadniki manjšin prilagajati svoj jezik, navade, kulturo, tradicijo ipd. Dolgotrajen proces preurejanja teh opisanih elementov večinske družbe ob hkratnem izginevanju elementov lastne narodne identitete pomeni vsebinsko zamenjavo elementov narodne identitete in približevanje le-te vsebini, obliki in funkciji večinske skupnosti do te mere, da slednjič prvotna osnova sploh ni več razpoznavna, imenujemo »asimilacija«. Teoretično je to dvosmeren proces, v katerem se prilagajata in spreminjata obe strani, v praktičnem življenju pa večinoma enosmeren in nepovraten. Navadno se pripadniki manjšine asimilirajo v večinsko skupnost. Asimilacija je stalen in z vidika interesov manjšine ter matičnega naroda neprijeten spremljevalec manjšin vseh vrst (Klinar, 1976, 141–165).

Piaget opredeljuje asimilacijo kot mentalno aktivnost, ki obstaja v vključitvi nekega objekta ali neke situacije v neko miselno shemo. Je proces, s katerim nekdo (praviloma pripadnik manjšine) postane toliko drugačen, da ga objektivno ni mogoče več uvrščati v prvotno skupino, iz katere sicer izhaja, ter da se tudi sam že šteje za pripadnika večine. V procesu asimilacije si etnično definiran posameznik v čedalje večji meri pridobiva podobo, status in funkcijo pripadnika širše, to je večinske družbe, dokler ga ni več mogoče razlikovati od večine. Popolna asimilacija pomeni, da ne obstajajo več ločene družbene strukture, in tako je posameznik navzven popolnoma neopazen in se ne razlikuje od večine in tudi subjektivno želi pripadati večini kljub svojemu izvoru (Sedmak, Susič, 1983, 22–23).

Poleg asimilacije se v zvezi s spreminjanjem identitete omenjajo še drugi izrazi, ki osvetlujejo različne razsežnosti tega procesa, vendar se neposredno s pojmom asimilacije ne pokrivajo. To so akomodacija (kompromis med skupinami na podlagi tolerance, prilagoditev pogojem skupnosti), akulturacija (stapljanje ene kulture v drugo), amalgamacija (spojitev različnih fizičnih in kulturnih značilnosti). Pogosto se namesto pojma asimilacije uporablja izraz integracija; le-ta je zelo širok pojem in zajema vse procese sodelovanja, od preprostejših in delnih, kot je na primer soudeležba članov neke etnično definirane skupnosti v gospodarstvu, kulturi, politiki v strukturah druge, praviloma številčnejše in gospodarsko in politično dominantnejše, večinske skupnosti, pri čemer pripadniki manjšine ohranijo lastne etnične ali narodne značilnosti, torej bistvene prvine narodne identitete. Integracija v širšem pomenu pa je lahko tudi popolna asimilacija, torej homogenost nekdanje etnično definirane skupnosti z večinsko, njeno popolno stapljanje v večinski narod. Ker izraz asimilacija popolnoma zadošča za pojasnjevanje prehoda iz ene identitete v drugo in ima integracija več pomenov, je smiselno uporabljati prvi izraz, ki je vrh vsega tudi že v strokovni literaturi o tej problematiki dobro uveljavljen.

Da bi se izognili zadregi glede razvrščanja integracije v ožjem in širšem pomenu, Susič in Sedmak raje govorita o združevalnih (konjunktivnih) in razdruževalnih (disjunktivnih) procesih. Prvi so tisti, ki skupnosti z različnim etničnim predznakom povezujejo v enotno skupnost. Ta proces je mogoče opredeliti kot integracijo v širšem pomenu. V okviru tega ločita dve stopnji: tiste procese, ki se končajo s popolno enotnostjo ene skupnosti in kolektivna identiteta te skupine izgine (asimilacija je v tem primeru popolna), ter na tiste procese, kjer se na podlagi strpnosti in partnerstva pripadniki manjšine vključujejo v večinsko družbo, vendar ohranijo elemente lastne identitete in kot skupnost obstajajo še naprej. V tem primeru gre za opisano integracijo v ožjem pomenu in je zaradi vsebine in končnega rezultata asimilaciji pravzaprav nasproten, čeprav vsebuje elemente, ki lahko peljejo v asimilacijo.

Razdruževalni (disjunktivni) procesi so tisti, ki skupine in posameznike ločujejo ter otežkočajo tudi pogoje sobivanja. Mednje uvrščamo etnično stratifikacijo, razlikovanje (segregacijo), različne konfliktne situacije, vse do nasilnega prese-ljevanja in fizičnega uničevanja (Susič, Sedmak, 1983, 23–24).

S socializacijo se torej postopoma oblikuje etnična ali narodna identiteta in se v različnih oblikah in stopnjah asimilacije tudi spreminja. Identiteta je zaradi nje lastne vsebine izpostavljena nenehnemu spreminjanju, ker njen graditveni proces (socializacija) traja vse življenje, vendar z različno intenzivnostjo in končnim učinkom. Uspešnost asimilacije je odvisna od vrste dejavnikov, ki ob vseh združevalnih in razdruževalnih procesih zadevajo manjšinsko skupnost. Integracija je ob tem neizogibna, ker to zahteva način življenja v dinamični industrijski in postindustrijski družbi. Ta gre ob udeležbi posameznika v celotnem izobraževalnem procesu, sistemu dela, upravljanja in političnega odločanja, torej pri vseh vitalnih funkcijah, v katere je posameznik vključen. Ob tem se poraja vprašanje, ki je ključnega pomena za obstoj identitete manjšinskih skupnosti: ali ohraniti v procesu integracije manjšine v strukturo večinske družbe lastno identiteto ali pa se nemara ob tem oblikuje specifična nova identiteta, ki vsebuje elemente večinske in manjšinske identitete. Če povemo še bolj radikalno: ali so manjšine zaradi stopnje integriranosti v večinsko družbo sploh še del naroda, ki živi v sosednji državi kot njihov matični narod. Je pojem matice sploh še relevanten?

Temeljni pogoj za spreminjanje identitete je torej določena stopnja mobilizacije posameznikov, kar je bilo s pričetkom industrijske dobe brez dvoma doseženo, v današnji industrijski in že tudi postindustrijski terciarizirani in informacijski družbi pa sploh. Osnovno sredstvo socializacije in torej tudi asimilacije je komunikacija, katere sredstvo je jezik, posredovan v govorni ali pisani obliki. Zato je asimilacija najprej vidna pri jeziku. Nekateri, kot je na primer to počel v okviru svoje sistemske teorije K. Deutsch, trdijo, da se asimilacija prične pri jeziku: ko se ta enkrat spremeni, ni težko doseči tudi drugih elementov narodne identitete. Vendar je jezik več kot le komunikacijsko sredstvo; je tudi kultura, mentaliteta, način življenja, način mišljenja in neformulirana filozofija neke skupnosti. To še posebej velja za narečje, nekoliko manj pa za standardizirani knjižni jezik (Deutsch, 1975). Številne potrditve teh tez je na Koroškem našel v svoji študiji Ošlak (Ošlak, 1993).

Prej omenjene procese združevanja in razdruževanja, ki so vsebinsko blizu asimilaciji, je Klinar postavil v hierarhičen odnos. Klinar je v svoji kritiki prvotnega avtorja Gordona, ki je izhajal iz ameriških razmer, poudaril dejstvo, da proces asimilacije ne nastopa vedno po določenih stopnjah, temveč utegne obstati na določeni stopnji, izjemoma pa je lahko celo povraten. Te stopnje so naslednje:

1. akulturacija; kulturno-vedenjska asimilacija, ko imigranti spremenijo kulturne vzorce svojega obnašanja, prevzamejo kulturo večinske družbe,
2. strukturalna asimilacija (imigranti stopijo v organizacije, institucije in socialno strukturo večinske družbe na ravni primarnih odnosov),
3. amalgamacija (sklepanje mešanih zakonov in ustvarjanje dejansko etnično mešanih situacij v osnovni celici družbe — družini),
4. identifikacijska asimilacija; pripadniki manjšine se enačijo s pripadniki večinske družbe,
5. izginejo medsebojni predsodki enih in drugih,

6. odsotnost diskriminacije; večinska družba jih sprejme in
7. državljska asimilacija — ni več vrednostnih konfliktov ter konfliktov, ki zadevajo družbeno moč (Klinar, 1976, 141–167).

Opisana shema je prirejena za ameriške razmere in za imigrantsko družbo ter zadeva skupine izseljencev. Klinar opozarja tudi na ekonomsko asimilacijo, ki je zelo pomembna in bi jo morali uvrstiti še pred akulturacijo. Je nujna, saj bi bila sicer eksistenca izseljenca v imigrantski družbi ogrožena (Klinar, 1984, 3–10). Pri avtohtonih manjšinskih skupnostih je glede tega drugače in omenjena shema komajda še velja. (Zupančič, 1993).

Predhodnica asimilacije sta še dva procesa rahlih odnosov med priseljenci in domačini oziroma med pripadniki večine in manjšine. To sta akomodacija in adaptacija, ki pomenita osnovno prilagoditev in obsegata le sekundarne odnose. Sta načrtni in razmeroma hitri pri vključevanju izseljencev oziroma pripadnikov manjšine v večinsko družbo (Klinar, 1976, 137–141).

Ob tem se zastavlja vprašanje, v kolikšni meri velja omenjena shema za zdomce in v kolikšni za pripadnike avtohtonih manjšin. Umestno je sklepati, da zdomci kot sloj, ki se zaveda začasnosti svojega bivanja v tujini in so ob tem še osebno čustveno, materialno in pravno vezani na matično domovino, praviloma ne navezujejo tesnejših stikov z večinsko družbo in novim okoljem nasploh. Zanje sta bistveni akomodacija in adaptacija ter delovna asimilacija, kvečjemu še akulturacija, če je njih bivanje daljše. Stvari se zapletejo, če si v tujini ustvarijo mešane zakone. V mešanih zakonih naj bi bila asimilacija stvar ene same generacije. Pri avtohtonih manjšinah potekajo ti odnosi nekoliko drugače. Sussi navaja, da se etnična identiteta lahko ohrani tudi v mešanih zakonih skozi več generacij (Sussi, 1993).

Zopet drugače je pri manjšinah. Kot avtohtonim skupnostim se jim ni treba prilagajati na prostor in razmere, niti na bazično kulturo, ker to večinoma že vedo oziroma živijo in je del njihovega vsakdana. Prilagoditi se morajo na vstop v strukturo večinske družbe, če nočejo biti izolirani od delitve dela in s tem od eksistenčnih možnosti. Ker jim tudi ni potrebna državljska asimilacija (so že državljeni), se hierarhija omenjenih stopenj podre. Amalgamacija poteka že vseskozi, identifikacija je zaradi državnosti (pravic in dolžnosti) in politične participacije tudi že prisotna. Manjšine (to velja za vse avtohtone manjšinske skupnosti v sosednjih državah) imajo formalno kritje v manjšinski zaščiti, ki je obenem tudi zadeva meddržavnih in mednarodnih odnosov. Ta obenem vključuje ob stabilnosti državnih meja in varstvu manjšine tudi državljsko lojalnost in solidarnost. Zato je tem močnejše vdiranje elementov identitete večine v strukturo identitete manjšine.

2.3.3.1 Pospeševalni in zaviralni dejavniki asimilacije

Dejavnike asimilacije lahko razdelimo na pospeševalne in zaviralne, na materialne (objektivne) in psihološke (subjektivne). V resnici je med obema delitvama težko potegniti mejo, ker je prehajanje iz ene v drugo obliko pri posameznih de-
ja-

vnih in ker je veliko odvisno tudi od hkratnega součinkovanja več dejavnikov. Med dejavnike pospeševanja asimilacije pripadnikov manjšin sodijo naslednji:

- zaposlitev v poklicih, ki zahtevajo veliko osebno angažiranje v jezikovno tujem okolju (zato posameznik nima priložnosti uporabljati lasten materni jezik, biti z družino, biti aktiven v različnih stikih s pripadniki lastne narodne skupnosti),
- socialna odvisnost, izražena z nižjim poklicnim položajem kot pripadniki večinskega naroda,
- starost (praviloma je večja pri mlajših ali zelo mladih, ker še nimajo dovolj izkušenj, še niso uveljavljeni),
- nižja izobrazba; pri tem predvsem odsotnost poznavanja nacionalno pomembnih vsebin, kot je jezik, kultura, zgodovina, geografija ipd.,
- redkejša poselitev, majhen delež pripadnikov manjšinske skupnosti na nekem območju,
- slabosti gospodarske strukture poselitvenega območja (ker sili zlasti najbolj izobraženi, aktivni in ambiciozni del manjšinske skupnosti k odsejjevanju in s tem povzročajo slabljenje demografskega, gospodarskega in kulturnega potenciala skupnosti),
- slabe možnosti komuniciranja s pripadniki lastne etnične skupnosti, bodisi zaradi slabe opremljenosti z ustrežno infrastrukturo bodisi zaradi tipa poselitve,
- majhno število gospodarskih in kulturnih ustanov skupnosti ali neprimerna kakovost, ki onemogoča funkcionalno rabo jezika,
- pomanjkljivosti manjšinskega šolstva, bodisi zaradi odsotnosti šol, slabe kakovosti, razporeditve ur, slabih učbenikov, preobremenjenosti učencev z drugimi aktivnostmi,
- odsotnost rabe jezika v uradih in pri uradnih postopkih, pri dokumentih, v javni rabi, dvojezični napisi,
- slaba prisotnost manjšinskega jezika v medijih, bodisi zaradi odsotnosti ali neprimerne kakovosti. Posebej je treba opozoriti na zastopanost tematik in načina podajanja, ki je primeren za različne generacije, različne interesne skupine (po spolu, izobrazbi, poklicu, politični in verski usmeritvi ipd.),
- slabosti politične participacije manjšine na različnih ravneh, od krajevene in občinske do regionalne, deželne in državne, bodisi prek lastnih organizacij bodisi prek drugih političnih strank,
- slabosti upravne razdelitve, ki prostor poselitve manjšine razdeli tako, da v administrativnih enotah ne morejo oblikovati lastne oblastne strukture in s tem posredno vplivati na odločanje o pomembnih stvareh za manjšino,
- slaba povezanost manjšinske skupnosti navznoter in z matičnim narodom ter z drugimi skupinami, ki pripadajo istemu narodu, in
- nefunkcionalnost manjšinskega jezika v javni rabi, v šolah, medijih, poslovnem svetu, kulturi, znanosti, religiji itn.

Med psihološke dejavnike pospeševanja asimilacije sodijo naslednji:

- nasprotovanje in obstoj konfliktov s strani večinskega naroda,
- nasprotja in konflikti med večinskim in matičnim narodom (ki se pogosto odražajo prav s poslabšanjem odnosov večine do manjšine),
- ugled posameznih osebnosti manjšinske skupnosti, njenih ustanov in predstavništev
- majhen ugled matičnega naroda in države pri manjšinski skupnosti in pri večini,
- slabi odnosi med predstavništvu manjšine in predstavništvu matičnega naroda (ovira konkretno reševanje konkretnih problemov, odsotnost sodelovanja, obstoj konfliktov, na primer zaradi različne politične ali ideološke usmerjenosti enih in drugih,
- prisotnost negativnih stereotipov manjšine pri pripadnikih večinskega naroda,
- prisotnost protimanjšinske ideologije, manjšini nenaklonjenega ali celo sovražnega družbenega razpoloženja in
- slabo poznavanje jezika (obvladanje samo narečja), kulture (ne pozna visoke kulture v lastnem maternem jeziku, ki bi se lahko enakovredno merila z visoko kulturo večinskega naroda).

Ni nujno, da bi vsak od naštetih dejavnikov v slehernem primeru učinkoval negativno. Gre za določena pravila, ki so se v praksi že izkazala in so jih potrdile različne empirične raziskave. Med dejavnike, ki na potek asimilacije delujejo zaviralno, štejejo naslednje:

- samostojnost v poklicu oziroma socialna neodvisnost od delodajalcev, ki pripadajo večinskemu narodu,
- enak ali boljši poklicni položaj pripadnikov manjšine,
- solidna izobrazba, tako obča kot poklicna in nacionalna (o lastni zgodovini, kulturi, jeziku, tradicijah),
- gospodarske in socialne razmere na poselitvenem prostoru, ki zadržujejo domače prebivalstvo, mu dajejo delovna mesta,
- opaznejše koncentracije manjšinskega prebivalstva, ki so sposobne vzdrževati gospodarske, šolske, kulturne, športne in politične ustanove,
- dobra infrastrukturna opremljenost poselitvenega območja manjšine, ki omogoča dobro medsebojno povezanost, komunikacije, in racionalnost komunikacij in poslovanja,
- število in kakovost gospodarskih, kulturnih, in drugih ustanov manjšine, primernih za različne generacije in interesne skupine,
- soliden šolski sistem; razporeditev šol, ustreznost kakovost v primerjavi z večinskim narodom,
- upravna razdelitev, ki omogoča dostop do oblastne strukture tudi manjšini,
- možnost in uveljavljenost rabe jezika v uradih, pri uradnih postopkih in v javnosti nasploh,

- možnost politične participacije bodisi prek lastnih strank ali prek strank večinskega naroda,
- obseg gospodarskih, kulturnih in političnih stikov s predstavniki in ustanovami matičnega naroda,
- notranja povezanost in enotnost v ključnih postavkah etničnega razvoja in obstoja manjšine in
- funkcionalnost manjšinskega jezika na različnih ravneh, še posebej v gospodarskem življenju; manjšina se tako kaže kot potrebna in koristna skupnost.

Med psihološkimi dejavniki zaviranja asimilacije pa so:

- odnosi strpnosti in aktivnega sodelovanja med pripadniki in ustanovami večinskega naroda in manjšine,
- dobri odnosi na različnih ravneh med večinskim in matičnim narodom,
- ugled matičnega naroda, posameznih predstavnikov in ustanov ter prav tako tudi predstavnikov in ustanov manjšine,
- raznovrstni in dobri odnosi med manjšino in matičnim narodom, intenzivno sodelovanje na različnih ravneh,
- močna narodna zavest pri pripadnikih manjšine, pri vseh generacijah in socialnih skupinah,
- močna zavest skupnosti ob zavedanju, da je nacionalna ali narodna identiteta krovna in vsebuje druge in ni z njimi v nasprotju; zavest skupnosti kljub razlikam v socialni strukturi, ideološki in politični usmerjenosti in
- poznavanje lastnega jezika, kulture in zgodovine kot psihološke osnove za sprejemanje celovite narodne identitete.

(Beltram, 1990; Domej, 1981, 223–226; Gstettner, Larcher, 1985; Jesih, 1986, 69–85; Jesih, 1987, 185–206; Jesih, 1993; Klinar, 1976; Lokar, 1992; Lokar, 1994; Malle, 1990; 129–139; Malle, 1994, 32–49; Smith, 1988; Suppan, 1994; Vovk, 1991; Zupančič, 1993).

2.3.4 S katerimi identitetami se soočajo Slovenci v Avstriji

2.3.4.1 Slovenska identiteta

Slovenska identiteta se je oblikovala predvsem prek jezika in kulture kot ključnih veznih elementov, ki so v stoletjih od Trubarja do Prešerna, od ljudstva, razdeljenega na različne dežele pod tujo krovno oblastjo v okviru habsburškega cesarstva, meje teh dežel presegli na podlagi izoblikovane politične volje in programa, ki je prek Dravske banovine v Kraljevini Jugoslaviji in SR Slovenije kot republike z zgrajenimi nacionalnimi ustanovami zmogla toliko skupne volje in moči, da je leta 1991 pridobila sedanjo podobo neodvisne, samostojne in suverene države Slovenije. Slednja danes združuje približno 83 % ozemlja, ki so ga ob

nastanku programa Zedinjene Slovenije leta 1848 opredelili kot slovensko etnično ozemlje in na katerem živi dobrih 70 % vseh Slovencev.

Merjenje moči slovenstva in nemštva ima na Koroškem domovinsko pravico že vsaj dve stoletji. Ob tem ne smemo prezreti dejstva, da sta se slovenska narodna zavest in pripadnost merili predvsem po jeziku, vendar so bila poudarjena tudi druga merila, kot je bila npr. pripadnost stranki oziroma zavezanost katolištvu, če že ne omenjamo pogosto navajane teze o socialnih razlikah med nemško govorečo večino in slovensko manjšino. Omenjena merila so hote ali nehote nenehno odtrgala del Slovencev po poreklu stran od slovenske skupnosti (Malle, 1994). Zato je slovenska identiteta od leta 1848, ko je narodno gibanje jasno pokazalo tudi na politično noto svojega početja, doživljala različna nihanja od pretežno kulturne naravnosti in kulturno-prosvetnega delovanja do resnih političnih nastopov in radikalizacije stališč, vsaj pri določenih skupinah. Zgodovinsko gledano ni tako rekoč nikoli nastopala kot politični monolit izdatne moči in smelih ambicij, temveč je bilo vseskozi zastopanih več opcij javnega nastopanja in politične taktike (Pleterski, 1967; Vavti, 1980).

Juričeva razlikuje pri koroških Slovencih pet stopenj glede na javno izražanje in delovanje:

1. Zaveden Slovenec, politično aktiven:

- vedno govori slovensko, četudi lahko sledijo posledice,
- označuje se kot (koroški) Slovenec,
- je kritičen do politike,
- kritizira protislovensko (etnocentrično, nacionalistično) politiko,
- je angažiran (politično in kulturno) za interese slovenske narodne skupnosti,
- zavzema se za ohranitev in doseganje oziroma graditev pravic slovenske manjšine,
- poroča o posebej številnih izkušnjah, s katerimi utemeljuje trenutni položaj.

2. Zaveden Slovenec:

- govori slovensko, kolikor je največ mogoče,
- izreka se za (koroškega) Slovenca,
- kritizira protislovensko (etnocentrično, nacionalistično) politiko,
- zavzema se za ohranitev in doseganje oziroma graditev pravic slovenske manjšine,
- poroča o številnih izkušnjah, s katerimi utemeljuje trenutni položaj.

3. Tisti, ki omahujejo med kulturama (nem. »Kulturpendlerji«):

- govori slovensko, če je slovensko ogovorjen,
- pri samopredstavitivi poudarja afiniteto do slovenske in nemške kulture,
- kritizira nemško nacionalne in slovenskonacionalne kroge (»skrajneže«)

4. Asimiliranec:

- le redko govori slovensko, in sicer le, če je slovensko ogovorjen,
- označuje se za Vindišarja ali je negotov pri samoopredelitvi,
- vztraja, da ne zna slovensko, temveč vindiš; to narečje naj bi bilo bližje nemščini kot slovenščini,
- zmerja »skrajneže« in na splošno politiko,
- obstoječe pravice manjšine ocenjuje za zadovoljive, vsako nadaljnjo zahtevo pojmuje kot opeharjenje in osornost do večine.

5. Radikalni asimiliranec:

- ne govori slovensko, morda še pasivno razume,
- vztraja, da ne zna slovensko, temveč vindiš; to narečje naj bi bilo bližje nemščini kot slovenščini,
- označuje se za pripadnika večine,
- na splošno kritizira Slovence,
- ne obiskuje prireditve manjšine, temveč prej prireditve Slovincem sovražnih krogov,
- obstoječe pravice manjšin ocenjuje za zadovoljive, vsako nadaljnjo zahtevo pojmuje kot opeharjenje in osornost do večine in
- boji se ekspanzije večine.

(Jurič, 1987, 207; Boeckmann, Brunner, Egger, Gombos, Jurič, Larcher, 1988; Zavratnik, 1995, 61–62; Zavratnik, 1998).

Pri tem zadnji dve posegata že v drugo identiteto, ki je strokovno gledano najbolj sporna, vendar se po zaslugi vztrajanja avstrijske statistike še vedno upošteva ob popisih in tudi v literaturi. Že iz prejšnjega primera je razvidno, da se je oprijel tudi del izvorno slovenskega prebivalstva na Koroškem.

2.3.4.2 Vindišarstvo

Izraz »vindiš« je bil prvotno nemški izraz za »Slovence« ne le na Koroškem, temveč tudi v drugih deželah, in se je brez slabšalnega prizvoka ohranil tudi še potem, ko je v nemški literaturi pričel prevladovati sodobnejši izraz »slowenisch«. Proti koncu 19. stoletja so skušali nemškonacionalni krogi na Koroškem označevati »Vindišarje« za skupino ljudi s koroško deželeno (regionalno) zavestjo ne glede na pripadnost jezikovni skupini. Slednja raba izraza ima svoj izvor v mislih koroških humanistov o »enotnem koroškem ljudstvu«. Obenem je dobival izraz vindiš tudi slabšalen pomen. Tako naj bi se z opredelitvijo zgolj po regionalni pripadnosti odpovedali narodni zavesti tisti, ki nosijo objektivne znake slovenstva, ne pa tudi nemško govoreči Korošci (Prunč, 1972).

Vindišarska teorija se prvič omenja leta 1914 v spisu »Die Wahrheit über Kaernten« neimenovanega avtorja in je pozneje doživela še več predelav. Po nazorih M. Wutteja in B. Scheichelbauerja naj bi med Slovenci in Vindišarji ne bilo

bistvenih razlik, temveč se kažejo v drugotnih objektivnih in subjektivnih znakih, predvsem v zavesti in izrekanju. Razlikovati je mogoče tri vrste opredelitev za Vindišarje: po prvi naj bi bili to slovensko govoreči z avstrijsko državno zavestjo, po drugi naj bi bili posebna etnična skupnost in po tretji različici naj bi bili Vindišarji potomci starih Vendov (Venetov) in torej sploh ne slovanskega (slovenskega rodu) (Pleterski, 1976, 15–17). Theodor Veiter, eden najbolj znanih avstrijskih avtorjev o koroškem vprašanju, je poudaril, da gre pri Vindišarjih za tisti del koroških Slovencev, ki se je prištel k nemškemu kulturnemu krogu, ki so nemštvu vdani, v nasprotju z »nacionalnimi Slovenci«. Teorija o »vindišarstvu« se je uveljavila šele po plebiscitu. Po Veiterju naj bi bili Vindišarji tisti koroški Slovenci, ki prehajajo v nemštvo (Veiter, 1965).

Diskriminacijsko naravo uvajanja Vindišarjev bodisi kot jezikovne bodisi kot politično in regionalno opredeljene skupnosti so dokazovali predvsem številni slovenski avtorji ter pri tem navajali stvarne argumente, ki kažejo na konstrukt te »skupine«. Ude, sicer dober poznavalec pred-, med- in poblebiscitnih razmer na Koroškem, je v svojem obširnem delu o »vindišarskem« vprašanju označil prizadevanja za umestitev »Vindišarjev« v zgoraj omenjenem pogledu kot načrtno delitev sicer enotne skupine Slovencev. Popisno skupino »vindišarjev« je avstrijska statistika ohranjala od popisa do popisa vse do danes. Obenem avtor opozarja, da so omenjene tri različice po vsebini izključujoče se in da je četrta (teza o t.i. »jezikovni mešanici«, ki so jo slavisti potem hitro in z utemeljitvami zavrnil) pojavila pozneje, v času, ko so ugotavljali občevalni jezik. Zato je uvajanje vindišarstva štel za izrazito gonjo proti pravicam in statusu manjšine v času, ko so opredeljevali, kje, do kakšne mere in pod katerimi pogoji naj Avstrija uresničuje mednarodne obveznosti, sprejete s sklenitvijo avstrijske državne pogodbe (Ude, 1956; Ude, 1976, 163–210).

Kot izrazito diskriminacijsko metodo z namenom drobljenja etnično in jezikovno enotne slovenske skupnosti na Koroškem sta po podrobni analizi posameznih ljudskih štetij dokazovala Klemenčič in Pleterski; že iz gibanja števila Vindišarjev po posameznih občinah od popisa do popisa je jasno razvidna skonstruiranost popisne skupine (Klemenčič, V., 1960, Klemenčič, V., 1990; Pleterski, 1966). Podobne primere navaja na primeru zelo podrobnih terenskih raziskav na Zilji in v zgornjem Rožu Moritsch (Moritsch, 1991, 49–71; 82–1). Te popisne kategorije se je vseskozi držalo pretežno kmečko, podeželsko, starejše in manj izobraženo prebivalstvo (Zupančič, 1992).

Še leta 1970 je Wutte zagovarjal teze o različnosti Vindišarjev in Slovencev, pri čemer je prvim pripisoval (podobno kot pred njim Kristalnick) predvsem regionalno opredelitev in identiteto. Zanj je teza o »domovini zvestih« resničnost, kar utemeljuje s posebnostjo Korošcev ne glede na jezik, s skupno preteklostjo v istem prostoru in odvisnost od istih zgodovinskih dejavnikov. Trdi celo, da je podlaga koroškega prebivalstva bistveno bolj nemška, kot skušajo z jezikovnimi in etimološkimi raziskavami dokazovati slovenski znanstveniki. Te misli dokazuje s priimki,

ki naj bi bili »večinoma nemškega izvora«. Jezikovna mešanica naj ne bi bila konstrukt, temveč naj bi imela tudi zelo stvarne korenine (Wutte, 1970). Soglasno s tem so ocenjevali, da so Slovenci preveč razpršeno poseljeni (le v otočkih) in da zato nima smisla govoriti o slovenskem narodnostnem ozemlju (Paschinger, 1974). Nekateri so posebnost Korošcev dokazovali celo z rasnimi raziskavami, po katerih naj bi se Korošci in Slovenci (mišljeni so Kranjci) opazno razlikovali ter trdili, da slovenščina izvira iz Kranjske, Korošci pa da govorijo »vindiški« (Routil, 1937).

Kasnejše jezikovne raziskave so omenjene trditve v celoti ovrgle. Do jezikovnih interferenc prihaja povsod tam, kjer dalj časa bivata dve skupini z različnim jezikom. Vsebnost določenega števila tujk nikakor ne more pomeniti novega jezika. Poleg tega imajo koroška slovenska narečja še povsem slovensko zgradbo (Prunč, 1979). Tudi raziskave toponimov so pokazale prevlado slovenskih po izvoru (Jordan, 1992). Vindišarstva tudi ne potrjujejo etnološke študije. V Rožu, kjer naj bi jih bilo po statistikah največ, se posebna vindišarska ljudska kultura (popolnoma razumljivo!) sploh ne odraža (Fister, 1985).

Z vindišarstvom je povezana tudi regionalna identiteta, ki so jo prav v povezavi z vindišarstvom nekateri razglašali za nadnacionalno, za nenacionalno oziroma celo za pritliklo posebnega, že skoraj izginulega naroda. Vendar se pri tem povsem zanemarljivo bistvo same identitete in opredeljevanja, ki ima različne pojavne oblike in stopnje ter seže (kot smo videli v prejšnjih poglavjih) od osebne in družinske do zapletenih skupinskih identitet, od vaške, lokalne prek regionalne do etnične, narodne in nacionalne, vse do verske in rasne kot prostorsko najobsežnejših. Regionalna in deželna nista v nikakršnem nasprotju z narodno, etnično ali nacionalno, temveč sta v njej dopolnjujoči. Ziljan, Rožan ali Podjunec tako ne nasprotuje niti »Korošču«, niti Slovencu, niti sodobnemu nemško govorečemu Avstrijcu.

2.3.4.3 Avstrijska identiteta

Naposled je treba razmejiti in opredeliti tudi pojma avstrijske in nemške narodne (nacionalne) identitete, ki je zaradi svojega nastanka več kot pestra in zanimiva in od slovenske identitete precej drugačna. Zapletenost avstrijske identitete je v zgodovinskem prepletanju z nemško in različnim vrednotenjem identitet sosednjih narodov v različnih obdobjih.

Večina avtorjev, ki podrobneje analizirajo vprašanje današnje avstrijske identitete, poudarja štiri značilne razvojne faze:

- nadnacionalno v času habsburške monarhije,
- nemško-avstrijsko v času prve avstrijske republike,
- nemško v času Tretjega rajha in
- avstrijsko od leta 1945 naprej.

Prva označuje večstoletno obdobje pod habsburško krono, ki je združevala jezikovno zelo različne dežele, kulture, jezike ter ljudstva in naj bi bila tedaj (do leta 1918) nadnacionalna. Vsi so bili »Avstrijci«. Pri nemški jezikovni skupini je bila

poleg tega uveljavljena tudi nemška identiteta, pač po nemškem jeziku. Ti dve identiteti naj bi si ne bili nasprotni, temveč naj bi se dopolnjevali.

Druga faza se je pričela z razpadom monarhije ter z oblikovanjem prve avstrijske republike z večinskim nemško govorečim prebivalstvom. Preostala monarhija je razpadla na nacionalne države z velikim številom narodnih manjšin. Prva avstrijska republika je bila tudi po uradnem imenu »nemška« (Republik Deutschösterreich). Stare nadnacionalne tvorbe ni bilo več, nove identitete niso razvijali, čeprav je bilo že tedaj slišati glasove o obstoju avstrijskega naroda in nacije. Praznino in sprejemanje Avstrije kot »nemške« je izkoristila agresivna nacionalsocialistična ideologija in s spretno propagando se je ta struja že pred anšlusom čvrsto zasedrila. Tedaj so Nemci sami ob vztrajnem iskanju Nemcev po Evropi širili pojem nemštva čez pol Evrope (Schulz, 1995). Razmere je izkoristil Hitler in Avstrijo brez večjih težav za sedem let priključil Tretjemu rajhu. Avstrijski Nemci so postali »Nemci«.

Nekateri avstrijski avtorji opozarjajo, da je dvom med nemštvom in avstrijstvom po svoje še vedno prisoten. Pojem »nemškega« se vendarle krepko opira na jezik, kajti po politični in kulturni tradiciji se je današnji nemški narod oblikoval z združevanjem politično in kulturno precej različnih enot: sredjenemških držav, Bavarske, naslednic hanzeatskih mest in Prusije. Skupni imenovalac je bil jezik, elite so se oblikovale pozneje, čeprav so njihove korenine že pred združitvijo krepko pognale (Stuhlpfarrer, 1995).

Četrta faza je nastopila ob koncu vojne, ko so razglasili neodvisnost in si prizadevali biti uvrščeni med žrtve nacizma in ne kot del Nemčije (Tretjega rajha). Nastajati je začela osnova nove avstrijske identitete, ki je bila povsem nasprotna prejšnji »nemško-avstrijski«, poudarjajoč pri tem avstrijsko domoljubje kot združevalno silo (Liebhart, Pelinka, Pribersky, 1991, 375–382).

Svojo novo narodno zavest naj bi našli v svojem aktivnem in pasivnem odporu proti nacistični okupaciji. Avstrijski narod naj bi se oblikoval podobno kot ameriški, nizozemski ali švicarski, torej kot skupnost ljudi, ki brani svojo pravico do samoodločbe in se bori proti tuji oblasti. Avstrijska država je tedaj tisti zunanji okvir, v katerem se ta samoodločba lahko izvaja. Združevalni dejavnik pri tem torej ni država, temveč želja po njeni obnovitvi. Narodna enotnost naj bi tako nastala še pred na novo pridobljeno državno (politično-teritorialno) enotnostjo (Zgodovina koroških Slovencev od leta 1918 do danes z upoštevanjem vseslovenske zgodovine, 1985, 52–56).

Po naziranju prej navedenih avtorjev sodijo v okvir današnje avstrijske nacije vsi nemško govoreči prebivalci Avstrije ter pripadniki avtohtonih narodnih manjšin, torej Slovencev, Gradiščanskih Hrvatov, Madžarov, Sintov, Romov, Čehov in Slovakov. Pogojno uvrščajo mednje tudi južne Tirolice (Italija), pač zaradi tesnih zgodovinskih vezi (ibid.). Ob tem se zastavlja ključno vprašanje: So Avstrijci samo nacija ali narod ali oboje?

Pomemben poudarek pri vsebinski opredelitvi avstrijske nacije dajejo avtorji večjezičnosti in večkulturnosti, ki naj bi bila dediščina monarhične dobe. Ta je bila

poskus skupnega življenja več narodnosti, organiziranih v eno državo. Ta pluralnost naj bil bila očitna z vključevanjem avtonomne tradicije posameznih dežel, z ohranjanjem deželne zavesti in z integracijo manjšin v celoten novooblikovani avstrijski etnos.

Zato je etnična in jezikovna in kulturna pluralnost v avstrijskem primeru konstitutivno merilo »avstrijskega«; izguba manjšin bi bila obenem tudi izgubljanje ali vsaj siromašenje avstrijske identitete. Zatorej je v osmišljanju »avstrijstva« kot pristanek na pluralnost bistvenega pomena ne le toleranten, temveč k razvoju manjšin pozitivno usmerjen pospeševalni odnos (Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Oesterreich, 1989, 55–57). Podobno tudi Bister poudarja, da je avstrijska nacija pravzaprav kolektivni izraz vseh kultur in jezikov na ozemlju današnje Avstrije; poudarja torej prej navedeno večjezičnost in večkulturnost. Vendar ob tem navaja tudi izraz »slovenska narodnost« in s tem razkrije dva pojma: nacijo in narodnost (Bister, 1990).

Omenjene navedbe terjajo temeljit razmislek. Če vzamemo, da nacijo sestavljajo vsi državljani (ker so ozemeljsko, gospodarsko in politično povezani v enotno skupnost), potem opredelitev za »Avstrijce« tudi pri manjšinah sploh ni dvomljiva. Če pa vzamemo za nacijo samo narod, ki je državno organiziran (v tem primeru sodijo k avstrijski naciji le nemško govoreči avstrijski državljani), je zatrjevanje o multikulturni naciji skoraj odveč. Omenjeni avtorji pojma »avstrijskega naroda« večinoma ne uporabljajo. Vendar nam podrobnejši pregled razkrije, da ga v resnici upoštevajo. Če naj sodijo k »avstrijski naciji« poleg državljanov še različne nemško govoreče skupine na območjih nekdanje Avstro-Ogrske in ne tudi druge jezikovne skupine, ki so prav tako sestavljale prebivalstvo rajneke monarhije, potem je to pravzaprav priznanje obstoja »avstrijskega« naroda z nemškim jezikom in avstrijsko kulturo, zavestjo, miti in drugimi pritiklinami, ki jih navadno pripisujemo t.i. »etničnim narodom«. V tem primeru so Slovenci, Hrvati, Madžari, Čehi, Slovaki in druge skupine pripadniki narodnih ali etničnih manjšin, katerih matični narod je v eni od sosednjih držav organiziran v politično nacijo (torej nacionalno državo), večinski narod nemškega jezika pa je podobno kot drugi v srednji Evropi tipičen predstavnik državno organiziranega naroda (v nacionalno državo) in po tej strani politična nacija, ki ima v sosednjih državah svoje manjšine. Posebnosti avstrijske nacije po tej logiki torej ni. Posebnost je le v zgodovinskem razvoju, kjer je obstoj večnarodne države politično dominantnemu narodu omogočal določene prednosti pri narodnostnem razvoju. Ne smemo namreč prezreti, da so bili narodi, ki so si po razpadu monarhije postopoma oblikovali lastne nacionalne države, izoblikovani kot etnični narodi že prej. Že sredi 19. stoletja so pokazali politične težnje in slednjič pripomogli k razkroju monarhije. Razlika med »Avstrijskimi Nemci« in drugimi narodi, ki so leta 1918 nastopili kot dediči nekdanje skupne države, je bila predvsem v tem, da so lahko prvi takoj uporabili vse institucije prejšnje države kot »nacionalne«, drugi pa so si jih morali še zgraditi. Poleg tega je pri celotnem prebivalstvu (ne le nemško govorečem) ostala državna tradicija, kar je vse prej kot

nepomembno. Določen del vsebine identitete je torej skupen tako večinskemu narodu kot manjšinam.

Teza o multikulturalni avstrijski naciji je v literaturi in tudi sicer že močno uveljavljena, zato kaže na kratko pogledati nekaj dejstev. Same prisotnosti jezikovno, kulturno in etnično različnega prebivalstva ne moremo šteti za primarni znak multikulturene zasnove neke nacije. Vsak, danes še tako »čist« narod je po etnogenezi vendarle pisan, saj v Evropi ni predela, ki bi ga vsaj malo ne zadevale selitve, ki so pripomogle k določeni pomešanosti. Vendar še vedno govorimo o »enotnem« narodu. Ne nazadnje so vsi nacionalizmi stremeli k povečevanju števila pripadnikov lastnega naroda in to dosegali z naravnim prirastkom in z asimilacijo priseljencev ali manjšin na tistem ozemlju, ki so ga šteli za »svoje«. Do etničnega stekanja in mešanja je torej vsaj v določeni meri vedno prihajalo, še posebej na območjih, ki so imela nadpovprečno gospodarsko in politično vlogo v širšem prostoru. Zato je danes ena temeljnih lastnosti nacionalnih središč ne le koncentracija za večinski narod pomembnih ustanov, temveč tudi določen odstotek tujega prebivalstva. Slednji vendarle ne pomeni že avtomatično večkulturnosti državnega naroda, temveč le odseva funkcijo državnega (nacionalnega) središča. Slednjič tudi ne govorimo o nacionalni državi kot skupnosti etnično povsem enakih, temveč o državni organiziranosti večinskega naroda, ki mora (tudi zaradi recipročne narave mednarodnih norm) do določene mere spoštovati (varovati s pravnimi mehanizmi) pripadnike manjšin: jezikovnih, kulturnih in narodnih (etničnih). Slednje ohranijo državljanske pravice in posebne manjšinske pravice, državi in večinskemu narodu pa morajo izkazovati politično lojalnost.

Podvomiti kaže tudi ob misli, da se je avstrijska identiteta oblikovala šele po letu 1945, zaradi odpora. Žrtve so bili v veliko večji meri Romi, Sinti, Židje, politične skupine in tisti, ki so bili priznani za nenemško prebivalstvo. Slovenci na Koroškem so postali med vojno tarča različnih napadov. Zgodovinopisje obsežnejšega aktivnega in pasivnega odpora sicer ni zabeležilo, razen zadnje mesece, ko je bil razpad nemške armade očiten in popoln (medtem ko je anšlus leta 1938 potekal bistveno laže). Pomemben odpor so med drugo svetovno vojno nudili prav koroški Slovenci. Upiranje razdelitvi med zavezniške okupacijske cone je imelo pretežno politično gospodarske implikacije in v manjši meri lahko to vzamemo kot izraz enotnosti volje. Zavestna politična taktika novega (nemštvu nasprotnega) avstrijstva se je uveljavljala po porazu predhodne »nemške Avstrije«. Če so se taktično hoteli znebiti okupacijske oblasti in morebitne razdelitve (podobno kot je to doletelo Nemčijo), so skoraj morali izposlovati zase status žrtve in obrniti hrbet nemškonacionalni tradiciji. Paradoksalno bi pri tem bilo dejstvo, da so za dosego notranje povezanosti potrebovali skupnega zunanjšega nasprotnika (tedaj zavezniške sile).

Na drugi sklop v marsičem prav tako paradoksalnih primerov naletimo pri pregledu in primerjavi pravnega in dejanskega položaja manjšin. Številne študije različnih avtorjev dokazujejo, da je bila asimilacija ne le vseskozi prisotna, temveč

večinoma tudi načrtna in v določenih obdobjih nasilna. Najmočnejša je bila med obema vojnoma (čas »nemške Avstrije«) in od sredine petdesetih do osemdesetih let, torej v času, ko naj bi se večkulturna avstrijska nacija trdno oblikovala. Celo sami avtorji knjige »Die Lage in Perspektiven der Volksgruppen in Österreich«, ki zagovarjajo multikulturno zasnovo avstrijske nacije, priznavajo na drugem mestu, da ima Avstrija nižji standard zaščite manjšin kot nekatere države v Evropi (čeprav se prisotnost in obstoj manjšin poudarjata kot bistveni sestavni del avstrijske identitete). Tako nacionalne države, kot na primer Danska, Nemčija ali Slovenija, posvečajo več skrbi manjšinam na lastnem ozemlju (ki bi ga potemtakem morali šteti za »tujek« v narodnem telesu, kot Avstrija sama zase).

Če avstrijska nacija vključuje tisto ozemlje in prebivalstvo, ki je politično pravno avstrijsko od leta 1945 (ko sta se avstrijska nacija in identiteta pričeli oblikovati), je nelogično šteti zraven južne Tiroolce ter druge nemško govoreče skupnosti na območju nekdanje monarhije (zaradi nemškega jezika) in ne tudi na primer Slovencev v Kanalski dolini (kot dela nekdanje dežele Koroške, kot dela Slovencev, ki živijo na sedanjem avstrijskem Koroškem), Slovencev v Gorici in Trstu, slovaških skupnosti po Madžarskem itd.

Če bi manjšine omejili zgolj na jezikovno-kulturne skupnosti, bi jih s tem krepko degradirali. Ker pa sta jezik in kultura le del vsebine narodne identitete, ki brez drugih vsebin nimata smisla dolgotrajnejšega obstajanja, je zagotavljanje tako pojmovanih manjšin kot bistvenih sestavnih delov avstrijske nacije obsojen na propad. Ob tem ne kaže prezreti, da govori 7. člen o Slovencih in Hrvatih in ne o slovenskojezični in hrvaškojezični (ali kulturni) skupnosti. Zato se je težko znebiti občutka, da so večjezični in večkulturni predvsem pripadniki različnih manjšin, večinsko nemško govoreče prebivalstvo pa je enojezično. Prvi ohranjajo svojo jezikovno-kulturno podobo kot segment na novo pojmovane avstrijske identitete ne zaradi tolerance in aktivnega pospeševanja s strani države in njenih ustanov, niti s strani pripadnikov večinskega nemško govorečega prebivalstva, temveč zaradi politične vztrajnosti, pri čemer je njihov etnični (jezikovni in kulturni) obstoj povezan in celo odvisen od povezanosti z državo in narodom, kjer biva kot večinski narod njihova jezikovno-kulturna skupnost (npr. Slovenci v Sloveniji). Glede na vse to je mogoče reči, da je t.i. multikulturnost zgolj opis stanja, ki ga ohranjajo pripadniki manjšin in priseljenci, država pa je do njih pretežno negativno naravnana, niti ne obstaja času in sodobnim modernizacijskim potrebam primerna in ustrezna zakonodaja, je iz teoretskih razlogov nesmiselno govoriti o multikulturni naravi avstrijske nacije, dasiravno si jo ravno pripadniki manjšin in njihovi zavezniki iz vrst večinske jezikovne (če se omejimo na avstrijsko statistično izrazoslovje) skupnosti želijo in jo tudi dejavno podpirajo.

Ob vseh naštetih pomislekih je mogoče sklepati, da avstrijska nacija obstaja, vendar predvsem v smislu državljanstva. Večjezično in večkulturno naravo ji je skoraj odveč pripisovati. Avstrija je navsezadnje tipična nacionalna država večinskega nemško govorečega prebivalstva (Avstrijcev) in manjšin, pripadnikov narodov, ki

živijo na obmejnih območjih na Koroškem, Štajerskem, Gradiščanskem in na Dunaju kot priznane narodne skupnosti, ki imajo bolj ali manj tesne povezave z državami t.i. matičnega naroda. Zaradi sodobnih modernizacijskih procesov in velike prostorske gibljivosti in koncentracije v urbanih in suburbanih območjih z veliko gospodarsko dinamiko so se oblikovala nova poselitvena jedra manjšin.

V nasprotju s trditvijo, da avstrijske nacije ni ustvarila država, temveč enotna volja ponovno vzpostaviti skupno državo (torej naj bi bila volja prvotna in država rezultat skupnih prizadevanj), moramo vendarle jasno poudariti, da je bila vloga države ključnega pomena pri oblikovanju avstrijskega naroda in nacije. Prav država je zmogla tolikšno stekanje pripadnikov raznorodnih ljudstev v posamezne avstrijske predele, predvsem na Dunaj, država je omogočila njegovo svetovljanstvo, odprtost in če že hočemo — njegovo (ali vseavstrijsko) večjezično in večkulturno naravo. Druge sedanje avstrijske dežele so bile veliko manj deležne takih tokov, a dobile so jih, podobno kot tudi vsa druga območja, ki zdaj pripadajo etnično in nacionalno povsem jasno opredeljenim političnim tvorbam — nacionalnim državam. Država in njena tradicija sta omogočila oblikovanje trdne državne identitete, ki jo zlasti v čezmorskih državah štejejo kratko malo za »nacionalno«, vključujoč pri tem vse prebivalstvo, ne glede na njegov izvor. Ključno je državljanstvo, pravice in dolžnosti, ki izhajajo iz tega.

Vloga manjšin je pri tem jasna: te predstavljajo dele narodov, ki jih je zgodovinski razvoj z oblikovanjem meja ločil od matičnega naroda. V procesu socializacije pridobijo objektivne in subjektivne elemente identitete lastnega in večinskega naroda. V mobilni urbani družbi z visoko stopnjo prostorske in socialne gibljivosti zato lahko pričakujemo, da bodo pripadniki manjšin dvo- ali večjezični (to je njihova prednost pri uveljavljanju v družbi), nujna pa je tudi njihova lojalnost do države in večinskega naroda. Danes je to veliko lažje, ker je že eno temeljnih načel politike evropskih držav stabilnost meja (ni jih mogoče spreminjati), zato se tudi manjšina šteje za trajno skupnost v drugi državi. Slednja jim mora zagotoviti možnost etničnega preživetja. V nekem pogledu se torej pri pripadnikih manjšine lahko pojavi dvojna identiteta: narodna v ožjem smislu, ko gre za pripadnost »etničnemu« narodu, in državna (imenovana tudi nacionalna), ki opredeljuje pripadnost in objektivne elemente identitete večinske družbe ter da je mogoče identiteto, bodisi slovensko bodisi kako drugo, pojmovati na več načinov.

2.3.4.4 Regionalne in druge identitete

Poleg omenjenih treh identitet se občasno srečujemo s še nekaterimi oblikami opredeljevanja, katerim je skupen zavestni odmik od prave etnične ali narodne identitete.

V prvo skupino sodijo različne lokalne in regionalne identitete, ki lahko nastajajo bodisi kot nasprotovanje narodni identiteti oziroma namesto nje bodisi vzporedno z njo. Regionalne identitete so velikokrat starejše od narodne oziroma

etnične in so bile prisotne vseskozi, le njihovo pojavljanje ni zbuvalo posebne pozornosti. V zadnjem desetletju je pojem »lokalnega« in »regionalnega« stopil močno v ospredje v znanosti in politiki, kar izpričujejo številne mednarodne konference (Klemenčič, V., Zupančič, 1992, 157–165). Regionalna identiteta je največkrat ena izmed identitet, za katero se opredeljuje posameznik, in je podrejena narodni oziroma etnični. Po vsebini je veliko preprostejša od narodne, vezana na prostor — kulturno pokrajino, narečje, regionalno kulturo in še nekatere elemente. Regionalna in narodna (etnična) identiteta imata nekaj podobnih ali celo skupnih elementov.

Primer zgolj regionalne identitete je znan tudi s Koroškega. Regionalna oziroma deželna zavest in identiteta sta v Avstriji močni v vseh zveznih deželah. Koroška izstopa le po svojevrstnih manipulacijah, ki imajo enak namen kot uvajanje »vindišarstva«, to je deliti slovensko prebivalstvo na več skupin in tako dokazovati majhnost slovenske manjšine (Ude, 1957; Klemenčič, V., 1990; Zorn, 1976). Tako so zgolj koroško regionalno (deželno) identiteto pripisovali delu slovenskega prebivalstva, ki naj bi se tako oddaljilo od slovenstva (Wutte, 1984). Politika podpiranja zgolj regionalnega opredeljevanja je v Evropi razširjena, od tod tudi krilatica »Evropa regij« (Sturm, 1992). Toda ob tem je še kako upravičeno svarilo, da »narodnega« ne kaže omejevati na določeno regijo, saj to samo na sebi ne rešuje prav ničesar. Manjšinam je tako naziranje izrazito nenaklonjeno, saj jih reducira na kulturne ali jezikovne skupnosti in jim s tem odreka prihodnost. Kultura in jezik nista sama sebi namen. Koroški Slovenci imajo z zgolj deželno (regionalno) identiteto večinoma slabe izkušnje (Vospernik, 1994).

Druga oblika neetničnega opredeljevanja je izrekanje za evropsko identiteto ali celo za kozmopolizem. Ti primeri so redkejši, vendar obstajajo. V to skupino sodijo tudi tisti, ki se sploh ne želijo opredeljevati.

Posebno vprašanje so osebe v mešanih zakonih, ki objektivno sprejemajo elemente dveh identitet. To, kar Bufon imenuje »interetnični kontinuum«, bi lahko opredelili kot edino pravo dvokulturno družbo, ki se zaveda svojega dvojnega pokrepla in se zlasti na področju kulture in jezika ravna prilagodljivo, to je upošteva obe izhodiščni kulturi (Bufon, 1992). Sussi opozarja, da mešani zakoni ne pomenijo že avtomatično asimilacije pripadnikov manjšin, saj so znani primeri, da se manjšinska identiteta ohranja celo v tretjo generacijo (Sussi, 1994). V zvezi s Koroško večkrat navajajo, da se Slovenci v mešanih zakonih navadno hitro asimilirajo (Zavratnik, 1995; Zavratnik, 1998).

2.4 METODOLOGIJA PROUČEVANJA ETNIČNE IDENTITETE

V družboslovnih znanostih, politiki, medijih in praksi je pojem identitete postal eden najpogosteje omenjanih. Že sam izraz »identiteta« — istovetnost — dovolj nazorno pove, da gre za »enost in istost« neke stvari in da zategadelj pomenijo

vsebino etničnosti. V etničnih razpravah ima ravno zaradi tega ključni pomen, čeprav se pod to besedo dostikrat razume zgolj zunanji izraz identitete, torej opredeljevanje posameznika in skupin kot pripadnike določene skupnosti. Zato se prav na tej točki srečamo tudi z vprašanjem merljivosti, številčne dokazljivosti in argumentiranosti družbenih pojavov. Kako torej »meriti« identiteto?

Pri nadaljnjem proučevanju etnične identitete izhajamo iz teoretičnih izsledkov o narodnem vprašanju in še posebej o identiteti, v metodološkem pogledu iz metod in tehnik socialne, politične in behavioristične geografije in se opiramo na empirične izkušnje. Za proučevanje identitete statistični podatki niso dovolj, temveč je treba pridobiti podatke z obsežnejšim terenskim delom (z anketami in intervjuji).

2.4.1 Vsebina identitete

V procesu socializacije posameznik zgrajuje lastno notranjo podobo (samopodobo) ter zunanjo podobo, ki mu jo dodeli družbeno okolje, v katerem živi. V tem vse življenje trajajočem procesu se vsakdo usposablja za temeljne funkcije v človeški družbi, kot so bivanje, delo, izobraževanje, oskrba, dejavnosti v prostem času in komunikacija. Družinsko življenje, šola, mediji ter delovno in bivalno okolje dajejo posamezniku različna znanja in ga usposablja za življenje v družbi. Ta znanja mu obenem pomagajo istovetiti se s skupnostjo, kateri pripada po zunanjih znakih ter skupnosti, kateri hoče zavestno pripadati po lastni subjektivni presoji in volji. V dolgotrajnem procesu socializacije posameznik pridobiva različne elemente narodne oziroma etnične identitete. Vsota in kakovost teh se v življenju nenehno spreminjata in zato se tudi identiteta kot vseobsegajoč izraz teh prizadevanj in vplivov nenehno zgrajuje in spreminja (Južnič, 1993; Smith, 1991; Smith, 1993).

Elemente identitete lahko razdelimo po skupinah — imenovali smo jih komponente, in razvrstimo po zaporedju, ki obenem pomeni tudi ohlapno hierarhijo odnosov med elementi oziroma komponentami. Te komponente so: kulturno-jezikovna, zgodovinska (izvor; tudi rodovno poreklo), prostorska, gospodarsko-socialna in politična. Pri vseh komponentah je mogoče določiti objektivne (na zunaj razpoznavne) ter subjektivne (ki si jih opredeli sam posameznik, predvsem njegova zavest pripadnosti in volja) elemente.

Te komponente so prisotne pri pripadnikih večinskih narodov v celoti, pri manjšinah, izseljencih in zdomcih pa se elementi lastne identitete prepletajo z elementi identitete večinskega naroda. Identiteta pripadnikov manjšin se torej pomembno razlikuje od identitete pripadnikov večinskega naroda. Zaradi različnih dejavnikov primarne in sekundarne socializacije pripadniki manjšin izgubljajo nekatere elemente lastne manjšinske identitete. Zunanja objektivna znaka (elementa) sta jezik in prepoznavna kultura, poleg samega opredeljevanja in narodne zavesti. Slednja pomeni nenehno subjektivno odločanje za vzdrževanje in ohranjanje narodne identitete. Biti na primer »zaveden Slovenec« pomeni izpovedovati se, predstavljati

in izrekati se za Slovence, pomeni vzeti objektivne znake slovenstva (narodne identitete) kot vrednoto in jih zavestno ohranjati. V tem primeru je mogoče subjektivno obstajati kot »Slovenec« tudi tedaj, ko pogoji za ohranjanje elementov narodne identitete niso ugodni in ko pri posamezniku zasledimo le še manjši del elementov, ki so značilnost slovenske narodne identitete. Pripadnik manjšine mora za subjektivno sprejeto vrednoto »slovenskosti« storiti več kot pripadnik večinskega naroda. Ob tem nujno sprejema tudi objektivne in morda subjektivne elemente identitete večinskega naroda. Opredeljevanje za pripadnost nekemu narodu pravzaprav pomeni le pozunanjanje vsebine identitete, pomeni torej subjektivno sprejemanje objektivnih lastnosti, okoliščin, vsebin in norm, ki veljajo v skupnosti, kateri želi posameznik pripadati. Da bi lahko še govorili na primer o »Slovincu«, mora ta imeti vsaj nekaj objektivnih in (ali) subjektivnih elementov slovenstva. Le-te si posameznik pridobiva, spreminja in izgublja v procesu socializacije, ki poteka vse življenje (Zupančič, 1996, 61–67).

Preglednica 2: Subjektivni in objektivni znaki slovenske identitete po posameznih komponentah pri proučevani skupini avstrijskih Slovencev.

komponenta	objektivni znaki	subjektivni znaki
kulturno-jezikovna	<ul style="list-style-type: none"> • zna slovensko in tudi govori slovensko vsaj v družini • je dejaven v kulturnih društvih • obiskuje slovenske prireditve 	<ul style="list-style-type: none"> • sprejema slovenščino kot svoj jezik • sprejema slovensko kulturo, ima slovensko kulturno zavest
zgodovinska (izvor)	<ul style="list-style-type: none"> • starši so bili Slovenci • predniki so bili (vsaj deloma) Slovenci 	<ul style="list-style-type: none"> • priznava slovenski izvor, korenine • sprejema slovenski zgodovinski spomin, mite in zavest
prostorska	<ul style="list-style-type: none"> • živi na območju avtohtone slovenske poselitve • je osebno, materialno in sorodstveno vezan na območje avtohtone poselitve 	<ul style="list-style-type: none"> • Slovenijo ima za »matico« • sprejema območje avtohtone poselitve za »domovino«; čuti se koroškega Slovence; tudi Korošca
gospodarsko-socialna	<ul style="list-style-type: none"> • sodeluje v gospodarski strukturi manjšine ali Slovenije • delo je vezano na slovensko skupnost; »poklicni Slovenci« 	<ul style="list-style-type: none"> • sprejema gospodarsko razsežnost slovenstva, bodisi v Avstriji bodisi širše, kot svojo
politična	<ul style="list-style-type: none"> • sodeluje v političnem življenju manjšine ali Slovencev sploh na kakršenkoli način • je volivec pri volitvah v politične strukture, ki imajo tudi slovensko vsebino 	<ul style="list-style-type: none"> • slovenstvo zavestno sprejema kot politično skupnost, bodisi v okviru manjšine ali tudi širše

Zupančič, 1996, 274 (po: Intervju, 1995, N=104).

Spreminjanje vsebine identitete po posameznih komponentah pomeni za pripadnike manjšin, zdomce in izseljence asimilacijo. Izgubljajo elemente lastne

identitete oziroma jih nadomeščajo z elementi identitete večinskega naroda. S pomočjo prikazane sheme torej dobimo vpogled v stanje, težnje in procese spreminjanja etnične identitete. Po opisani shemi je mogoče v praksi preveriti obseg elementov in komponent narodne — etnične identitete pri neki skupnosti. Za nadaljevanje je treba zbrati ustrezno število empiričnih podatkov, ki jih dobimo z anketami ali intervjuji, ter razbrati, kolikšen del proučevanega vzorca ima navedene komponente identitete. S tem dobimo pregledno sliko vsebine identitete pri proučevani skupini pripadnikov manjšin, izseljencev in zdomcev.

Zmanjševanje objektivnih in subjektivnih znakov pri posameznih komponentah identitete zgovorno kaže na spreminjanje slovenskega značaja identitete ali celo na njeno izgubljanje. V zgornjem primeru gre v večji meri za okrnitev identitete; zaradi vključenosti v gospodarsko in politično življenje večinske družbe se izgubljajo predvsem objektivne prvine obeh komponent. Določen del manjšine postaja dejansko čedalje bolj le jezikovno in kulturno opredeljena skupnost, ki se zaveda svojega izvora, medtem ko so gospodarska in politična ter zaradi razseljevanja tudi prostorska sfera že krepko odmaknjene in odtujene. Slednjič načenja asimilacija tudi jezik in kulturo. Manjšinska skupnost se mora zaradi ogroženosti objektivnih prvin gospodarske in politične komponente narodne identitete dodatno opirati na jezik in kulturo ter vzgojo zavesti pripadnosti, če hoče etnično preživeti.

2.4.2 Večplastnost identitete

Pripadnik manjšine bo v procesu socializacije sprejemal vsebine lastne narodne identitete (svoje izvirne skupine, iz katere izhaja sam oziroma izhajajo njegovi predniki) in elemente identitete večinskega naroda oziroma družbe, v katero je vključen prek različnih gospodarskih, političnih, izobraževalnih in kulturnih ustanov. Proces socializacije zaradi te dvotirnosti objektivno pelje tudi v večplastnost identitete. Hkratno nastopanje več identitet je druga značilnost identitete pripadnikov manjšin. Medtem ko si pri pripadnikih večinskega naroda identitete sledijo od osebne in družinske prek lokalne, regionalne, deželne do narodne kot najbolj kompleksne (torej z neko razpoznavno hierarhijo), so pripadniku manjšine v procesih socializacije posredovane tako vsebine lastne etnične oziroma narodne (manjšinske) identitete, kakor tudi vsebine identitete širšega družbenega okolja in zato tudi zavest o njej. Hkratno nastopanje dveh ali več identitet podobnega ranga se je doslej v strokovni družboslovni literaturi razmeroma redko omenjalo (Južnič, 1993; Smith, 1991).

Če hočemo ugotoviti večplastnost identitete pri pripadnikih manjšin, je treba upoštevati identiteto le v smislu zunanje platforme, torej poenostavljenega opredeljevanja »za«¹ pripadnost določeni skupnosti. Podatke dobimo s terenskim proučevanjem (ankete, intervjuji). Vsak intervjuvanec ali anketiranec se lahko opredeli za več identitet hkrati. Z zbranimi podatki je mogoče grafično ali številčno prikazati,

kolikšen delež proučevane populacije hkrati prevzema določene identitete. Slovenci v Avstriji se imajo možnost opredeljevati za Slovence, Koroške Slovence, Avstrijce, nemško govoreče Avstrijce, Nemce in še za vrsto drugih identitet.

2.4.3 Metoda komunikacijskega kroga – proučevanje rabe jezika

Izmed vseh elementov narodne (etnične) identitete je jezik najbolj viden, prepoznaven, vsebinsko bogat in kompleksen, a obenem tudi dovolj občutljiv za različne vplive okolja. Dostikrat se uporablja celo kot sinonim narodne oziroma etnične pripadnosti. Tudi Slovenci ga postavljamo v omenjenem pomenu (»Slovenci smo Slovenci zaradi svojega jezika«) in tudi pri opredeljevanju pripadnikov manjšin slovenstvu sta znanje in aktivna raba slovenščine pogosto edino merilo narodne pripadnosti.

Jezik je osnovni razpoznavni znak navzven in povezovalac navznoter. Je kultura, filozofija, simbol in smisel. Nanj se morajo navezovati še drugi elementi: kultura v najširšem pomenu, narodna zavest, zavest politične pripadnosti, zavest o bivanju v skupnosti, da ne omenjamo vseh objektivnih elementov, ki so bili že nekajkrat omenjeni. Bivanje v skupnosti mora biti funkcionalno, sicer jezik izgubi eno svojih temeljnih nalog. Zato je treba govoriti o jezikovni komunikaciji. Ogroženost jezika je zato tudi usodno vprašanje identitete in s tem vprašanje etničnega preživetja.

Ker sodita jezik in jezikovna komunikacija med najpomembnejše in obenem tudi najoprijemljivejše elemente identitete, je proučevanje komunikacije ključnega pomena pri ugotavljanju pogojev ohranjanja narodne oziroma etnične identitete. Le-to moremo prikazati v korelacijskih matrikah v obliki preglednic ali grafični obliki. Oba načina sta sicer natančna, vendar precej zamudna. Za čim bolj racionalno in predstavljivo ugotavljanje le-tega služi metoda komunikacijskega kroga, ki upošteva obseg jezikovne komunikacije pri opravljanju različnih funkcij.

Teoretska podlaga te metode so osnovne funkcije, ki jih človek opravlja v svojem življenju in ki izhajajo iz znanne sheme o področjih socialne geografije (Ruppert, Schaffer, Maier, Paesler, 1981). Funkcije, kot so stanovati, delati, izobraževati se, rekreirati se, oskrbovati se in bivati v skupnosti, so med seboj s sedmo funkcijo (komunicirati) povezane v zaključen krog, ki poudarja vlogo komunikacije kot povezovalne funkcije med vsemi drugimi. Izhodišče je funkcija »stanovati« in se nanaša na območje stalnega bivališča posameznika.

Slika 2: Osnovne funkcije v sodobni družbi.

Za analizo so potrebni dobri vhodni podatki, zato je treba dati pripravi in izvedbi anketiranja ali intervjuvanja posebno pozornost. Že pri zasnovi vprašalnikov je treba računati na kasnejše analitične postopke, predvsem pa — glede na občutljivost tematike — skrbeti za čim večjo kritičnost pri sami izvedbi terenskega dela. Določiti je treba situacije in področja rabe jezika, pri čemer nas zanima zgolj obseg rabe manjšinskega jezika, ne pa drugi jezikoslovni parametri. Te proučuje veliko bolj natančno sociolingvistika. Ne zanima nas torej, ali sogovorniki uporabljajo na primer slovenščino v knjižni, zborni, narečni ali žargonski obliki. Jezik je v našem primeru zgolj kazalec. Z metodo komunikacijskega kroga skušamo opredeliti obseg rabe manjšinskega jezika. Ugotavljamo torej, na katerih področjih, v katerih situacijah, v katerih okoljih ali pri katerih skupinah je raba manjšinskega jezika omejena in koliko. Ne merimo torej identitete, temveč le najpomembnejši pogoj njenega zadržanja. Izbrana so bila naslednja področja in situacije rabe jezika (*preglednica na strani 75*).

Naslednji korak je točkovanje »količine« rabe manjšinskega jezika, v našem primeru slovenščine pri vsakem posamezniku za vsako zgoraj prikazano situacijo. Z 0 ocenimo izključno rabo nemščine, z 1 pretežno rabo nemščine in malo slovenščine, z 2 enakomerno rabo obeh jezikov, s 3 prevladujočo rabo slovenščine in s 4 izključno rabo slovenščine. Zaradi primerljivosti in preprostosti smo uporabili že precej uveljavljeno členitev jezikovne rabe. Nato sledi izračun indeksa komunikacije za vsako proučevano področje posebej, po obrazcu:

$$\text{Indeks (slovenske) komunikacije} = \frac{S \text{ točk}}{4 \times S \text{ odgovorov}}$$

Primerjamo torej skupno ocenjeni obseg slovenščine (izražen v točkah) s številom odgovorov, ki jih imamo pri določenem področju rabe. Število področij, ki jih vzamemo, torej ne more vplivati na rezultat, ker se ta izračunava za vsako področje posebej; vpliva lahko le zelo podrobna členitev področja na posamezne situacije, ki se med seboj močno razlikujejo. S 4 delimo, ker 4 pomeni najvišjo oceno rabe jezika. Tako izračunani indeks bo imel vrednosti med 0 (popolna prevlada nemščine) in 1 (izključno raba slovenščine). Dobljeni indeks je primerljiv, lahko razumljiv in tudi pot do njega razmeroma preprosta, obenem pa je tudi dobra podlaga za nadaljnje statistične in grafične postopke. Indeks je primeren za nadaljnjo statistično obdelavo, kot so izračun korelacije, regresije, variance ter drugih statističnih postopkov.

Prva uporaba je grafični prikaz. Če vzamemo na primer primerjavo pogostnosti (obsega) rabe jezika po generacijah: starih starših, starših, anketirancih in njihovih zakonskih partnerjih, z otroki in otroci med seboj. Pri tem dodatno ločimo osebe, ki živijo v slovenskih in mešanih družinah. Rezultat je zelo pregleden in nazoren prikaz spreminjajočih se jezikovnih razmer v družinah. Raba slovenščine nazaduje pri čistih slovenskih družinah precej počasneje kot pri mešanih. Pri slednjih je

Preglednica 3: Področja in situacije rabe jezika.

štev.	področje	situacija	t o č k o v a n j e				
			0	1	2	3	4
1	v otroštvu	z materjo					
		z očetom					
		z brati, sestrami					
		s starimi starši					
		s sorodniki					
2	v družini sedaj	z možem oziroma ženo					
		s starši					
		z otroki					
		s sorodniki					
3	v bližnjem socialnem okolju	s sosedi, v kraju					
		s prijatelji, znanci					
4	v prostem času	pri športu					
		pri hobiju					
		v društvu, klubu					
		v gostilni, lokalu					
		pri kulturnih prireditvah					
		pri zabavnih prireditvah					
		na dopustu					
5	pri oskrbi	na banki					
		pri zdravniku					
		pri veterinarju					
		pri obrtniku					
		v trgovini					
6	na uradih	na občinskem uradu					
		na sodišču					
		na pošti					
7	na delovnem mestu	s sodelavci					
		z nadrejenimi					
		s podrejenimi					
		s strankami					
		s poslovnimi partnerji					
8	v cerkvi	v cerkvi					

slovenščine najmanj v pogovorih z zakonskim partnerjem; anketiranci in intervjuvanci se z njimi pogovarjajo mešano ali že pretežno nemško. Z otroki se pogovarjajo več slovensko kot z zakonskim partnerjem, medtem ko pri pogovorih otrok med seboj delež slovenščine ponovno nazaduje.

Druga oblika grafične predstavitve je grafikon zvezdaste oblike, ki zelo jasno in nazorno kaže, na katerih področjih je slovenščina močnejše uveljavljena in na katerih

je šibka. Če slovenščina na vseh področjih popolnoma prevladuje, dobimo mnogokotnik oziroma z nekaj grafičnimi popravki krog — torej komunikacijski krog. S pomočjo grafikona (komunikacijskega kroga) je mogoče hitro odčitati, ali je večji primanjkljaj slovenščine na področjih, kjer je mogoč vpliv posameznika in družine, kjer je torej vpliv osebnih odločitev praviloma večji (na desni strani grafikona) in kje je večji vpliv okolja.

Komunikacijski krog nazorno pokaže, v koliko odstotkih določena skupina uporablja svoj manjšinski jezik, kako v katerih situacijah. Izračun indeksa komunikacije in njegova grafična upodobitev — komunikacijski krog nam omogočata razmerno preprosto primerjavo med območji slovenske poselitve. Vidne so razlike med posameznimi območji, med posameznimi situacijami in med posameznimi skupinami v istem okolju in situacijah; posebej je treba obrniti pozornost na osebe v mešanih in slovenskih družinah. Če so razlike večje znotraj območij, gre za večji vpliv družinskega jezika (slovenske ali mešane družine) in vpliv socialnih dejavnikov, če pa so večje razlike med območji, so pomembnejši vplivi okolja. Vsaj spodaj navedena okolja so bila socialno dovolj heterogena, v večini pa so bili izobraženci. Tako lažje merimo razlike, ki so rezultat vplivov okolja.

Bolj ko se temno notranje polje približa zunanjemu obodu na posameznih omejenih področjih, ugodnejše za manjšino lahko štejeemo možnosti rabe manjšinskega jezika. Tako lahko primerjamo različna poselitvena območja, socialne sloje, po izobrazbeni ravni ali pa manjšinske skupnosti med seboj. Primerljivost se s to metodo izjemno poveča in omogoča naslednji korak — tipizacijo.

Možnosti uporabe indeksa komunikacije pa so še širše. Z nadaljnjimi postopki ugotavljamo velikost ter statistično pomembnost razlik med posameznimi področji in posredno ugotavljamo pomen vplivov na primer družine in okolja na rabo manjšinskega jezika. Če so razlike pri posameznih situacijah oziroma področjih večje znotraj območij kot med območji, potem so vplivi družine in bližnjega socialnega okolja verjetno pomembnejši od drugih — zunanjih dejavnikov. Če pa so razlike večje med območji, je treba razloge zanje pripisati vplivom okolja. Pri manjšem številu je razlike mogoče preprosto odčitati in primerjati med seboj, pri večjem številu pa to dosežemo z izračunom standardnega odklona in/ali variance.

Uporabili bi lahko tudi koeficient korelacije ali celo multiplo korelacijo, če bi iskali vpliv vseh zunanjih dejavnikov skupaj. Žal pa tak izračun ne pojasnjuje vplivov posameznih dejavnikov iz okolja — to pa je pogosto ključno vprašanje, ki ga iščemo pri ugotavljanju jezikovne prakse in njene povezanosti z identiteto.

Da bi ugotovili približni obseg vplivov družinskega jezika na rabo slovenščine zunaj ožjega družinskega kroga, izračunamo determinacijski koeficient (regresijo); ta pove, v kolikšni meri so povezani jezik v družini in različne primerjane situacije zunaj družinskega kroga. Eno od področij (npr. jezik v družini) vzamemo za konstanto, druga področja pa za spremenljivke.

Izračun indeksa komunikacije ima dovolj široko uporabno vrednost. Je jasan, preprost za izračun in nadaljnjo uporabo, bodisi oblikovanje grafičnih upodobitev

bodisi nadaljnjo statistično obdelavo od variance in regresije do multiple korelacije na drugi strani. Ker so jezikovne situacije postavljene na enotno lestvico, je mogoče z lahkoto primerjati različne skupine ali območja med seboj ter izvesti nadaljnje korake, kot je na primer tipizacija.

Prikazane metode in postopki imajo dve šibki točki, ki izhajata iz narave pridobivanja podatkov. Najprej gre za precej zamudno terensko zbiranje podatkov, ki ga mora zelo skrbno izvajati izurjen raziskovalec. Druga šibka točka je subjektivnost pridobljenih podatkov. Vendar drugače skoraj ni mogoče. Vrh tega delamo na področju, ki je že po svoji naravi zelo variabilno. To še posebej velja za opredeljevanje obsega elementov manjšinske identitete ter za večplastnost identitete. Ker gre za občutljivo vprašanje, sta pomembna usposobljenost in nastop terenskega raziskovalca, če se hoče izogniti tendencioznosti. Med slabe lastnosti sodi tudi dejstvo, da v vsakem primeru delamo na vzorcu in ne na celotni populaciji.

III. Slovenci v Avstriji

3.1 ZGODOVINSKA POVEZANOST SLOVENCEV S PROSTOROM DANAŠNJE AVSTRIJE

3.1.1 Slovenci od Karantanije do konca srednjeveške kolonizacije

Zgodovinski viri in literatura poročajo o dokaj obsežni slovenski poselitvi v zgodnjem srednjem veku. Ne bomo se spuščali v vsebinske razlike med zagovorniki slovenskega zgodovinopisja, ki poroča o dokaj strnjeni naselitvi Slovencev na obsežna območja današnje južne in vzhodne Avstrije v 6. in 7. stoletju, ter zagovorniki tako imenovane »venetske teorije«, ki ima Slovence za absolutne staroselce in se pri tem opira zlasti na ostanke krajevnih in ledinskih imen ter pomanjkljivosti argumentov sedaj veljavne teorije o preseljevanju narodov in priselitvi Slovencev (Božič, 1980, 7–10; Tomažič, 1999). Slovenska naselitev je v 9. stoletju obsegala približno 70.000 km² ozemlja, ki je segalo od Vzhodnih Alp do Donave in še onkraj Alp na sedanjo Zgornjo Avstrijo, ob porečju Drave, Mure in Aniže, vključevala je Spodnjo Panonijo do Blatnega jezera ter ozemlje današnje Slovenije in ozemlje, kjer še danes živijo Slovenci kot narodna manjšina v Italiji (Zgodovina Slovencev, 1979, 103–106).

Da bi se predniki Slovencev uspešno branili, so leta 623 oblikovali Samovo plemensko zvezo, ki je uspešno zavračala pritiske Obrov, Langobardov in Bavarcev. Zveza je vzdržala četrto stoletje, do leta 658. Karantance je v tistem času vodil knez Valuk. Središče je imel na Krnskem gradu. Med 8. in 10. stoletjem je bilo pri Gospe Sveti že cerkveno središče, ki je pomembno vplivalo na nadaljnje pokristjanjevanje Slovencev oziroma Karantancev. V bližini je bil tudi knežji kamen, kjer so ustoličevali koroške vojvode. Zaradi čedalje močnejših pritiskov Obrov se je karantanski knez Borut povezal z Bavarci. Po skupni zmagi nad Obri se je okrepil bavarski vpliv, postopoma so pričeli izgubljati svojo samostojnost in slednjič so prišli pod nadoblast frankovske države, v katero so bili vključeni tudi Bavarci. Sledila je faza intenzivnega in tudi nasilnega pokristjanjevanja, kar je izzvalo precej odpora in notranjih bojov. Karantanci so se pridružili uporju Ljudevita Posavskega. Po več uspešnih vojnah so Franki naposled premagali Ljudevita in Karantance. Slednjim se je poraz hudo maščeval, saj so poleg opustošene dežele izgubili tudi večji del takratnega plemstva, s čimer sta bila preprečena oblikovanje in razvoj lastne fev-

dalne države. Karantanijo so razdelili med velike fevdalce pretežno germanskega rodu (Kos, 1985, 200–216).

V vojnah opustošeno pokrajino so pričeli fevdalci naseljevati s postopno kolonizacijo kmetov iz drugih dežel, predvsem Salzburške, Tirolske in Bavarske. Tako so se postopoma oblikovali jezikovni otoki, redko naseljena območja severne Koroške, Štajerske in Spodnje Avstrije pa so slovenski značaj v nekaj stoletjih sploh izgubila. Naslednja faza kolonizacije je bila tako imenovana višinska kolonizacija, v kateri so bili udeleženi tako nemški kot slovenski kolonisti. S koncem kolonizacije se je za nekaj stoletij stabilizirala tudi severna meja strnjene poselitve Slovencev. Znotraj le-te so obstajali otoki nemške in zunaj nje otoki slovenske poselitve (Zgodovina Slovencev, 1979, 163–166; Grafenauer, 1993)

3.1.2 Turški vpadi, kmečki upori in protestantizem; oblikuje se slovensko ljudstvo

Fevdalni sistem s skoraj izključno naturalnim gospodarstvom ni poznal tesnejše povezanosti širših pokrajin. Povezovali so jih interesi, vpliv in uprava posameznih fevdalcev. Agrarna družba podložnikov tudi ni čutila resnejše potrebe po navezovanju stikov zunaj domačega okolja. Razmere so se pričele spreminjati s postopnim uveljavljanjem trgovine in obrti, kar je povečalo poznavanje sveta in povzročilo socialno razslojevanje. Razvoj so prekinili turški vpadi in nenehni spopadi med fevdalci, kar je kmetom povzročalo izjemno veliko škodo. Čedalje večja bremena so pričela kmete siromašiti in jih ponovno socialno izenačevati. Znatno breme so bile tudi posebne dajatve za obrambo proti Turkom, plemstvo ni poskrbelo za ustrezno obrambo in zaščito kmetov. Otomanski imperij je bil proti koncu 15. stoletja na vrhuncu svoje moči. Po osvojitvi Bosne so prodirali proti severu in v 16. stoletju zasedli večji del Ogrske in Romunije ter nameravali zadati odločilni sunek proti Dunaju. Pogosti so bili vpadi manjših skupin, predvsem akindžij, ki so se povsem nenadejano prikazali, plenili in pustošili ter tako pripravljali teren za kasnejše resnejše vojaške pohode. Prizadevanja za obrambo pred Turki so slovenske dežele nekako strnile z avstrijskimi deželami ter ostanki Hrvaške in Madžarske. Tako je poleg fevdalne povezanosti posvetnih in cerkvenih fevdalcev postala skupna usoda in obramba pred skupnim sovražnikom notranji povezovalni dejavnik Slovencev s severnimi sosedi.

Zaradi obubožanosti od nenehnih turških ropov in še bolj zaradi čedalje večjih bremen se je kmetov položaj naglo poslabševal. Neučinkovitost protiturške obrambe in naraščajoči davki so nezadovoljstvo kmetov stopnjevali prek organiziranja kmečke zveze in začeli preraščati v odkrit oborožen upor proti fevdalni gospodi. Prvi večji upor je bil leta 1478 na Koroškem, a ga je zatrl močan turški bojni pohod in dokončala domača fevdalna vojska. Upor je zajel predvsem južno, s Slovenci naseljeno območje Koroške. Do ponovnega večjega kmečkega upora je prišlo leta

1515. Pričelo se je na Kranjskem in se razširilo na Štajersko in Koroško. Zaradi obsežnosti v upor zajetega območja so zgodovinarji kasneje le-tega imenovali »vseslovenski«. Ta ni pomenil le upora proti bremenom fevdalizma, temveč je povezoval kmečke množice na podlagi skupnih problemov in tudi skupnega jezika (razdeljenega na različna slovenska narečja), ne glede na politične (fevdalne) meje. Z razsežnostjo ljudi istega jezika so se kmetje seznanili pred kriznim obdobjem, ko sta kmečka trgovina in obrt dosegali že znatne uspehe ter obseg in bili že skoraj enakovredni meščanski. Zavest o skupnosti se je oblikovala in utrjevala tudi v skupni obrambi proti Turkom. Oblikoval se je pojem domovine (Simoniti, 1990). Do ponovnega velikega kmečkega upora je prišlo leta 1573, z žariščem na posestvih ogrskega velikaša Tahija v Zagorju na Hrvaškem in na južnem Štajerskem, naglo pa se je razširil po Štajerskem, Koroškem in Kranjskem. Upor je bil vojaško dobro organiziran in voden, toda tudi tega je fevdalna vojska krvavo zatrla in se grobo znesla nad upornimi kmeti (Božič, 1980, 38–48).

Skoraj sočasno je potekal za Slovence prav tako pomemben proces. Iz nemških dežel se je na Slovensko s posredovanjem trgovcev, obrtnikov, rudarjev, popotnikov in za tiste čase kar številnih študentov širil protestantizem. Razmere so bile nadvse ugodne za reformo, deloma zaradi gospodarske in politične krize, ki so jo sprožale fevdalne vojne, turška nevarnost ter kmečki upori kot odgovor na pretirane davčne obremenitve, deloma pa zaradi znatne moralne krize, ki je bila zajela zlasti višje sloje. Reformirane vere so se hitro oprijeli meščani in večji del plemstva, med kmeti se je manj uveljavila. Uveljavitev protestantizma na Slovenskem je povezana z osebnostjo in delom Primoža Trubarja, čeprav so zasnove nastale kaki dve desetletji prej. Najpomembnejše delo Trubarja in protestanov je bila uveljavitev slovenskega pisanega jezika kot knjižnega z viškom, ki ga v jezikovnem pogledu pomeni prevod Dalmatinove Biblije. Trubar je sam napisal približno petindvajset knjig in poskrbel, da so se tiskale in razpečevale. Proti njemu in protestantom je cesarski Dunaj večkrat ostro nastopil, vendar je znal Trubar v nevarnosti vedno poiskati zatočišče, za izdajanje knjig pa mecene. Večkrat je moral bežati na Nemško in tam je nastala tudi večina njegove knjižne in duhovne zapuščine. Trubarja njegovo neprostovoljno izseljenstvo torej ni oviralo, da ne bi pisal knjig in deloval, pripravljal ter snoval.

Pri svojem delovanju je Trubar jasno doumel, da bo jezik v prihodnosti igral bistveno pomembnejšo vlogo: za napredek je potrebna izobrazba, katere temeljni pogoj je enoten knjižni jezik. Računal je na njegovo veliko povezovalno moč in ga pred meceni zagovarjal kot temeljno orodje za uveljavitev protestantske vere. Vizionarsko je zastavil pisavo in jezik ter svoje knjige širil povsod tam, kjer so ga lahko razumeli. Zavedajoč se, da dežele niso pravi okvir ljudstva, temveč ga opredeljuje njegov jezik, je naredil še korak dlje. Prvi je imenoval ljudstvo različnih slovenskih narečij »Slovence« in jih s tem opredelil. Možnost za uveljavitev šolskega sistema in boljše izobrazbe je videl tudi v reorganizaciji uprave, zato je skušal slovensko ljudstvo poenotiti z enotno cerkveno organizacijo. Trajen sad so obrodila dela njegovih učencev, predvsem Bohoriča, Krelja ter Dalmatina s prvo

slovensko slovnico in še posebej prevodom Dalmatinove Biblije. Trubar je doumel, da sta za slovensko cerkev in tudi splošni materialni blagor ljudstva potrebna izobražen sloj ter na splošno višja izobrazba, in zato zagovarjal šolanje vse mlade generacije. Trubar ne pomeni zgolj prenosa za tiste čase modernega evropskega miselnega toka, temveč je bil tudi sam njegov aktivni soustvarjalec. V nekaterih pogledih, vsaj kar zadeva organizacijsko raven reformirane cerkve, šolstva in tudi humanističnega duha ter odnos do človeka, je Trubar svoje vzornike od Lutra do Zwinglija korenito presegel (Humar, 1980).

Pri uvajanju protestantizma kot verskega in družbenega gibanja so tvorno sodelovali tako nemški kot slovenski avtorji in se med seboj podpirali. Zato nekateri ocenjujejo to kot pomemben prispevek k dobremu sožitju za dobrih dvesto let naprej, vse do izrazitejšega narodnega prebujanja v 19. stoletju (Rajhman, 1979). Reformatorji so se zavedali vloge jezika za širjenje vere, izobrazbe in kulture in tudi opazovali njegov izreden povezovalni učinek.

Na habsburškem dvoru se je uveljavila katoliška struja in obenem proti koncu 16. stoletja okrepila moč vladarja nad stanovni in plemstvom. Ko se je po dolgih bojih okrepila moč Habsburžanov nad slovenskimi deželami, je sledil obračun s protestantizmom. Protireformacija je nasilno zatrla večino pridobitev protestantov, od cerkvene organizacije, šol in knjig, ki so jih na veliko javno sežigali. Prizanesli so le Bohoričevi slovnici in Dalmatinovi Bibliji. Ostal je tudi jezik kot sredstvo pisnega sporazumevanja. Toda sami so kmalu začeli ustanavljati šole različnih vrst in stopenj, ki so jih zaupali jezuitom.

Sredi 17. stoletja se je pričela uveljavljati manufaktura, predhodnica industrijske dobe. Fevdalne spone z dedno navezanostjo kmetov na zemljo so postale močna ovira ne le za posameznika, želnega zaslužka in drugačnega načina življenja, temveč tudi za vladarja in državo, ker tradicionalne panoge — kmetijstvo, obrt in trgovina niso dajali dovolj dohodkov (Zgodovina Slovencev, 1979, 299–300).

3.1.3 Dunaj postane najpomembnejše izobraževalno središče Slovencev

Po ustanovitvi univerze na Dunaju leta 1365 (ustanovljena je bila kot deveta v Evropi) so pričeli tja prihajati študentje in profesorji. Razvijajoče se mesto je poleg študija ponujalo tudi vrsto drugih poklicnih možnosti in služb. Kronisti poročajo, da je od leta 1377 do 1450. na Dunaju študiralo 667 študentov iz slovenskih dežel, od leta 1415 do 1518. pa 1604 študentje, v obdobju 1451–1550 samo iz Kranjske 961 in iz drugih slovenskih dežel 2350 študentov in med letoma 1518 in 1609 1325 študentov (Medved, 1995, 20–21). Številke sploh niso neznatne, če upoštevamo relativno majhno število skupnega prebivalstva na Slovenskem, splošno nizko izobrazbeno raven, vrsto političnih in gospodarskih kriz (to je bil čas kmečkih uporov, pogostih turških vpadov, bojov med fevdalci ipd.). Seveda med naštetimi

niso bili vsi slovenskega rodu. Študij na Dunaju je bil mikaven zaradi bližine in siceršnje zgodovinske povezanosti. Bil je tudi razmeroma cenejši kot na drugih univerzah (revni študentje so bili oproščeni plačevanja takse). Tam so več generacij Slovinci poskušali uresničevati tisto, česar niso mogli, smeli ali si upali doma na Slovenskem: poklicno kariero, uspeh, slavo, bogastvo in uresničenje osebnih ciljev. Tako je med profesorji, rektorji in dekani mogoče najti vrsto slovenskih imen, ki so ponesla njen sloves v svet (Bister, 1982; Medved, 1995).

Dunaj je v 15. in 16. stoletju doživel velikanske spremembe. Ko je leta 1438 Albert V. postal rimski kralj, je bil Dunaj malodane vse do 1806. sedež rimsko-nemškega cesarstva. Po zlati dobi pod Maksimiljanom I. je sledil nagel upad, ki so ga povzročili turški vpadi na ozemlje habsburških posesti in tudi nekajkratno obleganje Dunaja in notranji spopadi med velikaši ter kasneje verski razkol z reformacijo in protireformacijo. Ko je sredi 17. stoletja cesarju uspelo obvladati moč lokalnih velikašev in stanovske države, se je tudi Dunaj pričel spreminjati iz vojvodskega mesta v središče velike centralno organizirane države. Ozemeljsko-politična povezanost slovenskih dežel z Dunajem se je zlasti po propadu Celjanov in goriških grofov še okrepila. Mesto se je naglo razvijalo v eno osrednjih evropskih kulturnih in političnih središč. Obenem je Dunaj postal pomembno in v nekem pogledu celo prvo slovensko žarišče visoke kulture. Veliko Slovencev je aktivno poseglo v svet znanosti, umetnosti, kulture, politike, gospodarstva, v razvoj jezika in politične narodne zavesti, bodisi na Dunaju ali pa po vrnitvi v svojo rodno deželo. Kozmopolitski duh in vse, kar je ponujal cesarski Dunaj, je marsikoga zadržal in v jezikovno-kulturnem »talilnem loncu« je ostalo veliko Korošcev, Štajercev, Kranjcev, Primorcev in Prekmurcev slovenskega rodu. Toda veliko jih je ohranilo ne le lastni jezik in kulturo, temveč so tam dobili pomembno podlago za kulturno, izobraževalno, gospodarsko in politično poslanstvo v domačih deželah, med Slovenci, ki so iz jezikovno ter kulturno opredeljene skupnosti prav po zaslugi slovenskega izobraženstva, ki se je kalilo na tujih univerzah, pričeli postajati narod tudi v modernem političnem pomenu. Tako se prav na primeru dunajskih Slovencev potrjuje, da smo imeli tedaj opraviti s skupnim in precej enotnim kulturnim prostorom, katerega deli se med seboj prežemajo, dopolnjujejo, oplajajo in bogatijo (Simoniti, 1994, 25–28). Tako je ostalo še nekaj časa v 17. stoletju, ko sta se uveljavili tudi univerzi v Gradcu in Pragi. Iz Istre in Primorja so se raje odločali za severnoitaljanske univerze v Padovi in Bologni. Študentje, ki niso uspeli, so navadno postali uradniki, kar je država v tistem času že krepko potrebovala (Ožinger, 1994, 29–41).

Dunaj je rasel in gradil svojo zunanjo podobo, moč in bogastvo iz prispevkov obrobja, ki se je otepal za svoj obstoj. Kozmopolitski je postal zaradi vsrkavanja vsega, kar je imela in kar je pomenila tedanja monarhija. Iz tega srečavanja različnih ljudi, idej, filozofij in ideologij so tudi predstavniki manj številčnih narodov zaznali svoj položaj, se ob ustvarjanju dunajskega kozmopolitizma kulturno in politično emancipirali vse do tiste stopnje, ko je postal okvir mnogonarodne monarhije odločno pretesen za potrebe in interese politično izoblikovanih narodov.

3.1.4 Od narodnega preporeda do oblikovanja slovenskega naroda

Z uveljavljanjem trgovine, obrti in manufaktur se je pričela podoba slovenskih dežel močno spreminjati. Cesarica Marija Terezija je izvedla vrsto reform, da bi se pospešil gospodarski razvoj. V večini gospodarskih panog je tedanja monarhija že krepko zaostajala za zahodnoevropskimi in nemškimi deželami, obenem pa so se razlike med posameznimi predeli še poglobljale. Zaradi odprave dedne navezanosti podložnikov na zemljo se je pričela naglo sproščati delovna sila in obenem z uvedbo šol povečevati pismenost in splošna izobrazbena raven. V političnem pogledu je to vodilo k dokončni odpravi fevdalizma, krepitvi cesarja in državne uprave ter meščanstva, ki je prevzemalo pobudo na gospodarskem, kulturnem in političnem področju. Z uvajanjem šol in krepitvijo državne uprave je jezik postajal element, katerega bodoči politični pomen in vlogo so slovenski protestanti s Trubarjem na čelu lahko le vizionarsko slutili, eden osrednjih družbenih simbolov in gibal. Pričel se je razvoj naroda kot nove oblike družbenega bivanja. V deželah, kjer so Slovenci prebivali strnjeno in kot večinsko domače prebivalstvo, so se med skromnim meščanstvom in izobraženstvom začeli oblikovati zametki nacionalne ideje. Leta 1774 je izšla šolska uredba, po kateri so pričeli ustanavljati enorazredne šole in poleg teh še glavne šole in normalke, predhodnice gimnazij.

Pri pripravi na narodni prepored so imeli pomembno vlogo tako imenovani »janzenisti«, zbrani okrog ljubljanskega škofa Janeza Herbersteina. Prevedli so več del in veliko pisali v slovenskem jeziku. Na podlagi Dalmatinove Biblije je Japelj pripravil drugi prevod svetega pisma in tako veliko prispeval k utrditvi enotnega knjižnega jezika. V to obdobje sodijo še Blaž Kumerdej, ki je pripravil pravopis in slovnico, redovnik Marko Pohlin, ki je napisal več kot štirideset knjig, koroški jezuit Gutsman ter krog, katerega mecen je bil baron Žiga Zois. Izmed teh je bil posebej pomemben Linhart, ker je poleg prvih slovenskih dramskih stvaritev napisal »Poskus zgodovine Kranjske in drugih južnih Slovanov Avstrije«, v katerih je znanstveno ugotovil obseg in enotnost slovenskega naroda. Delo je bilo pomemben temelj, na katerega so se opirali predstavniki narodnega preporeda. Preporedovci so se že pričeli jasno zavedati ne le obstoja Slovencev kot enotne jezikovno-kulturne skupnosti ter že čutili tudi politične obrise, ki so se čez nekaj desetletij povsem jasno pokazali. Obenem so se zavedali tudi teže bodočega političnega nasprotnika; nemštva, ki je naredilo že krepke korake v smeri germanizacije, posebej na Koroškem in Štajerskem. Nemška skupnost se je lahko opirala na uradni jezik, ki je v mnogonarodni in multijezični monarhiji, kjer se je že pričelo tudi tekmovanje med manjšimi jezikovnimi skupnostmi za prevlado v določenem območju, pomenil racionalni skupni imenovalec. V nekem pogledu je imela nemščina razsežnosti svetovnega jezika. Kot državni jezik je bila jezik uprave, vojske, državnih ustanov in sleherna poklicna ambicija je vodila prek nemških šol in univerze, ker je neredko ob sodelovanju še drugih dejavnikov razpolavljalo število bodoče slovenske inte-

ligence in uradništva. Uvajanje slovenščine je pomenilo dvojen napor: zaradi same vsebine izobraževanja ter premagovanja že ustaljenih navad, da se v šolah, uradih in ob drugih javnih priložnostih uporablja nemščina (Zwitter, 1990, 43–117).

Močno spodbudo je narodnemu gibanju pomenila ustanovitev Ilirskih provinc, ki so obsegale del Koroške, Kranjsko, Primorje z Istro, del Hrvaške in Dalmacijo, s sedežem v Ljubljani. Ta kratka doba francoske okupacije od 1809. do 1813. je bila zaradi uvedbe slovenščine v šole in kot enega od jezikov uprave izredno pomembna. Ustanovili so osnovne šole in gimnazije ter šole s fakultetnim poukom filozofije, medicine, prava, tehnike in teologije, kar je pomenilo predhodnico univerze v Ljubljani. V tem času je preporodovcem pod mecenstvom Zoisa in Vodnika uspelo ustvariti nekaj temeljnih del, predvsem celo vrsto učnih knjig in uveljavitev slovenščine v javni rabi ter jezik tudi politično emancipirati. Vse to je veliko pripomoglo tudi h krepitvi in dozorevanju slovenske politične misli, preraščanju slovenskega kulturno in jezikovno opredeljenega ljudstva v politični narod (Zwitter, 1990, 141–212). Ukrepi francoskih oblasti glede uvedbe slovenščine v urade in šole so bili razmeroma dobro sprejeti, čeprav so bili prinešeni na bajonetih (Gogala, 1992).

Po razpadu Ilirskih provinc se je vrnila avstrijska oblast. Metternichov absolutistični režim je s počasnim širjenjem omrežja šol (slabše kot v času Ilirskih provinc) sicer dvigal splošno izobrazbeno raven, toda deloval tudi kot izrazito sredstvo germanizacije. Na Kranjskem in Goriškem so poučevali večinoma v slovenščini, na Koroškem pretežno v nemščini in podobno tudi na spodnjem Štajerskem. V Prekmurju in Beneški Sloveniji ni bilo slovenskega pouka. Izobraženci so na splošno uporabljali nemščino in slovenščino. Sodobniki poročajo, da je številnim slovenskim izobražencem nemška beseda tekla bolj gladko kot slovenska, ker so bili šolani skoraj izključno v nemških šolah, od osnovne šole do univerze. Narodna zavest kot ideja politične pripadnosti pri najbolj številčnem kmečkem sloju skoraj ni bila razvita, izobraženstva pa je bilo malo. Jezik je bil zanje le sredstvo sporazumevanja. Vendar se je med nemštvom in slovenstvom vnel boj za jezik in kulturo, ki je potem trajal več kot sto let (Melik, V., 1995).

Metternichov absolutizem je skušal že v kali zatreti sleherno narodnopolitično gibanje, zato se je tudi slovensko le s težavami prebijalo naprej. Čeprav se je na zunaj uveljavljalo predvsem v kulturnem življenju, se je postopoma akumulirala tudi silna politična energija, ki je čakala ugodne priložnosti, obenem pa je politično dozorevala skozi razvoj lastne kulture in spoznavanje jezika. Izreden vzpon je doživelo proučevanje ljudske kulture in posebej jezika. Na Koroškem je slovensko narodopisje ob podpori Einspielerja, Majarja in Jarnika utiralo pot znanstveni obravnavi Slovencev in njihove ljudske kulture, sočasno in povezano z razvojem na Kranjskem, Primorskem in Štajerskem (Zablatnik, 1971). Slavistična znanost je doživela vrh s Kopitarjem in Miklošičem. Široki sloji kmečkega prebivalstva se za narodno gibanje tedaj še niso zanimali v večji meri, čeprav so pomenili najširšo osnovo in bodoče nosilce. Delo slavistov neposredno sicer ni pomenilo manifestacije naroda v političnem pogledu, vendar je do konca legitimiralo in utrdilo jezik,

na katerem temelji narod simbolno, kar ga notranje povezuje in na zunaj razlikuje od drugih. Delo slavistov, ki so bili politično blizu dvora in obstoju monarhije vsekakor naklonjeni, je omogočilo uveljavitev tistega, kar so drugi nadaljevali v narodno političnem pogledu. Potrebna sta bila še dva dejavnika: notranja kriza in oblikovanje legalnih slovenskih političnih narodnih institucij, da bi narodno gibanje (pravzaprav nacionalizem) vsaj delno doseglo svoj cilj. Že v tridesetih letih 19. stoletja je delovalo približno 80 slavistov. Medtem so v slovenskih deželah ustanavljali muzejska društva, nastal je prvi časopis — Bleiweisove Kmetijske in rokodelske novice, ki so ga brali v vseh s Slovenci poseljenih območjih. Okrog njega se je pričel zbirati krog slovenskih literatov tistega časa. V prvi polovici 19. stoletja so bila napisana nekatera temeljna dela, od slovenskih šolskih učbenikov, pratik, strokovne literature do slovnice in literarne zgodovine, pričel pa je delovati tudi domači kulturni krog Smoleta, Kastelica in Prešerna (Božič, 1980; Zwitter, 1990). Obenem se je pričelo že tudi različno gledanje na nadaljnji politični razvoj Slovencev, slovenskega jezika in kulture. Razhajanja med staroslovenci in mladoslavenci so se poglobljala in ostro so se spoprijeli glede na zunaj kulturnih, a v resnici globoko političnih vprašanj. Prepričani so pozneje poimenovali »abecedna vojna«, v kateri so morali popustiti staroslovenci s Kopitarjem, ki je zagovarjal enoten črkopis za vse južne in zahodne Slovane, Metelko in Danjko pa sta pripravila tudi vsak svoj kompromisni predlog nove pisave.

Kopitar in krog njegovih somišljenikov so imeli brez dvoma obsežne in dobre informacije glede razširjenosti Slovanov v monarhiji, saj so kot slavisti na Dunaju imeli veliko stikov, verjetno pa so se zavedali tudi moči in vpliva njihovih jezikovnih (in tudi političnih) tekmecev, Nemcev in Madžarov. Predlog, da bi se oblikoval tretji skupni jezik (in torej jezikovna skupnost), je implicitno vseboval tudi politično noto: iz zgolj kulturološko jezikovnih razlogov neki novi, kompromisni jezik sploh ni potreben. Potreben je za ustvarjanje dovolj močnega političnega bloka, ki bi se lahko upiral germanizaciji in madžarizaciji. Iz slovanskih jezikov naj bi se izoblikovali štirje narodi: ruski, poljski, češki in ilirski, kar bi se moralo pričeti z enotnim jezikom. Ilirsko gibanje je našlo precej somišljenikov na Koroškem in zlasti Štajerskem, kjer je bila ogroženost zaradi germanizacije največja. Vendar ilirizem na Slovenskem ni pognal globljih korenin. Ideja ilirizma je bila predhodnica jugoslovanske, njena zmotnost pa je v tem, da so njeni tvorci opredelili jezik kot edino komponento narodne identitete.

Mladoslavenci so zagovarjali enotnost, individualnost in posebnost slovenskega naroda in jezika in tudi dejavno pripomogli k njegovemu nadaljnjemu oblikovanju. Prek Bleiweisovih novic in snovanja Prešernovega kroga, ki se je zbiral pri Kranjski čbelici, se je uveljavljala Ljubljana kot središče slovenskega kulturnega, gospodarskega in političnega življenja. Prav Prešernov krog je najbolj zaslužen, da je slovensko narodno gibanje preraslo v politično, ki je dobilo svojo končno zunanjo obliko v programu Zedinjene Slovenije leta 1848 (Zwitter, 1990, 218–315).

Štirideseta leta so bila v avstrijski monarhiji zelo burna. Leta 1846 so izvedli

prvi popis prebivalstva po jezikovni statistiki (Czoernigova statistika). Popisi, ki so si nato sledili od 1880. naprej, so bili vedno bojišče pripadnikov različnih narodov za dokazovanje etnične prevlade nad določenim ozemljem in prebivalstvom. Ta trenja so obenem dokaz, da so narodi začeli dozorevati tudi v političnem pogledu, si oblikovati lastno zunanjo podobo in definirati lastno ozemlje ter druge elemente, ki sodijo v sklop narodne identitete. Postajalo je jasno, da je le še vprašanje časa, kdaj se bodo njihovi nacionalizmi lotili izpolnjevanja ključnega cilja — oblikovanja nacionalne države. V štiridesetih letih je prišlo do vzpona narodnih gibanj in do hudih nemirov in revolucij različnih narodov, ki jih je dunajski dvor s težavo krotil in jih slednjič zatrl šele z uporabo starorimskega rekla »deli in vladaj«, s čimer se je notranja politika v monarhiji vse do konca oprijela uporabe izrabljanja nasprotij med nacionalizmi prisotnih narodov (Zwitter, Šidak, Bogdanov, 1962). Nekateri so prepričani, da je bila razlika med Nemci (Avstrijci) in Slovenci do sredine 19. stoletja samo jezikovna, razen morda na Kranjskem (Moritsch, 1995). Vendar se je slovensko narodno gibanje zanesljivo pričelo že vsaj dobro stoletje prej, le da je bilo na zunaj pretežno jezikovno-kulturno opredeljeno. Toda imelo je narodni naboje, ki je v narodnem vrenju leta 1848–1949 le pokazal svojo bistveno (politično) plat.

Za Slovence je bilo to obdobje prav tako burno. Nastali sta se dve močni gibanji hkrati, vendar se nista združili. Najprej vrh narodnega gibanja, ki je s sprejetjem programa Zedinjene Slovenije dejansko dosegel potrebno politično zrelost in terjal uvedbo slovenščine v urade in šole ter ob tem opredelil tudi ozemlje, kjer naj bi se to zgodilo. Predlagali so preureditev obstoječe deželne ureditve v združitve vseh pokrajin, v katerih živijo Slovenci, v enotno upravno politično enoto — Slovenijo v okviru cesarstva. Drugo gibanje je bilo kmečko in z močnim socialnim nabojem, vendar povsem drugačno usmeritvijo. Terjali so odpravo še zadnjih ostankov fevdalnega reda in uveljavitev svobodnih kmetij (Božič, 1980). Vpliv na Dunaju živečih Slovencev na narodno gibanje je bil bistveno večji, kot je bilo mogoče sklepati glede na število dunajskih Slovencev. Tam je bila vrsta izobražencev, ki so posredno in neposredno veliko prispevali k uveljavljanju jezika, kulture in so tudi politično delovali. V tem pogledu je bil Dunaj eno najpomembnejših žarišč slovenskega narodnega gibanja (Prunk, 1994). Pri zbiranju podpisov z zahtevami po uresničevanju programa Zedinjene Slovenije so dali pomemben prispevek poleg omenjenih dunajskih Slovencev tudi Slovenci na sedanjem avstrijskem Štajerskem, še posebej graški Slovenci (Granda, 1994).

V štiridesetih letih so pričeli graditi južno železnico, ki je tesneje povezala gospodarsko pomembna industrijska in rudarska območja z deželnimi in državnim središčem od Dunaja prek Gradca, Maribora, Celja, Ljubljane do Trsta. Slednji se je potem, ko so ga v 18. stoletju razglasili za glavno avstrijsko luko, razvijal izredno naglo in imel tudi v okviru monarhije poseben upravni položaj. Železnica je omogočila prodor nove tehnologije, pospešila razvoj industrije in sodobnega prometa, ki se je s cest in tovornih poti umikal na železnico ter prek tržaškega pristanišča v svet. Tesnejša povezanost vseh območij ob železnici je bila obenem nov most

germanizacije. Hkrati je železnica povezala tudi slovenska območja v tesnejšo enoto, ker so se z modernizacijo družbe stopnjevale medsebojna povezanost in vplivi v družbi. Z zgraditvijo železnice in večanjem pomena Trsta ter zaradi nove gospodarske, prometne lege slovenskega ozemlja je le-to pridobilo večjo geostrateško vrednost. S tem je tudi slovensko narodno gibanje, sedaj že kot prepoznavno politično gibanje z jasno opredeljenimi programi in cilji, dobilo tem večjo težo, čim bolj sta se povečevali kompleksnost in soodvisnost družbenih odnosov na ozemlju, ki ga je naseljevalo. Zato je germanizacija postala del geopolitičnih prizadevanj za dejansko obvladovanje ozemlja, za zavarovanje geostrateških interesov monarhije in nemško-avstrijskega kapitalizma. Tako je vprašanje germanizacije postalo nekakšen pogoj preživetja monarhije oziroma njene državne oblike nasploh. Asimilacijska prizadevanja so postala obsežna, načrtna, trajna in mestoma nasilna. Nekateri so prepričani, da sta slovensko narodno gibanje in sprejetje programa Zedinjene Slovenije izzvala nemški asimilacijski pritisk; velikoavstrijski (nemški) nacionalizem naj bi bil zgolj obrambna reakcija pred slovenskim (in drugimi nacionalizmi v monarhiji) (Betula, 1970).

Najhujši je bil pritisk na Koroškem in Štajerskem, predvsem zaradi že dosežene stopnje germanizacije, ki se je iz mest, trgov, industrijskih krajev, od železnice in drugih jeder širila navzven na doslej še povsem slovensko podeželje. Da bi se upirali tem pritiskom, ki so potekali skoraj v vsem javnem življenju, so poskušali prek šolstva in zlasti prek cerkve, ki je postala poglavitni in sorazmerno učinkoviti zagovornik in zaščitnik narodnih interesov. Posebej je treba omeniti škofa A.M. Slomška, ki je kot velik zagovornik rabe slovenščine dosegel precej uspehov, med katere sodi tudi prestavitev sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Maribor. Na Koroškem sta v času oblikovanja programa Zedinjene Slovenije delovala M. Majar in A. Einspieler; po njuni zaslugi je bila Koroška močno povezana s slovenskim narodnim gibanjem in je bila eno od njenih jeder. Vsekakor je Celovec imel podobno vlogo kot Gorica, Trst ali Maribor; bil je pomembno središče, kjer so izdajali knjige in časopise (Zwitter, 1947). Tedaj je bil prispevek koroških Slovencev k izvorni slovenski književnosti prav znaten (Sušnik, 1971).

Slovensko politično gibanje je bilo po zatonu revolucij v letu 1849 prisiljeno mirovati. Absolutizem je nasilno dušil vse poskuse političnih in nacionalnih gibanj, tudi če so bila na zunaj povsem kulturno-jezikovna. Slovensko gibanje zaradi pritiskov dunajske vlade ni zamrlo, močnejše pa se je usmerilo v iskanje lastne jezikovno-kulturne podobe in oblikovanje ter utrjevanje slovenščine kot osrednjega razpoznavnega znaka narodne pripadnosti in kot njegove vsebine (Pleterski, 1971, 151–158).

V šestdesetih letih so se po dokončni uveljavitvi dualizma v monarhiji (s čimer je leta 1867 uradno postala dvojna država Avstro-Ogrska) in uvedbo pravic zborovanja in javnega nastopanja odprle možnosti za javne predstavitve na množičnih zborovanjih. Pričeli so organizirati tabore po češkem zgledu, na katerih so predstavljali gospodarski, kulturni in tudi politični program. Taborsko gibanje je imelo

med Slovenci vseh dežel močan odmev in velike mobilizacijske učinke. Hkrati je slovensko slovstvo odpiralo bralcem in ljudstvu v tako imenovanih »čitalnicah«. Taborsko gibanje in čitalništvo sta pomenila novo manifestacijo slovenstva, ga tesneje povezovala v skupnost ter utrjevala samozavest in oblikovala narodno zavest. Tabore so organizirali na vsem slovenskem etničnem ozemlju, na Koroškem so bili trije zelo odmevni: na Buhljah pri Celovcu, pri Bistrici pri Pliberku in na Žopračah, kar je še en dokaz več, kako živo in povezano z vseslovenskim je bilo slovensko gibanje na Koroškem (Melik, 1971, 159–167).

Ker so med podjetniki, industrialci in veleposestniki prevladovali Nemci (nemško govoreči), je bil industrijski in kmečki proletariat pod njihovim vplivom in zato izpostavljen močni germanizaciji. Kmetje so zaradi statičnosti agrarne družbe in ukoreninjenosti v tradicijo ter v lokalno okolje z znotraj zelo intenzivnimi odnosi in minimalno komunikacijo navzven laže ohranjali svojo narodno identiteto. Toda s spremembo poklica in s preselitvijo v mesto, torej v pretežno nemško kulturno in jezikovno okolje, so se razmeroma naglo asimilirali (Pleterski, 1963, 7–66).

Slovenski narod je bil v drugi polovici 19. stoletja v fazi demografskega prehoda, ko se je zaradi na splošno izboljšanih razmer daljšala življenjska doba, rodnost pa je počasi nazadovala. Družine so bile številčne, še posebej na kmetih je bila uveljavljena razširjena družina, ki je neredko štela tudi 20 in več članov. Ker domača podjetja in službe niso dajali dovolj delovnih mest, se je začelo množično izseljevanje vse tja do prve svetovne vojne. Odhajali so predvsem v Ameriko in rudarska in industrijska območja Francije, Belgije in Nemčije. Privlačni so bili tudi avstrijski rudarsko-industrijski bazeni, tako da je bilo v tistem času že najti skupine slovenskih izseljencev po vseh večjih gospodarskih žariščih na zgornjem Štajerskem ob Muri in Murici ter v Gradcu, na Dunaju, Tirolskem in Predarlberškem. O številu je težko govoriti, ker notranjih selitev niso posebej šteli, vendar ocenjujejo, da jih je bilo nekaj deset tisoč. Asimilacija je bila spričo podobnega okolja, mentalitete in obče kulturne ravni ter zaradi oblikovanja mešanih zakonov pogosta že v prvi generaciji. Podobno se je dogajalo tudi s Slovenci na območju avtohtone poselitve na Štajerskem, kjer je bilo doseljevanje iz sedanje slovenske Štajerske in Prekmurja zmeraj prisotno (Klemenčič, M., 1978, 124–148; Klemenčič, M., 1979; Klemenčič, M., 1994; Klemenčič, V., Klemenčič, M., 1978; Klemenčič, M., Olas, 1975).

Na Dunaj so poleg trume študentov, katerih val vse od ustanovitve univerze v drugi polovici 14. stoletja ni nikoli prenehal, prihajali tudi iskalci zaposlitve v industriji in različnih službah. Po uveljavitvi slovenskega narodnega gibanja je sicer določeno število slovenskih študentov odhajalo v Prago in Olomouc, vendar je obenem naraslo tudi število skupnega prebivalstva in tudi večji delež mladine se je odločal za študij. Pot do kariere je po nenapisanem pravilu vodila skozi dunajska vrata. Za Slovence je bilo mesto privlačno tudi zato, ker so bili Slovenci tam že tradicionalno prisotni v najrazličnejših poklicih in službah: od duhovnikov, profesorjev, politikov, uradnikov, vojakov do delavskih in trgovskih slojev ter uličnih prodajalcev. Ribničani so krošnjariji s suho robo, Dolenjci in Primorci so pekli kostanj — marone

(Šega, 1994). Obstajala so že slovenska društva, v katerih so se ti »notranji izseljenci« zbirali. Za študente je bila posebej pomembna Knafljeva ustanova, ustanovljena sredi 17. stoletja, ki je zlasti revnejšim materialno omogočala študij (Dunaj in njegovi Slovenci, 1978).

3.1.5 Razpad monarhije in nastanek slovenske manjšine

V zaostreni socialni in politični krizi je Avstro-Ogrska dočakala usodni julij 1914 in se je začela I. svetovna vojna. Vojaškemu porazu leta 1918 je sledil razpad države na celi črti kot posledica nakopičenih nacionalnih in socialnih nasprotij, ki jih monarhija prej ni bila pripravljena niti začeti reševati. Nacionalizmi narodov na ruševinah pravkar propadle države pa so hiteli z lastnih nacionalnih držav in se pri tem skoraj brez izjeme zapletli v medsebojne vojaške spopade.

Tedanje slovensko politično vodstvo je namesto ponujenega trializma, za katerega so se sicer zavzemali od sredine prejšnjega stoletja, pričeli zagovarjati idejo o združitvi vseh južnih Slovanov v enotno državo ter pri tem za to sprejeli ustrezne sklepe in oblikovali dokumente. Jugoslovanska ideja je bila sicer prisotna že dalj časa. Sedaj so skušali izrabi prednosti dejstva, da je bila Srbija članica Antante, ter pričakovali ugodnejši izid pri pogajanjih za meje na severu in zahodu (Pleterski, 1971). Za obnovev monarhije je bilo prepozno, saj so izginile tudi vse morebitne gospodarske prednosti. Medtem ko so se na prostoru, poseljenem z večinskim nemškim prebivalstvom, pričeli kazati obrisi bodoče prve avstrijske republike, so se na južnem Koroškem in Štajerskem vneli vojaški spopadi za ozemlje, ki so izmenjaje trajali več kot leto (Ude, 1977). O poteku, ciljih in sredstvih bojov ter ravnanju s civilnim prebivalstvom se tudi novejši opisi avstrijskih in slovenskih zgodovinarjev še danes precej razlikujejo (Ogris A., 1990; Weberinig, 1990; Wutte, 1985). Na Štajerskem je bila meja po zaslugi odločnega generala Maistra kmalu določena (Stergar, 1994). Drugače je bilo na Koroškem, kjer sta morali zaplete in spopade reševati mirovna komisija in mirovna konferenca v Parizu, ki je naposled določila plebiscit kot instrument ugotavljanja volje prebivalstva. Posebna Milesova komisija je določila glasovalni območji: cona A in B. Jezersko in Mežiško dolino je prisodila Jugoslaviji brez plebiscita (Segeer, 1992). V času priprav na plebiscit je vsaka stran skušala s propagando in akcijami pridobivati volilne upravičence za svojo stran. Začasna vlada v Ljubljani se je zanašala na večino slovenskega prebivalstva meneč, da je že sama struktura dovolj za plebiscitno zmago. Zgodilo se je drugače in 10. oktobra 1920 je v cona A 59 % volilnih upravičencev glasovalo za priključitev k Avstriji, 41 % pa k državi SHS, poznejši Jugoslaviji. Tako glasovanje v cona B, ki je bila pod avstrijsko upravo, sploh ni prišlo v poštev (Koroški plebiscit, 1970; Sienčnik, 1987). Uveljavila se je meja na Karavankah, kar je bilo po prepričanju večine zagovornikov tako imenovane naravne meje in zaokroženega gospodarskega prostora tudi najbolj ustrezno (Randall, 1954; Barker, 1983). Koncept meje po

etničnem načelu, katerih zagovorniki in upniki so bili zlasti Slovenci in Jugoslavija (tedaj država SHS) z njeno politično zagovornico Francijo, je torej v praksi pogorela.

Vzrokov za plebiscitni poraz ne gre iskati le v zakulisju mednarodne politike na mirovni konferenci v Parizu (močni Jugoslaviji so bili razen Francije vsi nenaklonjeni), temveč v politični in vojaški nesposobnosti odločilnih dejavnikov v Ljubljani in Beogradu. Najprej so zaradi začetne neodločnosti ljubljanske vlade zamudili najugodnejše možnosti za ključne vojaške dosežke, kar so kasneje sicer dosegli, vendar že v spremenjenih političnih okoliščinah, ki jim niso bile več naklonjene (Švajncer, 1990). Med pripravami na plebiscit se je pokazala vrsta slabosti znotraj države SHS od precejšnjega nereda do političnih in gospodarskih težav, ki so med volivci delovale porazno in krepile moč avstrijske propagande. Očitno je bila učinkovita propaganda zlasti med delavstvom in meščanskim oziroma trškim prebivalstvom (grožnja pred neurejeno državo). Na novo nastala država je razgalila nekatere probleme, zaradi katerih je malo prej razpadla monarhija. Veliko avtorjev je prepričanih, da so Slovenci glasovali za Jugoslavijo skoraj izključno iz narodnih in ne iz socialnih razlogov (Barker, 1983; Božič, 1980; Grafenauer, 1946, 249–279; Pleterski, 1981; Randall, 1954; Wutte, 1985). Nasprotno pa Moritsch poudarja, da je imel vsakdo tudi svoj socialno-gospodarski račun in da bi morali delavci biti zainteresirani predvsem za vključitev v Jugoslavijo, ker so bili obrati v Rožu na južnem Koroškem tesno povezani z jeseniško železarno in tudi sicer bi imela industrijsko sorazmerno razvita Koroška širok trg in druge prednosti v pretežno agrarni Jugoslaviji. Nasprotno bi bili za koroške kmete veliki kmetijski obrati v Vojvodini in Slavoniji neprekosljiva konkurenca in tudi sicer nizke cene kmetijskih pridelkov (Moritsch, 1980).

Za plebiscitni rezultat so bili odločilni glasovi Slovencev, ki so iz socialnih ali političnih razlogov in ne zgolj zaradi nerazvite nacionalne zavesti pripomogli k takemu izidu. Ne nazadnje je del Slovencev očitno propagiral za Avstrijo in nasedal propagandi ter obljubam o popolni zaščiti kulture in jezika. Akcije, ki so sledile avstrijski plebiscitni zmagi, so jasno dokazovale zgrešenost zaupanja ne le v nove avstrijske oblasti, temveč tudi v pravičnost mednarodne diplomacije (Koroški plebiscit, 1970). Nekateri avstrijski avtorji ocenjujejo, da so korenine današnjih konfliktov na Koroškem nastale prav v obdobju od razpada monarhije do plebiscita (Wadl, 1990). Temu je treba vsaj nekoliko oporekati, ker sta bila pritisk in tudi določena oblika konfliktov prisotna že prej. Prizadevanje za izginotje Slovencev kot politično opredeljenega naroda ima v Avstriji domovinsko pravico nekako od sredine 19. stoletja naprej, če seveda sklepamo po izkušnjah koroških in štajerskih Slovencev (Haas, 1977; Promitzer, 1994; Zemlič-Haberl, 1994; Zemlič, 1995).

Ko se je vzpostavila meja v današnjem obsegu in poteku, so Slovenci tudi pravno postali narodna manjšina na Koroškem in Štajerskem. Skupnost je bila še razmeroma številčna, kompaktno naseljena, vendar socialno šibka in politično potisnjena na rob. Številne vezi s preostalim slovenskim prostorom so bile mahoma pretrgane ali vsaj krepko načete. Zasidranost v statični agrarni družbi je slo-

venstvo na Koroškem vsaj še nekaj časa varovala naglejše asimilacije. Tako stanje se je ohranilo skoraj do šestdesetih let (Melik, A., 1954). Drugače je bilo na Štajerskem, kjer so Slovenci v treh ločenih otočkih v območju Sobote na Golici, v Lučanah ter v Radgonskem kotu ostali brez slehernih narodno pomembnih ustanov, brez šol in društev (Felacher, 1958). Vprašanje Slovencev na drugih območjih Avstrije, predvsem na Dunaju, se ni zastavljalo. Dunaj je vsekakor veliko izgubil, ko je postal prevelika prestolnica sorazmerno majhne države. Nekateri profesorji slovenskega rodu so se umaknili z Dunaja in zavzeli položaje na tedaj ustanovljeni ljubljanski univerzi. Poslej je bil dotok Slovencev na Dunaj pretežno s Koroškega, kar je bilo nekakšno notranje izseljenišтво. Vendar je po letu 1918 na Dunaju še vedno študiralo znatno število Slovencev z ozemlja današnje Slovenije (Medved, 1995; Stergar, 1994).

Slovenski narod je napol uresničil težnje lastnega nacionalnega gibanja, ko je postal državotvorni del nove države SHS. V tem okrnjenem okviru so si izoblikovali nacionalno potrebne ustanove od šolskega omrežja z vsemi vrstami in stopnjami šol, od osnovne do univerze, organe oblasti in uprave od občinske do (pozneje) banovinske. Lastni vojski in vladi se je morala odpovedati že zelo kmalu. Toda cena za to je bila visoka: več kot tretjina narodnega ozemlja je bila v treh tujih državah izpostavljena načrtnim in agresivnim poskusom asimilacije, tako v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji. Odrinjena je bila od morja, s čimer je izgubila ne le okno v svet, temveč tudi najbolj svetovljansko slovensko mesto — Trst. Izgubila je tri pomembna urbana središča: Celovec, Gorico in Trst, ki so bili dobro stoletje intenzivnega narodnega razvoja pomembna kulturna, gospodarska, izobraževalna in politična središča Slovencev (Švajncer, 1992).

Ločen nacionalni razvoj je imel daljnosežne posledice. Pomoč iz matice je bila dokaj omejena, ker je tudi Slovenija v jugoslovanskem okviru postajala čedalje bolj podrejena v krogu jugoslovanske politike, ki se je podobno kot nekdanja Avstro-Ogrska čedalje bolj zapletala v splet nerešenega narodnega in socialnega vprašanja. Obenem je bil pritisk oblasti na Koroškem in Štajerskem izredno močan, načrten in tudi nasilen. Poleg uporabe asimilacijskih mehanizmov v družbi, ki so prek mobilizacije in modernizacije neizogibno potekali skoraj samodejno, je bila tu vrsta nasilnih dejanj proti osebam, društvom in ustanovam slovenske skupnosti. Pričeli so uveljavljati delitev Slovencev na več skupin, tako na politične Slovence (ki jih je treba prisiliti k odpovedi lastni narodnosti in identiteti) in na domovini zveste, kar se je kasneje tesno povezalo z uveljavljanjem tako imenovane »vindišarske teorije«. V obdobju svetovne gospodarske krize, ki tudi Avstrije ni zaobšla, se je socialna kriza drobnih posestnikov, kmetov in delavstva še povečala. Kmetije so romale na boben in potem večinoma v nemške roke, kar je bilo tedanji oblasti več kot pogodu (Grafenauer, 1946; Grafenauer, 1987, 107–120; Zorn, 1971, 192–196).

Obenem je naraščal vpliv nacionalsocializma, ki je ob delovanju domačega koroškega Heimatbunda hitro našel oporišče ter izhodišče svojih akcij in predvsem dovolj somišljenikov. Leta 1938 je Hitler priključil Avstrijo Tretjemu rajhu, doma-

čim nasprotnikom slovenstva pa se je kmalu ponudila priložnost, da se poskušajo znebiti slovenskih sodeželanov. Leta 1939 so izvedli ljudsko štetje, ki je pokazalo precej več Slovencev kot prejšnja dva popisa. Ob tem so v popisno prakso uvedli statistično kategorijo »windisch«, ki se je resnim kritikam znanstvenikov in dela politike navkljub obdržala vse do danes. Agresivni Hitlerjev nacizem je še istega leta sprožil drugo svetovno vojno in vanjo potegnil vse pokrajine, ki jih je tedaj ali pa že prej priključil rajhu. S tem so se odprle možnosti za uresničenje že nekoliko starejših načrtov o preselitvi zavednega dela Slovencev in s tem nasilne homogenizacije južne Koroške. Leta 1942 so preselitev tudi izvedli, dasiravno v precej manjšem obsegu od prvotno predvidenega (Malle, Sima, 1992; Stergar, Liška, Malle, Sturm, Zorn, Žmaucer, 1984). Preselili so približno 1000 oseb. Med žrtve je treba šteti tudi nasilno mobilizirane v nemško vojsko in tiste, ki so postali tarča nacističnih represalij. Begunci iz nemške vojske so tvorili jedro partizanskega gibanja, ki se je tudi na Koroškem opazno razmahnilo in je bilo sorazmerno dobro povezano z vseslovenskim (tudi zato, ker je bilo ozemlje pod enotno nemško upravo). Vendar je bilo partizansko gibanje na Koroškem narodno in protinacistično usmerjeno, manj pa revolucionarno (Zorn, 1971, 200–210).

Po končani vojni je bila Koroška pravo zbirališče različnih vojsk. Partizanska vojska, ki je sicer prva zasedla ves s Slovenci naseljen prostor Koroške, se je morala zaradi hudih pritiskov zahodnih zaveznikov od tod umakniti na stare državne meje. V Celovško kotlino se je umikala množica nemških vojaških formacij iz Grčije in vzhodne Evrope, slovenskih domobrancev, hrvaških ustašev in srbskih četnikov ter znatno število civilnega prebivalstva, ki je zbežalo iz strahu pred morebitnimi partizanskimi represalijami (Barker, 1984). Angleška uprava je vojaške formacije večinoma vrnila v Jugoslavijo, kjer so večino domobrancev in ustašev pokončali v kraških breznih Roga, v Teharjah in na drugih krajih. Civilno prebivalstvo so iz zbirnih taborišč pričeli razseljevati prek Italije v Argentino, Avstralijo in Kanado, posamezniki pa so se na lastno pest podali tudi v druge kraje. Nekaj jih je ostalo na Koroškem, predvsem v okolici Spittala (Klemenčič, M., 1996; Žitnik, 1946).

3.1.6 Slovenci v Avstriji po drugi svetovni vojni

Po končani vojni se je ponovno odprlo vprašanje meje in slovenska oziroma jugoslovanska stran je to postavila kot jasno zahtevo za rešitev tega vprašanja po etničnem načelu in se pri tem politično oprla na Sovjetsko zvezo. Zahodne diplomacije so zagovarjale ohranitev stare meje in obstoječih gospodarskih območij ter povezav. V ozadju je bil svet zaradi hladne vojne že razdeljen. Interesi slovenstva so bili pri tem moteči, njihova realna politična moč pa šibka. Poleg tega so med njimi pričele nastajati čedalje večje ideološke razlike in razcep je bil neizogiben (Zorn, 1968). Dasiravno so pogajanja potekala dalj časa, se stvari niso premaknile. Znaten napredek so dosegli le glede pravnega varstva slovenske manjšine na

Koroškem in Štajerskem ter opredelili ozemlje, kjer se to mora izvajati (Dvojezična Koroška, 1982). Dvojezično šolstvo je delovalo le nekaj let. Po komaj treh letih delovanja so ga leta 1949 krepko okrnili, deset let pozneje pa kot šolski sistem sploh odpravili. Območje, kjer je omenjeni šolski sistem veljal, je dobilo ime »ozemlje dvojezičnega šolstva« ali na kratko »dvojezično ozemlje«. V avstrijsko ustavo je bil vnešen 7. člen, ki določa varovanje slovenske manjšine na določenem ozemlju, kar se je pravno uredilo z ustavo leta 1955 (Nečak, 1983). Medtem ko so avstrijske oblasti na Koroškem poskušale v praksi zaobiti ustavno zagotovljeno varstvo slovenske skupnosti, ni bilo na Štajerskem niti skromnih začetkov, da bi začeli vsaj minimalno upoštevati ustavno sicer zagotovljene zaščitne norme te maloštevilne in razpršene slovenske skupnosti. Pravno in dejansko je bilo veliko poskusov zanemarjanja in neupoštevanja manjšinskega varstva ter kršitev posameznih določb glede rabe jezika v uradih, šolstvu in političnem zastopstvu (Inzko, 1970; Inzko, 1988). Vprašanja štajerskih Slovencev ter preseljene manjšine (nova jedra na Dunaju in v Gradcu) so se na ravni meddržavnih političnih odnosov redkeje pojavljala (Zorn, 1971, 211–215). Vprašanje štajerskih Slovencev so v slovenskem in avstrijskem časopisju večkrat omenjali, vendar veliko manj kot tako imenovano koroško vprašanje (Bister, 1994; Žunec, 1994).

Sklenjenim določilom glede manjšinskega varstva pravna praksa ni sledila in tudi siceršnji razvoj je tekel v smeri nadaljevanja asimilacije. Ta se je nadaljevala, čeprav v bolj prikritih in prefinjenih oblikah, a nič manj naglo in učinkovito. Čeprav je statističnim popisom mogoče očitati vrsto slabosti in tendencioznost, je temeljni proces vendarle dovolj jasno razviden, saj ga potrjujejo tudi drugi indikatorji na terenu (Zupančič, 1993). Asimilacija je bila pri tem bolj kot od nasilnega političnega pritiska odvisna od vrste mehanizmov, ki jih je prinesla stopnjevana družbena modernizacija ob prehodu iz agrarne v industrijsko in urbano družbo z mestnim načinom življenja. V novih razmerah je igrala socializacija pri oblikovanju identitete posameznika in skupnosti bistveno pomembnejšo vlogo kot nekdanja v agrarni družbi. Asimilacijo bi bilo mogoče omiliti edino s takojšnjo uvedbo ustreznega šolskega sistema, ki bi celotni slovenski populaciji na območju avtohtone poselitve zagotovil strokovno, splošno in narodno izobrazbo ter obenem tudi vsaj minimalne pogoje varstva slovenščine v javnosti, od uradov do dvojezičnih napisov (Flaschberger, Reiterer, 1979). Precej negativno so delovale tudi nekatere upravne spremembe, kot na primer tista glede preureditve občin, kjer so združevali stare manjše občine tako, da Slovenci poslej niso več mogli oblikovati lastne lokalne oblasti (Apovnik, 1974). Negativno je delovala tudi vrsta konfliktov, ki so jih je sprožale organizacije, kot Heimatdienst, ob vsakoletnih proslavah plebiscita, ob popisih prebivalstva in podobnih priložnostih. Vrh tovrstnih naprežanj je bila izvedba popisa posebne vrste, ki je zaradi bojkota na številnih območjih Avstrije neslavno propadel (Apovnik, 1974; Klemenčič, V., Wutti, Domej, 1977).

Ob delovanju slovenskega šolstva, predvsem leta 1957 ustanovljene Zvezne gimnazije za Slovence, so se pričele spreminjati tudi socialne razmere koroških

Slovencev. Prej se je zaradi odsotnosti slovenščine v poklicnem in strokovnem izobraževanju in še bolj vedenja o slovenski kulturi, jeziku in narodu kot krovni skupnosti asimiliralo veliko Slovencev, zlasti tistih socialno odvisnih ter najbolj socialno in prostorsko mobilnih, ker niso imeli ustreznega znanja, ki bi utrjevalo njihovo narodno zavest in ohranjalo elemente narodne identitete (Klemenčič, V., 1978; Klemenčič, V., 1986). Uveljavljanje slovenščine v šole na Koroškem je bil dolgotrajen proces, ki je vsaj na zunaj kazal več stranpoti in zastojev kot pa napredka, vendar ga je ob delovanju dvojezičnih šol in slovenske gimnazije oceniti pozitivno (Sienčnik, 1984; Pleterski, 1959). Slovenščina je zaradi načrtnega oviranja pri uvajanju v šole in urade krepko nazadovala v javni in zasebni rabi. S tem je kot sredstvo komunikacije izgubljala in bila pri nekaterih le še simbol pripadnosti (Fischer, 1980). Zaradi asimilacije socialno najbolj mobilnega dela prebivalstva je slovenska skupnost ohranjala tradicionalne prvine socialne razslojenosti z glavino v kmečko-delavskem sloju in navezanosti na podeželje. V veljavi je bila torej negativna socialna selekcija, kjer se je ob dejanski modernizaciji slovenska skupnost modernizirala precej počasneje (Zupančič, 1993, 115–123).

Z uveljavitvijo slovenske gimnazije so se začele razmere na tem področju obračati tudi Slovencem v prid. Po zaslugi te ustanove se je oblikoval sloj manjšinskega izobraženstva, od duhovnikov, učiteljev, zdravnikov, odvetnikov, znanstvenikov, umetnikov in poslovnežev, ki je postopoma prevzemal odločilne funkcije v manjšinski kulturi, šolstvu, znanosti, politiki in gospodarstvu, oblikovala se je torej družbena elita, ki je vzpostavila socialno ravnovesje in se obenem aktivno vključila v tako rekoč vse strukture večinske družbe. Tako so se med večino in manjšino konflikti zmanjšali in mestoma so že prešli k sodelovanju, čeprav je posamične konfliktke še mogoče zaslediti (Zupančič, 1994, 80–86). Bistveno izboljšani mednacionalni odnosi so rezultat tudi siceršnje spremembe družbenega ozračja v Avstriji in širše v Evropi. Podobne znake je mogoče opaziti tudi drugod v slovenskem etničnem prostoru. Vendar je trenutno še težko govoriti o tem, da so konflikti kot oblika in vsebina medetničnih odnosov premagani (Hafner, 1993). Obenem se je s povečevanjem števila maturantov slovenske gimnazije povečevalo tudi število študirajočih koroških Slovencev na avstrijskih univerzah, predvsem v Gradcu in na Dunaju. Mnogi so po študiju tam ostali nekaj let in se nato vrnil, mnogim pa so omenjena središča postala novi dom. Tako lahko od sredine sedemdesetih let sledimo naraščanju števila slovensko govorečih v Celovcu, Beljaku in bližnji okolici, in sicer predvsem med srednjim slojem, ki ga sestavljajo sloj svobodnih poklicev, nameščenci, uradniki in podjetniki. Tudi po tej zaslugi je Celovec postal eno pomembnejših središč, kjer izhajajo slovenske knjige in časopisi (podobno vlogo je imel ob začetku razmaha slovenskega narodnega gibanja sredi 19. stoletja). Dunajski in graški Slovenci, ki so še vedno precej pestrega regionalnega porekla (ne le Korošci), iz koroškega vsakdana niso bili povsem izključeni, le odmaknjeni in marsikdaj po krivici povsem zanemarjeni v obravnavi, tudi znanstveni. Za mnoge je bil Dunaj le vmesna postaja, da so se uveljavljeni lahko vrnil na Koroško. Za

marsikoga je bil koroški prostor ne le zaradi prisotnih mednacionalnih trenj in konfliktov, temveč še bolj zaradi pomanjkanja ustreznih delovnih mest preozek in premajhen.

Vsekakor so se razsežnosti slovenstva v Avstriji precej spremenile. Namesto razmeroma številčne in kompaktno naseljene skupnosti pretežno agrarne in podeželske narave so Slovenci v Avstriji relativno maloštevilčna skupnost (posledica predvsem asimilacije in manj razseljevanja), ki živi na avtohtonem ozemlju že kot manjšinska skupnost (le dve občini imata še več kot polovico slovenskega prebivalstva po uradnih popisih), obenem pa nenehno narašča število slovensko govorečih v večjih središčih ne le na Koroškem, temveč povsod po Avstriji. Mestno okolje in razpršenost sta postala značilnosti poselitve avstrijskih Slovencev. Spremenila se je tudi socialna sestava slovenskega prebivalstva, ki je v več primerih celo ugodnejša kot pri pripadnikih večinskega naroda, tako da nekateri govorijo celo o eliti kot glavni sestavini socialne strukture današnje slovenske skupnosti v Avstriji (Ibounig, 1986; Reiterer, 1986; Reiterer, 1996).

Socialnim in prostorskih spremembam je sledila tudi organiziranost Slovencev. Število manjšinskih organizacij, predvsem kulturnih, prosvetnih in športnih je naraslo, delujejo pa predvsem na Koroškem in Dunaju. Na Štajerskem je praznino zapolnilo »Kulturno društvo člen 7«. Ideološke razlike med obema osrednjima organizacijama (Narodnim svetom koroških Slovencev (NSKS) in Zvezo slovenskih organizacij (ZSO)), ki segajo v čas prvih povojnih let, so se ohranile in včasih celo poglobljale (Nečak, 1984). Organizaciji stojita še danes na nasprotnih bregovih.

Že od sedemdesetih let je postajala industrijsko in tudi sicer gospodarsko razvita Avstrija cilj delavcev različnih poklicev iz Slovenije, kamor so odhajali na začasno delo. Nekaterim se je začasnost spremenila v stalnost in postali so izseljenci. Še posebej na Štajerskem je bilo tudi precej mešanih porok, kar je pomagalo ohranjati slovensko skupnost v tem predelu (Klemenčič, M., Olas, 1994). Zlasti po osamosvojitvi in tudi že prej je naraščalo tudi število tistih, ki se vsak dan vozijo na delo prek državne meje. Veliko jih je zlasti med Radgono in Lipnico ter v Gradcu. Tako je današnja skupnost Slovencev v Avstriji pisana skupnost, ki jo sestavljajo predstavniki avtohtone narodne manjšine s priznanim in upoštevanim statusom na Koroškem, neupoštevane avtohtone manjšine na Štajerskem, preseljene manjšine v Gradcu in na Dunaju ter v manjši meri v drugih krajih, nekaj političnih beguncev in pregnancev iz časa po drugi svetovni vojni, izseljenci različnih generacij, zdomci, sezonski delavci in celo čezmejni dnevni migranti.

Z vzpostavitvijo samostojne Slovenije se je položaj manjšine spremenil predvsem dejansko. Odpadlo je kar nekaj predsodkov in negativnih stereotipov, ki so doslej spremljali avstrijske Slovence zaradi Jugoslavije. S spremembo družbeno-gospodarskega in političnega sistema so se odprle širše možnosti za neposredno sodelovanje manjšinskega gospodarstva na povsem zasebni ravni (Klemenčič, V., 1994). Odprte meje in živahno čezmejno sodelovanje, ki se je ob koncu osemdestih let omejevalo predvsem na nakupe na južnem Koroškem in Štajerskem, so pove-

čale tudi vlogo slovenščine kot poslovnega jezika (Steinicke, 1995; Steinicke, Zupančič, 1993; Wastl-Walter, Krutner, 1991). Jezik in s tem tudi skupnost kot njegov nosilec sta dobila svojo prostorsko funkcijo. Po osamosvojitvi je mogoče slediti živahni obojestranski gospodarski izmenjavi, v katero so vključeni tako predstavniki manjšine kot večinskega naroda.

3.2 ŠTEVILČNI RAZVOJ SLOVENCEV V AVSTRIJI

3.2.1 Statistični popisi in druge oblike ugotavljanja narodne sestave prebivalstva

Vprašanje številčnosti manjšinske in izseljenske populacije je eno osrednjih vprašanj etničnega proučevanja. Za samo skupnost je prav številčnost ključni člen obstoja in razvoja in velikokrat celo kakovosti etničnega bivanja. Od številčnosti in prostorske razporeditve je namreč v veliki meri odvisno, koliko in kakšne gospodarske, kulturne, izobraževalne in politične organizacije ter ustanove lahko skupnost vzdržuje, kolikšno politično težo imajo in kolikšno možnost komuniciranja v lastnem jeziku sploh imajo člani manjšinske skupnosti.

Proučevanje številčnega razvoja je precej težavna in nevhvaležna zadeva. Najpomembnejši vir podatkov so popisi prebivalstva, ki imajo vsaj v Avstriji vrsto posebnosti, na katere je treba biti posebej pozoren. Dosedanje raziskave in kritike popisov le-tim niso prizanašale, neredko jih imajo celo za povsem neverodostojen prikaz stvarnih razmer, z vidika manjšin pa naj bi bile krivične (Grafenauer, 1990; Klemenčič, V., 1990). Toda nekateri avstrijski avtorji trdijo, da so rezultati popisov povsem realni. Einspieler meni, da so v tem primeru slovenske ocene odveč (Einspieler, 1980).

Za območje Avstrije imamo na voljo podatke od prvega popisa leta 1846 (t.i. Czoernigove statistike) naprej, pri čemer so razen nekaj izjem vseskozi uporabljali merilo občevalnega jezika. Jeziku so s tem priznali tisto vrednost v okviru lestvice elementov narodne identitete, ki mu po pravici pripada, toda obenem zatrjevali, da gre zgolj za jezik in torej za izključno jezikovno-kulturno vprašanje, ki načeloma ne pojasnjuje narodne pripadnosti. Izrecno tako sporočilo ima tudi zadnje ljudsko štetje leta 1991. Ob tem se takoj poraja drugo pomembno vprašanje: kako so merilo občevalnega jezika (Umgangssprache) pojasnjevali ob vsakem popisu posebej. Ker dostikrat prebivalstvo ni imelo jasnih navodil, so dokaj ohlapno opredelitev popisnega merila razlagali različno: od družinskega jezika, pripadnosti jezikovni skupini ali pa preprosto jezik okolja oziroma jezik, ki ga posameznik največ uporablja. Potem so merilo občevalnega jezika pretvarjali v narodno pripadnost. Nekateri sicer govorijo slovensko (so slovenskega rodu), vendar nimajo slovenske narodne zavesti in pri popisih slovenščine ne navajajo kot svoj občevalni jezik. Ker so popise vedno spremljali posredni in neposredni pritiski na posameznike, orga-

nizacije in ustanove manjšine, se je to poznalo pri popisnih rezultatih vsaj pri določenih slojih. Jezikovno opredeljevanje je bilo povezano tudi s pripadnostjo socialni skupini, statusu in položaju v poklicu in žal v znatni meri tudi volji popisovalca, načinu popisa ipd., kar je redno zmanjševalo število pripadnikov slovenske jezikovne skupine. Še ob zadnjem primeru so v Bistrici v Rožu zabeležili primer, ko je popisovalec za člane slovenske družine vpisal v rubriko občevalnega jezika »nemško«, ne da bi jih o tem sploh vprašal (Slovenski vestnik, maj 1991). Ob tem ne sme ostati prezrto, da so se podobne zgodbe vrstile tudi pri prejšnjih popisih (Klemenčič, V., 1976; Klemenčič, V., 1990).

Prav tako je pomembno, v katerih območjih so jezikovno pripadnost ob posameznih popisih sploh ugotavljali in za katera območja in kakšne upravne enote so kasneje navajali in objavili uradne podatke ljudskih štetij. Zlasti pri starejših popisih so ugotavljali številčnost le v območjih, kjer so bili Slovenci pomemben del prebivalstva. Grafenauer navaja več primerov občin, ko so na severnem robu narodnostnega ozemlja, kjer so živeli Slovenci kot izrazito manjšinsko prebivalstvo, ugotavljanje preprosto izpustili (Grafenauer, 1946). Za območja, ki so daleč zunaj strnjene slovenske poselitve, kamor so se Slovenci doseljevali zaradi dela in študija (npr. v industrijske in rudarske kraje na zgornjem Štajerskem ob Muri in Murici, v večjih mestih Gradcu, Salzburgu, Dunaju in drugod) in bili zategadelj gotovo prisotni, imajo popisi enake pomanjkljivosti kot na Koroškem. Vrh vsega je teh podatkov manj (Grafenauer, 1946). Po sedaj dostopnih podatkih se je število slovensko govorečih na Štajerskem krčilo še bolj drastično. Znatna nihanja od popisa do popisa so zgovoren dokaz, da so popisi služili kot instrument pritiska na Slovence. Le-ti naj bi dokazali, da Slovencev ni, tako kot so drugi razglašali, da 7. člen avstrijske državne pogodbe zgolj pomotoma omenja Štajersko kot območje avtohtone poselitve Slovencev v Avstriji (Klemenčič, M., 1978; Pleterski, 1994). Popolne in dovolj podrobne podatke o jezikovni sestavi imamo tako le za zadnji dve ljudski štetji, leta 1981 in 1991.

Tretji način zmanjševanja števila prebivalcev s slovenskim občevalnim jezikom je bila uvedba popisne kategorije »vindiš« ter številnih kombinacij, s pomočjo katerih so enotno slovensko skupnost razdelili na »pravo slovensko« in na »vindiš« ter slednjo različno pojasnjevali; od »Nemcem prijaznih Slovencev« do povsem samostojne jezikovne skupine. Znotraj slovenske jezikovne (in torej tudi narodne skupnosti) je sicer obstajalo več političnih struj in tudi stopnja politične zavesti je bila različna, vendar to nikakor ne more biti razlog za opredelitev posebne jezikovne skupnosti. Ne nazadnje niso pri nobeni drugi skupini iskali narečnih različic in ugotavljali čistosti jezika in jih nato obravnavali kot samostojne skupine. Tudi politična pasivnost ali celo odrekanje »političnemu slovenstvu«, kar skupini vindišarjev pogosto pripisujejo, je naposled posledica različnih pritiskov in propagande povsem razpoznavne ideologije, ki se skuša manjšine znebiti tako, da jo umetno cepi na več majhnih delov in nato dokazuje, da ne obstaja. Da je omenjena popisna kategorija umeten konstrukt, dokazuje poleg zelo poznega pojavljanja (z nacističnim

popisom leta 1939) tudi zelo nenavadno nihanje števila pripadnikov te skupine v posameznih občinah, ko se je število opredeljenih kot »vindiš« od popisa do popisa močno spreminjalo. Poleg tega je območje obstoja te kategorije omejeno na posamezne med seboj ločene občine v Rožu in Podjuni (Klemenčič, V., 1960; Klemenčič, V., 1990; Pleterski, 1981; Vratuša, 1994; Zorn, 1972; Zorn, 1976).

Poleg popisov so že razmeroma zgodaj Slovenci pričeli sami ugotavljati lastno številčno stanje in prav tako katoliška Cerkev (krška škofija na Koroškem). Že sama potreba po lastnem preverjanju številčnosti slovenske populacije kaže na pomembnost tega vprašanja in hkrati opozarja na nezaupanje do uradno dobljenih podatkov (sicer preverjanje ne bi bilo potrebno). Slovenske ocene so temeljile na poznavanju ali dodatnem ugotavljanju ter preverjanju stanja na terenu, cerkveni popisi (šematizmi) pa so ugotavljali številčnost Slovencev po posameznih župnijah. Grafenauer v svoji obširni študiji meni, da so podatki cerkvenih štetij dokaj točni, ker so bili narejeni na podlagi daljšega opazovanja in poznavanja dejanskega stanja, ne pa enkratnega preverjanja (kot so to počeli pri popisih). Zato so bile ocene za podeželje vsaj pri zavednih slovenskih župnikih točne, medtem ko je bil njihov pregled v trgih in mestih ter krajih z industrijskim proletariatom že omejen. Nekajkrat so slovenske organizacije izvedle celo lastno zasebno štetje v dokaz, da so statistično ugotovljene številke odločno prenizke (Grafenauer, 1946). Slovenske ocene kasnejših avtorjev, zlasti po drugi svetovni vojni, so se precej opirale na kazalce dejanske prisotnosti in delovanja Slovencev (npr. prisotnost slovenščine v medijih, v javni rabi, znanje jezika, vpisa otrok v dvojezične šole ipd.). Nobeden od omenjenih indikatorjev ni idealen, vendar daje trdno osnovo za vsaj približno oceno dejanskega števila Slovencev.

Osnovna značilnost, ki jo dobimo pri analizi posameznih popisov in sočasnih ocen, šematizmov in zasebnih štetij na Koroškem, je nenehno večanje razlik med uradnimi popisi in ocenami. Sprva so bile slovenske ocene višje za približno 15 %, leta 1981 in 1991 pa že za trikrat (Zupančič, 1993). Večanje razlik sovпада z družbenogospodarsko preobrazbo prostora in manjšine, saj je bilo očitno tudi mimo vseh načrtnih asimilacijskih prizadevanj za statistično zmanjševanje manjšinske skupnosti tudi dejansko čedalje težje ločiti pripadnost določeni jezikovni skupini in posledično tudi narodni opredelitvi. Pregled ocenjevalcev se je v urbanem prostoru in veliki socialni ter prostorski dinamiki v industrijski in postindustrijski družbi že izgubil in se je mogoče zanesti edino le še na kazalce dejanske prisotnosti na širšem območju. Zato danes nimamo ocen po posameznih občinah, temveč le za celotno slovensko manjšino.

Prvo ljudsko štetje leta 1846 (Czoernigova jezikovna statistika) ter naslednji popisi v letih 1880, 1890, 1900 in 1910 (ob štetju leta 1869 niso ugotavljali jezikovne pripadnosti) so popisovali po občevalnem jeziku, in sicer na Koroškem in Štajerskem ter v drugih deželah, kjer prebivajo Slovenci kot večinsko prebivalstvo, pri ljudskem štetju leta 1923 po družinskem jeziku, leta 1934 po pripadnosti kulturnemu krogu, nacistični popis leta 1939, ki je uvedel vrsto kombiniranih

kategorij in popisno kategorijo »vindiš«, je uporabil merilo maternega jezika. Vrsto kombiniranih jezikovnih kategorij in »vindiš« so kot dediščino omenjenega popisa sprejeli in ohranili vsi popisi po drugi svetovni vojni do danes. Popis leta 1951 je obsegal največ različnih jezikovnih variant; v različnih statističnih in drugih publikacijah pa so jih nato precej različno kombinirali in nesistematično združevali. Klemenčič je v svoji kritični analizi tega ljudskega štetja naštel nič manj kot 16 variant jezikovnih kombinacij; od tega so jih imeli pri popisu osem (nemško-slovensko, nemško-vindiš, slovensko, slovensko-nemško, slovensko-vindiš, vindiš-slovensko, vindiš, vindiš-nemško), preostale pa so rezultat kombiniranja za objavo v različnih publikacijah (Klemenčič, V., 1960; Klemenčič, V., Wutti, Domej, 1977; Zorn, 1972). Slovensko govoreče so ugotavljali na ozemlju celotne Avstrije, vendar sta bili pri tem kombinaciji nemško-slovensko in nemško-vindiš šteti za nemško, zato so številke zunaj Koroške povsod sistematično nižje.

Leta 1961 so popisovali po družinskem jeziku in ohranili iste jezikovne kategorije. Podatki so navedeni samo za območje dvojezičnega šolstva, torej za politične okraje Šmohor, Beljak-dežela, Celovec-dežela in Velikovec, in ne tudi za občine, kar so imeli vsi prejšnji popisi. Poleg tega se podatki nanašajo samo na skupno prisotno prebivalstvo in ne ločujejo po državljanstvu. Za leto 1971 so popisovali po občevalnem jeziku po že znanih kategorijah za celotno Avstrijo. Za leto 1971 so podatki le na ravni dežel in ne tudi političnih okrajev in občin. Posebej ločujejo državljane in tiste brez državljanstva (Klemenčič, V., Wutti, Domej, 1977).

Tudi ob zadnjih dveh ljudskih štetjih so popisovali po omenjenih jezikovnih kategorijah, vendar so podatki v statističnih publikacijah objavljeni le združeno: leta 1981 so navajali slovensko, slovensko v kombinaciji, vindiš in vindiš v kombinaciji, leta 1991 pa le še slovensko in vindiš, pri čemer so v kategoriji vštete vse kombinacije s slovensko oziroma vindiš. Podatki so podani za celotno Avstrijo, in sicer po deželah, političnih okrajih in občinah, in so vsaj v tehničnem pogledu kakovostni. Prav tako so ločevali po državljanstvu.

Poleg uradno izvedenih ljudskih štetij so tedaj ali s krajšim časovnim zamikom izvajali tudi cerkvene popise (šematizme) krške škofije, in sicer za leta 1880, 1890, 1900 in 1910 v monarhiji ter leta 1923 v prvi avstrijski republiki. Kasneje šematizmov niso več izvajali. Trikrat so Slovenci sami izvedli lastna štetja, in sicer leta 1910, leta 1923 in leta 1934 (Beg, 1910; Grafenauer, 1946, 249–275).

Posebej velja omeniti še popis posebne vrste leta 1976, s katerim so skušali uradno potrditi število manjšinske populacije, toda na način, ki je zelo podoben volitvam. Prebivalci so se morali s tajnim glasovanjem izreči za pripadnost določeni jezikovni skupini. Sam popis je časovno sovpadal z najhujšo gonjo zoper manjšino (leta 1970 so izvedli reformo upravnih enot in obstoječe občine združevali, tako da so Slovenci v večini občin tvorili le še manjšino (npr. Slovenj Plajberk k Borovljam, Radiše k Žrelcu, velika občina Velikovec je vsrkala manjše slovenske v okolici ipd.), leta 1972 je bilo podiranje komaj dobro postavljenih dvojezičnih tabel (Ortstafelsturm) in popis je dejansko pomenil vrh stopnjevanja. V veliki vnemi, da

bi našteali čim več nemško govorečih, so imeli v nekaterih občinah nemško govorečih več, kot je bilo volilnih upravičencev. Znatno del avstrijske javnosti je poskus zavrnil in ga množično bojkotiral, zato je neslavno propadel (Klemenčič, V., 1976; Klemenčič, V., Domej, Wutti, 1977).

3.2.2 Številčni razvoj in današnja poselitev Slovencev v Avstriji

3.2.2.1 Številčni razvoj Slovencev na Koroškem

Številčnemu razvoju je mogoče slediti le v zadnjih 150 letih, odkar so na voljo rezultati ljudskih štetij. Za starejša obdobja obstajajo v literaturi in virih le drobci, posamezne navedbe glede prisotnosti Slovencev v tem ali onem kraju, vendar večinoma brez navedb skupnega števila Slovencev.

Tako je mogoče sklepati na znatno prisotnost Slovencev na Koroškem in Štajerskem v sedanjih deželnih mejah po razširjenosti, na primer napisov v cerkvah, ki so se ohranili še dolgo potem, ko je živa slovenska govornica v njej že zamrla. Tudi narodnostna meja, ki se je dokončno oblikovala nekako v 15. stoletju, po zadnji — višinski kolonizaciji in je potekala nad Labotom, Grebinjem, Krčanjami in Djekšami, južno od Mostiča na Štalensko goro in potem na Osojske ture, v zaledju Beljaka, na Dobrač in vzhodno od Šmohorja na greben Karnijskih Alp, je dokaz strnjene slovenske poselitve z vmesnimi nemškimi otoki. To seveda ne pomeni, da Slovencev severneje ni bilo, saj npr. hišna, ledinska imena in priimki pričajo o nekdanji razširjenosti slovenskega življa, ki je tam obstajal tudi še v času, ko so že popisovali po občevalnem jeziku, vendar slovenskih otočkov niso všteli (Grafenauer, 1993).

Enako velja za prisotnost Slovencev na Dunaju, saj poročila govore o kar številnih študentih in drugih, ki jih je pot zanesla v to mesto. Točnejše podatke imamo zanj šele od leta 1951. Na podlagi poročil je mogoče sklepati, da je bilo število Slovencev znatno že od 14. in 15. stoletja naprej. Vendar skoraj ne zasledimo, da bi se na Dunaju oblikovala slovenska skupnost, ki bi kot taka obstajala več generacij. Prisotnost Slovencev na Dunaju je bila torej vedno očitno predvsem rezultat nenehnega sprotnege doseljavanja in sprotne asimilacije, toda ob upoštevanju, da je bil za številne Slovence Dunaj le ena od postaj življenja in ne drugi dom. Brez dvoma je moralo biti število Kranjcev, Štajercev in Korošcev že v 16. in 17. stoletju prav znatno in dotok stalen, sicer bi se Luka Knafelj ne lotil zidave Knafljeve ustanove in je namenil izključno uka željnim Kranjcem (Bister, 1982; John, Lichtblau, 1993; Medved, 1995).

Ob prvem ljudskem štetju leta 1846 so v okviru sedanjih deželnih meja ugotovili 95.735 slovensko govorečih (dalje v tem poglavju: Slovencev), Hain pa omejnja po isti Czoernigovi jezikovni statistiki 95.544 Slovencev (Grafenauer, 1946, 122–124). Jarnik je s popravki te statistike ugotovil približno 107.000 Slovencev, kar je po Grafenauerjevem mnenju nekoliko preveč; sam jih je ocenjeval na 104.536 (ibid, 157), kasneje je sam ocenil še za kakih 1000 manj, torej okroglo

103.000 (Grafenauer, 1990). A. Einspieler, eden najvidnejših slovenskih narodnih politikov tistega časa, je po nekaj letih ocenil njihovo število na celotnem Koroškem (Kanalska dolina, Jezersko, Mežiška dolina) na 119.915. Fichter, ki je prav tako izhajal iz Czoernigove statistike, je podal oceno, ki je bila zelo blizu Jarnikovi – 109.000 (Grafenauer, 1946, 125). Kozler, avtor prvega zemljevida z vrisanimi slovenskimi oznakami krajev in pokrajin, je na svojo karto »Zemljovid slovenske dežele« vrisal tudi potek narodnostne meje in cenil število Slovencev na Koroškem na približno 113.000 (ibid, 129). Omenjeno narodnostno mejo so z minimalnimi spremembami upoštevali tudi kasnejši avtorji (Sienčnik, Grafenauer, 1945).

Preglednica 4: Uradni podatki in ocene o številu Slovencev na avstrijskem Koroškem od 1846 do 1991.

leto	uradno ljudsko štetje		zasebni popisi		o c e n e		
	število vseh prebivalcev	število Slovencev	Slovenci na območju dvojezičnega šolstva	Slovenci po šematiziranih	Slovenci po zasebnem štetju	število Slovencev	ocenjeval (vir)
1846	300.233	95.735	86.650	0	0	109.000 107.000 103.000	Fichter Jarnik Grafenauer
1869	315.397	0	0	0	0	113.000	Kozler
1880	324.857	85.051	81.500	102.711	0	0	
1890	337.013	84.667	82.200	101.782	0	0	
1900	343.531	75.136	72.350	100.689	0	100.000	Potočnik
1910	371.372	66.463	64.000	99.006	115.807	0	
1923	371.227	37.292	35.200	90.000	100.000	80.000	Falle
1934	405.129	26.796	25.336	90.000	97.219	70.000 55.000	Zwitter Veiter
1939	416.268	44.708	39.304	0	0	90.000	Grafenauer
1951	474.764	42.095	39.242	0	0	120.000 90.000 75.000 70.000	slovenske oblasti Grafenauer Kahn / Randall avstrijski socialisti
1961	495.226	24.911	25.472	0	0	0	
1971	526.536	20.966	19.593	0	0	45.000 43.000	Veiter Heraud, Matscher, Zwitter
1981	536.179	16.552	15.234	0	0	60.000 50.000	Reiterer Klemenčič
1991	547.798	14.850	13.668	0	0	45.000 40.000	Zupančič IFES

Vir: Navedeno med besedilom.

Po uradnih podatkih je nato do leta 1880 število Slovencev vidno nazadovalo, saj jih je bilo po podatkih ljudskega štetja tega leta na Koroškem še 85.051, torej

dobrih 10.000 manj (ibid, 165–170). Šematizem krške škofije jih je še istega leta približal zadnji Grafenauerjevi oceni, torej 102.711 (ibid, 184–185). Le malo se je število zmanjšalo v naslednjem desetletju, kajti po podatkih ljudskega štetja je leta 1890 na Koroškem živelo še 84.667 Slovencev, torej le za nekaj sto manj (ibid, 165–170). Še celo šematizem krške škofije je istega leta dokazal večji upad – za približno 1000 oseb (ibid, 184–185). Randall, ameriški avtor, navaja, da so nekatere slovenske ocene tedaj segale celo do 129.000, kar pa se verjetno nanaša na celotno takratno Koroško in ne na sedanje deželne meje (Randall, 1954, 125).

Toda že v naslednjih dveh desetletjih je sledil nagel upad. Leta 1900 so jih našli še 75.136, ob zadnjem ljudskem štetju v monarhiji leta 1910 pa le še 66.463 (ibid, 165–170). Za isto obdobje je bilo po ugotovitvah cerkvenega štetja leta 1900 še 100.689 in deset let pozneje 99.006 Slovencev (ibid, 184–185). Leta 1910 so Slovenci izdelali narodni kataster in z zasebnim popisom ugotovili na podlagi maternega jezika precej večje število: 115.807 Slovencev, kar je po Grafenauerjevem mnenju pretirano (ibid, 185; Beg, 1910).

Že čez dobro desetletje je sledil nagel upad ne le po podatkih uradnega štetja, ki je leta 1923 ugotovilo 37.292 Slovencev (Grafenauer, 1990, 21–22; Zorn, 1986), temveč tudi po cerkvenem štetju (90.000) in celo po zasebnem slovenskem štetju (približno 100.000) (Grafenauer, 1946, 217). Čeprav se številke med uradnim štetjem, šematizmom in slovenskim štetjem že zelo močno (in čedalje bolj) razlikujejo, je vendarle jasno, da se je v tem kratkem času zgodilo za Slovence na Koroškem nekaj zelo resnega. Vmes je bila vihra prve svetovne vojne, kateri sta sledila vojna za severno mejo in nato plebiscit, kar je gotovo prineslo nekaj žrtev in izpad naravne reprodukcije. Ker se je število celotnega prebivalstva na Koroškem povečalo, gre ta upad pri Slovencih pripisati asimilaciji. Slovenci so tudi po navedbah lastnih štetij pretpeli primanjkljaj za 10.000 do 15.000 oseb, več kot prej v pol stoletja.

Trend se je nadaljeval tudi ob drugem štetju v prvi avstrijski republiki leta 1934, kjer so sicer ugotavljali pripadnost kulturnemu krogu. Tedaj so na Koroškem ugotovili skromnih 26.796 Slovencev, po podatkih slovenskega zasebnega štetja pa 97.219. Torej je tudi narodni kataster zabeležil opazno izginevanje slovenstva na Koroškem, ali pa vsaj temeljitega skrivanja, kar spričo razmer, ki so v tistem poblebiscitnem času vladale na Koroškem, niti ni presenetljivo. Še zadnji cerkveni šematizem krške škofije je leta 1934 ostal pri številki izpred desetih let, torej okroglih 90.000. Posamezni raziskovalci so nanizali precej različne ocene: Theodor Veiter jih je cenil na okroglih 55.000 (Veiter, 1936), F. Zwitter na podlagi vpisov otrok v ljudske šole na približno 70.000 (Grafenauer, 1946, 220), kar je Grafenauer kasneje popravil na 81.592 (ibid, 221), Falle, predstavnik avstrijskih socialistov, na približno 80.000 (ibid). Randall omenja slovensko oceno 120.000, o kateri glede na ocene drugih avtorjev meni, da je odločno previsoka (Randall, 1954, 125).

Kmalu po anšlusu je nova nacistična oblast izpeljala ljudsko štetje na podlagi maternega jezika in uvedla dve novosti; vrsto kombiniranih kategorij ter popisno kategorijo »vindišč«, s čimer je dotlej enotno slovensko skupnost razdelila na dve

skupini, na Slovence in na »Vindišarje«. Ugotovili so precej večje število Slovencev (skupaj obe kategoriji, Slovenci in Vindiš) kot popisa v letih 1923 in 1934; namreč 44.708 Slovencev (Zorn, 1972; 47, Zorn, 1973). Publikacija »Die Minderheiten in Alpen-Adria Raum« navaja 43.179 oseb, kar je verjetno posledica izpustitve nekaterih občin, ki danes ne sodijo v okvir ozemlja dvojezičnega šolstva (Die Minderheiten in Alpen-Adria Raum, 1990). Toda od tega jih je polovica (21.478) v kategoriji »vindiš«. Grafenauer je ocenjeval, da bi jih tega leta moralo biti še vsaj 90.000 (Grafenauer, 1990).

Ko se je po drugi svetovni vojni ponovno odprlo vprašanje severne meje, je nastala tudi vrsta ocen števila Slovencev, sedaj pač s povsem praktičnim namenom dokazovati na mednarodni diplomatski politični ravni upravičenost zahtev po spremembi meje iz leta 1920. Angleške oblasti, ki so območje nadzorovale, so število Slovencev ocenjevale na 60.000–80.000, avstrijski socialisti so cenili na 70.000, H. Kahn pa na 75.000 (Pleterski, 1966, 183). Slovenske ocene so bile tedaj bistveno višje: 120.000; pri tem so upoštevali tudi že deloma asimilirano slovensko prebivalstvo (Grafenauer, 1946, 231). Kasneje je isti avtor dokazoval številko 80.000 do 90.000 (Grafenauer, 1990, 25).

Ljudsko štetje leta 1951 je prineslo rezultate, ki so jih v različnih publikacijah zelo različno prikazovali, zato se tudi navedbe uradnih virov precej razlikujejo med seboj. Ker so bili Slovenci razdeljeni na osem kategorij, je bilo precej možnosti za vsakovrstne manipulacije. Številke tako sežejo od 7707, 11.316 (Klemenčič, V., 1960, 107), prek 19.809 (Klemenčič, V., 1990, 38–39), 22.534 (Klemenčič, V., 1960, 107) do 39.212 (Pleterski, 1966, 181–182) do številke 42.095, ki jo navajajo poleg uradnih publikacij Zveznega statističnega urada (naprej ÖSTAT) tudi v knjigi »Die Slovenen in Kaernten« iz leta 1974. Številne publikacije so navajale 23.839 Slovencev, h katerim pa je treba prišteti še 19.561 tistih, ki so jih šteli kot nemško govoreče (vse popisne kategorije, ki imajo na prvem mestu navedeno nemščino). Pleterski je z rekonstrukcijo tega popisa in popravki prišel do številke 53.805 (Pleterski, 1966, 183). V svojem delu je Randall podal lastno oceno številčnega stanja Slovencev in se pri tem očitno opiral na ocene, ki so nastale takoj po vojni (Randall, 1954).

Za leto 1961 so v statističnih publikacijah ÖSTAT navedeni le podatki za skupno prebivalstvo, in sicer le za območje t.i. dvojezičnega šolstva. Navajajo 24.911 Slovencev oziroma 25.472, če upoštevamo prisotno prebivalstvo. Od tega jih je bilo 4014 opredeljenih kot »vindiš«, pri 10.742 pa je bila nemščina navedena na prvem mestu (kar so leta 1951 uradno šteli k skupini nemško govorečih). Klemenčič navaja objavljeno številko 13.694; očitno je bila upoštevana praksa iz leta 1951 (Klemenčič, V., 1990, 38–39).

Leta 1971 so podatki navedeni za celotno Avstrijo, vendar le po deželah. Na Koroškem so našli 20.966 Slovencev (ÖSTAT, 1971), čeprav je mogoče v nekaterih objavah prebrati tudi nižje številke, ki se očitno nanašajo na ozemlje dvojezičnega šolstva; tako navajajo 16.134 (Klemenčič, V., 1990, 38–39) in 17.014

Preglednica 5: Število slovensko govorečih ob uradnih štetjih v letih 1951, 1961, 1971, 1981 in 1991 po jezikovnih kategorijah in državljanstvu v Avstriji.

leto	državljanstvo	nemško-slovensko	nemško-vindiš	slovensko-nemško	slovensko-vindiš	slovensko-slovensko	vindiš-slovensko	vindiš-nemško	vindiš-vindiš	skupaj
1951	Avstrijci	0	0	0	0	19976 ¹	0	0	0	19976 ¹
	Neavstrijci	0	0	0	0	3863 ²	0	0	0	3863 ²
	skupaj	8617 ⁴	10944 ⁴	5888 ⁴	117 ⁴	2383 ⁵	38 ⁴	5330 ⁴	3454 ⁴	43400 ³
1961	Avstrijci	3378	7364	2150	19 ⁶	7986	0	2453	1561	24911
	Neavstrijci	101	44	96	0	273	0	19	28	561
	skupaj	3479	7408	2246	19 ⁶	8259	0	2472	1589	25472
1971	Avstrijci	13050	3390	741	5	5804	1	130	451	23572 ⁷
	Neavstrijci	1810	9	95	4	2498	4	0	5	4425 ⁷
	skupaj	14860	3399	836	9	8302	5	130	456	27997 ⁷
1981	Avstrijci	0	0	10883 ⁸	0	5533	0	1936 ⁹	420	18772
	Neavstrijci	0	0	1161 ⁸	0	1450	0	9 ⁹	29	2649
	skupaj	0	0	12044 ⁸	0	6983	0	1945 ⁹	449	21421
1991	Avstrijci	0	0	19289 ⁸	0	19289 ⁸	0	0	902 ⁹	20191
	Neavstrijci	0	0	19289 ⁸	0	19289 ⁸	0	0	1 ⁹	10110
	skupaj	0	0	29498 ⁸	0	29498 ⁸	0	0	903 ⁹	30301

Vir: podatki ÖSTAT, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991.

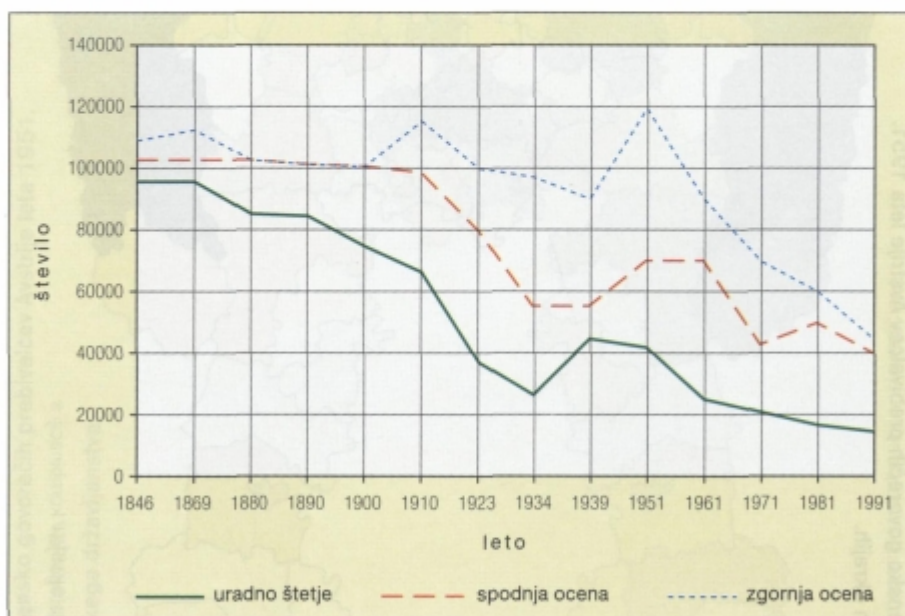
Opombe:

1. Na Koroskem so prištete tudi osebe iz kategorij: slovensko-nemško, slovensko-vindiš, vindiš-slovensko, vindiš-nemško in vindiš. 2. Prištete so osebe iz kategorij slovensko-nemško. 3. Prištete so osebe iz kategorij: nemško-slovensko, nemško-vindiš (kar so sicer šteli za »nemško«). 4. Velja samo za Korosko. 5. Podatki se nanašajo samo na dvojezično ozemlje brez Celovca in Beljaka. 6. Skupaj z vindiš-slovensko. 7. Podatki so samo po zveznih deželah. 8. Vse kombinacije s slovenščino. 9. Vse kombinacije z vindiš.

(Grafenauer, 1990, 21–22). Oba avtorja sta navedla za območje dvojezičnega šolstva brez Celovca in Beljaka, prvi očitno samo za avstrijske državljane, drugi pa za prisotno prebivalstvo. Veiter jih je istega leta ocenjeval na približno 45.000 (ibid).

Za zadnji dve ljudski štetji so na voljo dovolj podrobni podatki. Leta 1981 je po uradnih navedbah na Koroškem prebivalo še 16.552 Slovencev. V literaturi je mogoče zaslediti nižje številke: 12.646, brez Celovca in Beljaka, samo za državljane (Klemenčič, V., 1990, 38–39); 14.078, za prisotno prebivalstvo (Grafenauer, 1990, 21–22); 14.204 (Ibounig, 1985, 29) in 16.175 (Reiterer, 1986, 98–102). Po Klemenčičevi oceni, ki je bila narejena na podlagi spremljanja slovenskih in dvojezičnih programov in branja slovenskih časopisov, je skupno število ocenil na približno 50.000 (Klemenčič, V., 1990), Reiterer pa na podlagi znanja jezika na 60.000. Slednji je ocenil število Vindišarjev zelo visoko – do 40.000 (Reiterer, 1986).

Grafikon 1: Primerjava števila Slovencev po uradnih podatkih ter spodnje in zgornje ocene števila Slovencev na Koroškem v obdobju 1846–1991.

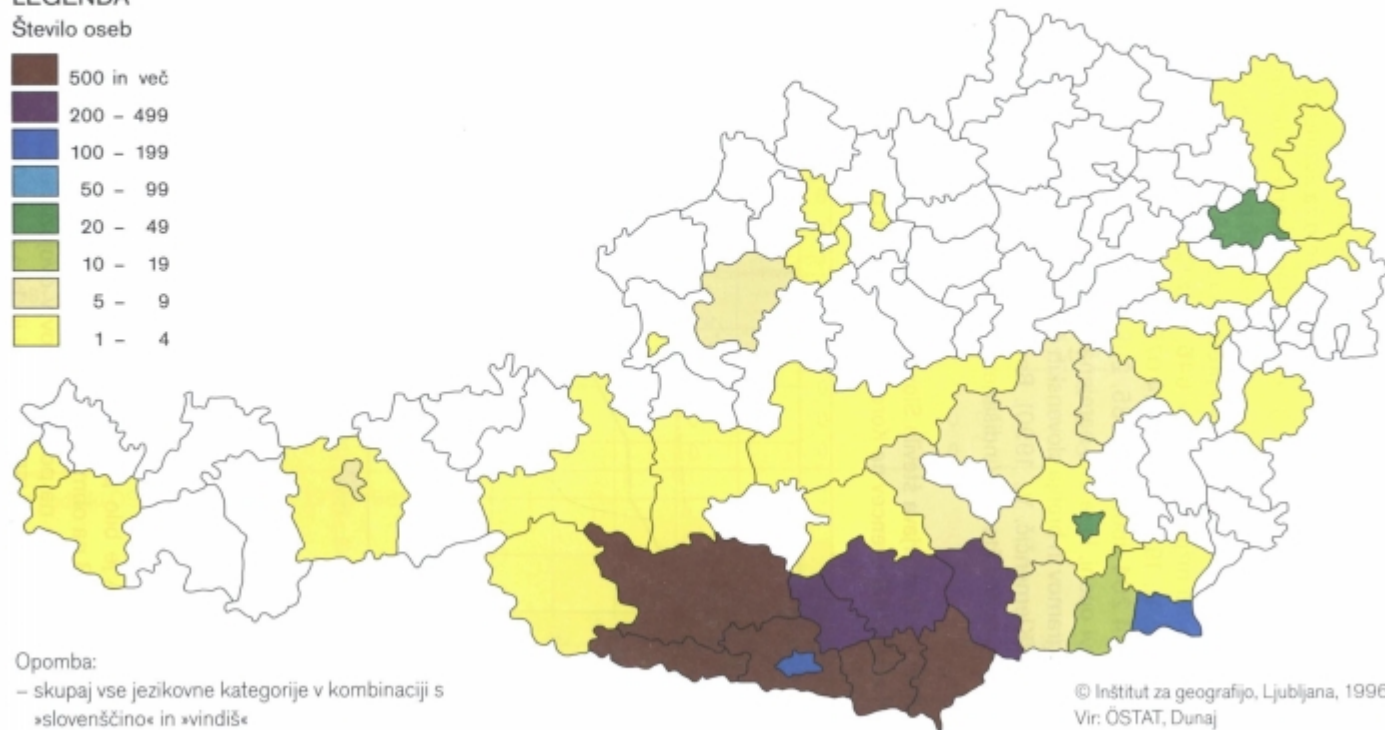
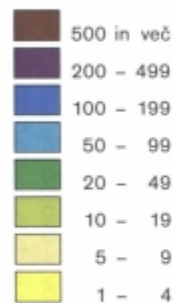
Vir: Grafenauer, 1946, Zupančič, 1992.

Leta 1991 je bilo po uradnih podatkih na Koroškem še 14.850 Slovencev oziroma 14.593 na območju avtohtone poselitve s Celovcem in Beljakom (ÖSTAT, 1991). Zupančič je na podlagi vpisov v dvojezične šole ocenil njihovo število na 45.000, po navedbah IFES pa naj bi jih bilo še 40.000 (Zupančič, 1993).

Slika 3: Število slovensko govorečih prebivalcev Avstrije leta 1951.
Pregled po političnih okrajih.
Avstrijski državljani.

LEGENDA

Število oseb

Opomba:

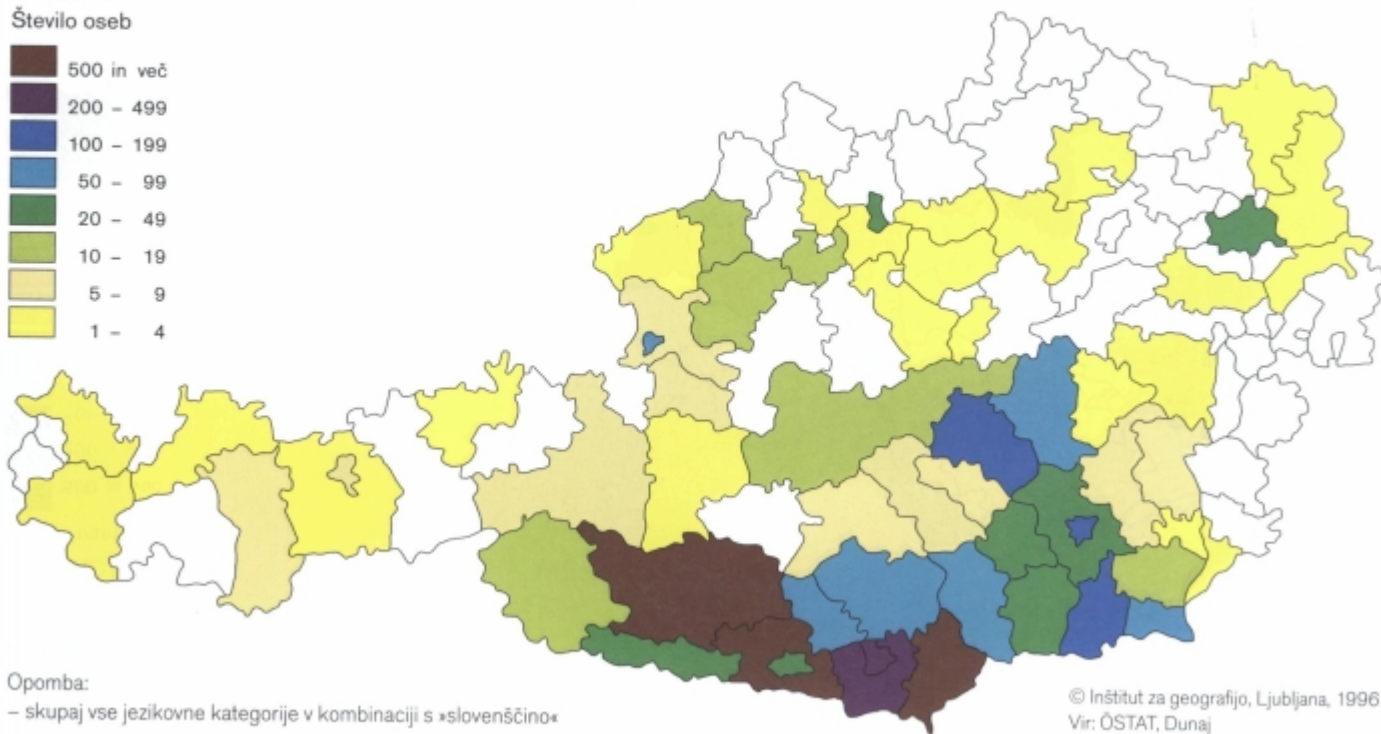
– skupaj vse jezikovne kategorije v kombinaciji s
»slovenščino« in »vindiš«

© Inštitut za geografijo, Ljubljana, 1996
Vir: ÖSTAT, Dunaj

Slika 4: Število slovensko govorečih prebivalcev Avstrije leta 1951.
 Pregled po političnih okrajih.
 Osebe brez avstrijskega državljanstva.

LEGENDA

Število oseb

Opomba:

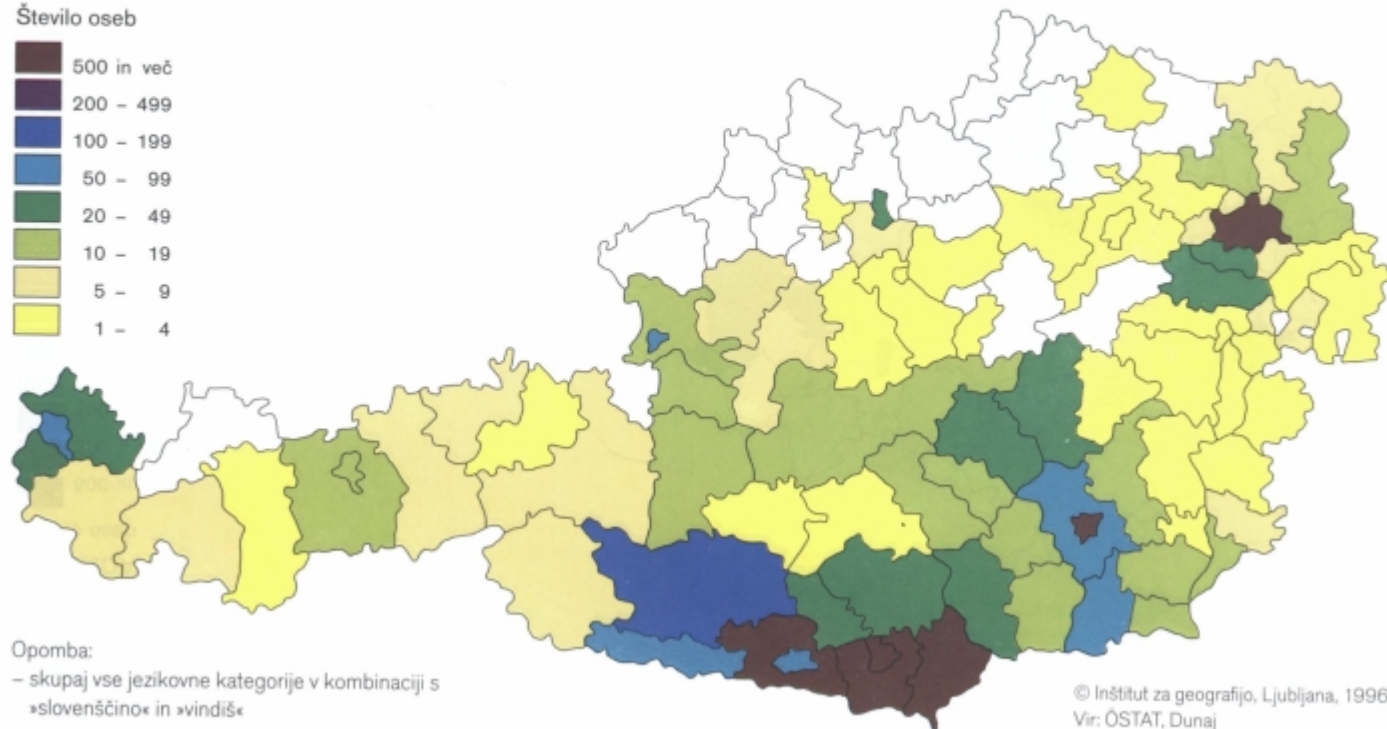
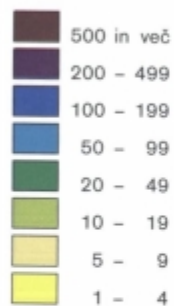
– skupaj vse jezikovne kategorije v kombinaciji s »slovenščino«

© Inštitut za geografijo, Ljubljana, 1996
 Vir: ÖSTAT, Dunaj

Slika 5: Število slovensko govorečih prebivalcev Avstrije leta 1981.
Pregled po političnih okrajih.
Avstrijski državljani.

LEGENDA

Število oseb

Opomba:

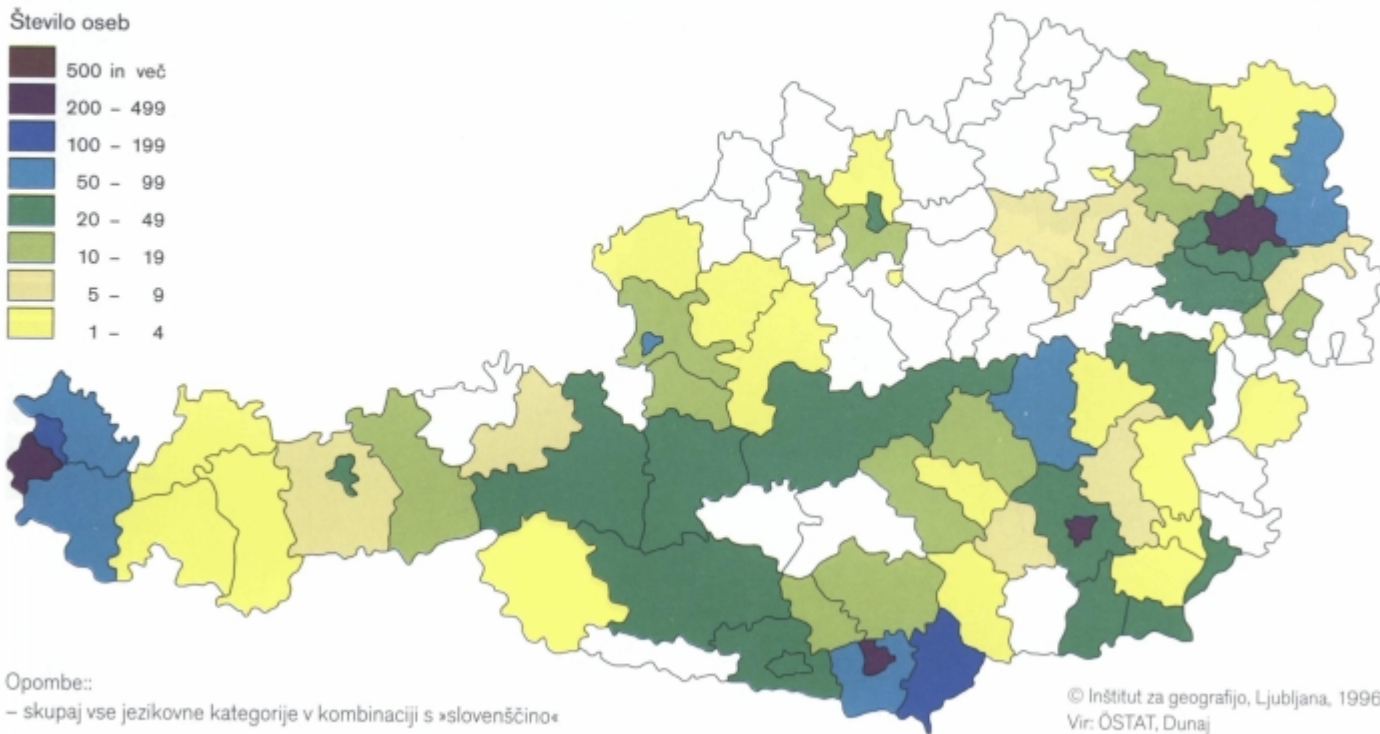
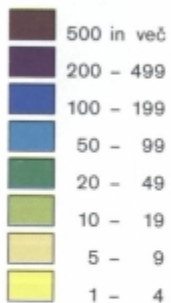
– skupaj vse jezikovne kategorije v kombinaciji s
»slovenščino« in »vindišč«

© Inštitut za geografijo, Ljubljana, 1996
Vir: ÖSTAT, Dunaj

Slika 6: Število slovensko govorečih prebivalcev Avstrije leta 1981.
 Pregled po političnih okrajih.
 Osebe brez avstrijskega državljanstva.

LEGENDA

Število oseb

Opombe::

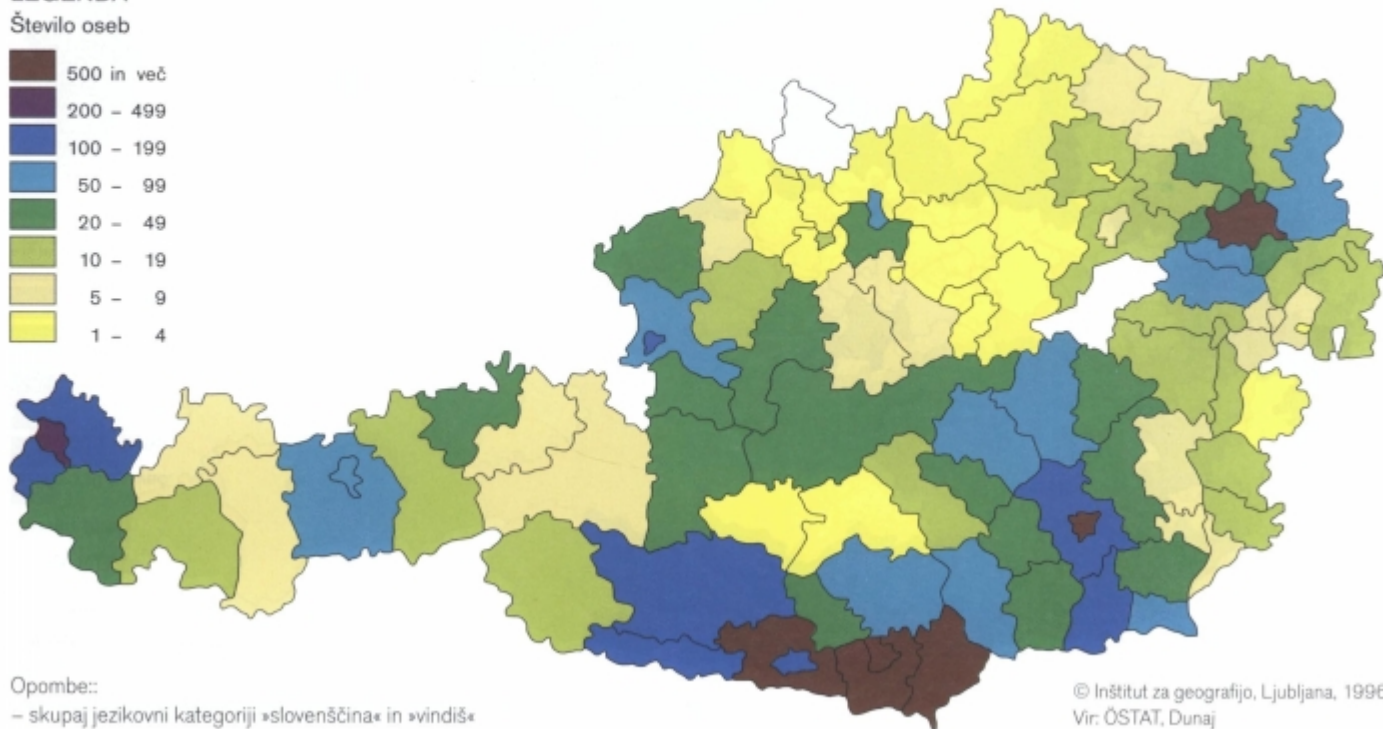
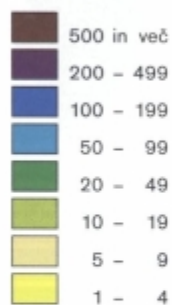
– skupaj vse jezikovne kategorije v kombinaciji s »slovenščino«

© Inštitut za geografijo, Ljubljana, 1996
 Vir: ÖSTAT, Dunaj

Slika 7: Število slovensko govorečih prebivalcev Avstrije leta 1991.
Pregled po političnih okrajih.
Avstrijski državljani.

LEGENDA

Število oseb

Opombe::

- skupaj jezikovni kategoriji »slovenščina« in »vindiš«

© Inštitut za geografijo, Ljubljana, 1996
Vir: ÖSTAT, Dunaj

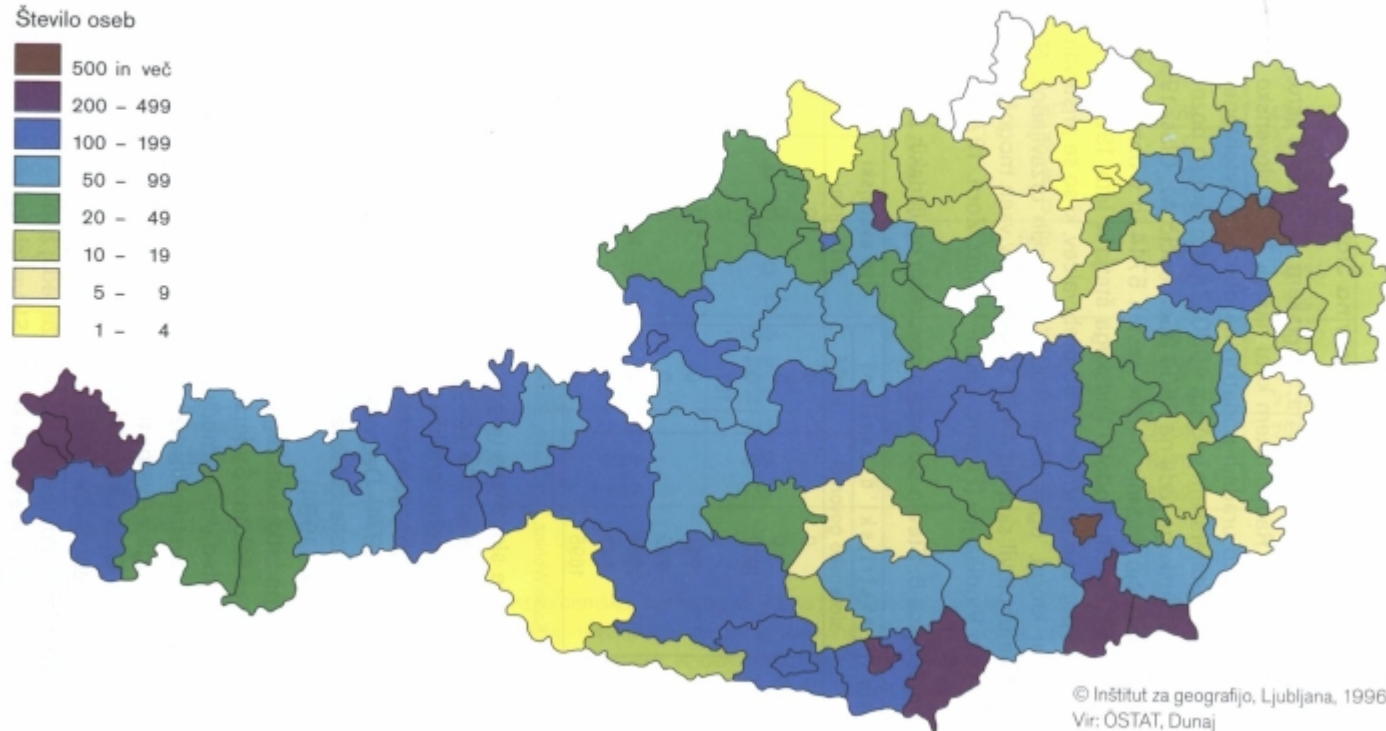
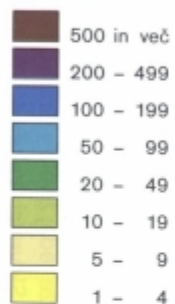
Slika 8: Število slovensko govorečih prebivalcev Avstrije leta 1991.

Pregled po političnih okrajih.

Osebe brez avstrijskega državljanstva.

LEGENDA

Število oseb

© Inštitut za geografijo, Ljubljana, 1996
Vir: ÖSTAT, Dunaj

3.2.2.2 Številčni razvoj Slovencev na Štajerskem

Za avtohtono območje na Štajerskem so podatki skromnejši kot za Koroško. Leta 1880 so v Radgonskem kotu našli 1959 slovensko govorečih. Leta 1900 naj bi jih bilo po uradnih podatkih na območju avtohtone poselitve na sedanjem avstrijskem Štajerskem več kot 4000. Za isto leto so pozneje ocenili število prebivalcev slovenskega rodu na 4500 (Klemenčič, M., Olas, 1994, 76–80). Leta 1910 so na območju sedanje dežele našli 5744 in v obmejnem območju 2470 slovensko govorečih. Podatki ljudskega štetja iz leta 1923 se niso ohranili. Dobrih deset let pozneje so izmed 3795 prebivalcev, ki so se prištevali k slovenskemu kulturnemu krogu, ugotovili le 1002 avstrijskih državljanov. Nacistični popis leta 1939 je ugotovil skupno 4460 Slovencev v vseh mogočih kombinacijah, od tega 161 celo Vindišarjev (Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, 1974; Veiter, 1979).

Preglednica 6: Število slovensko govorečih ob ljudskih štetjih na Štajerskem.

leto	avstrijski državljani		niso avstrijski državljani	skupaj
	slovensko govoreči	vindiš		
1910	0	0	0	5744
1923	0	0	0	0
1934	1002	0	2793	3795
1939	0	161	0	4460
1951	226	0	751	977
1961	229	0	0	229
1971	1684	0	1485	3169
1981	842	28	588	1458
1991	1695	2	2848	4545

Vir: Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, 1974; ÖSTAT, za posamezna leta 1951–1991; za 1961 Klemenčič, M., Olas, 1994.

Po vojni je slovenska (jugoslovanska) stran zahtevala spremembo meje in priključitev območij Sobote, Lučan in Radgonskega kota k Sloveniji (Jugoslaviji) in pri tem navajala oceno približno 6000 Slovencev. Ozemlje, ki ga je zahtevala za priključitev, je obsegalo približno 130 km² in 10.000 prebivalcev (Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, 1974). Ozemeljske zahteve je postavila tudi Avstrija in po maksimalistični varianti zase zahtevala celotno ozemlje nekdanje dežele Štajerske, torej do Save (PleTERSki, 1994).

Uradni podatki ljudskega štetja iz leta 1951 navajajo bistveno manjše število Slovencev; za celotno Štajersko 977, od katerih je bila le manjšina (226) avstrijskih državljanov (ibid), na območju avtohtone poselitve pa jih je prebivalo skupaj 464 oziroma 150 avstrijskih državljanov (ÖSTAT, 1951). Za leto 1961 za to območje tako kot za druga v Avstriji niso objavili podatkov o jezikovni sestavi. Vendar Matjaž Klemenčič in Olas navajata za to leto 229 oseb. Za leto 1971 so navedeni le za celotno deželo: 3169 vseh, od tega je polovica (1684) avstrijskih državljanov (ÖSTAT, 1971). Po ocenah naj bi jih že tedaj živelo v Gradcu približno 1000. Po rodu so bili predvsem preseljeni koroški Slovenci (Veiter, 1979)

Preglednica 7: Število slovensko govorečih ob uradnih štetjih v letih 1951, 1961, 1971, 1981 in 1991 po naseljitvenih območjih v Avstriji.

leto	državljanstvo	o b m o č j a p o s e l i t v e S l o v e n c e v					skupaj		
		Koroška skupaj	območje avtohtone poselitve		mesto Celovec	mesto Gradec		mesto Dunaj	drugod po Avstriji
			na Koroškem	na Štajerskem					
1951	avstrijski državljani	19658 ⁴	19556 ⁴	150 ⁷	137 ⁷	39 ⁷	41 ⁷	190 ⁷	19976 ¹
	niso avstr. državljani	2876 ⁵	2197 ⁵	314 ⁷	279 ⁷	113 ⁷	20 ⁷	1219 ⁷	3863 ²
	skupaj	42095	41123 ⁶	464 ⁷	975 ⁷	152 ⁷	61 ⁷	1409	43400 ³
1961	avstrijski državljani	0	24911 ⁸	0	0	0	0	0	24911
	niso avstr. državljani	0	561 ⁸	0	0	0	0	0	561
	skupaj	0	25472 ⁹	0	0	0	0	0	25472
1971	avstrijski državljani	20966	0	0	0	0	507	0	23572
	niso avstr. državljani	936	0	0	0	0	435	0	4425
	skupaj	21902	0	0	0	0	942	0	27997
1981	avstrijski državljani	16552	16371	73	985	566	801	961	18772
	niso avstr. državljani	543	484	82	219	372	408	1303	2649
	skupaj	17095	16855	155	1177	938	1209	2264	21421
1991	avstrijski državljani	14850	14593	246	1227	939	1832	2581	20191
	niso avstr. državljani	1611	1305	371	492	1508	1348	5478	10110
	skupaj	16461	15898	617	1719	2447	3180	8059	30301

Vir: Podatki ÖSTAT, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991.

Opombe:

1. Na Koroškem so prištete tudi osebe iz kategorij: slovensko-nemško, slovensko-nemško, vindiš-slovensko, vindiš-nemško in vindiš. **2.** Prištete so osebe iz kategorij slovensko-nemško. **3.** Prištete so osebe iz kategorij: nemško-slovensko, nemško-vindiš (kar so sicer šteli za »nemško«). **4.** Vštete so osebe iz kategorij: slovensko, slovensko-nemško, slovensko-vindiš, vindiš-slovensko, vindiš-nemško, vindiš. **5.** Vštete so osebe iz kategorij: slovensko, slovensko-nemško, slovensko-vindiš. **6.** Vse popisne kategorije skupaj. **7.** Upoštevane so samo popisne kategorije: slovensko, slovensko-nemško, slovensko-vindiš, vindiš-slovensko, vindiš-nemško, vindiš. **8.** Podatki se nanašajo samo na dvojezično ozemlje brez Celovca in Beljaka.

Po podatkih ljudskega štetja leta 1981 je bilo na Štajerskem 1485 Slovencev, od teh 842 z državljanstvom, na območju avtohtone poselitve pa jih je prebivala le skromna manjšina: 155 oziroma 73 državljanov. Po podatkih zadnjega štetja leta 1991 se je število krepko povečalo in sicer skupno v vsej deželi na 4545 (1695 državljanov), na avtohtonem območju pa jih je prebivalo 617 (246 državljanov) (ÖSTAT, 1981, 1991).

Pri štajerskih Slovencih je torej v nasprotju s Koroško število nekoliko nihalo od popisa do popisa, tako pri Slovencih z avstrijskim državljanstvom kot pri tistih brez njega. Brez dvoma so čezmejne selitve zlasti iz Prekmurja in slovenske Štajerske zelo pomembne za ohranjanje slovenskega življa, še posebej na območju avtohtone poselitve (Klemenčič, M., 1978; Klemenčič, M., Olas, 1994).

3.2.2.3 Številčni razvoj Slovencev v Celovcu, Gradcu in na Dunaju

Posebna pozornost velja tudi trem največjim urbanim središčem, ki so v življenju Slovencev vedno igrala pomembno vlogo: Celovcu, Gradcu in Dunaju. Medtem ko so podatki za prva dva navadno navedeni skupaj z obema deželama, je bil Dunaj iz tega izločen. Celovec je bil v 19. stoletju še skoraj povsem obkrožen s podeželskimi, bolj ali manj slovenskimi občinami in je torej vsekakor sodil v okvir avtohtone poselitve (ne nazadnje so Slovenci v njem pomenili sredi 19. stoletja pomemben del prebivalstva) ter bil obenem eno najbolj živahnih slovenskih kulturnih, gospodarskih in političnih žarišč, z zelo živahno založniško dejavnostjo, zato so ga po prvi svetovni vojni Slovenci zahtevali zase (Grafenauer, 1971). Preostali dve mesti sta bili zunaj avtohtonega območja, vendar zato za narodni razvoj nič manj pomembni. Predvsem Dunaj je kot prestolnica in zaradi univerze ter drugih funkcij vedno izstopal. Slovenci so se generacija za generacijo skozi stoletja zgrijnili v obe mesti, se tam šolali, delali, in ustvarjali. Gotovo jih je znaten del tudi za stalno ostal tam, vendar se ni oblikovala stalna mestna slovenska skupnost, ki bi se kot slovenska ohranila skozi več generacij. Prisotnost Slovencev v obeh mestih je predvsem rezultat nenehnega priseljevanja in sprotne asimilacije. Tudi po koncu monarhije je bilo Slovencev iz različnih slovenskih pokrajin še precej, kasneje pa so prihajali predvsem iz Koroške. Tako vlogo imata obe mesti še danes, medtem ko se Celovec zaradi bližine in funkcij predstavlja kot integralni del avtohtonega slovenskega poselitvenega prostora, dasiravno ga po uredbi o dvojezičnem šolstvu niso šteli zraven.

Žal so statistični podatki za starejša obdobja bolj pomanjkljivi in razpolagamo edino z rezultati štetij v drugi avstrijski republiki od leta 1951 naprej. Vendar je morala biti slovenska prisotnost krepka že v 19. stoletju. Tichy navaja za leto 1880 več kot 1000 Slovencev. Pri kasnejših popisih podatkov o številu Slovencev niso objavljali (Tichy, 1982). V že omenjenem delu se za Gradec omenja, da je tam leta 1910 živelo 1050 in 1939. leta 2287 Slovencev (prisotnega prebivalstva) (Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, 1974). Sodeč po statistiki iz leta 1951 je bilo opaznejše me-

stno jedro le Celovec (975 Slovencev), v preostalih dveh pa zgolj simbolično (tudi zato, ker so kategorije »nemško-slovensko« in »nemško-vindiš« šteli pod nemško jezikovno skupino) (Klemenčič, V., 1960; Zorn, 1967). Za leto 1971 navajajo za Dunaj 942 Slovencev (507 državljanov). Ob zadnjih dveh popisih se je število Slovencev v vseh treh mestih opazno povečalo: leta 1991 že pomenijo pomembna nova naselitvena jedra Slovencev (Celovec 1790 (1227 državljanov), Gradec 2447 (939 državljanov) in Dunaj 3180 (1832 državljanov). Število Slovencev torej v mestnih okoljih nenehno narašča, kar je v korenitem nasprotju s tendenco splošnega nazadovanja števila Slovencev. Preden se podamo k sorodnemu procesu in opredelitvam za celotno državno ozemlje, je treba osvetliti še dve značilni skupini, ki si brez dvoma zaslužita to pozornost: prebivalce v statistični skupini »vindiš« in prebivalce s slovenskim občevalnim jezikom brez avstrijskega državljanstva.

Preglednica 8: Slovenci na Dunaju in v Gradcu po uradnih podatkih od 1880 do 1991.

leto	Dunaj			Gradec		
	avstrijski državljan	brez avstrijskega državljanstva	skupaj	avstrijski državljan	brez avstrijskega državljanstva	skupaj
1880	1000	0	1000	0	0	0
1890	0	0	0	0	0	0
1900	0	0	0	0	0	0
1910	1118	0	1118	0	0	1050
1923	0	0	1493	0	0	0
1934	0	0	0	0	0	0
1939	0	0	0	0	0	2287
1951	41	20	61	39	113	152
1961	0	0	0	0	0	0
1971	507	435	942	0	0	0
1981	801	408	1209	566	372	938
1991	1832	1348	3180	939	1508	2447

Vir: Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, 1974; Tichy, 1982; John, Lichtblau, 1993; ÖSTAT, Wien, za obdobje 1951–1991.

3.2.2.4 Številčni razvoj prebivalstva v popisni skupini »vindiš«

Prvo popisno kategorijo je prinesel nacistični popis leta 1939 in tako to skupino uveljavil kljub kritičnim pripombam in nasprotovanju znanstvenikov. Ker se je opirala na jezikovno mešanico in naj bi bila predvsem regionalna, koroška zadeva, je povsem nelogično, da so že ob prvem popisu na Štajerskem ugotovili 161 oseb v tej skupini (koroško in štajersko narečje se pomembno razlikujeta!), še bolj pa to, da jih je ob posameznih popisih nekaj deset brez avstrijskega državljanstva — torej so priseljeni iz Slovenije. Druga značilnost te skupine je veliko nihanje v posameznih občinah od popisa do popisa in na splošno močno nazadovanje. Lepi primeri takih občin so Medgorje (sedaj Žrelec), Šmarjeta v Rožu

in še nekatere (Klemenčič, V., 1976; Klemenčič, V., 1990). Ob prvem popisu leta 1939 jih je bilo še 21.639, po petdesetih letih samo še 903. Medtem ko so sprva pomenili še polovico skupne slovenske populacije, se je delež nato naglo zmanjševal in jih je zdaj le še 3 %. Torej se je ob splošnem zmanjševanju števila Slovencev zmanjševalo število pripadnikov te popisne kategorije bistveno hitreje. Podrobnejši pregled po občinah kaže, da je skupina prisotna predvsem v nekaterih podeželskih občinah na južnem Koroškem, predvsem v Rožu in Podjuni. Kot bomo videli pozneje, je ta skupina tudi socialno dokaj jasno omejena, saj odločno prevladuje starejše kmečko in polkmečko prebivalstvo.

Preglednica 9: Število in delež prebivalstva, ki se je ob ljudskih štetjih opredelilo kot »vindiš«.

leto	opredeljeni po občevalnem jeziku		% vindiš od vsega slovenskega
	vindiš	slovensko	
1939	21.638	21.701	49.7
1951	19.728	23.672	45.5
1961	11.469	14.003	45.0
1971	3.985	24.993	14.2
1981	2.394	19.027	11.2
1991	903	29.027	3.0

Vir; podatki ÖSTAT,
za posamezne popise.

3.2.2.5 Osebe brez avstrijskega državljanstva

Skupina slovensko govorečih brez avstrijskega državljanstva je nastala po letu 1920, ko sta se oblikovali dve državi, po dokončni ureditvi meja in tudi državne pripadnosti stalnih prebivalcev. Žal so podatki o Slovencih brez državljanstva za prve tri popise (1923, 1934 in 1939) dokaj skromni. Literatura za leto 1934 navaja, da je bilo izmed Slovencev na Štajerskem izmed 3795 le 1002 z avstrijskim državljanstvom, preostalih 2793 pa brez njega (Ferenc, Kacin-Wohinz, Zorn, 1974). Ker je državljanstvo vezano na stalno prebivališče, na družinske vezi, politične pravice in dolžnosti, označuje status oseb brez avstrijskega državljanstva prehodni status, predvsem prisotnost zaradi dela, ali pa si statusa stalnega bivališča in državljanstvih pravic še niso pridobili.

Število oseb brez avstrijskega državljanstva je med letoma 1951 in 1981 nihalo (upoštevajoč, da za leto 1961 ni ustreznih podatkov) med 2600 in 4400, leta 1991 pa se je povečalo skoraj za štirikrat (na 10.110) in pomeni tretjino vseh Slovencev (po uradnih jezikovnih statistikah) v Avstriji. Obenem se je močno spremenilo tudi težišče poselitve. Leta 1951 je izmed 3863 slovensko govorečih brez avstrijskega državljanstva na avtohtonem območju na Koroškem in Štajerskem prebivalo dve tretjini, leta 1981 dobra petina in leta 1991 le še okrog šestine (16 %) oseb brez državljanstva. Nasprotno se je povečeval delež slovensko govorečih brez avstrijskega državljanstva v mestih (Dunaj, Gradec, Celovec), od desetine leta 1951 na

več kot tretjino leta 1981 (38 %) in leta 1991 le malo manj (tretjina). Slednji je bil sicer vštet že pri območju avtohtone poselitve). Prav tako se je vseskozi povečevalo število oseb brez avstrijskega državljanstva v območjih zunaj omenjenih mest in območij avtohtone poselitve. Leta 1951 je znašalo še slabo tretjino (32 %), leta 1981 že skoraj polovico (49 %) in leta 1991 več kot polovico (54 %).

Tako je mogoče kljub pomanjkljivostim statističnih popisov opazovati zmanjševanje števila Slovencev na območju avtohtone poselitve, povečevanje v mestih in suburbanih območjih ter širjenje na prostor celotne Avstrije, vendar s težiščem na gospodarsko aktivnih in dinamičnih urbanih območjih. Trendi veljajo tako za domače, avstrijske Slovence kot za tiste brez avstrijskega državljanstva. Slednji so naseljeni še bolj razpršeno. Na splošno imajo Slovenci zelo podobno prostorsko obnašanje kot večinsko nemško govoreče prebivalstvo.

3.3 ZNAČILNOSTI DEMOGRAFSKE IN SOCIALNE SESTAVE SLOVENCEV V AVSTRIJI

3.3.1 Sestava slovensko govorečih po starosti in spolu

3.3.1.1 Avstrijski državljani

Starostna sestava prebivalstva je osnovni element demografske podobe neke populacije. Pri določevanju števila manjšinskih skupnosti je pomembnejše opredeljevanje po jeziku oziroma identiteti kakor po zakonitostih naravnega gibanja (razmerja med rodnostjo in smrtnostjo), zato starostna in spolna sestava tudi odkriva, katere starostne skupine so trdnejše pri jezikovnem (etničnem) opredeljevanju. Ne nazadnje zlasti pri preseljenih skupnostih — torej pri Slovencih zunaj avtohtonega območja na Koroškem in Štajerskem, odkriva vsaj približni čas preselitve ob predpostavki, da se večina ljudi seli med 20. in 40. letom starosti. Navedeni podatki popisa 1991 veljajo za slovensko govoreče prebivalce opisanih območij.

Slovensko prebivalstvo na Koroškem kaže vse značilnosti starega demografskega režima. Nekoliko večji odstotek žensk pri skupini starejših od 60 let sodi med povprečen pojav. Značilen primanjkljaj v starosti 45–49 let pri obeh spolih je očitno posledica druge svetovne vojne neposredno zaradi žrtev in manjšega števila rojstev v tem času. Mlajše prebivalstvo je nekoliko slabše, vendar še normalno zastopano.

Pri Celovcu, ki na prvi pogled kaže značilno »drevo« in torej znake starega demografskega režima, sta takoj očitni dve stvari. Najprej glavnina prebivalstva v zreli dobi (20–50 let) in nato čedalje obsežnejši podmladek kaže, da se je skupina priseljencev s koroškega podeželja v Celovec pričela intenzivneje oblikovati pred približno 25 leti, torej v sedemdesetih letih. To potrjuje tezo, da je k preseljevanju v precejšnji meri pripomoglo delovanje slovenske gimnazije v Celovcu in še nekaterih drugih šol (Zupančič, 1992, 218–232). Opazno večje število žensk v starosti

45–70 let kot moških opozarja na mešane zakone, kjer so očitno ohranile jezik vsaj v prvi generaciji.

Popisna skupina »vindiš« ima od vseh najbolj izrazito ostarelo prebivalstvo. Njeno nenehno krčenje ni le posledica nagle asimilacije, temveč tudi čisto biološkega izginevanja. Mladi se za vindišarstvo očitno ne opredeljujejo. Skupina je torej vzdržala kvečjemu dve generaciji.

Zelo značilni sta tudi starostna in spolna struktura za Štajersko in Gradec. Dobro so zastopane vse starostne skupine, le mlada kvota (pod 20 let) je številčno razmeroma šibka. Že na prvi pogled je očitno zgostitev večjega dela slovenskega prebivalstva Štajerske v Gradcu. Precej večje število žensk na Štajerskem opozarja na večje opredeljevanje žensk za slovenščino tudi v mešanih zakonih. Zopet dokaz, da se tudi v mešanih zakonih jezik ohranja vsaj še nekaj časa, medtem ko otroke že vpisujejo med nemško govoreče. Iz drugih analiz vemo, da je bilo priseljevanje žensk iz slovenske Štajerske in iz Prekmurja že več desetletij znatno.

Starostna piramida za Gradiščansko je precej nepravilna in očitno posledica posamičnih priselitev, najverjetneje zaradi porok. Zaradi majhnega števila težko govorimo o določeni demografski strukturi.

Zopet nekoliko drugačna je starostna sestava Slovencev na Dunaju in v Spodnji Avstriji. Po razporeditvi starostnih skupin Dunaj nekoliko spominja na Celovec. Že na prvi pogled je očitna razločna prevlada starostnih skupin med 20. In 50. letom, medtem ko se število starejših od 50 let naglo zmanjšuje. Relativno šibka je tudi mlada kvota (do 20 let), vendar približno enako številčna kakor v Celovcu. Taka razporeditev kaže na izrazito priseljenko poreklo in na postopno asimilacijo v dunajskem »talilnem loncu«. Če razpolagamo s številnimi zapisi glede odhajanja na Dunaj in tam ne odkrijemo ustreznega števila starega prebivalstva, to zgovorno kaže na sprotno asimilacijo. Ker nastopajo tudi otroci in mladina, je mogoče sklepati ne le na mešane, temveč tudi na določeno število čistih slovenskih družin. Tudi čas priselitve je podoben kot v Celovcu, torej nekako pred 25 leti (v sedemdesetih letih). V nasprotju s Celovcem imajo precej manj otrok, kar morebiti kaže na večji odstotek enočlanskih (samskih) gospodinjstev ter družin z enim otrokom ipd., kar je precej pogosta poteza prebivalstva v večjih mestnih središčih. Drugo razlago za relativno manjši delež otrok je treba iskati v mešanih družinah, kjer starši še ohranijo jezik, za otroke pa že navajajo nemščino.

Podobno starostno in spolno strukturo kaže tudi Zgornja Avstrija, ki je sicer sorazmerno majhna in razpršena slovenska skupnost s koncentracijo v Linzu.

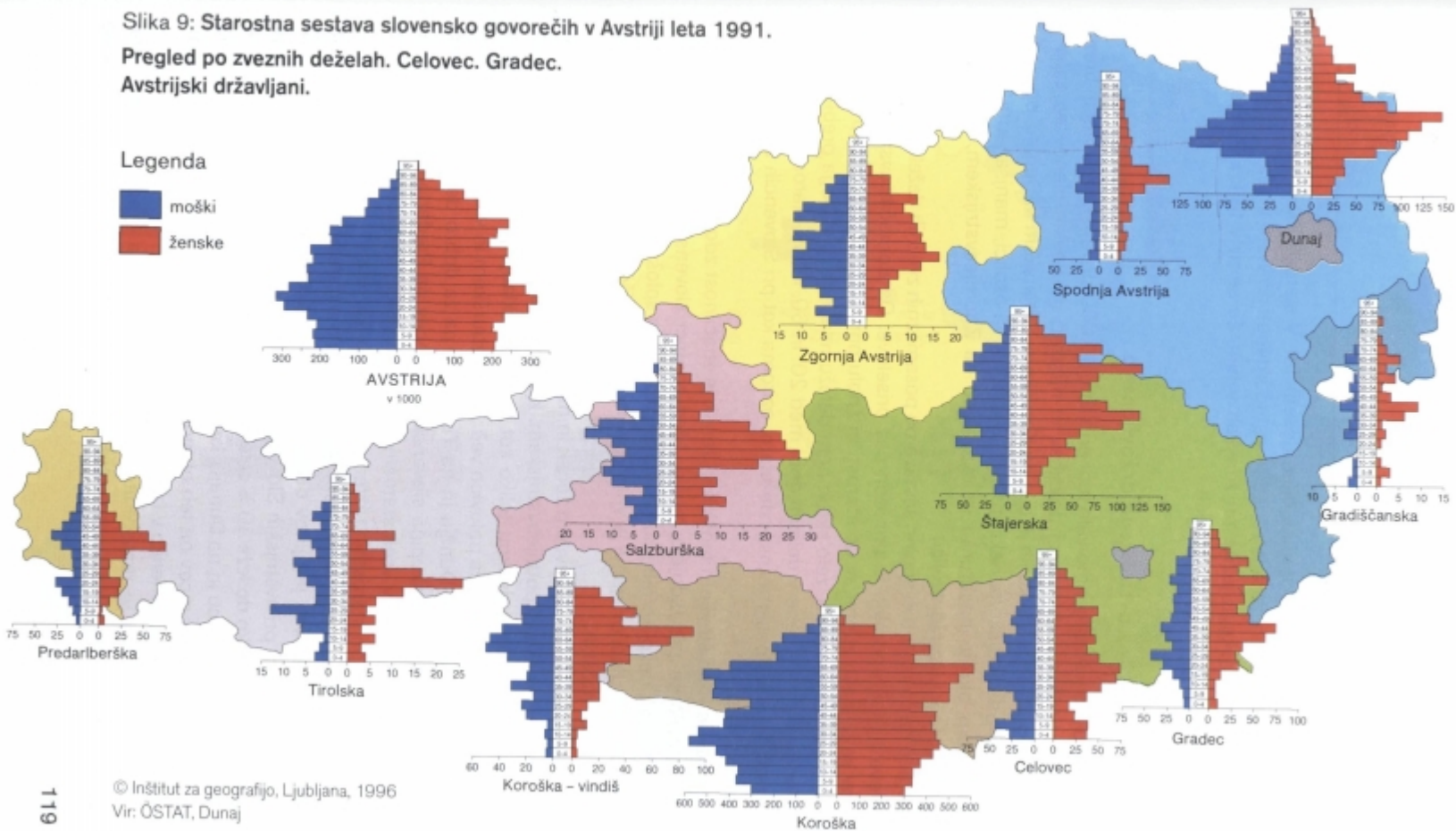
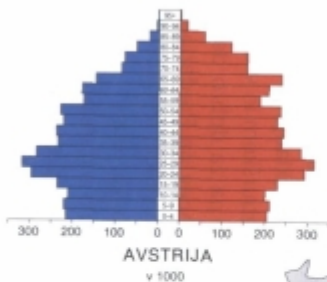
Poselitvena jedra Slovencev na Salzburškem, Predarlberškem in Tirolskem imajo precej sorodnih potez, kar zadeva razporeditev posameznih starostnih skupin. Večje zgostitve so v Salzburgu in Innsbrucku, na Predarlberškem pa v celotnem zahodnem nižjem predelu do Bodenskega jezera in švicarske meje. Čas priselitve je sodeč po številčnosti mlade kvote podoben kot v Celovcu ali na Dunaju, vendar gre pri moških za dva naselitvena vala: prvi pred 20 ali 30 leti in drugi v zadnjem desetletju. Pri ženskah je opazen en sam naselitveni val nekako pred 15 do 30 leti,

Slika 9: Starostna sestava slovensko govorečih v Avstriji leta 1991.

Pregled po zveznih deželah. Celovec. Gradec.
Avstrijski državljani.

Legenda

- moški
- ženske

torej od sedemdesetih do sredine osemdesetih let. V starosti 30–55 let je žensk dvakrat več kot moških, zato je zopet umestno sklepati na vrsto mešanih zakonov in ohranitve slovenskega jezika pri ženskah v njih, če se ni v te kraje dejansko priselilo precej več žensk kot moških.

3.3.1.2 Osebe brez avstrijskega državljanstva

Leta 1991 je v Avstriji prebivalo tudi približno 10.000 slovensko govorečih brez avstrijskega državljanstva, torej delavcev in njihovih družinskih članov na začasnem delu in bivanju. Veliko jih je bilo na Koroškem, Štajerskem in Dunaju, opazno število na Predarlberškem, nekaj manj v Salzburgu in okolici, manjša jedra so še na Tirolskem okrog Innsbrucka in razpršeno na Zgornjeavstrijskem, z manjšo koncentracijo v Linzu in okolici.

Pogled na starostno in spolno sestavo po posameznih zveznih deželah in mestih razodeva njihovo poreklo in približen čas priselitve. Od domačih avstrijskih Slovencev se sestava zdomcev po starosti in spolu pomembno razlikuje po značilni številčni prevladi moških, zelo skromnem deležu mladega in starega prebivalstva (prevladujejo torej osebe v delovni dobi med 20. in 60. letom starosti) in po majhnih razlikah med posameznimi deželami oziroma kot pri Slovencih z avstrijskim državljanstvom.

Neskladje med številom moških in žensk je značilnost zdomskih populacij, pri čemer praviloma prevladujejo moški. Med zdomci slovenskega rodu v Avstriji odstotek žensk nekoliko niha od dežele do dežele, na splošno pa obsega približno tretjino vse populacije. Izjema je v tem pogledu le Gradiščansko, kjer je žensk celo nekaj več kot moških.

Največje razlike med številom žensk in moških so na Štajerskem, v Gradcu, na Zgornjeavstrijskem in Spodnjeavstrijskem, kjer je v starostnih razredih od 20. do 60. leta moških skoraj dvakrat toliko kot žensk. Neskladje je le malo manjše na Koroškem, kjer je moških za polovico več. Na Salzburškem in v Celovcu je moških za dobro petino več, na Dunaju in na Tirolskem pa za dobro desetino. Od vseh drugih opazno odstopa skupina slovenskih zdomcev na Predarlberškem. Tam je število moških in žensk v vseh starostnih razredih precej izenačeno; moških je za malenkost več le pri starostnih razredih od 35. do 45. leta.

Druga značilnost je zelo majhen delež in število ostarelega prebivalstva; le na Koroškem in v Celovcu je njihov delež opaznejši in presega 10 %. Precej manjši delež in število kot pri avstrijskih Slovencih je tudi otrok in mladine do dvajsetega leta starosti. Le redko doseže 10 % celotne populacije. Odstotek slednjih je višji le na Koroškem, v Celovcu in na Dunaju, kar spet kaže na nekoliko bolj uravnoteženo starostno sestavo zdomcev na teh območjih in kaže na možnost, da se bo zdomstvo čez čas lahko spremenilo v izseljenstvo.

Posebej zanimiva je razporeditev starostnih skupin na Predarlberškem. Starejša skupina, v kateri je starostni razred 35–40 let, je najkrepkeje zastopan in se

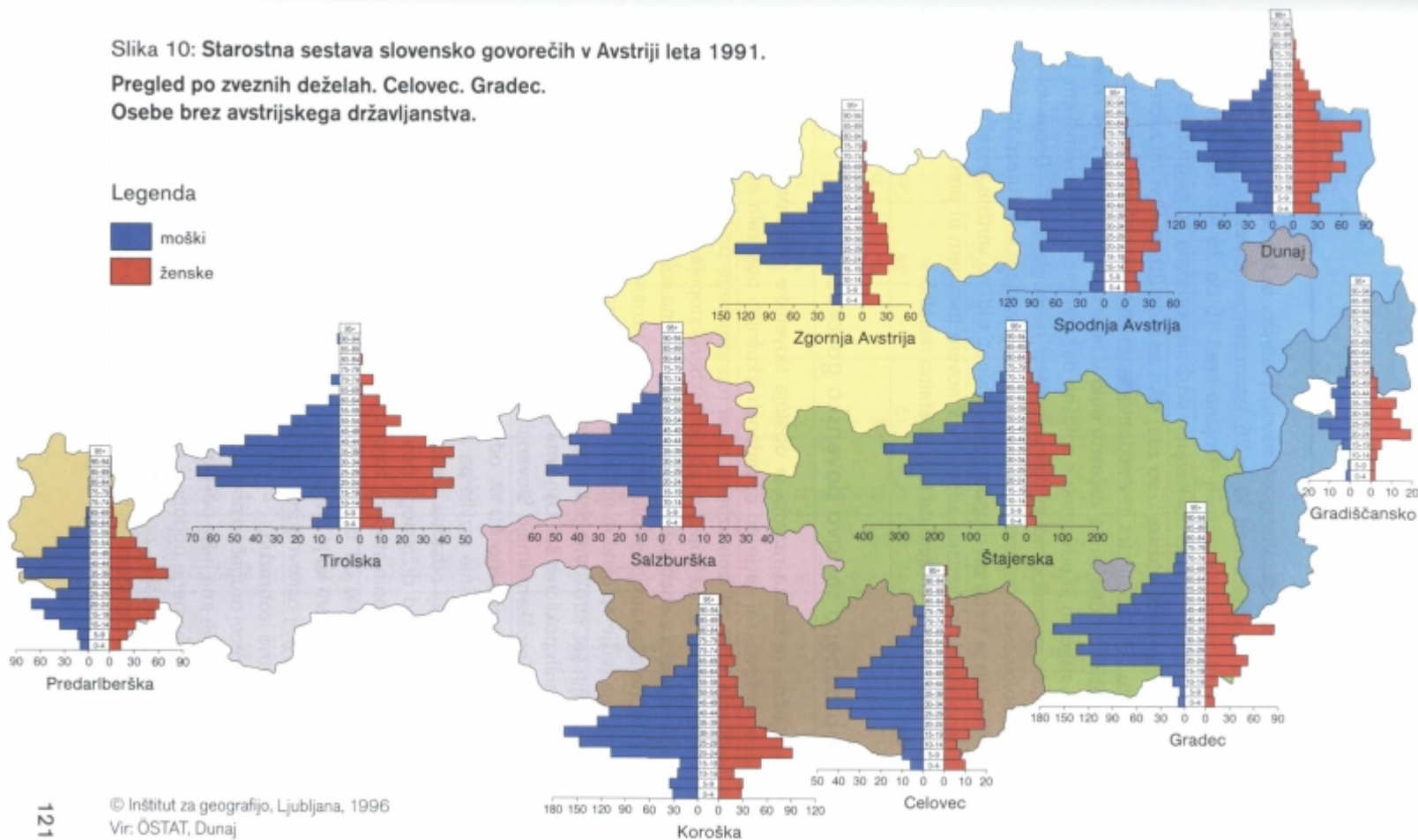
Slika 10: Starostna sestava slovensko govorečih v Avstriji leta 1991.

Pregled po zveznih deželah. Celovec. Gradec.

Osebe brez avstrijskega državljanstva.

Legenda

- moški
- ženske

potem s starostjo zmanjšuje. V starosti med 25. in 35. letom je znaten primanjkljaj, nato so starostni razredi med 10. in 25. letom starosti zopet krepkejši. Iz tega je mogoče sklepati, da so se priselili strnjeno pred 15 do 25 leti (ker je število moških in žensk enako) in v že oblikovanih družinah oziroma so si družine oblikovali po priselitvi. Imeli so otroke, ki so zdaj stari od 5 do 20 let. Prvi val zdomcev je prišel ob koncu šestdesetih let in v sedemdesetih letih, kar ustreza času, ko so iz Slovenije množično odhajali na začasno delo v različne evropske države, med drugim tudi v Avstrijo, in je povezano s splošno deagrarizacijo na Slovenskem, ki ji industrializacija s ponudbo novih delovnih mest ni mogla slediti. Drugi val je prišel v drugi polovici osemdesetih let, torej s stopnjevanjem krize brezposlenosti v Sloveniji. Ob tem je treba pri drugem valu računati tudi na verižne priselitve, ker se je določeno število slovenskih zdomcev v novem bivalnem in predvsem delovnem okolju uveljavilo in se deloma tudi za stalno naselilo.

3.3.2 Izobrazbena sestava slovensko govorečih

Druga ključna postavka razvoja in obstoja slovenske skupnosti v Avstriji je izobrazbena sestava, saj se je po dosedanjih izkušnjah pokazala odvisnost etničnega preživetja prav od izobrazbene ravni manjšinskega prebivalstva. Posebej moramo opozoriti na razlike v nazivih za izobrazbene stopnje v Avstriji in Sloveniji. Prva (visoka) je enaka v obeh državah in pomeni končano šolanje na univerzi, v drugo sodijo različne akademije in šole, ki so v Sloveniji znane kot višje šole. Tretja in četrta kategorija (višje splošne in poklicne šole) ustrezajo ravni naših gimnazij in tehničnih srednjih šol, strokovne poklicne in nižje poklicne pa različne vrste slovenskih dve- ali triletnih poklicnih šol. Osnovna izobrazba pomeni končano ljudsko šolo.

Na celotnem Koroškem imajo Slovenci enak delež oseb z osnovno izobrazbo kot v celotni Avstriji (približno 40 %), odstotek tistih z univerzitetno izobrazbo je malenkostno nižji, precejšnje razlike pa so pri drugih izobrazbenih stopnjah. Slovenci imajo bistveno višji odstotek oseb z nižjo poklicno izobrazbo (tretjina vseh slovensko govorečih) od državnega povprečja (približno petina), medtem ko je preostalih treh izobrazbenih stopenj, torej s strokovno in z višjimi šolami ustrezno manjši (približno šestina) od celotne Avstrije (nad četrtno). Opisana razmerja veljajo za moške, medtem ko je pri ženskah v vseh deželah in tudi na državni ravni precej več tistih z zgolj osnovno izobrazbo, s poklicno ter strokovno šolo, manj pa s končano fakultetno izobrazbo.

Celovec kaže precej drugačno podobo. Delež oseb s samo ljudsko šolo je krepko pod petino, četrtnina jih ima nižjo poklicno šolo, skoraj tretjina pa fakultetno izobrazbo. Pri ženskah je razmerje podobno, le da je odstotek oseb s samo ljudsko šolo še enkrat večji kot pri moških, z nižjo poklicno nekoliko manjši in zato večji pri strokovnih šolah. Teza o določeni »elitni« sestavi Slovencev v Celovcu, ki sta ju že za leto 1981 omenjala Reiterer in Ibounig, torej ni povsem iz trte izvita.

Preglednica 10: Izobrazbena sestava slovensko govorečih v Avstriji leta 1991.

Avstrijski državljani.

dežela	spol	Dosežena stopnja šolske izobrazbe							skupaj
		visoka	akade- mije ipd.	višja poklicna	višja splošna	strokovna	strokovna nižja	osnovna	
Gradišćanska	M	3	0	0	0	0	8	7	18
	Ž	1	0	0	1	4	3	29	38
	SK	4	0	0	1	4	11	36	56
Koroška	M	369	82	204	380	372	2037	2238	5682
	Ž	168	154	165	309	825	879	3782	6282
	SK	537	236	369	689	1197	2916	6020	11964
Spodnja Avstrija	M	32	0	12	11	12	57	57	181
	Ž	14	1	9	12	22	35	139	232
	SK	46	1	21	23	34	92	196	413
Zgornja Avstrija	M	14	1	3	9	7	42	37	113
	Ž	7	1	4	7	9	10	81	119
	SK	21	2	7	16	16	52	118	232
Salzburška	M	19	3	3	16	5	34	29	109
	Ž	10	4	8	10	16	26	85	159
	SK	29	7	11	26	21	60	114	268
Štajerska	M	65	9	21	59	15	227	174	570
	Ž	33	25	22	50	84	205	614	1033
	SK	98	34	43	109	99	432	788	1603
Tirolska	M	11	0	1	2	3	31	26	74
	Ž	4	0	3	4	13	21	64	109
	SK	15	0	4	6	16	52	90	183
Predarlberška	M	5	1	6	7	12	70	82	183
	Ž	4	2	5	1	23	54	202	291
	SK	9	3	11	8	35	124	284	474
Dunaj	M	178	15	64	164	34	142	137	734
	Ž	109	26	57	152	92	112	359	907
	SK	287	41	121	316	126	254	496	1641
Celovec	M	120	14	28	60	19	114	78	433
	Ž	50	31	31	68	102	97	210	599
	SK	170	45	59	128	121	211	288	1022
Gradec	M	48	5	17	51	9	102	85	317
	Ž	25	16	14	40	51	115	313	574
	SK	73	21	31	91	60	217	398	891
vindiš	M	4	0	1	3	17	140	210	375
	Ž	0	1	2	2	28	37	417	487
	SK	4	1	3	5	45	177	627	862
AVSTRUJA	M	152165	19261	162752	142778	219042	350241	708549	1754788
	Ž	79228	54801	120024	154683	492055	705075	1592028	3197894
	SK	231393	74062	282776	297461	711097	1055316	2300577	4952682

Vir: ÖSTAT, 1991.

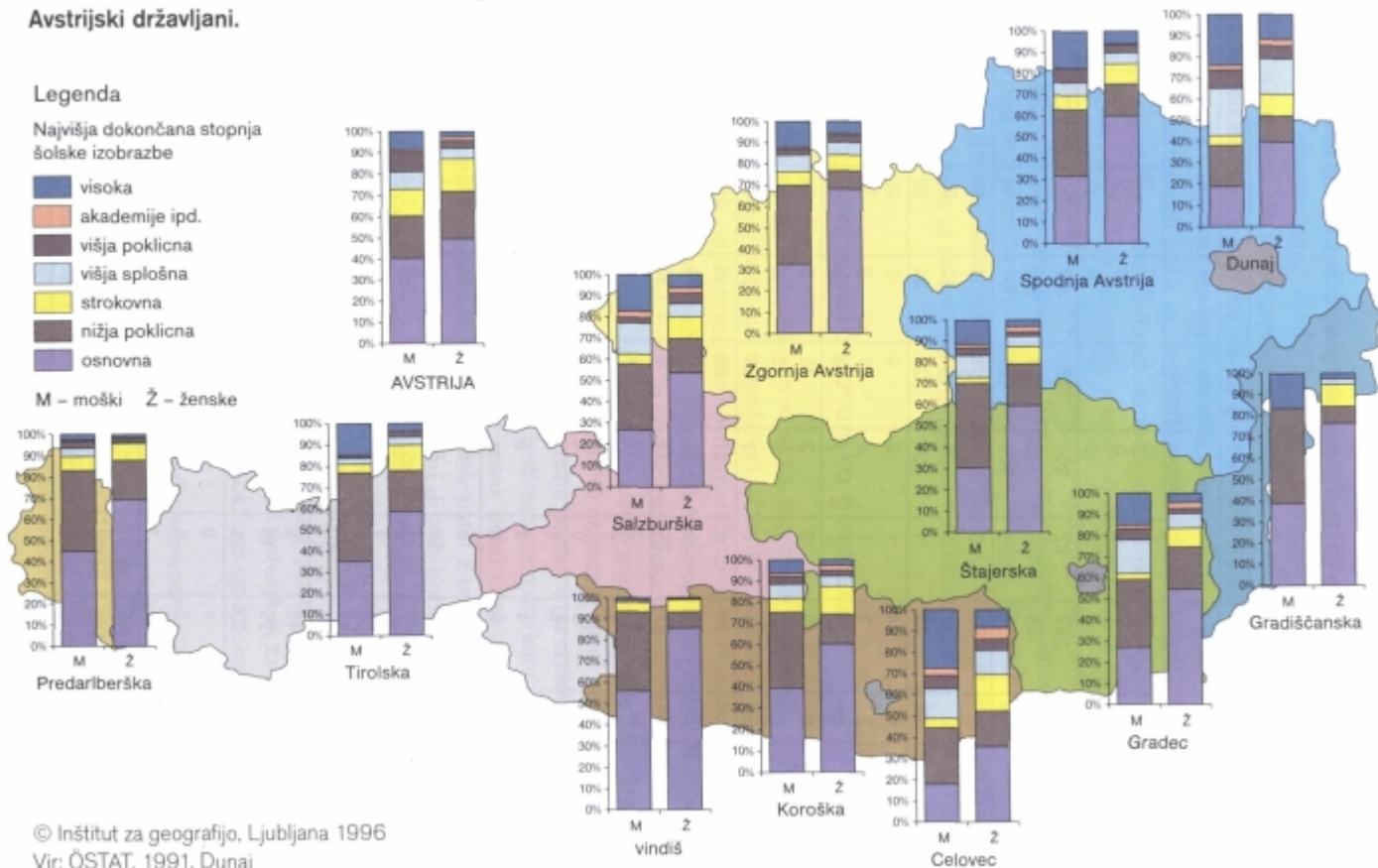
Slika 11: Izobrazbena sestava slovensko govorečih v Avstriji leta 1991.
Avstrijski državljani.

Legenda

Najvišja dokončana stopnja
šolske izobrazbe

- visoka
- akademije ipd.
- višja poklicna
- višja splošna
- strokovna
- nižja poklicna
- osnovna

M – moški Ž – ženske

© Inštitut za geografijo, Ljubljana 1996

Vir: ÖSTAT, 1991, Dunaj

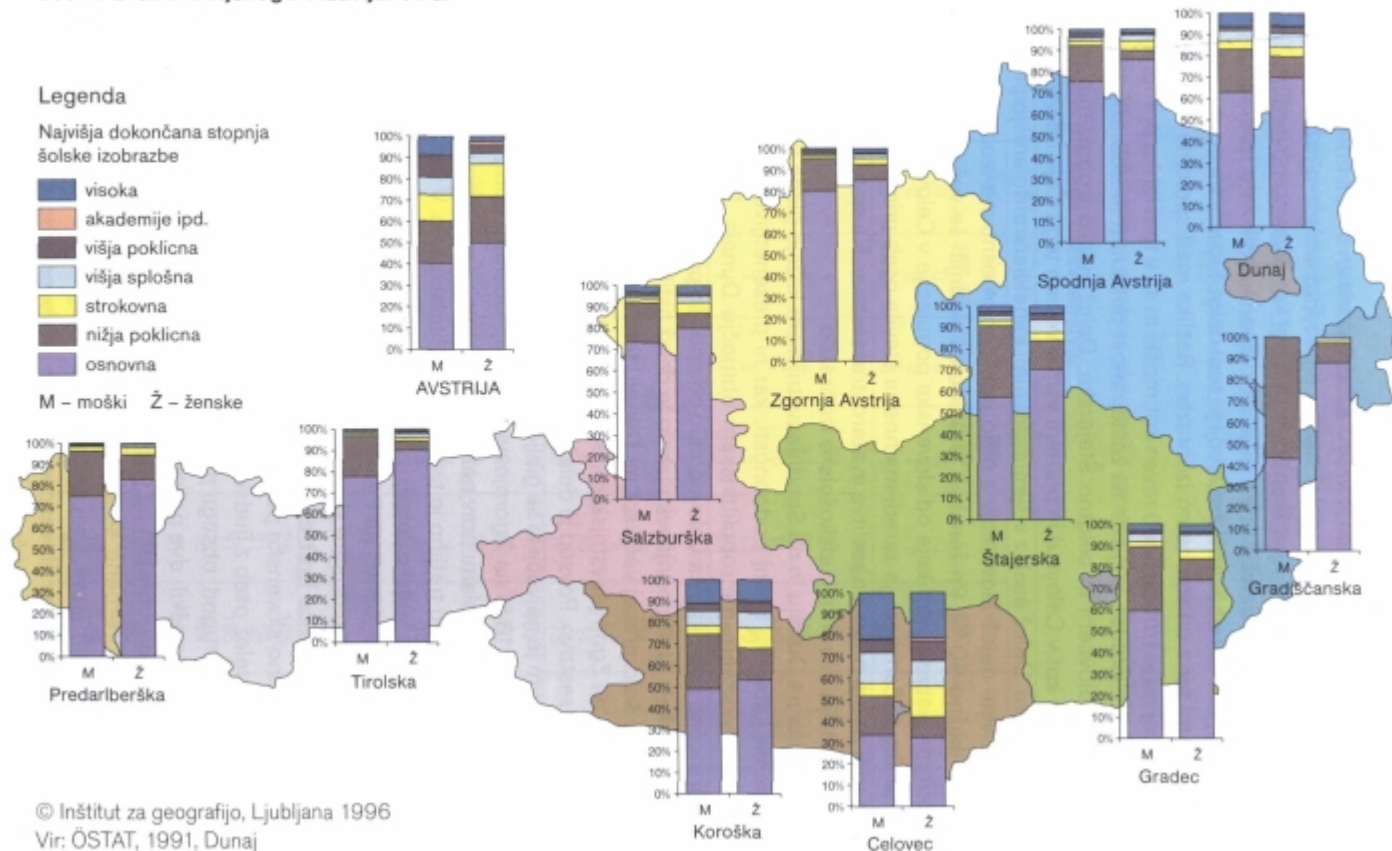
Slika 12: Izobrazbena sestava slovensko govorečih v Avstriji leta 1991.
Osebe brez avstrijskega državljanstva.

Legenda

Najvišja dokončana stopnja
šolske izobrazbe

- visoka
- akademije ipd.
- višja poklicna
- višja splošna
- strokovna
- nižja poklicna
- osnovna

M – moški Ž – ženske

© Inštitut za geografijo, Ljubljana 1996
Vir: ÖSTAT, 1991, Dunaj

Na Štajerskem in v Gradcu je v izobrazbeni strukturi precej podobnosti. Slovenci na Štajerskem imajo manjši delež oseb s samo ljudskošolsko izobrazbo (približno 30 %), torej manj kot na Koroškem in tudi manj kot državno povprečje. Toda obenem je opazno višji delež oseb z nižjo poklicno in strokovno izobrazbo (približno 40 %), torej več kot na Koroškem. Večji je tudi delež Slovencev z gimnazijo in podobnimi šolami ter z univerzitetno izobrazbo. Razlike med spoloma so večje; ženske imajo precej nižjo izobrazbeno raven kot moški in se v tem lahko primerjajo s Koroško kot celoto. Gradec je glede na zastopanost posameznih izobrazbenih kategorij nekje med Celovcem in celotno Štajersko. Delež visoko izobraženih je približno šestina (manj kot v Celovcu) in pomeni veliko večino tega sloja od vseh Slovencev na Štajerskem. Delež oseb z višjimi splošnimi in poklicnimi šolami je približno enak kot v Celovcu, delež Slovencev z nižjo poklicno in osnovno izobrazbo pa opazno večji (približno 60 %). Pri ženskah je odstotek slednjih še večji (približno 55 %) in po tem se bistveno razlikuje od slovenske populacije v Celovcu.

Na Gradiščanskem je zaradi majhnega števila oseb primerjava težka, ne nazadnje tudi zaradi poteka naselitve in starostne sestave. Na splošno prevladuje prebivalstvo z nižjo oziroma ljudskošolsko izobrazbo.

Slovenci na Dunaju in na Spodnjeavstrijskem kažejo glede na razporeditev izobrazbenih kategorij nekaj podobnosti, kar ni presenetljivo, saj je večina slednjih zgoščena v širšem metropolitanskem območju Dunaja. Po izobrazbi Slovencev Dunaj močno spominja na Celovec, celo odstotki so precej izenačeni tako pri moških kot pri ženskah. Na Spodnjeavstrijskem je delež tistih z nižjo poklicno šolo ter osnovno ljudsko šolo precej večji kot na Dunaju ter manjši pri višješolsko izobraženih.

Slovenci na Zgornjeavstrijskem, Salzburškem in Tirolskem imajo precej podobno izobrazbeno sestavo. Povsod je delež moških z univerzitetno izobrazbo nad desetino (na Salzburškem je največji in se giblje okrog petine, nekaj manj na Tirolskem in najmanj — približno 13 % na Zgornjeavstrijskem). Obenem je razen na Salzburškem delež oseb z višjimi šolami prav neznaten, odstotek s poklicno nižjo izobrazbo večji od tretjine in za slabo tretjino je tistih s samo ljudsko šolo. V vseh treh deželah ima več kot pol žensk le ljudsko šolsko izobrazbo, na Zgornjeavstrijskem celo dve tretjini.

Slovensko prebivalstvo na Predarlberškem se po izobrazbeni strukturi ne more primerjati z nobenim drugim slovenskim poselitvenim jedrom v Avstriji, močno pa spominja na Slovence brez avstrijskega državljanstva — zdomce. To dokazuje, da sestavljajo večino slovenske populacije na Predarlberškem priseljenci iz Slovenije. Medtem ko je delež oseb z ljudsko šolo pri moških nekoliko večji kot na Tirolskem, Salzburškem in drugod, obsega pri ženskah dve tretjini. Delež oseb s poklicno izobrazbo znaša pri moških dve petini in pri ženskah petino, delež oseb z višjimi šolami ter z univerzitetno izobrazbo pa je bistveno manjši kot pri vseh drugih deželah.

Pri analizi izobrazbene sestave Slovencev v Avstriji ni nič manj pomemben pregled absolutnih števil, vsaj za določene kategorije. V tem pogledu je posebej pomembna razmestitev Slovencev z višjo in predvsem visoko (univerzitetno) izobrazbo. V celotni Avstriji vključujeta zgornji dve kategoriji 1350 oseb. Glavno jedro —

več kot pol izobražencev je na Koroškem (57 %) in predvsem v Celovcu, zelo močno jedro je tudi na Štajerskem z zgostitvijo v Gradcu (130 oseb), dobra četrtina (28 % oziroma približno 380 oseb) na Dunaju, približno 5 % pa na Salzburškem in Tirolskem. Pomemben del slovenskega izobraženstva je torej zunaj avtohtonega območja, vendar večinoma strnjen v mestnih lokacijah: Gradec, Dunaj, Salzburg in Innsbruck.

Preglednica 11: Izobrazbena sestava slovensko govorečih v Avstriji leta 1991.

Osebe brez avstrijskega državljanstva.

dežela	spol	Dosežena stopnja šolske izobrazbe							
		visoka	akade- mijske ipd.	višja poklicna	višja splošna	strokovna	strokovna nižja	osnovna	skupaj
Gradišćanska	M	0	0	0	0	0	18	14	32
	Ž	0	0	0	1	1	6	59	67
	SK	0	0	0	1	1	24	73	99
Koroška	M	103	2	34	62	38	234	458	931
	Ž	51	4	24	37	48	74	274	512
	SK	154	6	58	99	86	308	732	1443
Spodnja Avstrija	M	13	0	12	10	14	110	485	644
	Ž	5	1	2	8	13	13	248	290
	SK	18	1	14	18	27	123	733	934
Zgornja Avstrija	M	7	0	10	3	9	98	508	635
	Ž	4	1	1	4	6	16	186	218
	SK	11	1	11	7	15	114	694	853
Salzburška	M	10	0	5	4	6	59	232	316
	Ž	7	2	1	6	10	14	159	199
	SK	17	2	6	10	16	73	391	515
Štajerska	M	50	7	31	46	47	659	1135	1975
	Ž	26	3	19	46	28	100	528	750
	SK	76	10	50	92	75	759	1663	2725
Tirolska	M	3	0	1	4	4	72	292	376
	Ž	3	1	2	5	5	13	260	289
	SK	6	1	3	9	9	85	552	665
Predarlberška	M	2	0	4	2	11	107	374	500
	Ž	0	1	2	5	13	47	329	397
	SK	2	1	6	7	24	154	703	897
Dunaj	M	41	1	12	32	26	135	417	664
	Ž	30	2	15	33	21	50	348	499
	SK	71	3	27	65	47	185	765	1163
Celovec	M	65	1	17	42	18	54	100	297
	Ž	31	2	13	17	21	14	47	145
	SK	96	3	30	59	39	68	147	442
Gradec	M	30	2	14	34	24	296	586	986
	Ž	16	1	5	35	16	46	339	458
	SK	46	3	19	69	40	342	925	1444

Vir: ÖSTAT, 1991.

Struktura Slovencev brez avstrijskega državljanstva (torej zdomci, priseljenci na začasnem delu in bivanju v Avstriji) se po izobrazbeni sestavi bistveno razlikuje od Slovencev z avstrijskim državljanstvom (avstrijskih Slovencev). Med posameznimi naselitvenimi jedri so razlike minimalne, izvzemši Koroško s Celovcem in Dunaj. Izobrazbena sestava zdomcev na Koroškem ter na Dunaju razkriva najprej funkcijo prostora, kamor so se začasno naselili, ter deloma tudi vzrok njihove priselitve. Za zdomce so zelo značilne minimalne razlike med spoloma.

Izobrazbena sestava slovenskih zdomcev na Koroškem in posebej v Celovcu ter deloma še na Štajerskem zelo dobro opredeljuje prostorske funkcije manjšinskega prebivalstva v obmejnih območjih. Popis je zajel obdobje že zelo razvite čezmejne izmenjave. Tedaj sta imeli Koroška in Štajerska izredno obsežen trg v Sloveniji in severozahodni Jugoslaviji sploh. Oblikovalo se je ob odprti meji, razmeroma visoki kupni moči Slovencev iz Slovenije in tudi prebivalcev iz drugih delov Jugoslavije ter obenem pomanjkljivosti njihovega (slovenskega oziroma jugoslovanskega) trgovskega omrežja in ugodnih pogojev menjave denarja (Podlipnig, 1991). Tedaj so bile potrebe po delovni sili z visoko strokovno usposobljenostjo, izobrazbo in prostorsko gibljivostjo, poznavanjem obeh jezikov, mentalitete, zakonodaje in predpisov ter dobrih zvez v Sloveniji. Gre torej za delavce v različnih agencijah, predstavništvih, bankah, zavarovalnicah, prevajalce, pravnike in druge poklice, ki jih je obsežna in razmeroma zahtevna izmenjava prek državne meje vsekakor potrebovala. Podobno velja za Štajersko, saj je kljub relativno manjšemu deležu v deželi in v Gradcu njihovo število podobno kot na Koroškem. Avtohtonih avstrijskih Slovencev z ustrezno usposobljenostjo je bilo torej občutno premalo.

V preostalih območjih prevladuje slovensko prebivalstvo s pretežno osnovnošolsko izobrazbo, kar odkriva razloge njihovega odseljavanja. Ker je bilo v Sloveniji delovnih mest premalo zlasti na podeželskih območjih in so bile obenem tudi možnosti in navade njihovega nadaljnega strokovnega izobraževanja razmeroma majhne, so ti kar množično odhajali v tujino. Zdomstvo je bilo tedaj že precej uveljavljeno zlasti pri nekvalificiranih. Njihov osnovni motiv je bil boljši zaslužek, vrsta dela ni bila tako pomembna.

Število oseb z univerzitetno izobrazbo v celoti tudi med zdomci ni neznatno, čeprav se ne more primerjati s številom avstrijskih Slovencev. Od 380 takih oseb jih živi in dela več kot pol v Celovcu, Gradcu in na Dunaju, približno 60 % pa samo na Štajerskem in Koroškem, torej v obmejnih regijah v bližini Slovenije.

3.3.3 Zaposlitvena sestava slovensko govorečih

Avstrija ima vse značilnosti tipične terciarne družbe, saj odstotek zaposlenih v različnih storitvenih dejavnostih terciarnega sektorja sega že krepko čez polovico vseh. Niti v eni izmed zveznih dežel delež zaposlenih v industriji ne presega 50 %. Še najbolj se temu približuje najzahodnejša in ozemeljsko najmanjša (razen Dunaja)

zvezna dežela Predarlberška z okroglo 44 % vseh zaposlenih v industriji in drugih proizvodnih dejavnostih. Mesta imajo sploh pretežno terciarno naravo, saj tam dela v storitvenih dejavnostih tri četrtine vseh zaposlenih.

Delež zaposlenih v kmetijstvu se je že v vseh deželah zmanjšal krepko pod 10 %. Na Štajerskem, Gradiščanskem, v Spodnji in Zgornji Avstriji, kjer so naravne razmere z več nižjega uravnanelega sveta in ugodnejšimi podnebnimi razmerami za kmetijstvo primernejši, je v kmetijstvu zaposlenega prebivalstva od 7 do 9 %, v zahodnih, goratih deželah pa od 3 do 6 %, čeprav je pomen kmetijstva v alpskih, najbolj turističnih predelih vse prej kot nepomemben.

Koroški Slovenci so še precej povezani s kmetijstvom, saj je zaposlenih v kmetijstvu še enkrat več, kot znaša deželno povprečje. Vendar je v primerjavi z letom 1981 občutno nazadovalo; tedaj je bilo med Slovenci še 20 % kmetov, sedaj (leta 1991) le še 12 % (Zupančič, 1992, 184–187). Delež zaposlenih v industrijskih panogah sekundarnega sektorja znaša pri Slovencih slabo tretjino (31,5 %), kar je manj, kot velja za celotno deželno prebivalstvo (33,4 %) in obenem je delež zaposlenih v industriji za dober odstotek nazadoval v primerjavi z letom 1981, ko je znašal 32,9 % za Slovence in 29 % za skupno koroško prebivalstvo. Pri obeh skupinah so tako najmočnejše zastopane terciarne dejavnosti, ki znašajo že blizu dveh tretjin (57 % pri Slovencih in 61 % pri celotnem koroškem prebivalstvu). Leta 1981 je bilo pri Slovencih še 34 % in pri skupnem prebivalstvu 51 % (Zupančič, *ibid.*). V zadnjem desetletju je torej prišlo do zelo velikih sprememb tudi v smeri nadaljnje terciarizacije manjšinske skupnosti kakor tudi celotne dežele. Medtem ko so bile razlike pred desetletjem glede zaposlenosti po posameznih sektorjih še prav znatne, so zdaj že minimalne pri skoraj vseh sektorjih dejavnosti. Socialna struktura avstrijskih Slovencev je sedaj tako rekoč enaka kot pri večinskem prebivalstvu.

V Celovcu je v terciarnih dejavnostih zaposlenega tri četrtine mestnega prebivalstva, od Slovencev pa celo več kot 80 %. Od koroškega deželnega povprečja, od koroških Slovencev v celoti in še posebej od Slovencev v Celovcu popolnoma odstopajo pripadniki popisne skupine »vindiš«, ki izkazujejo dobrih 20 % kmečkega prebivalstva, skoraj polovico v sekundarnem sektorju ter dobro tretjino v terciarnem in niso primerljivi z nobeno drugo skupino Slovencev v Avstriji.

Zelo podobno sestavo kot v Celovcu kažeta tudi preostali dve velikomestni slovenski skupnosti v Gradcu in na Dunaju, le da se tam glede na delež zaposlenih v sekundarnem oziroma terciarnem sektorju tako rekoč ne razlikujeta od večinskega prebivalstva.

Na Štajerskem ima kmetijstvo še pomembno vlogo tudi za zaposlitev Slovencev zlasti v južnem obmejnem pasu in pasu avtohotone poselitve. Vendar zaradi težišča v Gradcu in okolici ter v industrijski coni ob zgornjem toku Mure in Murice ni tako izrazito v celotni strukturi. Obenem so Slovenci bistveno bolj (več kot dve tretjini slovensko govorečih) prisotni v terciarnih dejavnostih kot večinsko prebivalstvo. Slednje je predvsem odraz zgotovitve števila Slovencev v Gradcu in okolici.

Preglednica 12: Slovensko govoreči glede na zaposlenost po sektorjih dejavnosti leta 1991. Avstrijski državljeni.

dežela	Slovenci / dežela skupaj	s e k t o r d e j a v n o s t i			skupaj
		primarni	sekundarni	terciarni	
Gradišćanska	slovenska	1	11	13	25
	skupaj	9640	46567	59928	116135
Koroška	slovenska	653	1742	3130	5525
	skupaj	12444	74345	135509	222298
Spodnja Avstrija	slovenska	6	108	163	277
	skupaj	61903	228053	365275	655231
Zgornja Avstrija	slovenska	1	61	77	139
	skupaj	45521	237908	303199	586628
Salzburška	slovenska	1	47	122	170
	skupaj	11341	61721	138935	211997
Štajerska	slovenska	21	211	483	715
	skupaj	45368	192031	278609	516008
Tirolska	slovenska	0	33	77	110
	skupaj	11659	85653	171850	269162
Predarlberška	slovenska	2	210	124	336
	skupaj	3663	60214	72475	136352
Dunaj	slovenska	13	245	835	1093
	skupaj	4664	169109	482472	656245
»vindiš«	vindiš	53	106	90	249
Celovec	slovenska	3	106	496	605
	skupaj	528	9624	29809	39961
Gradec	slovenska	2	113	314	429
	skupaj	758	24997	76646	102401

Vir: ÖSTAT, 1991.

Prav tako se Slovenci ne razlikujejo od večinskega prebivalstva na Gradišćanskem. V terciarnih dejavnostih jih dela več kot polovica. Nekaj več Slovencev je zaposlenih v industriji, večinsko prebivalstvo pa v kmetijstvu.

Slovenci na Zgornjeavstrijskem in Spodnjeavstrijskem, kakor tudi obe deželi v celoti, so si močno podobni. Pri skupnem prebivalstvu jih v kmetijstvu dela približno 8 % ter približno 40 % v industriji ter več kot pol v terciarnih dejavnostih. Slovenci izkazujejo podoben delež v industrijskih panogah ter nekaj več v terciarnih dejavnostih zaposlenega prebivalstva.

Najbolj terciarizirani deželi sta Salzburška in Tirolska, kar je glede na že tradicionalno vlogo prometa in turizma kot osnovnih gospodarskih panog povsem pričakovano. Približno 5 % v kmetijstvu in 30 % v industrijskih dejavnostih velja za večinsko prebivalstvo, pri Slovencih pa jih je v terciarnih dejavnostih zaposlenih skoraj tri četrtine.

Po vlogi industrije in preostalega sekundarnega sektorja je Predarlberška še najbolj »industrijska« izmed vseh dežel in obenem najmanj kmetijska (2,7 % pri skupnem prebivalstvu). Hkrati je to edina dežela, v kateri Slovenci izrazito odstopajo od svojega okolja; v industriji jih dela slabi dve tretjini (63 %).

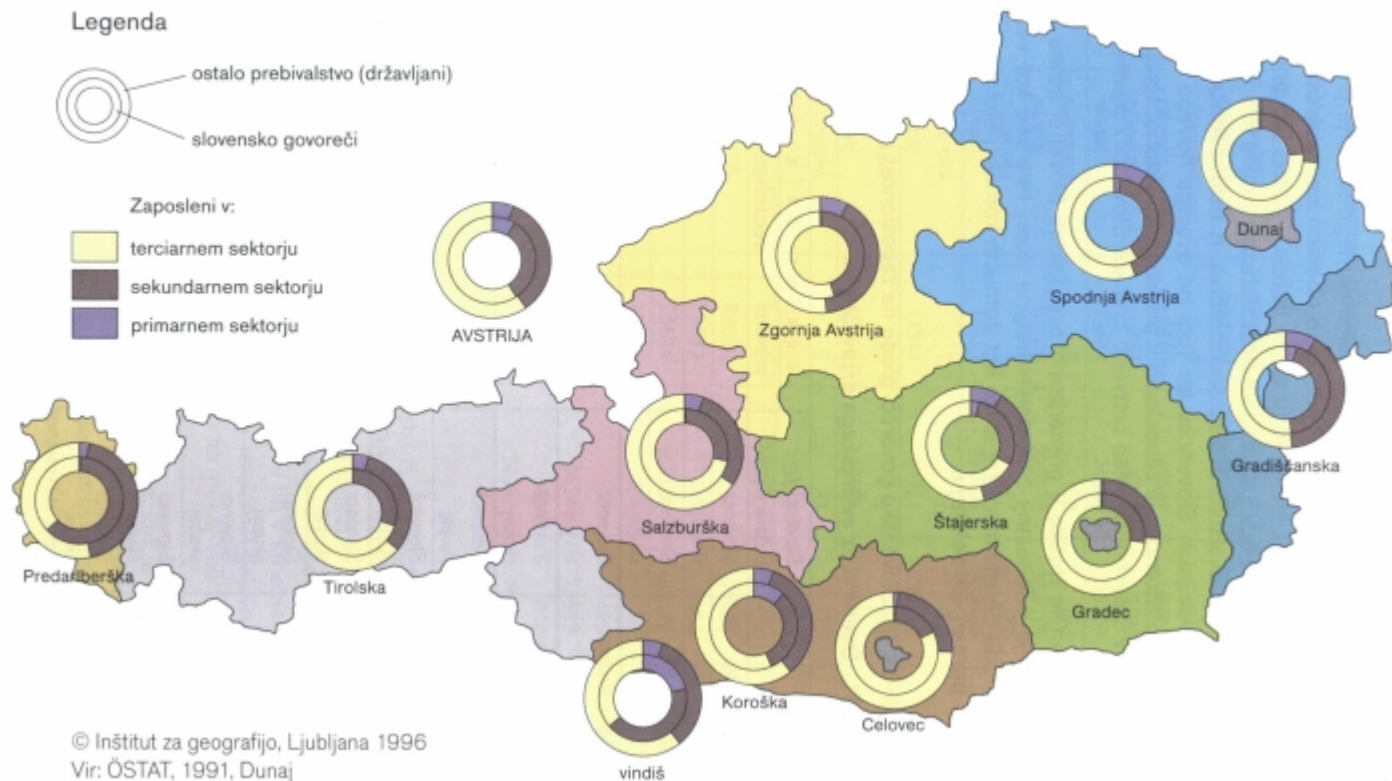
Slovensko prebivalstvo, ki začasno prebiva in dela v Avstriji, se pomembno razlikuje od avstrijskih Slovencev ter tudi od svojega novega bivalnega okolja. Opazno število zdomcev je zaposlenih v primarnem sektorju, torej v kmetijstvu in gozdarstvu, v številnih deželah bistveno bolj kot Slovenci z avstrijskim državljanstvom.

Še najmanjše razlike v primerjavi z avstrijskimi Slovenci so na Koroškem. V Celovcu jih je v industriji zaposlenih tretjina (torej tudi več kot večinsko prebivalstvo). Toda desetina (skoraj toliko kot domačih koroških Slovencev) jih je zaposlenih v primarnem sektorju.

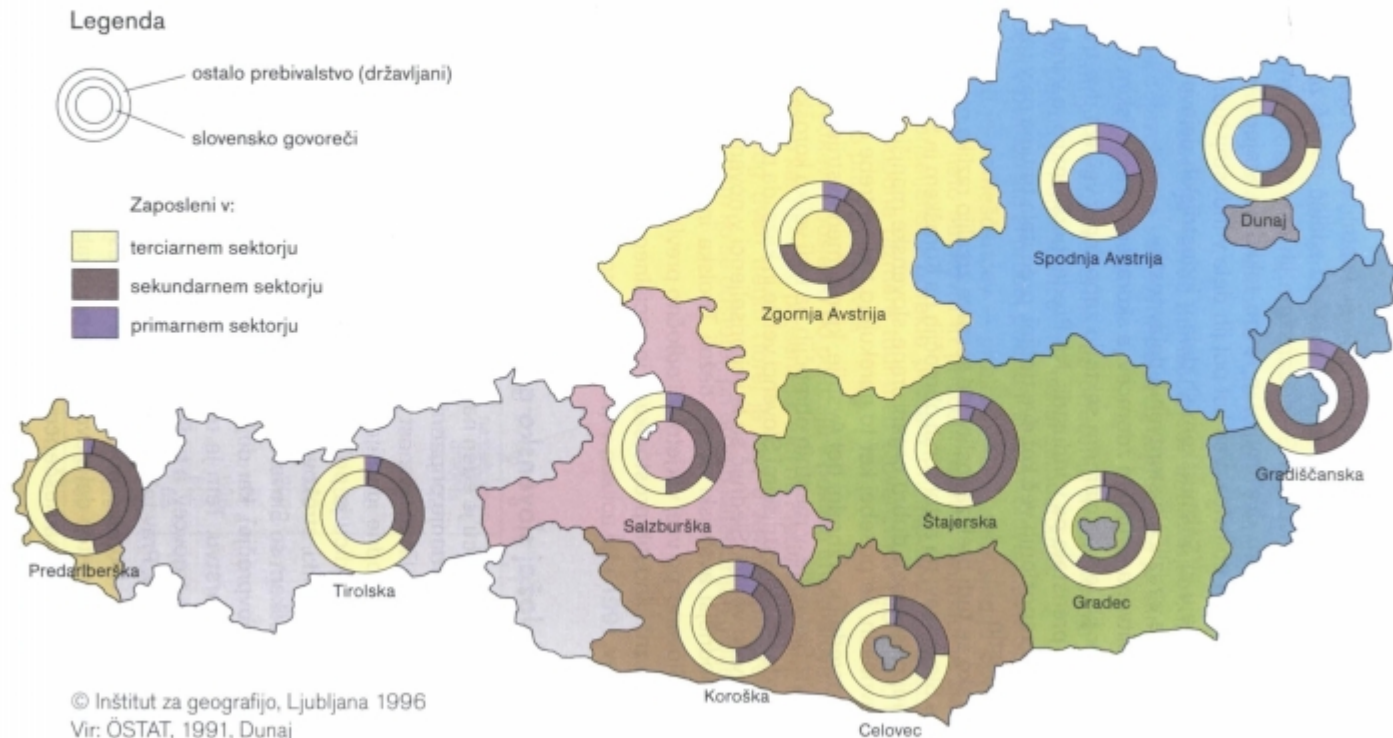
Preglednica 13: Slovensko govoreči glede na zaposlenost po sektorjih dejavnosti leta 1991. Osebe brez avstrijskega državljanstva.

dežela	Slovenci / dežela skupaj	s e k t o r d e j a v n o s t i			skupaj
		primarni	sekundarni	terciarni	
Gradišćanska	Slovenci	9	87	23	119
	skupaj	9640	46567	59928	116135
Koroška	Slovenci	103	454	571	1128
	skupaj	12444	74345	135509	222298
Spodnja Avstrija	Slovenci	177	425	208	810
	skupaj	61903	228053	365275	655231
Zgornja Avstrija	Slovenci	48	490	202	740
	skupaj	45521	237908	303199	586628
Salzburška	Slovenci	10	207	218	435
	skupaj	11341	61721	138935	211997
Štajerska	Slovenci	114	1317	764	2195
	skupaj	45368	192031	278609	516008
Tirolska	Slovenci	7	186	391	584
	skupaj	11659	85653	171850	269162
Predarlberška	Slovenci	6	525	245	776
	skupaj	3663	60214	72475	136352
Dunaj	Slovenci	54	426	476	956
	skupaj	4664	169109	482472	656245
Celovec	Slovenci	8	108	213	329
	skupaj	528	9624	29809	39961
Gradec	Slovenci	31	634	445	1110
	skupaj	758	24997	76646	102401

Slika 13: Zaposleni po sektorjih dejavnosti leta 1991.
Avstrijski državljani.

Slika 14: Zaposleni po sektorjih dejavnosti leta 1991.
Osebe brez avstrijskega državljanstva.

© Inštitut za geografijo, Ljubljana 1996
Vir: ÖSTAT, 1991, Dunaj

Na Štajerskem, v Spodnji in Zgornji Avstriji ter na Gradiščanskem je poleg desetine zaposlenih v primarnem sektorju zdaleč največ zdomcev zaposlenih v industriji in rudarstvu. Na Gradiščanskem jih je v teh dejavnostih tri četrtine, na Zgornjeavstrijskem dve tretjini in ravno toliko na Štajerskem, na Spodnjeavstrijskem pa dobra polovica. Več kot pol jih dela v industriji tudi v Gradcu.

Na Dunaju in Salzburškem jih dela v industrijskih dejavnostih skoraj polovica, polovica pa v različnih storitvenih dejavnostih.

Zaposlitvena struktura zdomcev je skoraj enaka avstrijskim Slovencem na Tirolskem, kjer jih je v terciarnem sektorju zaposlenih več kot dve tretjini (predvsem v turizmu), preostalo pa v industriji. Na Predarlberškem jih je v industriji in sorodnih panogah zaposlenih več kot dve tretjini, preostala tretjina pa v različnih storitvenih dejavnostih.

Tako se tudi prek zaposlitvene sestave zrcalijo razlike med tremi območji poselitve Slovencev: na avtohtonih območjih na Koroškem in Štajerskem, kjer se zdomci zaradi prisotnosti dobro organizirane slovenske manjšine zaposlujejo v podobnih dejavnostih, še posebej ker to narekujejo tudi potrebe obmejnega prostora, preostali osrednji in vzhodni del Avstrije, kjer je med avstrijskimi Slovenci veliko priseljencev iz Slovenije, v mestnih območjih pa tudi veliko koroških Slovencev, so razlike med zdomci in avstrijskimi Slovenci velike in kaže, da medsebojno drug na drugega ne vplivajo veliko. Slednjič so le vsi priseljenci v novem okolju. Tretje območje sta najzahodnejši avstrijski zvezni deželi Tirolska in Predarlberška, kjer med avstrijskimi Slovenci po vsej verjetnosti odločno prevladujejo priseljenci iz Slovenije in se zato po značilnostih prostorskega in socialnega obnašanja ne razlikujejo veliko od zdomcev.

3.3.4 Položaj slovensko govorečih v poklicu

Položaj v poklicu je eden najbolj neposrednih in obenem ključnih dejavnikov za narodnostno ravnanje pripadnikov manjšine. V preteklosti sta prav neugoden socialni položaj in velika odvisnost pogojevala odpovedovanje svojemu jeziku in drugim elementom narodne identitete ter sčasoma vodila v popolno asimilacijo. Položaj Slovencev v poklicu je prikazan v petih kategorijah: samostojni v poklicu, nameščenci in uradniki, strokovni delavci, priučeni delavci in pomožni delavci.

Na Koroškem so Slovenci v samostojnih poklicih dobro zastopani (več kot znaša avstrijsko povprečje), kar dejansko ustreza večjemu odstotku zaposlenih v kmetijstvu in gozdarstvu. Tem je treba prišteti tudi znatno število različnih obrtnikov, gostilničarjev, trgovcev, a tudi zdravnikov, odvetnikov, svetovalcev ter drugih samostojnih poklicev. Prav tako je še vedno opazen delež delavcev: priučenih, pomožnih in strokovnih. Domala polovica je že nameščencev in uradnikov, tako da ti že pomenijo poglobljen del slovenskega prebivalstva na Koroškem.

V Celovcu je nameščencev skoraj tri četrtine. Preostale kategorije so porazdeljene precej enakomerno. Najmanj je pomožnih delavcev. Na splošno je delavski

sloj pri slovenskem mestnem prebivalstvu dokaj šibko (in čedalje šibkeje) zastopan. Še dve desetletji nazaj je v socialni strukturi slovenske manjšine delavsko-kmečki sloj odločno prevladoval (Klemenčič, V., 1971).

V skupini »vindiš« so zaposleni večinoma v delavskih in kmečkih poklicih (več kot tri četrtine).

Na Štajerskem in v Gradcu je največ nameščencev in uradnikov, nato sledijo pomožni in priučeni delavci, nato strokovni delavci, najmanj pa je samostojnih v poklicu.

Na Gradiščanskem je med Slovenci največ priučenih in strokovnih delavcev (skupaj dve tretjini), petina je nameščencev ter nekaj samostojnih.

Glede na položaj v poklicu sta si precej podobni skupini Slovencev v Spodnji in Zgornji Avstriji. Največ je nameščencev — približno 40 %, tem sledijo pomožni delavci (približno četrtnina), nato strokovni in priučeni delavci. Najmanj je samostojnih, kar je glede na priseljenko poreklo povsem pričakovano. Po odstotku nameščencev so precej podobne razmere tudi med Slovenci na Tirolskem, kjer nameščencem takoj sledijo priučeni delavci.

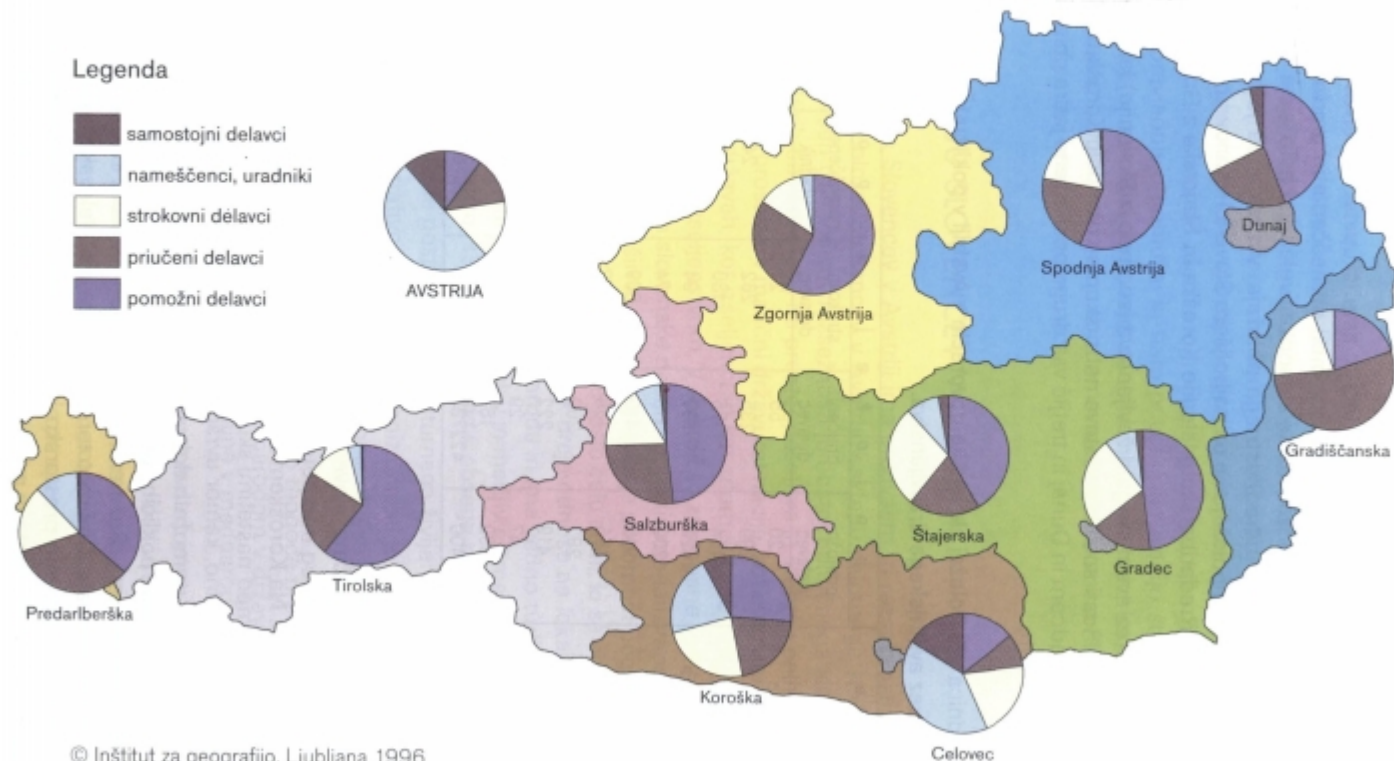
Zelo podobno razporeditev zaposlenih po položaju v poklicu imajo Slovenci na Dunaju in na Salzburškem in kar nekoliko preseneča, tudi na Predarlberškem. Delež nameščencev znaša tu okrog dveh tretjin (torej je nad državnim povprečjem), desetina je samostojnih, medtem ko se odstotek pri drugih kategorijah giblje nekoliko pod desetino.

Preglednica 14: Položaj slovensko govorečih v Avstriji v poklicu leta 1991.
Avstrijski državljani.

d e ž e l a	p o l o ž a j v p o k l i c u					
	pomožni delavec	priučeni delavec	strokovni delavec	nameščenc, uradnik	samostojni v poklicu	s k u p a j
Gradiščansko	1	8	9	5	2	25
Koroška	416	778	940	2570	821	5525
Spodnja Avstrija	61	55	33	110	18	277
Zgornja Avstrija	31	23	23	56	6	139
Salzburško	27	19	33	132	14	225
Štajerska	134	134	100	299	48	715
Tirolska	15	30	18	40	7	110
Predarlberško	73	137	112	628	91	1041
Dunaj	125	137	112	628	91	1093
»vindiš«	16	65	53	55	60	249
Celovec	25	58	47	430	45	605
Gradec	78	82	45	199	25	429
AVSTRIJA	333400	422735	528365	1707690	382741	3374931

Vir: ÖSTAT, 1991.

Slika 16: Položaj slovensko govorečih v poklicu v Avstriji leta 1991.
Osebe brez Avstrijskega državljanstva.

© Inštitut za geografijo, Ljubljana 1996
Vir: ÖSTAT, 1991, Dunaj

Najugodnejši socialni položaj imajo tiste skupine Slovencev, ki imajo več zaposlenih v samostojnih poklicih ter med nameščenci in uradniki (ob tem praviloma tudi višjo šolsko izobrazbo, dohodke, ugled ipd.). To sicer ne pomeni že avtomatično boljšega narodnostnega položaja, vsekakor pa je zanj dobro izhodišče. Po socialnem položaju so na najboljšem Slovenci v Celovcu, nato na Dunaju, Salzburškem in Predarlberškem, sledijo Koroška in Štajerska z Gradcem in druge dežele.

Slovence brez avstrijskega državljanstva (zdomce iz Slovenije) lahko razdelimo glede na značilnosti socialne sestave na tri skupine območij: Koroško s Celovcem, Štajersko z Gradcem in Dunaj in tretjič vsa druga poselitvena jedra po posameznih zveznih deželah.

Preglednica 15: Položaj slovensko govorečih v Avstriji v poklicu leta 1991.

Osebe brez avstrijskega državljanstva.

dežela	p o l o ž a j v p o k l i c u					
	pomožni delavec	priučeni delavec	strokovni delavec	nameščeneč, uradnik	samostojni v poklicu	s k u p a j
Gradišičansko	20	55	21	6	0	102
Koroška	290	235	262	241	88	1116
Spodnja Avstrija	454	175	130	47	4	810
Zgornja Avstrija	423	199	94	23	1	740
Salzburško	209	115	74	30	7	435
Štajerska	913	415	609	195	63	2195
Tirolska	355	135	72	21	1	584
Predarlberško	282	260	139	91	4	776
Dunaj	419	222	127	147	33	948
Celovec	47	29	67	133	53	329
Gradec	532	182	280	94	22	1110
AVSTRIJA	333400	422735	528365	1707690	382741	3374931

Vir: ÖSTAT, 1991.

V Celovcu je večina slovenskih zdomcev v samostojnih poklicih ter nameščencev (skupaj okrog treh petin), preostali so zaposleni predvsem kot pomožni in priučeni delavci. Na Koroškem znaša delež prvih dveh skupin skoraj tretjino vseh, preostali pa so med naštetimi skupinami delavcev.

Za drugo skupino, kamor uvrščamo Štajersko z Gradcem in Dunajem, je sicer značilna prevlada pomožnih delavcev (blizu polovice), vendar so močnejše prisotni tudi v samostojnih poklicih, pri čemer gre predvsem za različne podjetnike in predstavnike podjetij. Razmeroma znaten je tudi delež nameščencev, dasiravno posebej ne izstopajo. Glavnino torej tvorijo različni delavski poklici, toda opazno je tudi število socialno in prostorsko bolj mobilnih z višjo izobrazbo, ki dobro označujejo funkcijo teh območij pri čezmejni gospodarski izmenjavi. V tem primeru ne

gre zgolj za iskalce zaposlitve, katerih motiv je boljši zaslužek, temveč tudi za potrebe po kvalificirani delovni sili, ki jih določena (zlasti obmejna) območja preprosto potrebujejo. Poleg tega število samostojnih v poklicu (verjetno gre pri tem predvsem za podjetnike) med zdomci na Dunaju in v Gradcu sploh ni zanemarljivo; v obeh mestih jih je več kot 50, skupaj torej toliko kot v samem Celovcu.

Tretja skupina so slovenski zdomci v preostalih deželah, kjer med njimi v strukturi odločno prevladujejo pomožni in nato priučeni ter sledijo strokovni delavci. Nameščencev je v teh območjih med zdomci malo, medtem ko samostojnih v poklicih skorajda ni. Določena izjema so zdomci na Salzburškem in Predarlberškem, kjer je nameščencev vendarle nekaj več.

3.4 O POLOŽAJU SLOVENCEV V AVSTRIJI

Vprašanje položaja Slovencev v Avstriji ima predvsem tri razsežnosti: pravno-politični, dejanski in položaj Slovencev v Avstriji v sklopu celotnega slovenskega naroda. Izhodišče vseh treh vidikov razsežnosti je obstoj političnega slovenskega naroda, ki biva v štirih oblikah glede na prostor poselitve in stopnjo politične organiziranosti in odnos do prostora: v matični državi kot nacija, kot avtohtona narodna manjšina v sosednjih državah, kot izseljenci in kot zdomci, ki so prehodna oblika med matičnim narodom in izseljenstvom. V Avstriji so zastopane vse preostale tri oblike bivanja etničnosti razen slovenske nacije kot institucionaliziranega naroda.

Pri vprašanju narodnih manjšin in etničnih skupin je pozornost pogosto obrnjena predvsem k pravni urejenosti. Ta vidik je pogosto celo edini, ki se omenja v meddržavnih in mednarodnih odnosih. Pravni vidik ureja odnose na lokalni, regionalni in državni ravni znotraj države večinskega naroda in ima vedno tudi mednarodno-politične razsežnosti. Obenem je to tudi otipljiv in merljiv element mednarodnih in meddržavnih odnosov (Benko, 1977). Pravni vidik obsega predvsem tri področja:

- zaščitne norme glede gospodarstva, kulturnega življenja in jezika,
- vprašanja administrativno-politične organiziranosti in odnosov na tej ravni (teritorialna organiziranost in mogoče stopnje oblasti ter politične udeležbe pri tem) in
- subjektivitete v mednarodnih odnosih (kar je mogoče presojati s treh vidikov: odnosov med manjšino in večinskim narodom v državi; odnosov med manjšino in matičnim narodom ter manjšine v mednarodnih odnosih).

Pravno varstvo avtohtone slovenske manjšine v Avstriji je zasnovano z državno pogodbo, sklenjeno 15. 5. 1955. Za pravni položaj koroških in štajerskih Slovencev je posebej pomemben 7. člen, ki je rezultat diplomatskih prizadevanj takratne Jugoslavije in njene zaveznice Sovjetske zveze, potem ko so bile zavrjene tako slovenske (jugoslovanske) kot avstrijske zahteve po spremembi meje. Za ohranitev st. germainskih meja so se velike sile dogovorile že med drugo svetovno vojno

(Nečak, 1984). Vsebino tega člena so oblikovali že leta 1949 in ga pozneje (1955) nespremenjenega vključili v avstrijsko državno pogodbo.

Avstrijska državna pogodba v petih točkah govori o slovenski in hrvaški narodni manjšini v Avstriji ter določa:

1. Avstrijski državljani slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem uživajo iste pravice pod enakimi pogoji kakor vsi drugi avstrijski državljani, v številni pravico do svojih lastnih organizacij, zborovanj in tiska v svojem lastnem jeziku.
2. Avstrijski državljani slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem imajo pravico do osnovnega pouka v slovenskem ali hrvaškem jeziku in do sorazmernega števila lastnih srednjih šol; v tej zvezi bodo šolski učni načrti pregledani in bo ustanovljen oddelek šolske nadzorne oblasti za slovenske in hrvaške šole.
3. V upravnih in sodnih okrajih Koroške, Gradiščanske in Štajerske s slovenskim, hrvaškim ali mešanim prebivalstvom je slovenski ali hrvaški jezik dopuščen kot uradni jezik dodatno k nemškemu. V takih okrajih bodo označbe in napisi topografske narave prav tako v slovenščini ali hrvaščini kakor v nemščini.
4. Avstrijski državljani slovenske in hrvaške manjšine na Koroškem, Gradiščanskem in Štajerskem so udeleženi v kulturnih, upravnih in sodnih ustanovah v teh pokrajinah pod enakimi pogoji kakor drugi avstrijski državljani.
5. Dejavnost organizacij, ki merijo na to, da odvzamejo hrvaškemu ali slovenskemu prebivalstvu njegov značaj in pravice kot manjšine, se mora prepovedati.

(Zgodovina Koroških Slovencev od leta 1918 do danes z upoštevanjem vse-slovenske zgodovine, 1985, 147).

Veljavnost 7. člena se je nanašala na območje tistih upravnih in sodnih okrajev, kjer so bili Slovenci naseljeni kot avtohtono, domače prebivalstvo na Koroškem in Štajerskem. V praksi so oblasti skušale izničiti ter uveljaviti določila st. germainске pogodbe, po kateri je do manjšinskega varstva upravičena le tista upravna enota, ki izkazuje vsaj 20 % manjšinskega prebivalstva na določenem območju. Od leta 1945 je obstajala šolska uredba »Nova ureditev dvojezične ljudske šole na južnem območju Koroške«, ki je zajemala 107 ljudskih šol na vsem naselitvenem ozemlju na Koroškem (ibid, 138–139). To ozemlje, ki se je pozneje uveljavilo kot »ozemlje dvojezičnega šolstva«, je bilo na Koroškem tisti teritorij, na katerega naj bi se nanašala vsebina 7. člena državne pogodbe. Ozemlje je tedaj obsegalo 64 občin v štirih političnih okrajih: Šmohor, Beljak — deželca, Celovec — deželca, Velikovec. Že leta 1949 so sistem obveznega dvojezičnega šolstva močno okrnili, deset let pozneje pa z novim šolskim zakonom kot sistem odpravili. Vendar se je poimenovanje obdržalo do danes v obliki dvojezičnega ozemlja, vendar brez Celovca in Beljaka kot gospodarskih in poslovnih ter upravnih središč (Pleterski, 1976,

69–82; Zorn, 1976). Po zakonu iz leta 1959 so bili na Koroškem le trije sodni okraji, v katerih je bila tudi slovenščina pripoznana kot uradni jezik (Borovlje, Železna Kapla, Pliberk). Šele leta 1972 so sprejeli zakon o postavitvi dvojezičnih krajevnih napisov, vendar ne po upravnih in sodnih okrajih, kot sledi iz 7. člena, temveč na podlagi 20-odstotne kvote, temelječe na rezultatih popisa 1961 (ravnali so se torej po določenih stare st. germainске pogodbe). Žal je še isto leto s strani nemškónacionalnih organizacij od Heimatdiensta naprej večino postavljenih tabel podrļa v akciji t.i. »Ortstafelsturma« (Slovenen in Kärnten / Slovenci na Koroškem, 1974, 35–54). Kljub tej ne posebno obetavni praksi izvajanja ustavnih določil je 7. člen državne pogodbe za Slovence pomembno pravno izhodišče zahtev po stvarnem uresničevanju določenih pravic.

Avstrijska državna pogodba je mednarodni akt, ki je bil sklenjen med Avstrijo in zavezniki (Veliko Britanijo, Francijo, Združenimi državami Amerike in Sovjetsko zvezo) in njena določila so za Avstrijo konstitutivne narave (Benko, 1976, 11). Številni avtorji dokazujejo, da sprejetih ustavnih norm niso uresničevali v praksi, niso jih vstavili v ustrezne deželne zakonodaje, niti ratificirali drugih določil in aktov, ki se nanašajo na manjšine v Avstriji (Bohte, 1976, 19–47; Druškovič, 1976, 83–100; Nećak, 1976).

Z novim zakonom leta 1959 niso le odpravili sistema dvojezičnega šolstva, temveč so zmanjšali pravni pomen slovenščine z »dodatnega jezika« na »pomožni jezik« (Nećak, 1984). Celó nekateri avstrijski avtorji menijo, da je pravni standard varstva in zaščite manjšin v Avstriji nižji kot v nekaterih drugih evropskih državah (Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich, 1989, 139–160). Drugi opozarjajo na trajnost medetničnega konflikta, ki ga pozitivna manjšinska zakonodaja sama po sebi ne more preseči (Haas, Stuhlpfarrer, 1977). Henke ob tem pomenljivo dodaja, da je obstojeća manjšinska zakonodaja izrazito pasivno narnana in se pogosto izniči, ko jo skušajo posamezniki iz vrst manjšine uporabiti za dosegó konkretnih pravic (Henke, 1988). Nasprotno je po mnenju drugih pravni standard zadovoljiv in primerljiv z evropskim, medtem ko za posamično nasprotovanje in protimanjšinsko ozračje oblasti ne morejo biti odgovorne (Karpf, Plamenig, Unkart, 1991; Unkart, Glantschnig, 1984).

Praksa določila 7. člena se ni tako rekoč nikoli dotaknila vprašanja Slovencev na južnem Štajerskem. Zlasti v prvih letih po njenem nastanku so bile pogoste trditve, da je kakršnokoli vpletanje Štajerskih Slovencev v koroško problematiko nastalo po pomoti (Pleterski, 1994). Gombocz trdi, da je bila štajerska deželna oblast do te maloštevilne slovenske skupnosti vseskozi izjemno trda in brez poslušna za njene potrebe (Gombocz, 1994). Podobno držó so imele celo cerkvene oblasti sekóvske škofije. Na območje avtohtone slovenske poselitve sploh niso pošiljali slovenskih duhovnikov (Trstenjak, 1994). Neredko so celo zaničali njihov obstoj, predvsem pa so jim odrekli narodno bistvo in torej politične razsežnosti ter povezanost s slovenskim narodom (Jesih, 1994, 228–234; Jesih, 1994, 113–118). Vendar je bilo prav na podlagi določil 7. člena na Štajerskem leta 1988

ustanovljeno »Kulturno društvo člen 7«, da bi ohranilo slovensko kulturno dediščino, kolikor je je na Štajerskem še ostalo in da bi pospeševalo dvojezičnost (Zemljič, 1994, 278–285).

Zakonodaja je bila sprejeta še v času, ko je pri slovenskem prebivalstvu prevladovala agrarna, manj mobilna družba, ki je bila tesno povezana s svojim ožjim naselitvenim območjem in sorazmerno majhnim akcijskim radijem.

Vprašanja Slovencev v Gradcu in na Dunaju ter po drugih urbanih središčih Avstrije ta določila torej niso zajela, ker jih ne zadeva merilo avtohtonosti (čeprav so bili ponekod Slovenci že vseskozi prisotni, npr. v Gradcu, Celovcu, na Dunaju in čeprav gre za preseljene koroške Slovence). Toda obenem se zlasti v opisanih mestih nahajajo priseljenci iz Slovenije, za katere določila državne pogodbe pravno ne veljajo. Vendar se ti v skladu z lastnimi interesi in možnostmi vključujejo v organizacije in ustanove avtohtonega slovenskega prebivalstva, še posebej na Koroškem (npr. v vrtce, šole ipd.).

Leta 1976 je bil sprejet zakon o narodnih skupinah, ki načelno zagotavlja zakonsko varstvo, jezik in narodnost. Poleg tega predvideva oblikovanje sosvetov kot posvetovalnih organov, vprašanje podpore manjšinam, vprašanje topografskih oznak in vprašanje uradnega jezika (Ogris, T., 1992, Zgodovina koroških Slovencev od leta 1918 do danes, 1986, 157–160). V sosvetih sta tudi obe osrednji slovenski organizaciji iskali skupna izhodišča in cilje za reševanje različnih manjšinskih vprašanj (Apovnik, 1992). Pomembno vprašanje manjšinskega političnega zastopstva ostaja še naprej nerešeno, ker je prag za uspešno strankarsko nastopanje previsok (Koroška enotna lista bi ga leta 1975 že skoraj dosegla), večinske stranke pa doslej niso pokazale primerne razumevanja. Ponujeni model Pernthalerja so obravnavali kot mogočega, vendar je bil zaradi t.i. priznavalnega načela deležen tudi precej kritik (Pernthaler, 1992)

Slovencev brez avstrijskega državljanstva manjšinska zakonodaja ne zadeva. Ker so kot državljani druge države ali drugih držav, jih zadeva pravo teh držav, Avstrije pa le posredno prek nekaterih občnih zadev (npr. za delo, bivanje ipd).

Drugi vidik zajema dejanski, stvarni položaj Slovencev v Avstriji, pri čemer moramo ponovno poudariti predvsem tista ozemlja na Koroškem in Štajerskem, ki sodijo v okvir dvojezičnih območij. Posebej velja omeniti naslednje prvine njihovega položaja:

- Opazno prostorsko razpršenost zlasti tistih zunaj območja avtohtone poselitve in obenem koncentracija na posameznih lokacijah predvsem v Gradcu, na Dunaju in v Salzburgu. Razpršenost je opazna tudi na območju tradicionalne poselitve zaradi dosežene stopnje asimilacije.
- Večja povezanost posameznikov – pripadnikov manjšine v skupnost, ker se je povečala gibljivost in zaradi tehničnih možnosti zelo zmanjšala časovna oddaljenost.
- Znatna asimiliranost in sam proces asimilacije, ki se je v zadnjem času nekoliko upočasnjal, ni pa prenehal.

- Slovenci večinoma naseljujejo gospodarsko, socialno in prostorsko zelo dinamična območja na območjih tradicionalne in nove poselitve.
- Organiziranost je precej različna. Tesno so povezane tri skupine: na Koroškem, v Gradcu in na Dunaju; zaradi prisotnosti večjega števila strokovnjakov in kvalificiranih kadrov ter komunikacijskih možnosti. Na drugih območjih je nekoliko slabša, vendar gre tudi za opazen delež izseljencev. Na nekaterih območjih (npr. na južnem Štajerskem) se z ustanavljanjem društvenega življenja šele dobro začena.
- Izboljšani odnosi med pripadniki manjšine in večinskega naroda.
- Izboljšani in veliko bolj vsestranski odnosi med Slovenijo in Avstrijo oziroma posameznimi deželami, s katerimi ima Slovenija tesnejše stike.
- Oblikovanje samostojne države Slovenije kot narodnopolitično organiziranega suverenega matičnega naroda.
- Vzpostavitev socialnega ravnovesja; socialna struktura manjšine je že zelo podobna strukturi večinskega naroda.

Tretji vidik je specifičen in zadeva položaj Slovencev v Avstriji v sklopu in odnosih celotnega slovenskega naroda ne glede na stopnjo organiziranosti in povezanosti, pri čemer velja poudariti:

- z oceno približno 60.000 ljudi (ali 20.000 po podatkih uradne statistike) predstavlja približno 2,5 % vseh Slovencev in približno 10 % vseh Slovencev po svetu,
- poseljujejo razvojno zelo dinamična območja in ozemlja z visoko ocenjenimi vrednostmi mednarodnega geopolitičnega ocenjevanja,
- so vsestransko vključeni v tehnološko visoko družbo, z visokim osebnim in družbenim standardom in ravniyo socialnega varstva (po teh kazalcih je Avstrija prav na vrhu svetovne lestvice), z bogato kulturo in dolgo tradicijo, zvezami, uveljavljenostjo v določenih službah,
- prisotnost v velemestu in metropolitanskih območjih mest,
- ugodna socialnogospodarska sestava slovenskega prebivalstva,
- visoka raven občega osebnega pravnega varstva in nekoliko nižji pravni standard (vsaj v praksi) za varstvo manjšin (ki se nanašajo na posameznike in na skupnost) za večji del avstrijskih državljanov slovenskega rodu in
- dobra povezanost in vsestranskost odnosov z državo matičnega naroda in tudi s slovenskimi izseljenci po svetu.

IV. Identiteta Slovencev v Avstriji

4.1 OBLIKOVANJE IN SPREMINJANJE IDENTITETE

4.1.1 Vpliv družinskih razmer na identiteto

Pomemben sklop dejavnikov vplivanja na identiteto in narodno opredeljevanje so družinske razmere. Pri pripadnikih manjšine je socializacijska vloga družine tem pomembnejša, čim slabše so možnosti manjšinske socializacije v družbi. Družina mora v tem primeru igrati vlogo nekakšne nadomestne šole. Le-ta je uspešna vsaj do neke mere, vendar vplivov okolja ne more izničiti. Za udeležence je ta način naporen in ga starši marsikdaj sami okrnijo ali celo opustijo.

Družina je predvsem jezikovni medij za vse družinske člane. Za otroke je družinsko okolje prizorišče pomembnega dela primarne socializacije. Ob čedalje večji prostorski razpršenosti Slovencev v Avstriji je slovenščina potisnjena čedalje bolj v družinske okvire. Za zdomce in izseljence je dostikrat sploh edina priložnost rabe slovenščine. Sodobni način življenja z zaposlenostjo, sprotnim izobraževanjem, različnimi dejavnostmi v prostem času ipd. čedalje bolj skrajšuje čas, ki ga družinski člani preživijo skupaj.

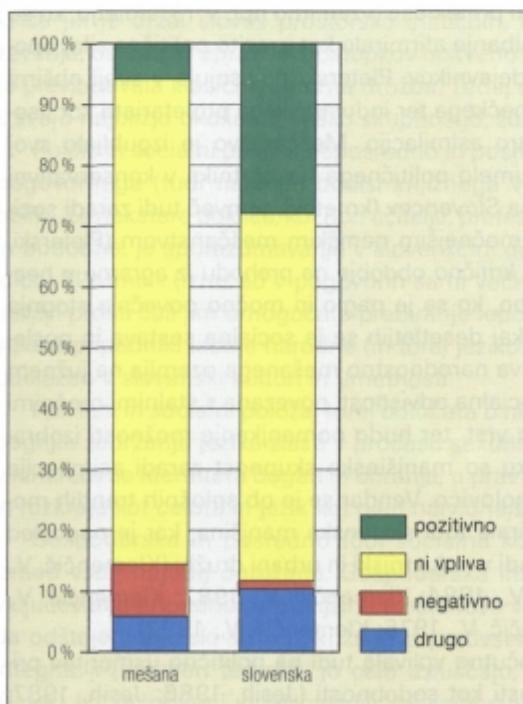
Družinski jezik ima zelo pomembno — čustveno razsežnost, ki je ni mogoče nadomestiti nikjer drugje. Poudarjena je vloga skupnosti, ki razvija in krepi občutek pripadnosti. Zavest pripadnosti pa je že zunanji znak identitete. Jezikovno bogato in čustveno stabilno družinsko okolje je lahko izhodišče ohranjanja jezika in identitete tudi na drugih področjih. Otroci dobijo v družini različne vrednote, torej tudi narodne in kulturne, osvojijo navade, oblikujejo vrsto prijateljstev, večja in utrjuje ugled in tako naprej. Družina daje čustveno, socialno in materialno varnost ter pomaga vključevati se v širše skupnosti in organizacije.

Prostorska razpršenost in prostorska gibljivost pripadnikov slovenske skupnosti sta posredno privedli do čedalje večjega števila mešanih zakonov. Za te je doslej veljalo, da so najhitrejša pot do asimilacije. V jezikovno mešanih družinah se raba manjšinskega jezika naglo zmanjšuje. Poleg tega postane prav odnos do manjšinskega jezika kazalec strpnosti in uvidevnosti ter medsebojnega vrednotenja obeh partnerjev. Zato so mešane družine izjemno zanimiv primer manjšinskih situacij, vendar še zdaleč ne v smislu nagle enosmerne asimilacije.

Razmeroma pogosti so primeri, da v mešanih družinah postavljajo identiteto kot izrazito zasebno, individualno zadevo (v slovenskih je močneje prisotna misel, da je identiteta stvar tudi kolektivne zavesti in skupnosti). Nanjo so ponosni in jo ohranjajo predvsem zase kot jezikovno in kulturno, druge vsebine pa navadno izpuščajo.

Osebe iz slovenskih družin so sicer večinoma menile, da družina nima posebno velikega vpliva na identiteto, s čimer je posredno izražena tudi misel o individualni naravi identitete. Vendar jih je dobra četrtina menila, da je vpliv družine na identiteto pretežno ugoden. Ti izhajajo bodisi iz izkušnje (ker družina pomeni jezikovno zavetje, jezik pa je bistvo narodnosti), bodisi iz prepričanja, da se identiteta prične v družini in da izhaja iz osebne identitete. Oboje je namreč precej tesno povezano ter pogojeno z življenjem v širši skupnosti. Družina tako posredno pripomore k oblikovanju različnih odtenkov dojemanja in izražanja identitete. Zanimivo je, da so anketiranci iz mešanih družin pogosteje opredeljevali vpliv družine za nevtralnega; družina torej naj ne bi vplivala na oblikovanje in ohranjanje narodne identitete.

Grafikon 2: Kako družina vpliva na ohranjanje slovenske identitete.
Anketiranci in intervjuvanci iz slovenskih in iz mešanih družin.

Prav v mešanih družinah je več takih, ki se iz različnih osebnih razlogov ne želijo narodno opredeljevati, temveč se opredeljujejo regionalno, kot Evropejci in podobno. Na prvi pogled je nekoliko presenetljivo, da se med zakonskimi partnerji pri mešanih družinah najdejo tudi taki, ki se opredeljujejo za koroške Slovence. V anketi so sodelovali Slovenci vsaj po izvoru in objektivnih znakih. V nekaj primerih je bilo očitno drugače. Seznanili smo se z nekaj primeri, kjer se zakonski partnerji – Neslovenci solidarizirajo s slovensko skupnostjo in se vanjo vključujejo predvsem na področju kulture. Po svoje se celo čutijo pripadne slovenski skupnosti.

Poseben primer je identiteta otrok iz mešanih družin. Nekateri so od staršev dobili jezikovno znanje in zavest o obstoju sloven-

skega naroda in manjšinske skupnosti. Zato se vključujejo predvsem na področju kulture, se učijo jezika in podobno. S slovensko identiteto bolj solidarizirajo, kot se vanjo tudi dejavno vključujejo. V tem pogledu je lažje staršem na Koroškem, kjer prizadevanja staršev vsaj deloma podpira tudi okolje, medtem ko na Dunaju in v Gradcu tega ni. Druga generacija je navadno dobro prilagojena novemu okolju in se mu tudi čuti pripadna. Tako se imajo na Dunaju za Dunajčane, v Gradcu za Štajerce ipd. Sedaj je to njihovo izvorno okolje. Slovenstvo, če obstaja in je prisotno, se navadno navezuje na kulturno izročilo (manj na jezikovno), in še to bolj simbolično kot funkcionalno. S Slovenijo simpatizirajo, vendar jim ne pomeni »matice«. Kako blizu jim bo slovenstvo, je odvisno od vrste in pogostnosti stikov ter od številnih drugih dejavnikov.

4.1.2 Vpliv socialnih dejavnikov

Socialna sestava in socialni položaj sta za vsako manjšinsko skupnost ne glede na njen izvor in raven pravnega varstva eden od temeljev obstoja in razvoja. Prav na primeru koroških Slovencev so številne analize socialne sestave v sedanosti, bližnji in tudi že nekoliko odmaknjeni preteklosti (vzemimo npr. v 19. stoletju, ko se je po »pomladi narodov« narodno gibanje afirmiralo kot izrazito politična sila) opozarjale na pomembnost socialnih dejavnikov. Pleterski pojasnjuje v svoji obširni knjigi odvisnost malih kmetov in kmečkega ter industrijskega proletariata kot usodno pogojenost za razmeroma hitro asimilacijo. Meščanstvo je izgubljalo svoj slovenski značaj ne le zato, ker je imelo političnega nasprotnika v konservativni stranki, kjer se je sicer zbirala večina Slovencev (kmetov), temveč tudi zaradi socialne podrejenosti v stikih z veliko močnejšim nemškim meščanstvom (Pleterski, 1965). Za asimilacijo je bilo najbolj kritično obdobje na prehodu iz agrarne v neagrarno industrijsko in urbano družbo, ko se je naglo in močno povečala stopnja družbene mobilizacije. V komaj nekaj desetletjih se je socialna sestava in posledično tudi celotna prostorska sestava narodnostno mešanega ozemlja na južnem Koroškem radikalno spremenila. Socialna odvisnost, povezana s stalnimi močnimi političnimi pritiski različnih oblik in vrst, ter hudo pomanjkanje možnosti izobraževanja v lastnem maternem jeziku so manjšinsko skupnost zaradi asimilacije številčno zmanjšale malodane na polovico. Vendar se je ob splošnih trendih modernizacije prilagajala in modernizirala tudi slovenska manjšina, kar je naposled pripomoglo k njenemu zadržanju tudi v industrijski in urbani družbi (Klemenčič, V., Klemenčič, M., 1984; Klemenčič, V., 1984; Klemenčič, V., 1982; Klemenčič, V., 1971; Klemenčič, V., 1974; Klemenčič, V., 1975; Klemenčič, V., 1992).

Socialna sestava je obenem občutno vplivala tudi na politično usmeritev pripadnikov manjšine tako v preteklosti kot sodobnosti (Jesih, 1986; Jesih, 1987; Jesih, 1992). Moritsch pojasnjuje položaj posameznih socialnih slojev kot izhodišče ravnanj ob plebiscitu (Moritsch, 1980).

Novejše študije opozarjajo na bistvene premike v socialni sestavi manjšine ter na posledice tega. V osemdesetih letih se je socialna sestava manjšine skoraj izenačila z večinskim prebivalstvom, v mestnih naseljih in primestnih območjih pa je postala celo ugodnejša kot pri pripadnikih večinskega naroda, kar je ob popuščanju političnih pritiskov in splošnem izboljšanju odnosov med manjšino in večino pripomoglo k zmanjševanju konfliktov. Omenjene spremembe so bile obenem vodilo k začetku etnične stabilizacije (Zupančič, 1992; Zupančič, 1995). Nekateri so stanje prevlade izobražencev in nameščencev, še posebej v Celovcu, pričeli imenovati kot »elitno« (Ibounig, 1984; Reiterer, 1986; Reiterer, 1996).

Pripadniki posameznih socialnih skupin imajo različen način življenja, kar izhaja iz njihovega poklica, vrste in načina dela, delovnega ritma, navad, njihovih predstav in želja ter iz različnih finančnih možnosti. Glede na izobrazbo, poklic in delovni položaj se krepko razlikujejo glede kulturnih potreb, kar je nemalokrat pogojeno tudi statusno, kar torej pomeni nekakšen zunanji image pripadnosti določeni socialni skupini. Prav tako se krepko razlikujejo po svojem akcijskem radiju, ki obsega tisti prostor, v katerem bivajo, se izobražujejo, delajo, se rekreirajo in zadovoljujejo svoje potrebe po kulturi, umetnosti, sprostitvi, skratka opravljajo vse osnovne in druge funkcije. Na splošno se je obseg tega prostora tudi pri socialnih skupinah, ki se jih je držal sloves prostorsko statičnih, kot npr. kmetov, že zaradi izobraževanja, oskrbe in upravnih postopkov bistveno razširil v primerjavi z obdobjem, ko je prevladovala klasična agrarna družba. Tedaj so bili zlasti kmetje tesno povezani s svojo najbližjo okolico, z vaško skupnostjo, župnijo in občino.

Poklic in socialni položaj neposredno in posredno pogojujeta rabo jezika, bodisi pogovornega (tudi narečja) bodisi knjižnega v pisani ali elektronsko predvajani obliki. Za nekatere poklice, kot npr. učitelje, profesorje, duhovnike, prevajalce, politike in podobne, je sporazumevanje v slovenščini del poklica — so torej nekakšni »poklicni Slovenci« (izraz so v pogovorih sami večkrat imenovali). Izobrazba in razpoložljivi prosti čas jim omogočata prebiranje leposlovne in strokovne literature, žive stike s pripadniki lastne narodne (in torej jezikovne) skupnosti, aktivno ali pasivno udeležbo v slovenski kulturi in umetnosti.

Poklicni in socialni položaj torej odločata o nekaterih objektivnih in subjektivnih pogojih zadržanja jezika zlasti v procesu sekundarne socializacije (v odrasli dobi), v katerem se identiteta bogati in ohranja, a prav tako lahko tudi spreminja, izgublja in razkraja kot celota in jezik kot njen najvidnejši zunanji znak, simbol in vsebina.

Gospodarska in posredno tudi socialna komponenta narodne identitete je izmed vseh najbolj ogrožena. Gospodarska integracija je prvi močnejši proces vključevanja pripadnikov manjšine v ustanove večinske družbe in države, če seveda odštejemo šolski sistem, ki zadeva predvsem otroke in mladino. Gospodarski integraciji (nekateri teoretiki jo celo izpuščajo, na kar je v svojem delu opozoril Klinar, ko je govoril o asimilaciji izseljencev) sledijo naglo tudi druge oblike asimilacije (Klinar, 1976). Pripadniki manjšine najpogosteje izpuščajo izmed vseh komponent prav gospodarsko (oziroma je mnogi niti ne dojemajo kot del vsebine

identitete). Toda po drugi strani zelo hitro zaznavajo pomembnost socialnega položaja in celo usodne posledice, če ta ni primerno razvit (Susič, Sedmak, 1983).

Socialni položaj vpliva na identiteto neposredno in posredno. Neposredno je njegov vpliv viden pri možnostih za rabo slovenščine, kar smo podrobneje obravnavali v enem prejšnjih poglavij. Določenemu delu anketirancev in intervjuvancev se poklicno delo neposredno navezuje na slovensko manjšino in na stike s Slovenijo. Njihov poklic jih vključuje v slovensko skupnost in slovenščina je jezik njihovega dela. Pri tej skupini so vezi s Slovenijo pogostejše tudi zaradi neposrednih gospodarskih in drugih povezav. Obstoj teh posameznikov je izredno pomemben tudi za druge Slovence, ker daje zgled funkcionalnosti slovenščine ter ugled zaradi socialnega položaja.

Pri socialnih dejavnikih je poleg samih gospodarsko-socialnih učinkov pomemben tudi ugled, ki ga uživajo nekateri poklici, bodisi zaradi izobrazbe, ki je potrebna za njegovo opravljanje, bodisi zaradi narave dela, ki ga opravlja, bodisi zaradi gmojnega položaja, ki si ga z določenim delom ustvarja. Ugled teh oseb je pomemben predvsem zanje, vendar ne gre zanemariti tudi vpliva na širšo slovensko skupnost. Psihološko se tudi pripadniki nižjih socialnih slojev lažje istovetijo s skupnostjo, ki ima v svojih vrstah tudi znane in ugledne osebe. Veliko izobražencev je navedlo, da jih pripadniki večinskega naroda upoštevajo zaradi izobrazbe in poklica. Seveda ni vselej tako in še vedno se občasno pojavljajo nasprotovanja in konflikti. Večina sogovornikov je obenem menila, da se je odnos močno izboljšal. Ugled posameznih Slovencev in obstoj skupine Slovencev je pomemben tudi za mlajšo generacijo. Le-ta je praktično usmerjena in išče smisel ter namen učenja slovenščine.

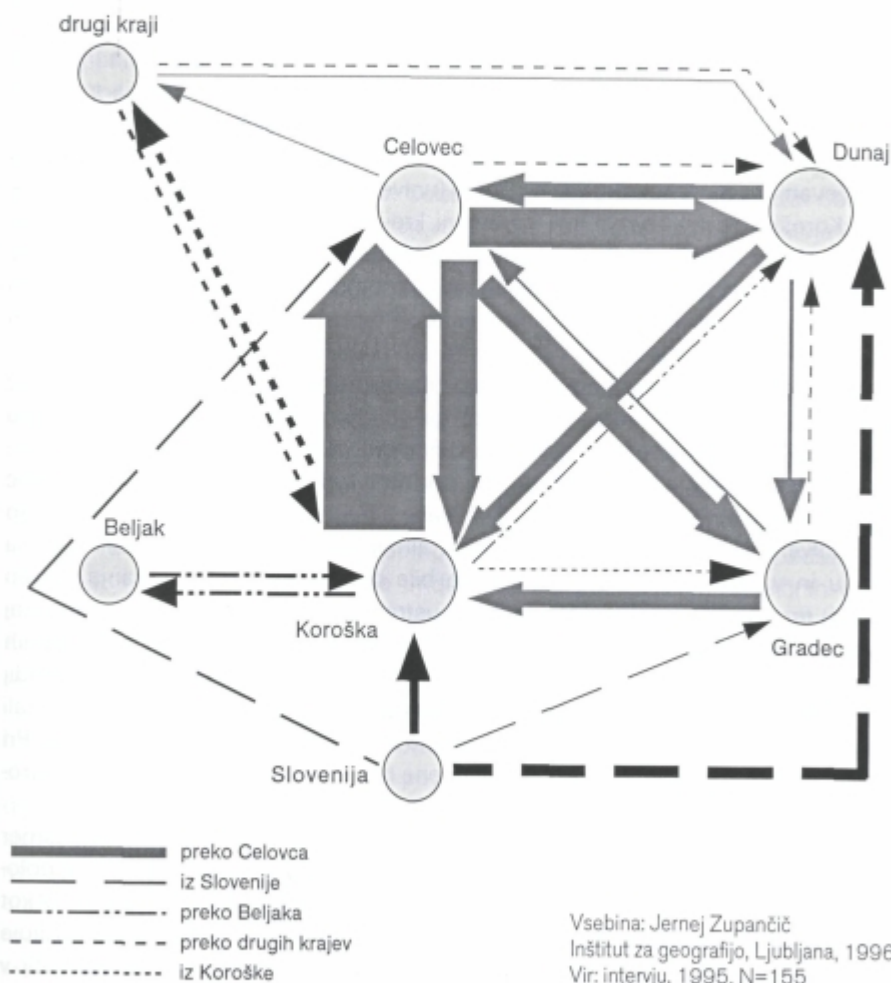
4.1.3 Vplivi bivalnega območja

Prostorska komponenta je ena temeljnih vsebin narodne identitete. Izgubljanje prostorskih prvin identitete je posledica razseljevanja. S preselitvijo v tuje okolje posameznik izgubi stik z izvornim območjem in kasneje preneha tudi čustvena navezanost (subjektivno dožemanje prostora) nanj. Svojega izvornega območja ne priznava več za »domačega«. Obenem poteka na Koroškem asimilacija Slovencev na območju avtohtone poselitve, ki skupaj z odseljevanjem zmanjšuje absolutno in relativno število Slovencev na območju. S tem se zmanjšujejo tudi objektivne možnosti, da bi slovenska manjšina na svojem domačem ozemlju živela kot resnična prostorsko povezana skupnost. Manjšinske ustanove imajo manjše zaledje, občutek povezanosti in skupnosti slabi in spremenijo se jezikovne značilnosti območja. Domače okolje ni več v polnem pomenu besede lastna kulturna pokrajina.

Selitve sodijo med pomembne dejavnike socializacije, ker so pogosto povezane s študijem in delom v sicer izredno dinamičnem življenjskem obdobju. Dijaki, ki so prišli iz bolj odmaknjenih predelov, iz Karavank, Podjune ali Zilje na Slovensko gimnazijo, so morali bivati v dijaških domovih. V selitveni cikel so torej

vstopili že z desetimi leti. Marsikomu je bilo mesto povsem tuje, ker so izhajali iz kmečkih družin in okolja z drugačnim načinom življenja in mentaliteto. Prva preseelitev je za marsikoga pomenila tudi začetek trganja vezi z domačim okoljem in torej določeno odtujitev. Nekateri so ob spremembi bivalnega okolja pričeli opuščati domače narečje in slovenski jezik nasploh.

Slika 17: Selitve intervjuvancev in njihovih zakonskih partnerjev.

Poseben vidik regionalnih vplivov je tudi razlika v psihološkem dojetanju prostora. Mesto je zaradi modernizacije, mestnega načina življenja in obče dinamike na splošno imelo pri ljudeh pridih modernosti in kakovosti. Nasprotno je podeželje

veljalo za zaostalo, nemoderno in zato nevredno ohranjanja. K utrditvi tovrstnih nazorov so dodatno pripomogli mediji, ki so močnejše zajeli predvsem mlajše generacije. Ta je bila zaradi skoraj popolne vključenosti v izobraževalni sistem ter zaposlitve v različnih nekmetijskih dejavnostih zunaj domačega kraja toliko bolj dovzetna za te vplive. Ker so mesta veljala za nemškojezična, je bila posredno bolj moderna tudi nemščina.

Na oblikovanje, ohranjanje in spreminjanje narodne identitete vplivajo vsa okolja, s katerimi se posameznik podrobneje seznanja v svojem življenju. Socializacija je najmočnejša v mladosti. Veliko pripadnikov slovenske skupnosti preživi večino svojega šolskega in študijskega obdobja v jezikovno tujem okolju. Zato je treba pri proučevanju socializacije upoštevati poleg trenutnega območja bivanja tudi kraj šolanja, študija in dela. Znatno delež manjšinskega prebivalstva namreč izkusi v svojem življenju poleg domače koroške vasi še Celovec ali Beljak (kraj poklicnega izobraževanja, gimnazija), Gradec ali Dunaj (univerzitetni študij), marsikdo pa ostane zunaj Koroške še vsaj nekaj let. Omenjeni kraji in območja so za avstrijske Slovence funkcionalni prostor, ki pomembno vpliva na graditev in vzdrževanje narodne identitete. Funkcionalni prostor izseljencev in zdomcev je bistveno bolj omejen. Za obe skupini je značilna razpetost med »staro domovino« (Slovenijo) in trenutnim bivalnim območjem v Avstriji.

Anketiranci in intervjuvanci izkazujejo znatno selitveno dinamiko, saj jih je več kot pol vsaj enkrat spremenilo stalno bivališče, dobra desetina pa se jih je selila štirikrat ali večkrat. Največjo selitveno dinamiko izkazujejo izobraženci. Pri vrsti poklicev, kot so npr. zdravniki, učitelji in podobni, zahtevata selitev že sam poklic in način dela. Selitev je bila pogosto povezana s podaljšanim študijem; neredko so se absolventi takoj po končanem študiju ali že celo med njim zaposlili npr. na Dunaju in v okolici. Nadaljnje selitve so bile pogosto posledica iskanja boljših bivalnih razmer ali pa preprosto nabiranje ustreznih izkušenj. Nekateri so po nekaj desetletjih uspešne kariere pričeli graditi lastne stanovanjske hiše na izbranih lokacijah, ustvarili so si družine, se ustalili na novem območju in podaljšani študij se je spremenil v trajno »notranje izseljeništvu«, kot so radi sami imenovali nastali položaj. Selitve so postale sestavni del načina življenja slovenskih izobražencev. Pri Slovencih v Gradcu in na Dunaju je selitvena dinamika še izrazitejša kot pri koroških Slovencih. Vsi so priseljeni, bodisi iz Koroške bodisi iz Slovenije.

Poleg same stopnje prostorske gibljivosti je enako pomembna tudi smer gibanja oziroma prostor, ki so ga Slovenci s selitvami spoznali in v njem vsaj določen čas prebivali. Ta območja vsakokratnega bivanja so torej pomembna kot družbeno, politično, kulturno in jezikovno okolje, v katerem se posameznik zgrajuje kot osebnost. Prikazane razmere pojasnjujejo funkcijo posameznih območij v Avstriji, predvsem potrebe po izobraževanju, delu in bivanju. Zaradi drugih funkcij kot so oskrba, rekreacija, življenje v skupnosti in komunikacija, se preseljujejo redkeje.

Funkcionalni prostor koroških Slovencev je bistveno širši od območja avtohtone

slovenske poselitve na južnem Koroškem. Domače avtohtono območje postane za mnoge že nekako od 10. leta starosti naprej pretesno, ko je treba v šole, še posebej za zahtevnejše programe. Celovec uradno ne sodi v dvojezično ozemlje, čeprav je dejansko eno pomembnejših zgostitvenih jeder Slovencev na Koroškem in so bili Slovenci v njem vedno prisotni. Bolj kot po tem je Celovec »slovenski« zaradi svojih številnih funkcij. Medtem ko so predhodne študije dokazale njegov pomen zaradi številnih osrednjih manjšinskih gospodarskih, kulturnih, šolskih, znanstvenih in drugih ustanov in so v njem živeči Slovenci nekakšna družbena elita, moramo sedaj poudariti njegovo posredniško vlogo, ki jo daje z vsemi naštetimi funkcijami, najbolj pa kot izobraževalno središče. Celovec je dejansko izhodišče tudi za preostala zgostitvena jedra Slovencev, ki izvirajo iz Koroške, po Avstriji in hkrati inovacijsko središče tudi za koroške Slovence.

Koroška brez Celovca in Beljaka sodi med izrazito odselitveno območje. Priselilo se je le nekaj ljudi iz Slovenije. Celovec, Gradec in Dunaj so izrazita območja doseljavanja Slovencev, pri čemer so vsa tri mesta bodisi začasna postaja (zaradi šolanja, dela in tudi bivanja) in deloma končni cilj selitev. Vendar se pri tem Celovec kaže kot izrazito prehodni, Gradec in Dunaj pa sta v večji meri tudi končna cilja selitev Slovencev.

V Celovec prihajajo predvsem zaradi šolanja. Veliko se jih že po končanem poklicnem in strokovnem izobraževanju ali gimnaziji vrne na koroško podeželje, še več pa jih odide študirat na Dunaj ter v Gradec, od koder se jih približno polovica vrne na koroško podeželje in v Celovec. V Celovcu se torej za stalno naselijo šele po končanem univerzitetnem študiju na Dunaju ali v Gradcu. Tudi število slovenskega prebivalstva se v opazni meri krepi zaradi povratnikov z Dunaja in Gradca ter drugih središč. Tako se Celovec ohranja kot inovacijsko središče. Na koroško podeželje se vrne le pol tistih, ki jih je želja po pridobitvi poklicne izobrazbe različnih vrst in stopenj peljala v Celovec in od tod naprej, oziroma skoraj dve tretjini, če štejemo Koroško s Celovcem skupaj. Tretjina jih torej ostane zunaj, največ v obeh omenjenih univerzitetnih središčih in njuni okolici.

Omrežje mest Celovca, Dunaja in Gradca ter v manjši meri še Salzburga in Innsbrucka je kot celota ključnega pomena za obstoj in ohranjanje slovenske manjšine na Koroškem, čeprav je na prvi pogled videti, kot da Celovec deluje kot posrednik izseljevanja in torej pripomore k mehaničnemu zmanjševanju avtohtone slovenske skupnosti. Če teh inovacijskih jeder, povezanih med seboj do take mere, ne bi imeli (oziroma bi se jih Slovenci ne posluževali), bi bilo odseljovanje verjetno enako močno, vendar brez povratnega toka in učinkov, ki jih prinaša prisotnost maloštevilnih, vendar pretežno visoko kvalificiranih in gospodarsko dobro situiranih skupin Slovencev po Avstriji zunaj Koroške. Še najmanj bi lahko Slovenci sami oblikovali nekatere gospodarske ustanove, ki ustrezajo odprtemu obmejnemu prostoru.

Gradec je pomembno stekališče Slovencev iz Slovenije in iz Koroške in ima predvsem izobraževalno vlogo kot univerzitetno središče. Dunaj je skladno s svojo večstoletno tradicijo ohranil vse prvine velikega stekališča Slovencev z različnim

regionalnim poreklom. Čeprav je Gradec bliže in ima tudi Celovec svojo univerzo, predvsem za določene poklice, kot so učitelji, pedagogi, jezikoslovje, gospodarske vede ipd., se večina absolventov še vedno odloča za študij na Dunaju. Slednji je zanesljivo še vedno najpomembnejše univerzitetno središče koroških Slovencev.

Izobraževalna in delovna središča svoji sedANJI funkcionalnosti navkljub kažejo, da Koroška s Celovcem vred ni mogla nuditi primernih izobraževalnih ustanov vseh zelenih vrst in stopenj (zlasti ne visokih šol) in še manj izobrazbi ustreznega delovnega mesta. Selitve so torej v določeni meri tudi posledica določene pomanjkljivosti v družbeni in gospodarski infrastrukturi Koroške.

Z vključevanjem v izobraževanje zunaj domačega območja ter prav tako dela je bila slovenska mladina pri že sicer nenaklonjenem družbenem ozračju v domačem koroškem okolju izpostavljena vplivu tujega okolja, ki se je razlikovalo po jeziku (bilo je nemško, medtem ko je na vaseh vsaj še določen čas slovensko narečje prevladovalo) in bil obenem tudi v drugačnem okolju glede načina življenja (prevladoval je mestni način življenja). V tujem okolju je torej slovenski dijak in študent prebil tista leta, ko se je poleg strokovne in splošne izobrazbe oblikoval osebno (in torej tudi narodnostno), nemalokrat pa si začrtal z oblikovanjem zakonskih zvez in družine tudi trajno obliko nadaljnjega socializacijskega okolja in kakovosti narodnega bivanja nasploh.

Razmere so se močno izboljšale s pričetkom delovanja slovenske gimnazije, ki je s podeželja potegnila veliko slovenske mladine; del te se je vrnil na Koroško, bodisi v Celovec in tam oblikoval novo poselitveno jedro, bodisi na podeželje, del pa je trajno ostal v Gradcu, na Dunaju in drugod po Avstriji. Žal se je del slednjih (in tudi prvih) narodnostno »izgubil« iz različnih družbenih in še bolj osebnih razlogov. Slovenska gimnazija je vsaj do neke mere uravnotežila jezikovni primanjkljaj, nastal iz izginevanjem slovenščine v družinah, okolju in medijih, ter pripomogla k rabi take slovenščine (če jo štejemo za najpomembnejši razpoznavni znak in vsebino narodne identitete), ki premore ustrezno terminologijo tudi kot jezik tehnike, gospodarstva, kulture in družboslovja.

K odhajanju na Dunaj in v Gradec so poleg močno prisotne tradicije, temelječe na slavi starih univerz, na kateri so se poklicno kalile že številne generacije njihovih prednikov ter razmeroma močne prisotnosti in uveljavljenosti Slovencev na obeh omenjenih univerzah, igrali pomembno vlogo tudi osebni dejavniki, nemalokrat izhajajoč iz slabih »koroških« izkušenj. Nekateri so želeli ulti narodnostnemu pritisku in »koroški zaprtosti«. Drugim je bil svetovljanski Dunaj, kjer jih niso spraševali ne o slovenstvu ne o nemštvu, niti ne o razlogih določenega narodnega opredeljevanja, vseh ravno zaradi svoje odprtosti in strpnosti. Drugi so se zopet želeli uveljaviti, se dokazati, pridobiti poleg strokovnih znanj in izkušenj tudi osebno trdnost ter ime, da bi potem na Koroškem lahko mirno prenesli morebitna izzivanja s strani slovenstvu manj naklonjenih pripadnikov večinskega naroda in njihovih organizacij. V to skupino sodijo zdravniki, prevajalci in odvetniki ter drugi poklici, katerih delo temelji na številnih stikih z ljudmi. Nekaterim se je ob teh pri-

zadevanjih začasnost spremenila v trajno »notranje izseljenstvo«, še posebej po sklenitvi mešanih zakonov in oblikovanju družin, in so se vživeli v novo okolje.

Selitvena dinamika, ki vključuje Celovec kot pretežno srednješolsko in višješolsko izobraževalno središče, ter Dunaj in Gradec kot predvsem univerzitetni središči, je postala ena temeljnih značilnosti načina bivanja in življenja Slovencev v Avstriji in je pomembno vplivala tudi na proces oblikovanja, ohranjanja in spreminjanja narodne identitete.

4.1.4 Vplivi širšega okolja na identiteto

Poleg ožjega poselitvenega prostora na identiteto pripadnikov manjšin pomembno vpliva tudi širši prostor, s katerim se posameznik srečuje ali tudi ne, vendar le-ta nanj posredno vpliva. Država vključuje posameznika institucionalno, kot državljana: v izobraževanju, političnem soodločanju, pravni in socialni varnosti, kulturi, medijih, z gospodarskim in finančnim sistemom in podobnim. Oblikuje mu različne elemente kulturno-politične zavesti, ki jih potem sam vgradi ali tudi ne v lastno identiteto. Za Slovence v Avstriji je vplivni prostor Avstrija. Nanjo se navezuje avstrijska identiteta, ki je lastna tudi številnim Slovencem po Avstriji.

Za pripadnike manjšine, še posebej za izseljence in zdomce, je zelo pomembna tudi država matičnega naroda – Slovenija. Vezi s Slovenijo so različne, od kulturnih, psiholoških, prostorskih do gospodarskih in političnih. Slovenija lahko vpliva na Slovence v Avstriji samo posredno: po eni strani z lastnim ugledom in po drugi z možnostmi, ki jih prek različnih ustanov ponuja pripadnikom manjšine, izseljencem in zdomcem. Seveda je pri tem odvisno predvsem od posameznika, v kolikšni meri in kako bo te možnosti uporabil.

Intervjuvanci so ocenili, da širše okolje v Avstriji pretežno slabo vpliva na slovensko identiteto. Mnenje o negativnih vplivih je bilo pogostejše pri osebah iz slovenskih družin v (približno 80 %) kot pri tistih iz mešanih družin (približno 60 %).

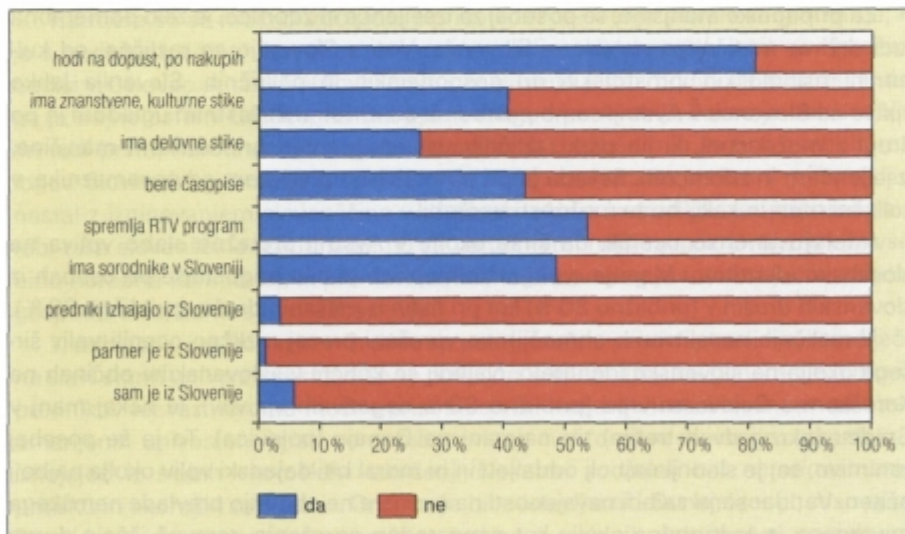
V različnih naselitvenih območjih so vprašani precej različno ocenili vpliv širšega okolja na slovensko identiteto. Najbolj so kritični v »slovenskih« občinah na Koroškem s Celovcem vred (približno 90 % negativnih vplivov), le nekaj manj v Gradcu (okrog dveh tretjin) ter najmanj na Dunaju (polovica). To je še posebej zanimivo, saj je slednji najbolj oddaljen in bi moral biti dejanski vpliv okolja najbolj očiten. Vendar sami zaradi navajenosti na razmere ne občutijo prevlade nemškega govornega in kulturnega okolja kot neposredno ogrožanje, temveč iščejo druge možnosti zlasti tam, kjer jih je mogoče doseči. Edino v Celovcu je nekaj intervjuvancev menilo, da je vpliv okolja pozitiven (7 %).

Zelo pomembno je tudi vprašanje odnosov pripadnikov večinskega naroda do manjšine in njenih ustanov. Približno 10 % anketirancev in intervjuvancev je menilo, da je odnos večine do manjšine slab. Pri osebah iz mešanih družin jih je kar nekaj navedlo nevtralen odnos. Nekateri so pristavili, da je nevtralnost pravzaprav slaba,

ker gre lahko tudi za ignoranco. Predvsem sogovorniki iz mešanih družin so govorili o deljenem odnosu večine do manjšine: večina gre mimo tega, nekateri očitno rovarijo in nasprotujejo Slovincem, tretji si prizadevajo za aktivno sožitje. Različno mnenje glede odnosa do manjšine se nanaša na posamezne osebe in ustanove, ki so do manjšine strpne ali z njo celo sodelujejo. Toda drugi so manjšini nenaklonjeni in včasih tudi sovražni. Več izobražencev je navedlo, da je zlasti Koroška še precej »rjava«, torej Slovincem še vedno nenaklonjena. K temu mnenju so gotovo pripomogle osebne izkušnje sogovornikov, ki ne pozabijo pristaviti, da je danes že veliko bolje, a da še prihaja do občasnih konfrontacij. Po prepričanju sogovornikov je negativen odnos večine tudi pripomogel k temu, da se je določen del manjšine zavestno asimiliral. Toda drugim so konflikti pomagali, da so se še bolj angažirali in se dodobra zavedli svojega položaja.

Različne oblike povezanosti avstrijskih Slovencev s Slovenijo na identiteto pomembno vplivajo, obenem pa kaže tudi na funkcijo manjšin ter posredno tudi funkcije poselitvenega prostora manjšine. Krepitev stikov na različnih področjih in ravneh je tudi dokaz povezanosti manjšine z matičnim narodom, tudi če se izrecno tako (kot »Slovenci«) ne izrekajo.

Grafikon 3: Kakšne stike imajo s Slovenijo anketiranci in intervjuvanci.

Vir: Anketa 1, 1995, Intervju, 1995, N=315.

Raziskava je pokazala kar številne in raznovrstne vezi s Slovenijo. Tisti, ki so se iz Slovenije priselili oziroma so se preselili predniki, se čutijo s Slovenijo tesneje povezani. Presenetljivo veliko je različnih sorodstvenih vezi (skoraj pol anketirancev in intervjuvancev ima v Sloveniji sorodnike; pri tem smo upoštevali tudi naj-

rahlejšje sorodstvene vezi). Še nekaj več je prijateljstev in znanstev, kar obenem priča ne le o tesnih medsebojnih vezeh, temveč tudi o prostorski funkciji obmejnih območij. Precej teh prijateljstev in znanstev izvira iz kulturnega sodelovanja.

Razmeroma veliko (polovica vprašanih) jih spremlja slovenske elektronske medije, predvsem radijske oddaje (TV signal marsikje ni dosegljiv). Zanimanje za tovrsten vir informacij precej presega sedanjo ponudbo. Nekaj manj, a še vedno blizu polovice, jih prebira slovenske časopise in predvsem revije. Dnevniki so zanimivi za tiste, ki imajo s Slovenijo predvsem stalne poslovne in kulturne vezi.

Dobra četrtina vprašanih ima s Slovenijo tudi konkretne delovne stike, bodisi da tam začasno dela na predstavnih različnih podjetjih in ustanov (npr. bank, zavarovalnic, trgovskega omrežja, servisov, agencij in podobno) oziroma ima drugačne delovne stike. Ta vrsta stikov odraža v nasprotju s preostalimi konkretno prostorsko funkcijo Slovencev v Avstriji in njihovega poselitvenega območja. Je dejaven in mogoč posrednik med državama na področju gospodarskega čezmejnega sodelovanja.

Več kot 40 % sogovornikov ima redne ali občasne znanstvene, politične ali kulturne stike, kar nedvomno izhaja iz določenih predhodnih oblik sodelovanja. Gre za področje, ki je do neke mere prav tako delovno, kar še dodatno krepi pomen čezmejnega sodelovanja. Obenem je obseg kulturnih, znanstvenih in političnih stikov odraz socialne in izobrazbene sestave avstrijskih Slovencev.

Več kot 80 % vprašanih hodi v Slovenijo po nakupih, na izlete in dopust. Številni sogovorniki so pritrdili, da grede mnogi v Slovenijo radi tudi zaradi jezika. Predvsem za otroke je pomembno, da izkusijo funkcionalnost slovenščine.

Med osebami iz mešanih in slovenskih družin ni posebno velikih razlik glede obsega stikov s Slovenijo. Osebe iz mešanih družin imajo nekoliko pogostejše stike s Slovenijo: prebirajo slovenske revije in časopise, hodijo po nakupih in na dopust. V slovenskih družinah pogosteje spremljajo le radijske oddaje.

Poklicno delo in socialni položaj dajeta avstrijskim Slovencem različne možnosti stikov s Slovenijo. Sorodnike v Sloveniji ima približno polovica anketirancev in intervjuvancev, ne glede na pripadnost socialni skupini. Opaznejše razlike so pri spremljanju radijskih in televizijskih oddaj; največ jih spremljajo nameščenci in kmetje (okrog dveh tretjin) in približno polovica podjetnikov ter izobražencev. Časopise in revije berejo predvsem izobraženci (dve tretjini). Delovne stike ima več nameščencev in izobražencev kot podjetnikov, kar kaže, da se za sodelovanje še v večji meri potegujejo posamezna podjetja in manj posamezniki. Ob tem je treba upoštevati, da imajo obrtniki z družinskimi obrati predvsem lokalno zaledje in ven ne posegajo toliko. Znanstvenih, kulturnih in političnih stikov imajo izobraženci precej več kot pripadniki drugih socialnih skupin, kar odraža predvsem njihov poklicni interes in dokazuje njihov širok akcijski radij. Na dopust, na izlete in po nakupih prihajajo iz vseh socialnih skupin dokaj pogosto. Pri tem izobraženci nekoliko bolj izstopajo (skoraj 90 %).

Zelo zanimive razlike pri stikih s Slovenijo se pokažejo tudi med naselitvenimi

območji Slovencev. Sorodstvene vezi so nekoliko pogostejše pri dunajskih in graških Slovencih, kar odraža njihov izvor. Priseljenci iz Slovenije so se torej praviloma selili v večja središča. Pri spremljanju slovenskih radijskih in televizijskih oddaj je treba upoštevati, da ima koroško podeželje (zlasti Podjuna) nekoliko boljše tehnične možnosti za sprejem, v Gradcu in na Dunaju pa zaradi povsem nemškojezičnega okolja večji interes (ti spremljajo predvsem radijske oddaje). Še izraziteje se to pokaže pri časopisih, ki jih mestne populacije Slovencev prebirajo pogosteje kot na podeželju. Brez dvoma ima pri tem pomembno vlogo zlasti izobrazba. Po drugi strani je tisk nekakšno nadomestilo živemu slovenskemu okolju, ki ga zaradi preseelitve v tuje okolje tam pač ni.

Tudi delovnih stikov imajo Slovenci iz Celovca, Gradca in Dunaja v povprečju nekoliko več kot s koroškega podeželja. V mestnih populacijah prevladujejo izobraženci v različnih poklicih, ki imajo večji akcijski radij. Slovenci iz omenjenih območij pogosteje obiskujejo Slovenijo kot tisti iz podeželskih območij Koroške. Poleg večjega akcijskega radija je treba prišteti še zavestno prizadevanje, da bi sami in z družinami preživeli določen čas v slovenskem okolju. Otroke pošiljajo na jezikovne počitnice.

Z osamosvojitvijo Slovenije so se precej spremenili tako formalni kot dejanski pogoji manjšinskega narodnega oziroma etničnega opredeljevanja. Demokratizacija in osamosvajanje Slovenije so spremljali s simpatijami, ali kot so mnogi dejali: »z veseljem in ponosom«. Po njihovih izkušnjah so tudi pripadniki večinskega naroda spremljali to dogajanje z zanimanjem in s simpatijami, kar se je posredno prenašalo tudi na manjšino. Ob tem je treba upoštevati na splošno izboljšano politično ozračje in odnos do manjšin znotraj Avstrije kot odraz notranjeavstrijskih sprememb, novih teženj ob procesu evropskega združevanja in tudi kot posledico socialne in politične emancipacije Slovencev v Avstriji. Po izkušnjah sogovornikov je osamosvojitve vplivala na odnos večine do manjšine večinoma ugodno; o tem so prepričani intervjuvanci iz slovenskih družin še nekoliko bolj kot iz mešanih. Drugi (približno 20 %) so menili, da so bile spremembe majhne in zanemarljive.

Po navedbah vprašanih je slovenska identiteta z nastankom samostojne slovenske države postala bolj oprijemljiva, bližja za pripadnike večinskega naroda, bolj prepoznavna in tudi prijetna. Prej so jih pogosto (koroške Slovence) označevali z »Jugoslovani«, »titoisti«, »komunisti«, »čuši« ipd., kar je imelo večinoma slabšalen prizvok, katerega so se tudi Slovenci večinoma želeli znebiti. Stereotipne oznake so sedaj odpadle, Heimatdienst naj bi izgubil sovražnika; razlogov za prastrah (Urangst) torej ni bilo več.

Osamosvojitve Slovenije je imela torej določene psihološke učinke tako na manjšino kot na pripadnike večinskega naroda. Poleg tega je bilo to obenem povezano z okrepitevijo čezmejnega sodelovanja med Slovenijo in Avstrijo, v katerem imajo tudi Slovenci že opazno vlogo. Slovenščina je postala funkcionalna.

Sogovorniki so bili precej bolj kritični pri vprašanju, kako je osamosvojitve Slovenije z vsemi spremljajočimi procesi in pojavi vplivala na odnose znotraj slovenske

manjšine, predvsem na Koroškem. Le približno tretjina jih je bilo prepričanih, da so bili učinki pozitivni, dobra polovica jih je menila, da so bile spremembe majhne ali pa da jih sploh ni bilo. Približno desetina jih je navedla poslabšanje odnosov, ker se je povečal politični razkol med osrednjima organizacijama in ker se v manjšinskih razpravah pogosto odražajo tudi notranjepolitični konflikti iz Slovenije. Trditev drži le deloma, vendar je to poleg vseh že naštetih obsežnih stikov avstrijskih Slovencev s Slovenijo dober dokaz za to, kako povezano je slovenstvo tostran in onstran meje (sicer se konflikti ne bi mogli tako lahko prenašati). Nekateri so navajali bojazen, da bo Slovenija politično prešibka, da bi za manjšino izposlovala boljše pravno varstvo.

4.1.5 Osebni vplivi na identiteto

Pri dosedANJI analizi smo se srečevali z vrsto zunanjih, pretežno objektivnih možnosti za izražanje in vsebino identitet: procesa socializacije različnih faz in intenzivnosti, vpliv prostora, socialnih dejavnikov, vlogo družine in jezika ter vpliv iz širšega okolja, ki ga pomenita Slovenija in Avstrija. S tem smo skušali tudi razmejiti moči in smer vplivanja naštetih dejavnikov. Vendar ostaja določen del vplivov nepojasnen. Raznovrstnost primerov v okviru posameznih skupin, ki smo jih statistično obravnavali kot enotne, že sama po sebi vodi k vprašanju, koliko more k identiteti vplivati posameznik sam. Identiteta je kljub izredni zunanji odmevnosti vendar tudi globoko osebna zadeva. Že po teoretski opredelitvi izhajajo vse identitete iz ene same — osebne. Istovetenje z neko skupnostjo je torej subjektivno sprejemanje objektivnih dejstev, materialnih ali duhovnih. In ne nazadnje je posameznik nosilec identitete. Mora jo spoznati, se do nje opredeliti, jo sprejeti, vzdrževati in spreminjati. Vključi jo v svoj vrednotni sistem. Pri tem ima izjemno pomembno vlogo spoznavni proces.

S podrobno analizo intervjujev so se razkrile naslednje pomembne lastnosti, ki izvirajo iz posameznika in pomembneje vplivajo na njihovo ravnanje:

- osebni značaj,
- pridobljena življenjska filozofija (določa temeljne smotre bivanja in ravnanja),
- lestvica vrednot in norme za doseganje ciljev in
- spretnost vključevanja »narodnega« v vsakdanje življenje (pomembno zlasti za starše, ko želijo identiteto posredovati svojim otrokom).

Izhajajoč iz navedenih osebnih izhodišč so glede na zunanje bližnje (družinske, sorodstvene) in širše vplive okolja ter glede na objektivne pogoje posamezniki različno sprejeli in izražali svojo identiteto. Razlikujemo sedem kategorij:

1. Slovenstvo mu pomeni eno največjih vrednot (narodno identiteto pojmuje kompleksno, kot osebno in kolektivno, jo jasno izraža in si tudi dejansko prizadeva biti aktiven v gospodarskem, političnem in kulturnem življenju skupnosti. Slovenijo pojmuje kot svojo »domovino«. Predvsem Slovenec.

2. Slovenstvo ceni zelo visoko, vendar je obenem odprt tudi do drugih identitet, predvsem regionalnih in avstrijske (podobne lastnosti kot prvi, le da poudarja tudi specifičnost manjšinskega položaja, ki ga vključuje v avstrijsko identiteto). Slovenec in Avstrijec.
3. Slovenstvo podpira in se zanj opredeljuje, vendar mu ne daje prednosti; opredeljuje ga po izvoru, jeziku in kulturi, medtem ko socialnoekonomsko, prostorsko in politično plat navadno izpušča). Je še angažiran pri različnih dejavnostih. Slovenec, prilagodljiv.
4. Slovenstvo sprejema predvsem kot osebno zadevo (individualno), kot jezikovno in kulturno; Pogosto se zaradi objektivnih zunanjih pogojev omejuje na simbolno raven. Zasebno Slovenec.
5. Slovenstvu priznava le kulturne in jezikovne prvine, je z njim solidaren in z njim simpatizira, vendar sam ne rabi slovenščine kot jezika sporazumevanja. Slovenec po rodu in kulturni bližini.
6. Slovenstvu se umika iz osebnih, družinskih ali načelnih razlogov. Priznava jezik, vendar ga redko uporablja. Zavestno se distancira od slovenske skupnosti in se zateka k nenarodnim identitetam (npr. zgolj regionalni, evropski identiteti, kozmopolit ipd.). Asimiliranec.
7. Od slovenstva se popolnoma odvrne, želi biti del večine in se zavestno trudi v to smer. Popoln asimilant.

V primerjavi s podobno študijo Juričeve in Larcherja ter kasnejšo Zavratnikove smo naštetim dali še nekaj enačic glede na intenzivnost doživljanja, ker smo zajeli poleg Koroške še Gradec in Dunaj kot najpomembnejši neavtohtoni zgostitvi avstrijskih Slovencev. Omenjene študije so iskale predvsem etnično samopodobo slovenskega življa na Koroškem. Nam gre za opredelitev pogojev identitete.

Pri osebnih vplivih gre v veliki meri tudi za opredelitev neke samopodobe, kakršno si ustvari posameznik sam ali kakršno mu prisodijo drugi. V primeru Slovencev v Avstriji gre za iskanje tistih vrednot, vsebin in simbolov, s katerimi se posameznik lahko glede na objektivne pogoje, lastne predstave in voljo uvršča sam in tako uresničuje vsak dan sproti eno temeljnih funkcij — živeti v skupnosti.

4.2 JEZIK IN KOMUNIKACIJA

V teorijah o narodnem vprašanju pripisujejo jeziku izjemno pomembno, največkrat celo ključno vlogo pri tvorbi in ohranjanju etničnih skupnosti. Nema lokrat je pojem »jezikovne pripadnosti« sinonim za »narodno pripadnost«. Slovenci sodijo med tiste narode, kjer je bil jezik že vseskozi prvi in poglobitni razpoznavni znak različnosti navzven in povezanosti navznoter. Asimilacijo so merili po jezikovnih merilih in tudi statistična opredelitev slovenske populacije sloni na merilu občevalnega jezika, čeprav v pojasnilih k popisu izrecno poudarjajo, da pojma nista istovetna.

Tako izpostavljena vloga jezika zahteva pri analizi identitete Slovencev v Avstriji posebno obravnavo. V tem poglavju bo zato z več strani osvetljena raba jezika v različnih situacijah v življenju anketirancev in intervjuvancev. O jeziku lahko govorimo kot o osnovnem orodju zadnje, povezujoče funkcije iz že znane socialnogeografske sheme — o komunikaciji. Zato smo hkrati zajeli vsa poglobljena področja življenja in delovanja posameznika. Proučevali smo, koliko se slovenščina uporablja ob različnih priložnostih in okoliščinah, in sicer glede na pripadnost socialni skupini, jezikovnim značilnostim družine (kjer smo ločili slovenske in mešane družine) glede na državljanstvo (avstrijsko in slovensko), glede na območje stalnega bivališča anketirancev in intervjuvancev (kjer smo posebej ločili koroške občine z več kot 25 % slovensko govorečih ob zadnjem popisu), preostale koroške občine razen opisanih in Celovca, mesta Celovec, Gradec, Dunaj in dve skupini slovenskih državljanov, ki smo jih ločili glede na to, ali bivajo v Sloveniji ali (začasno) v Avstriji, po generacijah (stari starši, starši, anketiranci oziroma intervjuvanci, otroci anketirancev in intervjuvancev).

4.2.1 Raba slovenščine v družini

Družina je izjemno pomembno prizorišče primarne socializacije. Družinski člani si pridobijo besedni zaklad, jezikovne navade, vrednote in stališča glede rabe jezika. Življenje v slovenskih oziroma v mešanih zakonih nedvomno pomembno vpliva tako na družinski jezik kot na rabo jezika zunaj družine.

Anketiranci so se opazno razlikovali že pri rabi jezika v družinskem in sorodstvenem krogu v otroštvu. Večina oseb iz slovenskih družin je v družinskem krogu govorila (več kot 80 %) slovensko, s sorodniki in sosedi dve tretjini ter pol s prijatelji. Le malo anketirancev iz slovenskih družin je odraščalo ob pretežno nemški besedi. V bližnjem socialnem okolju (sosede, prijatelji in znanci) je skoraj tretjina anketirancev v mladosti govorila v obeh jezikih. Slovenščina je bila torej že pri znatnem delu prejšnje generacije potisnjena v družinske okvire.

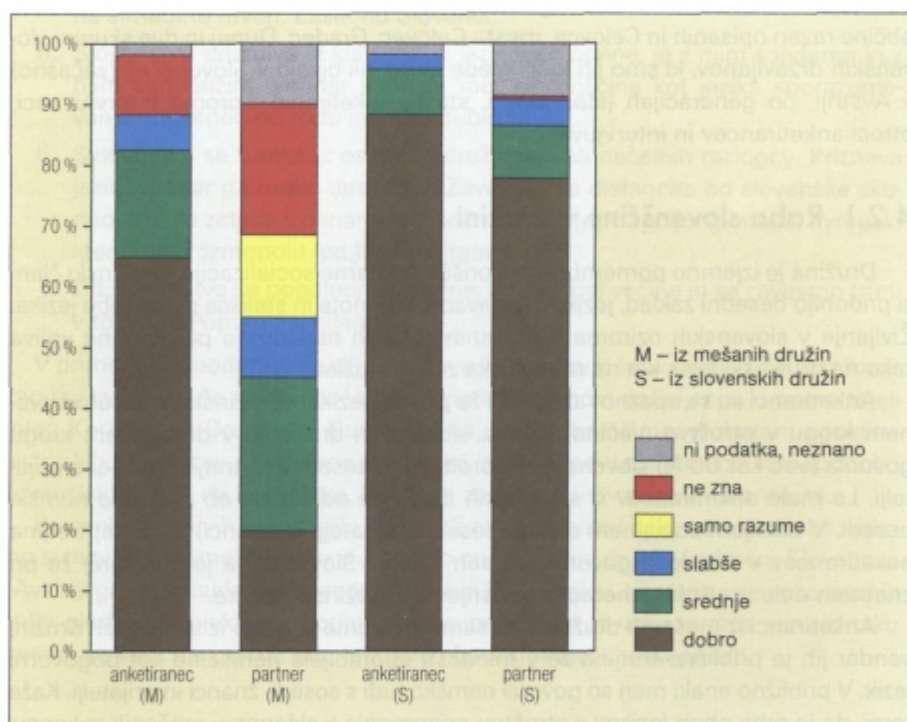
Anketiranci iz mešanih družin sicer sami večinoma izhajajo iz slovenskih družin, vendar jih je približno tretjina že v mladosti uporabljala nemščino kot pogovorni jezik. V približno enaki meri so govorili nemško tudi s sosedi, znanci in prijatelji. Kaže torej, da je raba obeh jezikov v otroštvu pripomogla k sklepanju mešanih zakonov.

Osebe iz slovenskih in mešanih družin se opazno razlikujejo glede znanja slovenščine. V slovenskih družinah znajo vsi slovensko (razlike so zelo majhne), v mešanih zakonih jih le pol solidno obvlada slovenščino (od tega petina dobro), medtem ko petina slovensko niti ne razume. Jezikovno znanje anketirancev in njihovih partnerjev odločilno vpliva na današnje jezikovne razmere v družinah in sorodstvu. V mešanih družinah govorijo slovenski partnerji mešano ali nemško; le pri slabi petini slovenščina prevladuje. Nasprotno je pri stikih s starši slovenščina še krepko v prevladi (dve tretjini). Približno petina jih govori s starši izključno nemško. S svojimi otroki govorijo bodisi slovensko (približno dve petini) ali mešano

(petina); torej precej več kot s svojimi zakonskimi partnerji. Slovenščino tako posredujejo tudi otrokom in nemško govoreči partner je pri tem strpen. Jezikovno prakso ohranjajo tudi otroci pri pogovorih med seboj, čeprav se je delež skoraj povsod zmanjšal za skoraj petino. Prijateljski krog je že večidel nemško govoreč.

Slovenski partnerji v mešanih zakonih torej vztrajajo pri rabi slovenščine v pogovorih z otroki, s starši in sorodniki, če je to le mogoče. Zaradi objektivnih razlogov imajo na splošno precej manj možnosti, še posebej če se zakonski partner ne nauči vsaj pasivne slovenščine.

Grafikon 4: Znanje slovenščine pri anketirancih in njihovih zakonskih partnerjih.

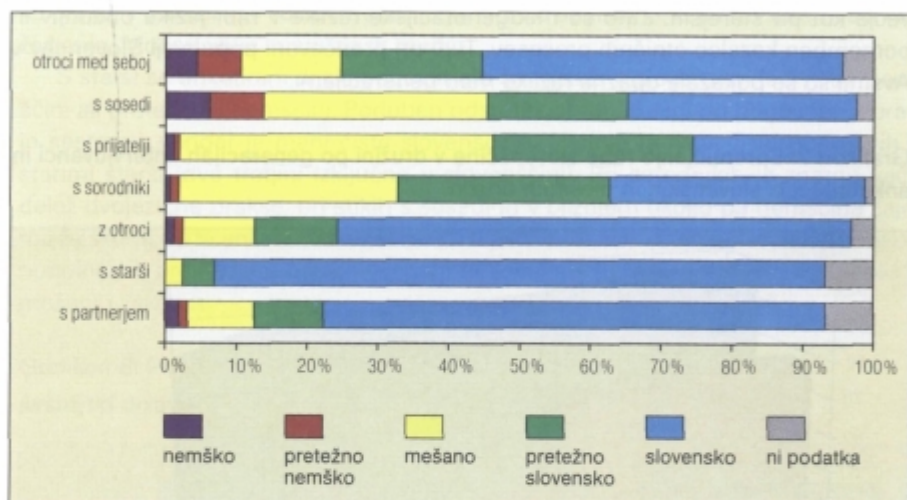
Vir: Anketa, 1, 1995, N=212

V slovenskih družinah se s partnerjem in otroki pogovarjajo večinoma slovensko (tri četrtine), pri približno desetini pa dvojezično; le s starši se pogovarjajo še v večji meri izključno slovensko. V stikih s sorodniki sta že uveljavljena oba jezika in še bolj pri stikih s prijatelji in znanci ter sosedi. Polovica otrok se med seboj pogovarja slovensko, preostali pa govorijo dvojezično. Nemščina prevladuje pri desetini otrok iz slovenskih družin in pri več kot polovici iz mešanih. Tudi s sosedi se pogovarjajo več slovensko kot tisti iz mešanih družin. Tako slovenske družine

dajejo boljše možnosti za rabo slovenščine tudi v tistem družbenem okolju, ki z družino ni neposredno povezano.

Grafikon 5: Pogovorni jezik anketirancev v družini in sorodstvu.

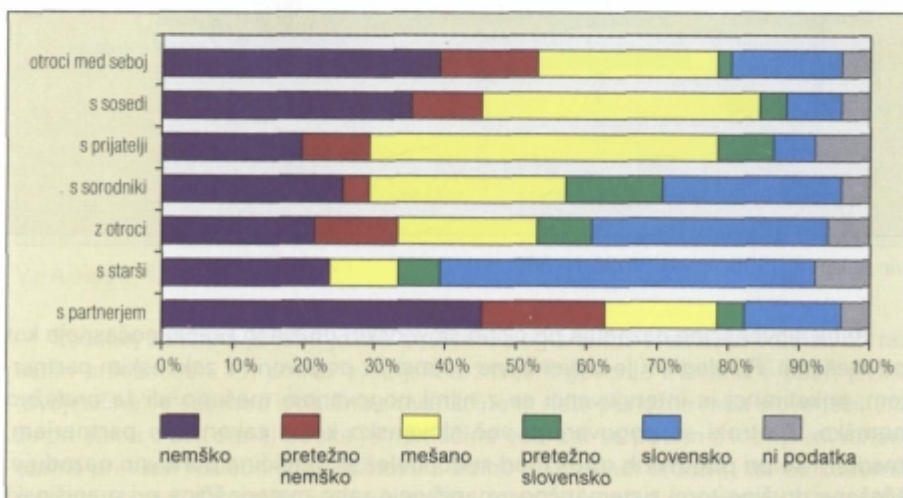
Anketiranci iz slovenskih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, N=161.

Grafikon 6: Pogovorni jezik anketirancev v družini in sorodstvu.

Anketiranci iz mešanih družin.

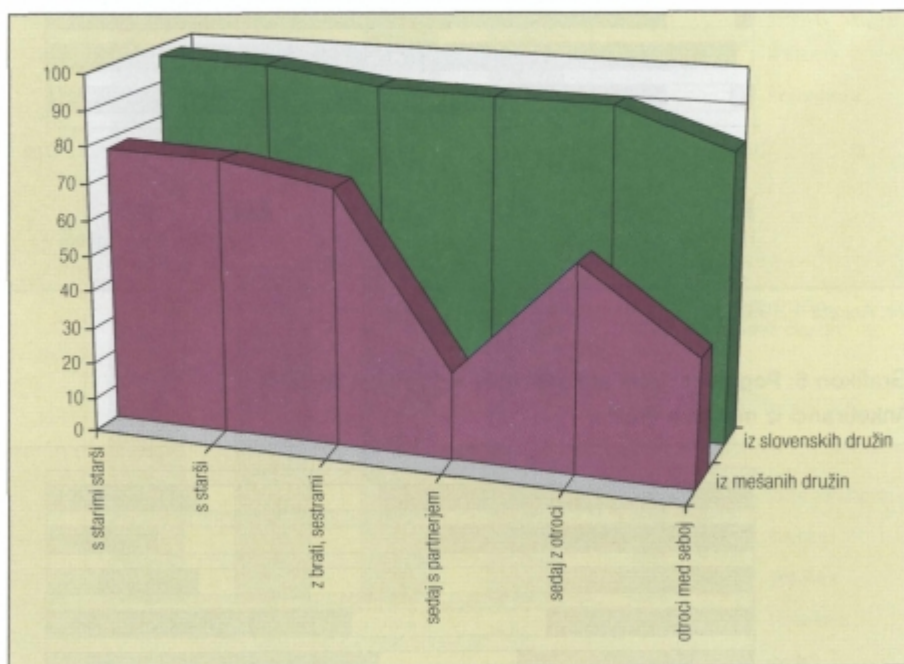

Vir: Anketa 1, 1995, N=51.

4.2.2 Raba jezika pri različnih generacijah

Po izkušnjah predhodnih raziskav je asimilaciji najbolj izpostavljena mlada generacija. Stopnja družbene mobilizacije je namreč pri mladem prebivalstvu večja kot pri starejšem in tudi dovzetnost za različne vplive je pri mladih praviloma večja kot pri starejših. Zato so medgeneracijske razlike v rabi jezika občutljiv in pomemben kazalec etničnih procesov. Tudi pri proučevani populaciji Slovencev v Avstriji so se pokazale opazne razlike med generacijami.

Grafikon 7: Spreminjanje rabe slovenščine v družini po generacijah. Intervjuvanci in anketiranci iz slovenskih in mešanih družin.

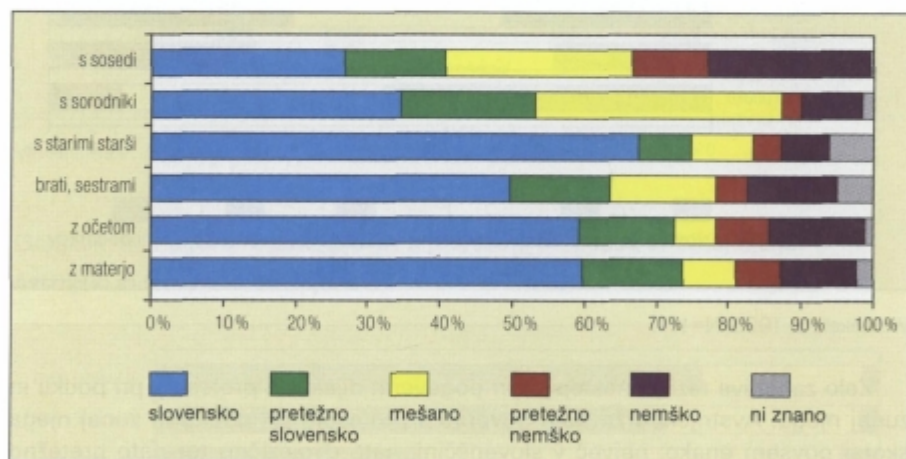
Vir: Anketa 1, 1995, Intervju, 1995, N=362.

Raba slovenščine nazaduje pri čistih slovenskih družinah precej počasneje kot pri mešanih. Pri slednjih je slovenščine najmanj v pogovorih z zakonskim partnerjem; anketiranci in intervjuvanci se z njimi pogovarjajo mešano ali že pretežno nemško. Z otroki se pogovarjajo več slovensko kot z zakonskim partnerjem, medtem ko pri pogovorih otrok med seboj delež slovenščine ponovno nazaduje. Mešane družine torej sistematično zmanjšujejo rabo materinščine pri manjšinski skupnosti, vendar mešani zakoni nikakor ne pomenijo že avtomatične asimilacije.

Posebej zanimiv je vpogled v jezikovno prakso današnje mlade generacije. Pri tem bomo za primerjavo podali tudi jezikovno obnašanje dijakov s slovenskim državljanstvom, ki se šolajo na kateri od manjšinskih šol na avstrijskem Koroškem. Raba jezika pri šolski mladini je po eni strani kazalec jezikovnih situacij, v katere so postavljeni mladi, po drugi strani pa že rezultat jezikovnih navad in vrednot. Dijaki so prejeli v družini in v šoli pomembno jezikovno dediščino, ki jih bo spremljala vse življenje. Močan vpliv imajo zlasti mediji.

S starši se anketirani dijaki pogovarjajo še pretežno slovensko; le 17 % v nemščini ali pretežno v nemščini. Podoben odstotek ohranijo tudi pri pogovorih z brati in sestrami, vendar je manj čiste slovenščine. Slednje je največ pri pogovorih s starimi starši (dve tretjini izključno v slovenščini). Pri sorodnikih je znatno večji delež dvojezične prakse, pri stikih s sosedi in v bližnjem okolju pa nemščina zajema že skoraj 40 % anketiranih dijakov. Pri dijakih iz Slovenije slovenščina tako rekoč popolnoma prevladuje; izjeme so tisti, ki začasno živijo na Koroškem ali celo v mešanih zakonih.

Grafikon 8: Pogovorni jezik dijakov v družini in sorodstvu.
Avstrijski državljani.

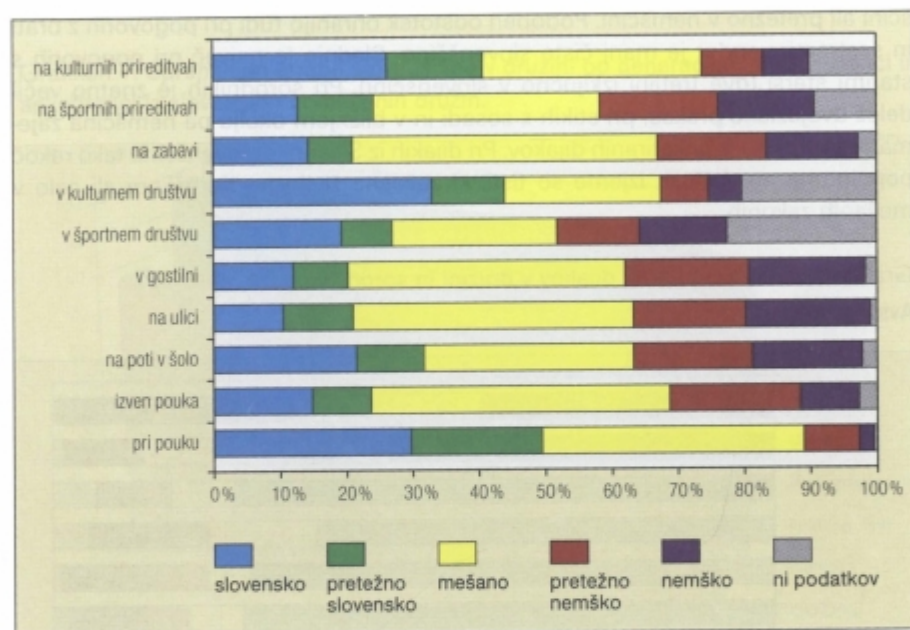

Vir: Anketa 2, 1995, N=177.

Posebej značilna je raba jezika dijakov v pogovorih s sošolci in vrstniki ob različnih priložnostih. Pri pouku avstrijski državljani govorijo mešano v obeh jezikih (dvojezično), sledi raba izključno slovenščine in nato pretežna raba slovenščine. A že pri stikih v šoli zunaj pouka je nemščine več, kar se potem z manjšimi nihanji obdrži pri vseh navedenih priložnostih. Edino v kulturnih društvih ter na kulturnih prireditvah sta slovenščina in dvojezična raba še krepko v ospredju. Drugod je približno polovica dvojezične komunikacije, tretjino v nemščini ali pretežno v nem-

ščini in približno petina v slovenščini ali pretežno v slovenščini. Dijaki s slovenskim državljanstvom so ob istih priložnostih uporabljali več nemščine le na šoli. V enakih okoliščinah se torej dijaki z različnim jezikovnim izhodiščem obnašajo precej različno.

Grafikon 9: Pogovorni jezik dijakov s sošolci in vrstniki ob različnih priložnostih. Avstrijski državljani.

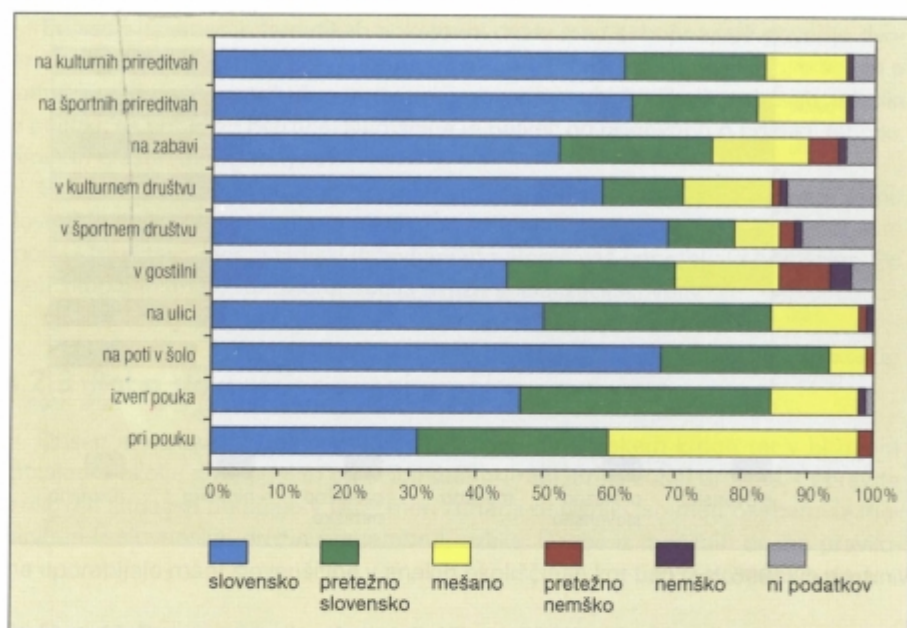

Vir: Anketa 2, 1995, N=177.

Zelo zanimive razlike nastopijo pri pogovorih dijakov s profesorji pri pouku in zunaj njega. Avstrijski državljani govorijo s profesorji pri pouku in zunaj njega skoraj povsem enako: največ v slovenščini, nato dvojezično ter nato pretežno slovensko. Drugačni primeri so redki. Slovenski državljani v stikih s profesorji pri pouku uporabljajo več dvojezičnosti (polovico) in manj slovenščine, zunaj pouka pa govorijo več v slovenščini kot dvojezično. S tem se po vsej verjetnosti odraža njihova želja po učenju nemščine, kar je bil verjetno eden od motivov, da so se sploh vpisali na slovenske oziroma dvojezične šole na Koroškem. Slovenščine je zunaj pouka povsem spontano več.

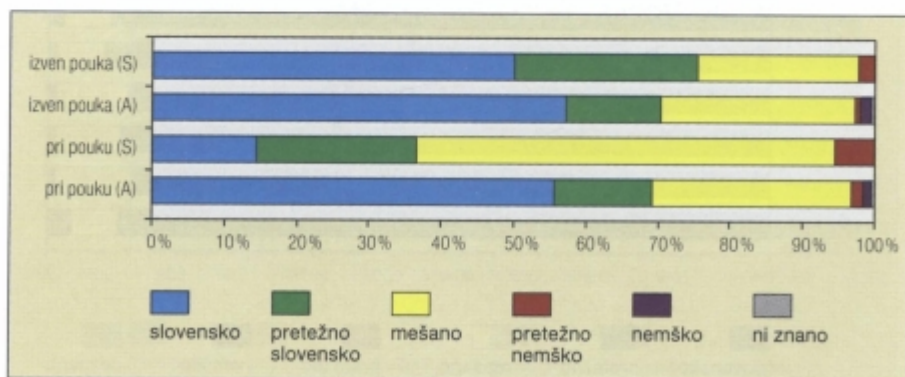
Slednjič so opazne tudi razlike v rabi jezika, ko se dijaki pogovarjajo z vrstniki o različnih temah (*grafikona 12 in 13, str. 166*). Večji delež nemščine kaže na prevladujoč vpliv prek medijev in strokovne literature, kar lahko obenem razložimo kot

Grafikon 10: Pogovorni jezik dijakov s sošolci in vrstniki ob različnih priložnostih Slovenski državljani.

Vir: Anketa 2, 1995, N=89.

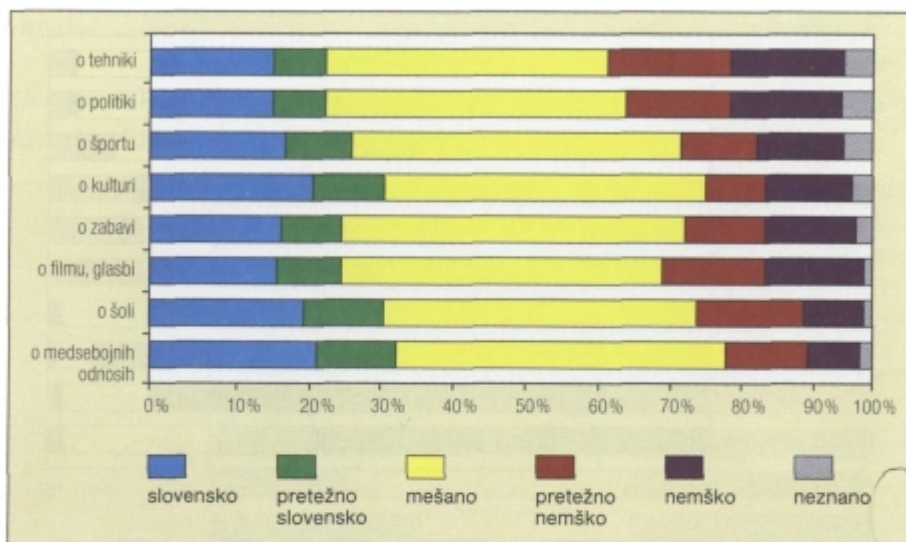
Grafikon 11: Pogovorni jezik dijakov s profesorji pri pouku in zunaj njega. Avstrijski in slovenski državljani.

Opomba: A – avstrijski in S – slovenski državljani.

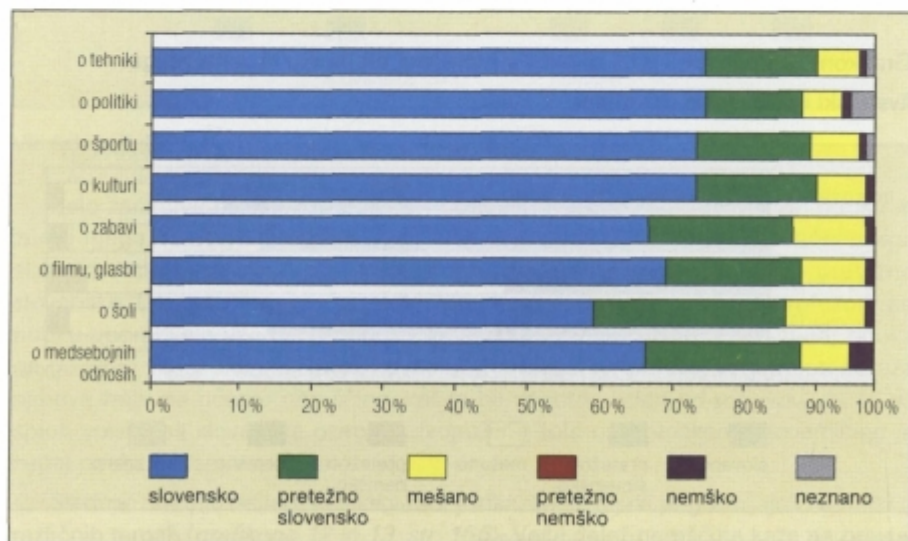
Vir: Anketa 2, 1995, N=266.

**Grafikon 12: Pogovorni jezik dijakov o različnih temah.
Avstrijski državljani.**

Vir: Anketa 2, 1995, N=177.

**Grafikon 13: Pogovorni jezik dijakov o različnih temah.
Slovenski državljani.**

Vir: Anketa 2, 1995, N=89.

jezikovni primanjkljaj pri pripadnikih manjšine. Pri določenih tematikah imajo slovenski dijaki morda premalo znanja o ustrezni slovenski terminologiji, še posebej če lahko iz medijev in strokovne literature poberejo predvsem nemško terminologijo.

Pri vseh navedenih tematikah anketirani dijaki med seboj največ govorijo dvojezično (slaba polovica dijakov). Kadar govorijo o medsebojnih odnosih, o šoli in o kulturi, je slovenščine približno tretjina, ko govorijo o glasbi, filmih, zabavah, tehniki in politiki, še približno četrtnina. Nemščine je največ pri pogovorih o politiki, tehniki, filmih in glasbi (okrog tretjine).

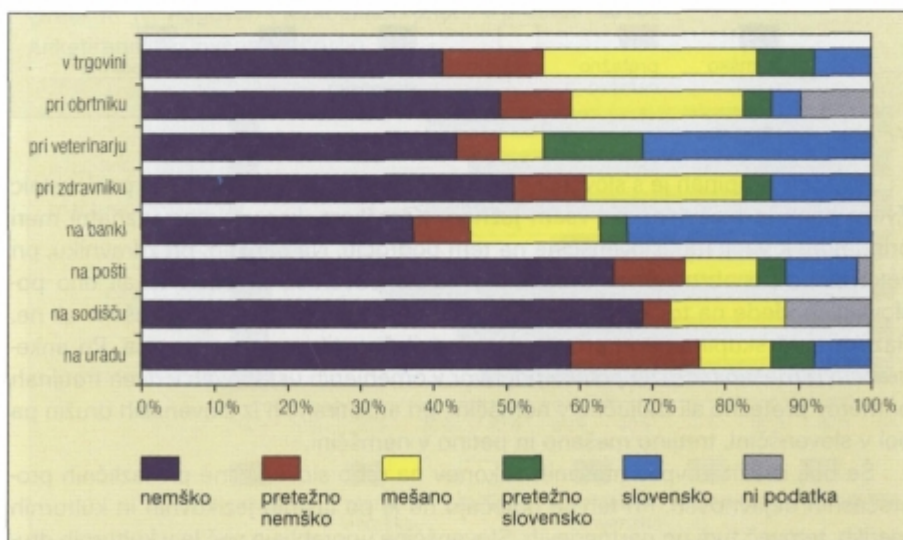
Slovenski državljani govorijo pri vseh navedenih tematikah v največji meri samo slovenščino, še posebej pri tematikah, kot so tehnika, politika, kultura, umetnost in šport – torej tam, kjer avstrijski državljani praviloma več uporabljajo nemščino. Pri vseh skupinah imajo množična občila izrazit socializacijski vpliv.

4.2.3 Raba slovenščine zunaj družine

Obseg in kakovost jezikovne komunikacije v družinskem krogu ter v bližnjem socialnem okolju sta pogosto odločilni tudi pri rabi jezika zunaj družine. Čeprav te jezikovne situacije določajo v večji meri zunanji dejavniki, so med osebami iz mešanih in iz slovenskih družin pomembne razlike. Osebe iz mešanih družin praviloma uporabljajo manj slovenščine v enakih okoliščinah kot tisti iz slovenskih družin.

Grafikon 14: Pogovorni jezik anketirancev na različnih področjih v javnosti.

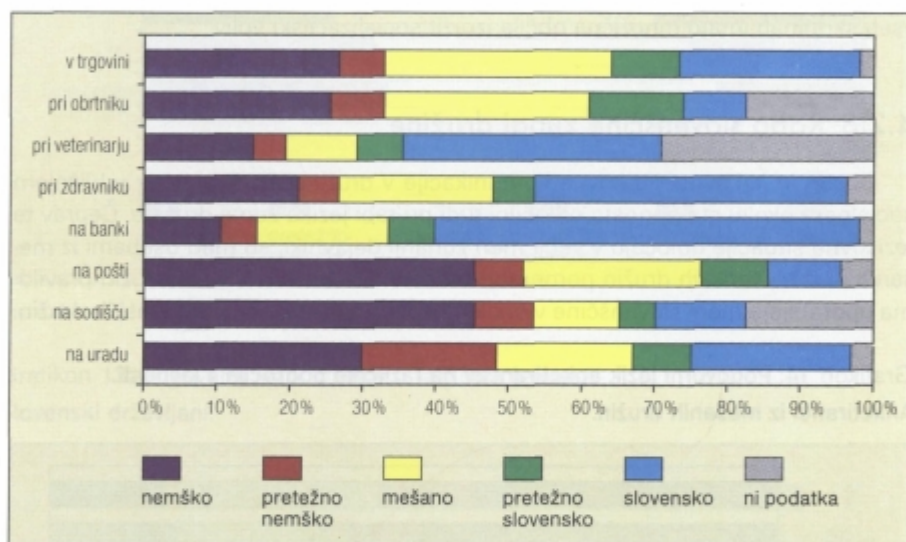
Anketiranci iz mešanih družin.

Vir: Anketa 1, 1995.

V javnosti prevladuje nemščina predvsem na uradih, sodiščih in poštah, torej tam, kjer slovenski klienti tako rekoč nimajo možnosti za rabo lastnega jezika. Vendar je nemščine precej več pri mešanih družinah (tri četrtine) kot pri čistih slovenskih (približno polovica). Anketiranci iz mešanih zakonov le redko uporabljajo izključno slovenščino na omenjenih področjih, medtem ko je pri slovenskih družinah takih nekaj več. Slovenščino je najteže uveljavljati na sodiščih in nato na poštah. Vendar je med anketiranci iz slovenskih družin skoraj petina takih, ki uporabljajo na uradih, sodiščih ter na poštah izključno ali pretežno slovenščino.

Grafikon 15: Pogovorni jezik anketirancev na različnih področjih v javnosti. Anketiranci iz slovenskih družin.

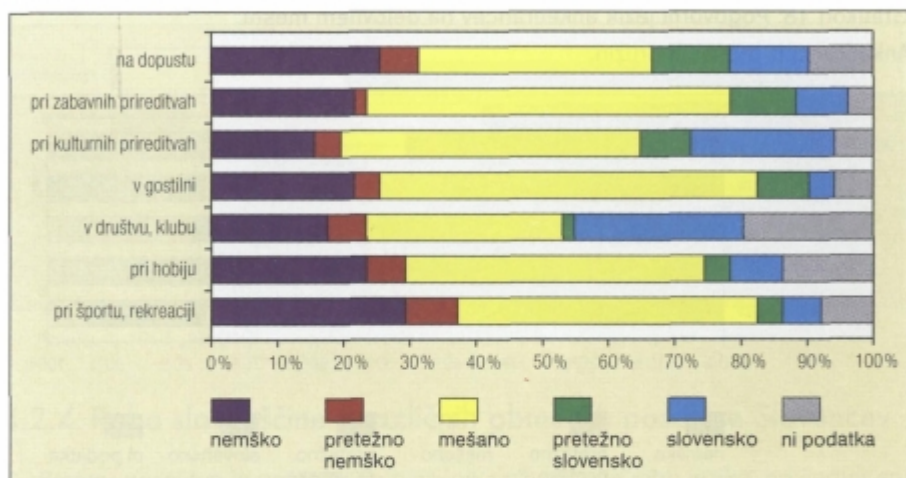
Vir: Anketa 1, 1995, N=161.

Pri obeh skupinah je s slovenščino lažje shajati na bankah. Omrežje poslovalnic Zveze bank je razširjeno po vsem južnem Koroškem, kar verjetno v znatni meri pripomore k večji rabi slovenščine na tem področju. Na bankah, pri zdravniku, pri veterinarju, pri obrtnikih in v trgovinah lahko posameznik izbira to ali ono poslovalnico glede na to, ali lahko tam opravi določene storitve v slovenščini ali ne. Razlika med skupinama je pri omenjenih priložnostih zopet opaznejša. Pri anketirancih iz mešanih družin poteka pogovor v omenjenih ustanovah v dveh tretjinah primerov pretežno ali izključno v nemščini, pri anketirancih iz slovenskih družin pa pol v slovenščini, tretjino mešano in petino v nemščini.

Še bolj izrazit je vpliv mešanih zakonov na rabo slovenščine pri različnih prostoraških dejavnostih. Pri teh se odločajo ne le po lastnih jezikovnih in kulturnih merilih, temveč tudi po partnerjevih. Slovenščine uporabljajo več le v kulturnih društvih in pri obiskih slovenskih prireditev, drugod je krepkeje uveljavljena nemščina.

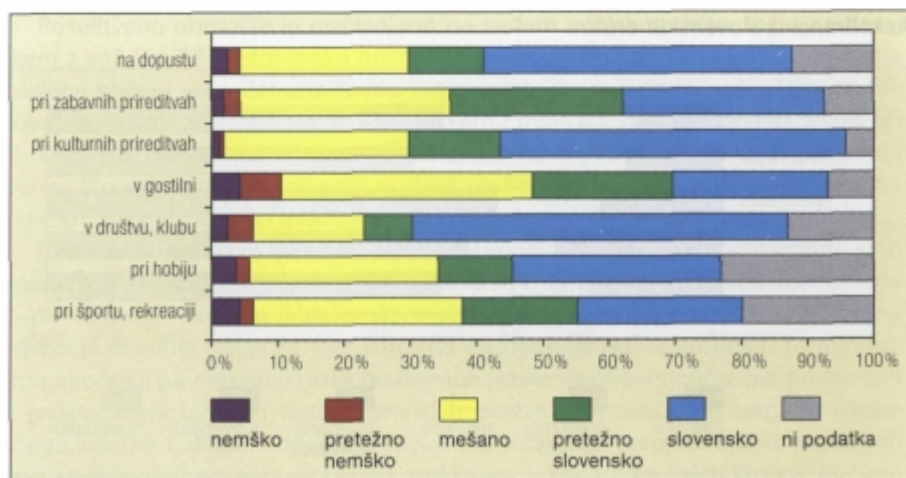
Anketiranci iz slovenskih družin uporabljajo pri dejavnostih v prostem času slovensčine precej več kot tisti iz mešanih družin, še posebej pri dejavnostih v kulturnih in prosvetnih društvih. Pri različnih rekreacijskih dejavnostih, pri obiskovanju lokalov ter pri zabavnih prireditvah prevladuje nemščina ali pa dvojezična praksa.

Grafikon 16: Pogovorni jezik anketirancev v prostem času.
Anketiranci iz mešanih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, N=51.

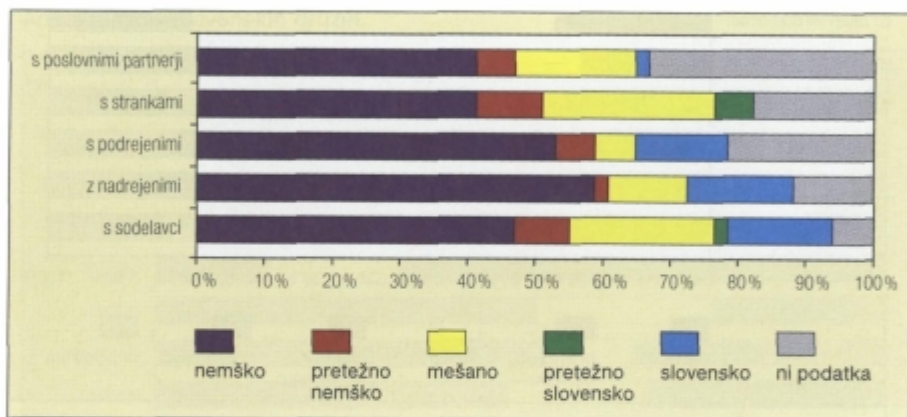
Grafikon 17: Pogovorni jezik anketirancev v prostem času.
Anketiranci iz slovenskih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, N=161.

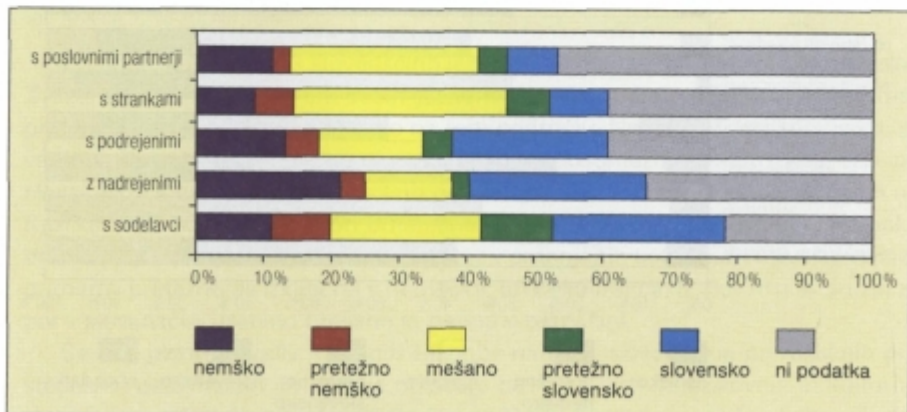
Na delovnem mestu je nemščina še močnejše prisotna. Dve tretjini anketirancev iz mešanih družin uporablja nemščino, nato ji sledi dvojezična raba, ki je enako dobro zastopana kot raba zgolj slovenščine. Tudi nemščina je dobro zastopana (dve petini anketiranih), še posebno v pogovorih s sodelavci, strankami in poslovnimi partnerji. Anketiranci iz slovenskih družin tudi na delovnem mestu uporabljajo slovenščino precej več kot tisti iz mešanih družin.

Grafikon 18: Pogovorni jezik anketirancev na delovnem mestu. Anketiranci iz mešanih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, N=51.

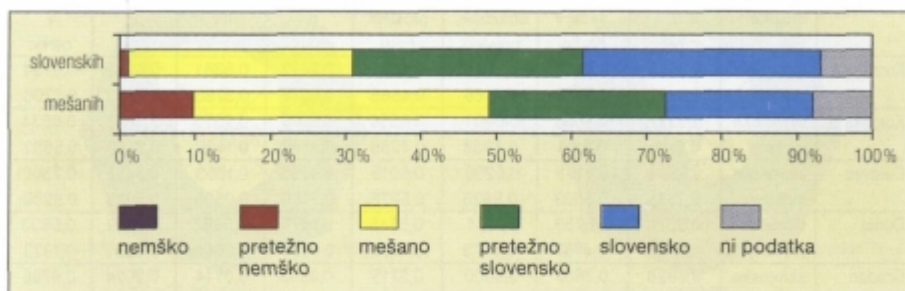
Grafikon 19: Pogovorni jezik anketirancev na delovnem mestu. Anketiranci iz slovenskih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, N=161.

Veliko bolj izenačeno razmerje glede rabe jezika med mešanimi in slovenskimi družinami je v cerkvi. Cerkev je ustanova, ki dokaj dosledno skrbi za dvojezičnost, zato pri intervjuvancih in anketirancih prevladuje dvojezična raba. Med anketiranci iz slovenskih družin jih uporablja izključno slovenščino skoraj polovica.

Grafikon 20: V katerem jeziku potekajo cerkveni obredi, ki se jih udeležujejo anketiranci iz slovenskih in iz mešanih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, N=212.

4.2.4 Raba slovenščine v različnih območjih poselitve Slovencev

Prostor naselitve je pomemben dejavnik vplivanja na rabo jezika, pri čemer so odločilnega pomena skupno število pripadnikov manjšine, gostota manjšinske populacije, socialna in demografska sestava manjšinskega prebivalstva ter fizične in družbene poteze izbranega območja. Tudi pri primerjavi različnih območij slovenske poselitve so upoštewane razlike med osebami iz slovenskih oz. iz mešanih družin.

Poselitveno območje je razčlenjeno na sedem enot: območje občin na Koroškem z več kot 25 % slovensko govorečih po podatkih zadnjega ljudskega štetja (obsega občine Sele, Železna Kapla, Globasnica, Bistrica pri Pliberku, Pliberk, Bilčovs), na območje drugih občin na Koroškem z manj kot 25 % slovensko govorečih ob zadnjem ljudskem štetju, mesto Celovec, zunaj Koroške pa mesti Gradec in Dunaj. Slovenske državljane smo razdelili na tiste, ki živijo samo v Sloveniji, in na tiste, ki začasno živijo na avstrijskem Koroškem.

Da bi lahko razlike med posameznimi območji prikazali čim bolj nazorno, smo uporabili novo metodo komunikacijskega kroga. Ta temelji na izračunu enotnega in primerljivega kazalca (indeks slovenske komunikacije) za posamezna izbrana področja oziroma situacije, kjer oziroma v katerih se jezik uporablja. To metodo smo uporabili pri merjenju razlik glede rabe jezika v različnih območjih pri osebah iz jezikovno mešanih in čistih slovenskih družin. Namesto obsežnega in natančnega, vendar tudi zamudnega prikaza smo dobili zelo pregledno sliko jezikovnih razmer, ki je obenem osnova za izris grafikonov – komunikacijskih krogov. Ker ima enotno lestvico, so grafikoni po posameznih območjih zelo preprosto primerljivi

med seboj. Čim bolj se notranji graf približuje zunanjemu obodu, tem več je slovenščine na tistem področju oziroma območju.

Preglednica 16: Komunikacijski krog pri anketirancih in intervjuvancih glede na območje stalnega bivališča in jezikovno poreklo družine.

območje	izhaja iz družine	področja, za katera smo ugotavljali indeks slovenske komunikacije							
		v otroštvu	sedaj v družini	sosodje, sorodniki, prijatelji	v prostem času	pri oskrbi	na uradih	pri delu	v cerkvi
Koroška A	slovenske	0,9635	0,9235	0,7648	0,8025	0,7492	0,5381	0,6265	0,8734
	mešane	0,6458	0,5266	0,4166	0,4565	0,5277	0,3788	0,3333	0,7708
Koroška B	slovenske	0,9341	0,8656	0,6481	0,6556	0,5106	0,2275	0,3648	0,6634
	mešane	0,7110	0,5114	0,4338	0,4236	0,3179	0,1490	0,2149	0,5682
Celovec	slovenske	0,8398	0,8151	0,5250	0,6015	0,4285	0,1853	0,3425	0,7500
	mešane	0,7743	0,5603	0,3928	0,5875	0,2159	0,0595	0,2818	0,6250
Dunaj	slovenske	0,8571	0,8750	0,5714	0,5648	0,1071	0,0357	0,1339	0,5833
	mešane	0,8776	0,4757	0,4473	0,4577	0,0250	0,0000	0,0261	0,1923
Gradec	slovenske	0,8928	0,7857	0,5000	0,5715	0,0893	0,0714	0,2024	0,6786
	mešane	0,500	0,3214	0,3000	0,1666	0,0000	0,0000	0,0333	0,0833
Slovenija zdomci		0,9968	0,9979	0,9796	0,9879	0,9899	0,9999	0,9338	0,9999
		0,8947	0,8448	0,6563	0,6875	0,2878	0,0978	0,3021	0,7857

Vir: Anketa 1, 1995; Intervju, 1995.

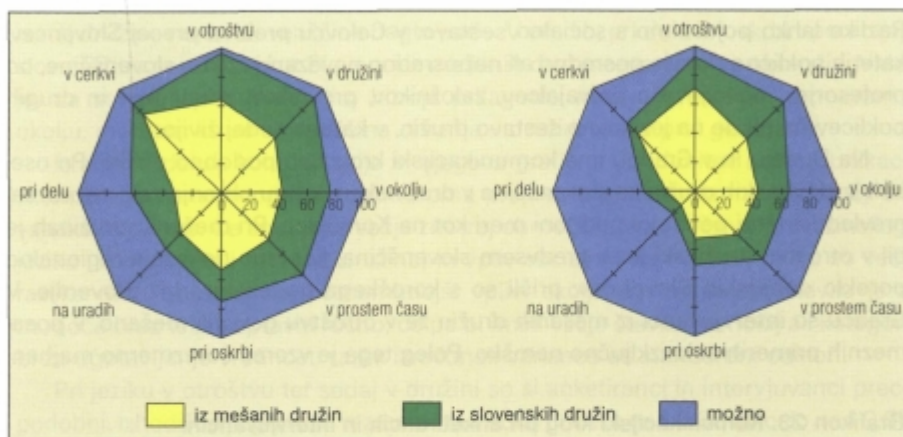
Pri anketirancih iz koroških podeželskih občin z večjim odstotkom slovensko govorečih po podatkih uradnega štetja leta 1991 je raba slovenščine na vseh področjih še prevladujoča. Anketiranci in intervjuvanci izhajajo iz slovenskih družin (kar dokazuje odločna prevlada slovenščine v otroštvu) in tudi sedaj živijo v slovenskih družinah in pretežno slovenskem bližnjem socialnem okolju. Vendar je zunaj družinskega kroga slovenščine že približno 10 do 15 % manj. Še nekoliko slabše je na uradih in na delovnem mestu, kjer slovenščino uporablja le dobra polovica anketirancev in intervjuvancev.

Od opisanih slovenskih družin se komunikacijski krog anketirancev in intervjuvancev, ki danes živijo v mešanih zakonih, opazno razlikuje. Vrednosti indeksa so povsod, celo v otroštvu, nižje kot pri prejšnji skupini in se gibljejo okrog polovice pri družinah, pri oskrbi, pristočasnih dejavnostih in v bližnjem socialnem okolju ter okrog treh četrtin v cerkvi in do tretjine v uradih in na delovnem mestu.

Na območju koroških občin z nižjim deležem slovenskega prebivalstva je raba slovenščine že precej omejena, razen v situacijah, ki jih posameznik lahko vsaj do neke mere izbira sam. Ker skoraj vsi izhajajo iz čistih slovenskih družin, je slovenščina v otroštvu še prevladovala. V bližnjem socialnem okolju, pri različnih dejavnostih v prostem času ter v cerkvi znaša še do dveh tretjin, pri oskrbi polovico, na delovnem mestu tretjino in v uradih le še slabo četrtino. V vseh pogledih se tukaj že kaže vpliv prevladujočega nemškojezičnega okolja, ki vdira tudi v osebno življenje posameznika. Pri osebah iz mešanih družin so vrednosti indeksa na vseh

primerjanih področjih nižje. Na uradih in pri delu uporabljajo slovenščino le še v skromnem obsegu.

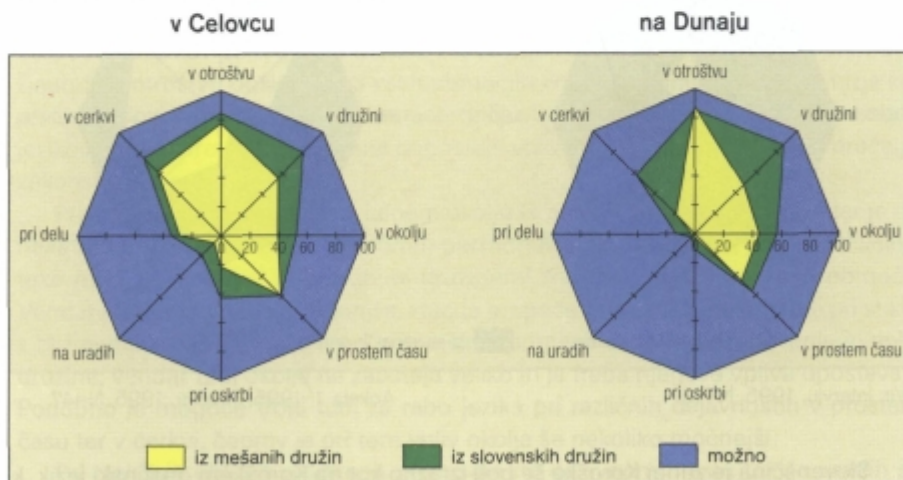
Grafikon 21: Komunikacijski krog pri anketirancih in intervjuvancih v koroških občinah: z večjim deležem Slovencev

Vir: Anketa 1, 1995; Intervju, 1995, N=96;

Anketa 1, 1995; Intervju, 1995, N=145.

Grafikon 22: Komunikacijski krog pri anketirancih in intervjuvancih:

Vir: Anketa 1, 1995; Intervju, 1995, N=36;

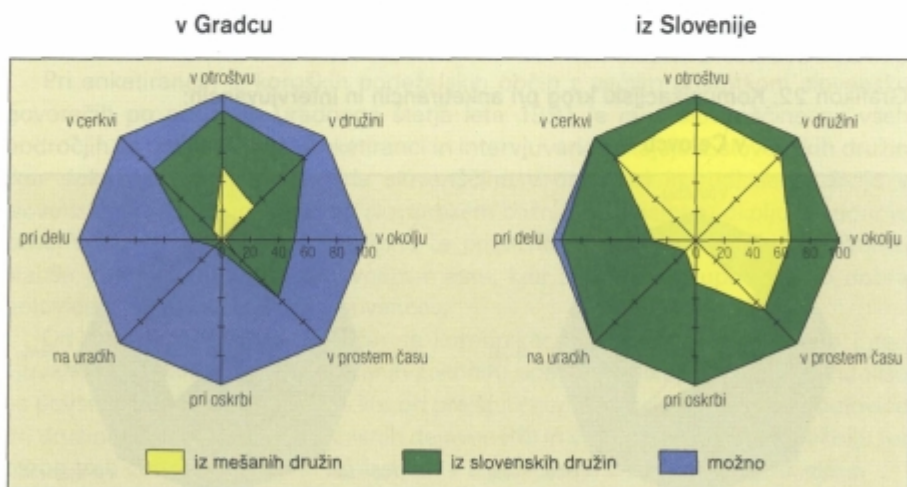
Intervju, N=25.

Slovenci v Celovcu imajo precej podobne jezikovne razmere kot tisti s prej opisanega območja. Vendar je nekaj zelo zanimivih in značilnih razlik, ki jih ne mo-

remo več pripisati ne razlikam v strukturi okolja ne jezikovnim razmeram v mešanih družinah, temveč predvsem vplivu socialnega položaja in izobrazbe. Medtem ko so na podeželju razlike v rabi jezika med osebami iz mešanih in slovenskih družin pri prostočasnih dejavnostih večje od petine, je pri Celovčanih minimalna. Prav tako je razlika majhna glede jezika na delovnem mestu. V Celovcu je pri mešanih družinah celo več slovenščine na delovnem mestu kot pri enaki skupini na podeželju. Razliko lahko pojasnimo s socialno sestavo: v Celovcu prebiva precej Slovencev, katerih poklicno delo je posredno ali neposredno povezano z rabo slovenščine, od profesorjev, učiteljev do prevajalcev, založnikov, pravnikov, zdravnikov in drugih poklicev ne glede na jezikovno sestavo družin, v katerih sedaj živijo.

Na Dunaju in v Gradcu ima komunikacijski krog zelo podobno obliko. Pri osebah iz slovenskih družin se slovenščina v družinskem krogu ohranja zelo dobro, saj prevladuje (štiri petine) v podobni meri kot na Koroškem. Pri mešanih družinah je bil v otroštvu družinski jezik predvsem slovenščina, kar lepo dokazuje regionalno poreklo dunajskih Slovencev: prišli so s koroškega podeželja in iz Slovenije. V Gradcu so intervjuvanci iz mešanih družin že v otroštvu govorili mešano, v posameznih primerih celo izključno nemško. Poleg tega je vzorec sorazmerno majhen.

Grafikon 23: Komunikacijski krog pri anketirancih in intervjuvancih:

Vir: Intervju, 1995, N=13.

Anketa 1, 1995; Intervju, 1995, N=47.

Slovenščina je zunaj Koroške še bolj izrazito kot na Koroškem družinski jezik, ki je prisoten le pri čisto slovenskih družinah, sicer praviloma le v skromnem obsegu v družinah, nekaj malega v cerkvi ter v krogu znancev in prijateljev. Vendar je v obeh mestih tudi nekaj ljudi, pri katerih je slovenščina predvsem poklicni jezik in imajo zato zelo živahne stike s Koroško in s Slovenijo.

Pri Slovencih iz Slovenije je slovenščina na vseh področjih prisotna tako rekoč stoodstotno. Edino na delovnem mestu so zaradi poslovnih vezi prisotni tudi tuji jeziki. Pri tistih, ki začasno bivajo na Koroškem (torej jih lahko opredelimo za zdomce), je komunikacijski krog podoben Slovence, ki živijo na koroškem podeželju z manjšim deležem Slovencev. V družinskem in sorodstvenem krogu je slovenščina v skoraj popolni prevladi (odstopanja so odraz mešanih zakonov), medtem ko zunaj družine raven slovenščine naglo pade. V uradih, pri delu in oskrbi uporabljajo slovenščino celo manj kot Slovenci iz mešanih družin omenjenega območja. Videti je, da se skušajo zdomci čim hitreje prilagoditi novim jezikovnim razmeram v okolju, medtem ko se slovenščina ohranja v družini vsaj v prvi generaciji.

Izračun indeksa komunikacije in njegova grafična upodobitev na komunikacijskem krogu nam omogočata razmeroma preprosto primerjavo med območji slovenske poselitve. Če so razlike večje znotraj območij, gre za večji vpliv družinskega jezika (slovenske ali mešane družine) in vpliv socialnih dejavnikov, če pa so večje razlike med območji, so pomembnejši vplivi okolja. Pri majhnem številu je to mogoče brez težav opraviti ročno, če pa bi imeli večje število območij ali kategorij, bi za ugotavljanje vrednosti razlik izračunali varianco ali standardni odklon.

Pri jeziku v otroštvu ter sedaj v družini so si anketiranci in intervjuvanci precej podobni. Izhodišče je pri vseh razmeroma visoko (indeks nad 0,80 ali celo nad 0,90) pri slovenskih in nekoliko nižji pri tistih iz mešanih družin. Razlike med osebami iz slovenskih in iz mešanih družin so precej večje kot razlike med območji. Zato sklepamo, da imajo dejavniki znotraj družinskega kroga in pri posameznikih (npr. različni psihološki motivi ipd.) precej večji pomen kot vplivi okolja. Opredelitev za pretežno ali izključno rabo slovenščine je torej v veliki, celo največji meri odvisna od posameznikov oziroma od družin. Pri tem je zanimivo, da so pri mešanih družinah že v otroštvu dosledno na vseh območjih vrednosti indeksa opazno nižje kot pri čistih slovenskih družinah v istem območju, kar navaja na misel, da je raba obeh jezikov ali celo prevlada nemščine pogosteje vplivala na izbiro nemško govorečega zakonskega partnerja.

Pri rabi jezika v bližnjem socialnem okolju (s prijatelji, znanci, sosedi), kjer je do neke mere mogoča izbira pogovornih partnerjev in pri drugih ne, so razlike velike tako med slovenskimi in mešanimi družinami znotraj območij kot med območji. Vendar so slednje nekoliko manjše, zato je mogoče ocenjevati, da sta tudi pri stikih z bližnjim socialnim okoljem odločilnejšega pomena osebno prizadevanje in vpliv družine, vendar tudi okolje ne zaostaja veliko in je treba njegove vplive upoštevati. Podobno je mogoče trditi tudi za rabo jezika pri različnih dejavnostih v prostem času ter v cerkvi, čeprav je pri tem vpliv okolja še nekoliko močnejši.

Pri različnih oblikah oskrbe in predvsem na delovnem mestu ter na uradih so razlike med območji bistveno večje kot med slovenskimi in mešanimi družinami znotraj območij. Zlasti na uradih so možnosti za rabo slovenščine z izjemo na občinskih uradih v izbranih občinah zelo skromne. Vpliv zunanjih — torej prostorskih dejavnikov je tukaj močnejši od notranjih.

Da bi ugotovili približni obseg vplivov družinskega jezika na rabo slovenščine zunaj ožjega družinskega kroga, smo izračunali determinacijski koeficient (regresijo); ta pove, v kolikšni meri so povezani jezik v družini in različne primerjane situacije zunaj družinskega kroga. Osnovne podatke smo dobili z izračunom indeksov komunikacije po posameznih območjih in tipu družin. Jezik v družini smo vzeli za konstanto in druga področja za spremenljivke ter dobili naslednje rezultate:

Preglednica 17: Povezanost rabe jezika v družini z rabo jezika na različnih področjih zunaj družine.

Področje	Determinacijski koeficient
v bližnjem socialnem okolju	0,7585
pri prostočasnih dejavnostih	0,7836
pri oskrbi	0,3103
na uradih	0,2051
pri delu	0,2924
v cerkvi	0,6358

Vir: Anketa 1, 1995, Intervju, 1995, N=362.

Determinacijski koeficient je bil pri vseh primerjanih področjih pozitiven in statistično pomemben, kar pomeni, da večji rabi slovenščine v družini praviloma sledi tudi večja raba slovenščine na različnih področjih zunaj družine. Vendar je ta vpliv prevladujoč le na tistih področjih, kjer ima posameznik večje možnosti osebne izbire (kar smo določili tudi na podlagi primerjave in bi ugotovili tudi z izračunom variance). Vendar povezanosti rabe jezika v družini in na področjih, kjer prevladuje vpliv okolja, ne kaže niti zanemariti niti podcenjevati; še vedno ostane eden od dejavnikov, ki lahko posredno vplivajo tudi na rabo jezika na drugih področjih prek različnih osebnih motivov pretežno psihološke narave.

4.2.5 Kulturno življenje in javni mediji so priložnosti za ohranjanje slovenščine

Poleg naštete komunikacije v različnih okoliščinah in področjih je za vzdrževanje ravni slovenščine pomembno tudi prizadevanje posameznikov. Dobro merilo za ugotavljanje te »posredne« komunikacije je aktivno ali pasivno spremljanje javnih medijev ter kulturno življenje.

Več kot pol anketirancev sodeluje v kakem slovenskem kulturnem in prosvetnem društvu. Pri tem so anketiranci iz slovenskih in iz mešanih zakonov precej izenačeni, kar kaže na pripravljenost in odločenost posameznikov za ohranjanje slovenščine in slovenske kulture tudi z lastno udeležbo. V različne kulturne dejavnosti se vključujejo tudi otroci iz mešanih družin.

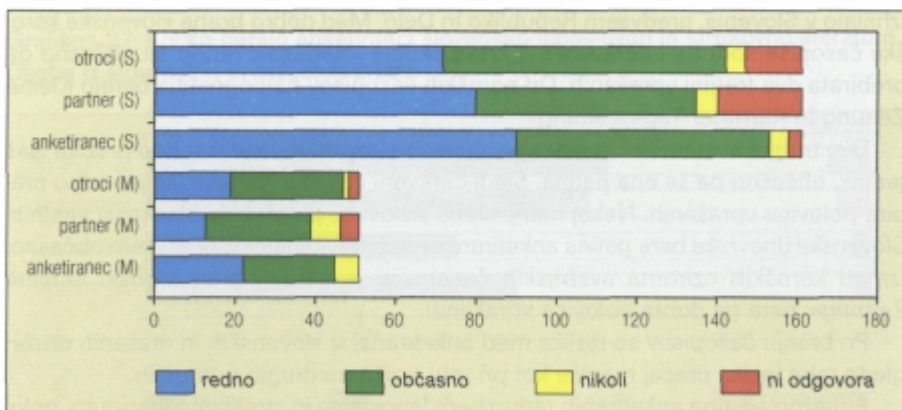
Preglednica 18: Dejavnost anketirancev in njihovih družinskih članov v slovenskih kulturnih društvih. Anketiranci iz slovenskih in iz mešanih družin.

članstvo v kulturnih društvih	anketiranci izhajajo iz:		
	mešanih družin	slovenskih družin	skupaj
anketiranec	3	19	22
anketiranec, partner	2	22	24
anketiranec, partner, otroci	8	64	72
anketiranec, otroci	10	14	24
partner	3	6	9
partner, otroci	1	2	3
otroci	5	7	12
nihče	18	23	41
ni odgovora	1	4	5
število anketirancev	51	161	212

Vir: Anketa 1, 1995, N=212.

Vendar osebe iz slovenskih družin obiskujejo slovenske kulturne, prosvetne in druge prireditve pogosteje in bolj redno kot tisti iz mešanih družin, enako tudi otroci. Večina anketirancev je tako ali drugače vključena v slovensko kulturno, prosvetno, športno ali drugačno dejavnost na Koroškem. Pri mešanih družinah v kar opazni meri (skoraj tretjina) obiskujejo te prireditve tudi anketiranci iz mešanih družin in njihovi zakonski partnerji, kar kaže na pripravljenost sozakoncev, da omogočijo svojim zakonskim partnerjem udeležbo pri kulturnih prireditvah.

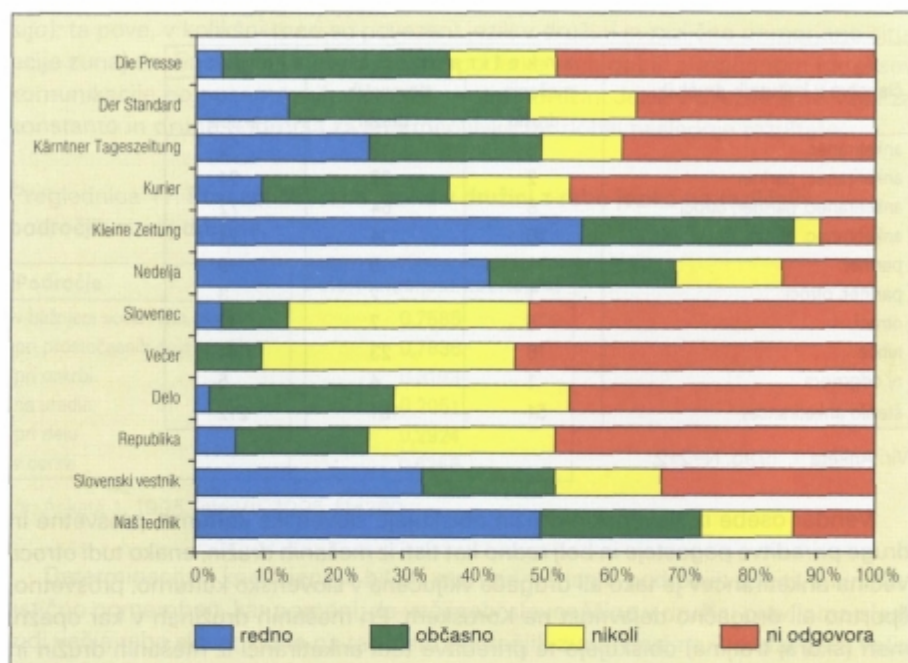
Grafikon 24: Koliko obiskujejo anketiranci, njihovi zakonski partnerji in otroci slovenske kulturne, prosvetne in športne prireditve.

Opomba: M – iz mešanih družin, S – iz slovenskih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, N=212.

Grafikon 25: Katere časopise in revije prebirajo anketiranci iz mešanih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, N=51.

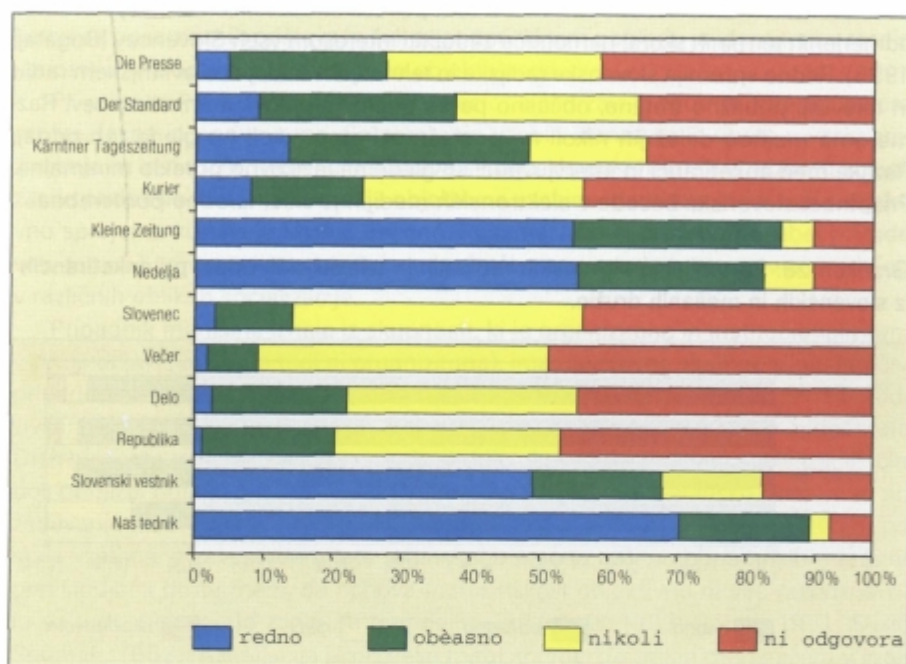
Znaten pomen ima tudi prisotnost slovenščine v javnih občilih. Večina anketirancev iz mešanih družin redno prebira enega ali oba slovenska tednika, Naš tednik in Slovenski vestnik. Občasno prebirajo tudi katerega izmed časopisov, ki izhajajo v Sloveniji, predvsem Republiko in Delo. Med dobro brane slovenske koroške časopise sodi tudi cerkveni list krške škofije »Nedelja«; redno ali občasno ga prebirata dve tretjini vprašanih. Od nemških časopisov najpogosteje berejo Kleine Zeitung in Kärntner Tageszeitung.

Dve tretjini anketiranci in intervjuvancev iz slovenskih družin redno prebira Naš tednik, občasno pa še ena petina. Sledi cerkveni časopis Nedelja, ki ga redno prebira polovica vprašanih. Nekaj manj, slaba polovica, jih prebira Slovenski vestnik. Slovenske dnevnike bere petina anketirancev in intervjuvancev, predvsem občasno. Izmed koroških oziroma avstrijskih časopisov je najbolj bran koroški »Kleine Zeitung«; bere ga dobra polovica vprašanih.

Pri branju časopisov so razlike med anketiranci iz slovenskih in mešanih družin glede rabe jezika precej manjše kot pri rabi jezika na drugih področjih.

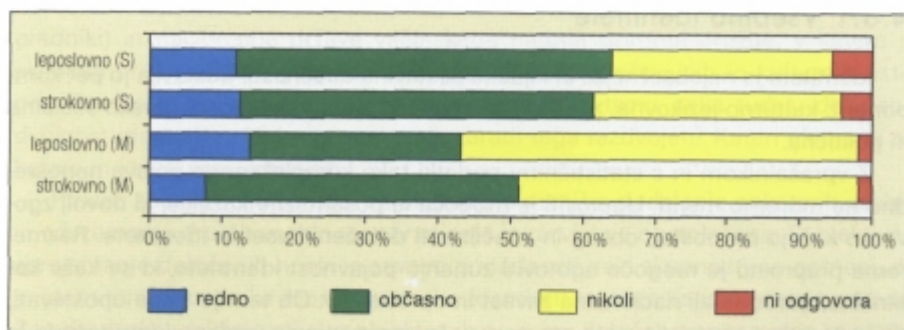
Približno šestina anketiranih redno bere leposlovje in strokovno literaturo, polovica pa občasno. Vendar anketiranci iz slovenskih družin v večji meri segajo po leposlovni slovenski literaturi kot tisti iz mešanih družin.

Grafikon 26: Katere časopise in revije prebirajo anketiranci iz slovenskih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, N=161.

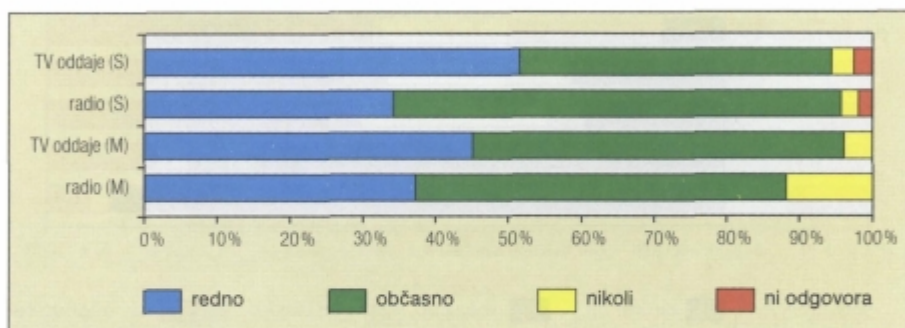
Grafikon 27: Koliko berejo anketiranci slovensko leposlovno in strokovno literaturo. Osebe iz slovenskih in mešanih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, N=212.

Največji socializacijski vpliv imajo elektronski mediji. Zaradi socialne razslojenosti in različne izobrazbene ravni ter s tem povezanih različnih okusov je v kratko odmerjenih terminih skoraj nemogoče zadostiti interesom vseh Slovencev (Bogataj, 1995). Redno spremlja slovenske radijske in televizijske oddaje na avstrijskem radiu in televiziji približno tretjina, občasno pa še približno polovica anketirancev. Razmeroma majhen delež jih nikoli ne posluša oziroma nikoli ne gleda teh oddaj. Razlike med anketiranci in intervjuvanci so glede na jezikovno poreklo minimalne. Prisotnost slovenske besede v elektronskih medijih je sicer izredno pomembna.

Grafikon 28: Spremljanje slovenskih radijskih in televizijskih oddaj pri anketirancih iz slovenskih in mešanih družin.

Opombe: M – iz mešanih družin, S – iz slovenskih družin.

Vir: anketa 1, 1995, N=212.

4.3 VSEBINA IN LASTNOSTI IDENTITETE SLOVENCEV V AVSTRIJI

4.3.1 Vsebina identitete

Identiteta je najboljšežnejša in ključna sestavina etničnosti. Sestavlja jo pet komponent: kulturno-jezikovna, zgodovinska (izvor), prostorska, gospodarsko-socialna in politična.

Z vprašalnikom in s statističnimi podatki tako kompleksnega pojava neposredno ne moremo meriti. Ugotoviti je mogoče le posamezne kazalce, ki dovolj zgovorno kažejo na obstoj, obseg in značilnosti določenih vsebin identitete. Razmeroma preprosto je mogoče ugotoviti zunanjo pojavnost identitete, ki se kaže kot etnična, narodna ali nacionalna zavest in opredelitev. Ob tem je treba upoštevati, da je narodno opredeljevanje pravzaprav le pozunanjanje vsebine identitete, ki jo zavestno sprejme vsak posameznik in se s tem sam uvršča v določeno narodno

(etnično, nacionalno idr.) skupnost. Narodno opredeljevanje pomeni subjektivno sprejemanje objektivnih lastnosti, okoliščin, vsebin in norm, ki veljajo v skupnosti, kateri se posameznik prišteva in želi pripadati. V tem pogledu je identiteta v resnici »enost« in »istost« subjektivnega in objektivnega.

Pri pripadniku večinskega naroda v nacionalni državi je zgornja opredelitev preprosta, jasna in nedvoumna. Sprejemanje vsebin identitete je vpeto v vsakdanje življenje in institucije nacionalne države skrbijo, da posameznik v procesu socializacije pridobiva, ohranja in razvija objektivne vsebine identitete in jih tudi subjektivno sprejema kot svoje lastne, osebne. Posamezniku si ni treba posebej prizadevati, temveč sprejme tisto, kar država in družba prek uradnih ustanov posredujeja v različnih oblikah socializacije.

Pripadnik manjšine izhaja iz skupnosti, ki je organizirana in institucionalizirana v drugi državi (lahko pa tudi ni organizirana), ima objektivne vsebine svoje etnične pripadnosti in se tudi subjektivno priznava kot član manjšinske skupnosti. Toda življenje v nacionalni državi drugega naroda precej spreminja vsebino identitete. Državne institucije večinskega naroda skrbijo, da se bo v procesu socializacije čim bolj približal objektivnim in subjektivnim normam večine. Dejansko pomeni to prizadevanje institucij večinske družbe za asimilacijo, torej za proces, v katerem postaja vsebina in zavest identitete večinskega naroda tudi pri pripadnikih manjšine prevladujoča do te mere, da njihova manjšinskost objektivno ni več razpoznavna in se tudi subjektivno zanjo ne opredeljujejo (Južnič, 1993; Smith, 1991; Susič, Sedmak, 1983). Asimilacija je do neke mere spontan in trajen mehanizem v vsaki nacionalni državi; poteka, ne da bi jo posebej hoteli. Vendar je pri večini držav asimilacija pripadnikov drugačnega jezika, kulture in identitete zaželena in jo zategadelj pospešujejo na različne načine. Prav primer koroških in štajerskih Slovencev dovolj zgovorno kaže na asimilacijska prizadevanja Avstrije od prevlade spontanih oblik v predindustrijski dobi 18. stoletja do načrtne in celo nasilne asimilacije z radikalnimi posegi potem, ko je narodno gibanje dobilo politično vsebino, organizacijsko obliko in namen.

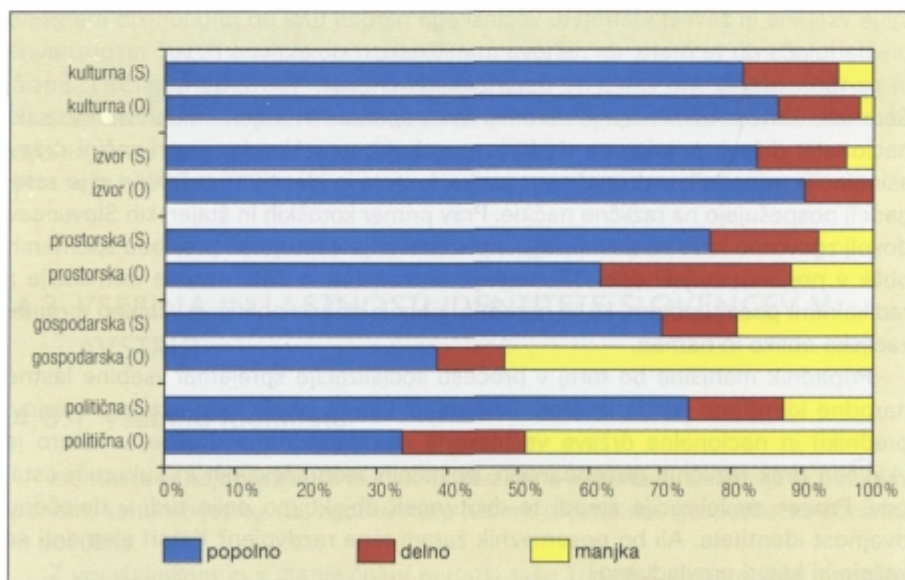
Pripadnik manjšine bo torej v procesu socializacije sprejemal vsebine lastne narodne identitete (svoje izvirne skupine, iz katere izhaja sam oziroma njegovi predniki) in nacionalne države večinskega naroda oziroma družbe, v katero je vključen prek različnih gospodarskih, političnih, izobraževalnih in kulturnih ustanov. Proces socializacije zaradi te dvotirnosti objektivno pelje tudi v določeno dvojnost identitete. Ali bo posameznik zaradi tega razdvojen? Kateri elementi se kažejo in kateri prevladujejo?

Proces socializacije pomeni za pripadnike manjšin dodajanje nekaterih vsebin in odzemanje drugih vsebin ter ohranjanje in razvijanje obstoječega. Subjektivno sprejemanje določenih norm in zavesti pripadnosti neki skupnosti ne pomeni, da je identiteta pripadnika manjšine enaka identiteti pripadnika večinskega naroda. Zaradi učinkov socializacije in objektivnih pogojev določene prvine niso razvite v taki meri oziroma se lahko sploh drugače odražajo. Toda kako te procese dokazati?

V poglavju o metodologiji proučevanja identitete je prikazana preglednica, ki kaže objektivne in subjektivne znake narodne identitete avstrijskih Slovencev po posameznih komponentah. S kvalitativno in kvantitativno analizo smo ugotovili, kako pogosto se kažejo posamični znaki pri proučevani populaciji, zajeti z intervjuji na Koroškem, v Gradcu in na Dunaju. Pri tem se lahko opremo edino na subjektivno presojo, izhajajočo iz primerjave med posameznimi primeri, zato velja rezultate vzeti z določenim pridržkom. V okviru komponent identitete smo posebej ločili, ali se posamezni subjektivni in objektivni znaki kažejo v polni meri ali le delno, ter označili primere, kjer opisanih znakov ni.

Pri pripadnikih večinskih narodov v njihovi nacionalni državi bi morali biti objektivni in subjektivni znaki tako popolnoma prisotni. Primanjkljaj elementov po posameznih komponentah identitete nazorno kaže na določene posebnosti pogojev narodne identitete pri pripadnikih manjšin ali drugih nedržavno organiziranih etničnih skupin. Kolikor manjši je delež slovenskih elementov oziroma komponent, toliko bolj je napredovala asimilacija.

Grafikon 29: Koliko objektivnih in subjektivnih elementov imajo intervjuvanci pri posameznih komponentah narodne identitete.

Opomba: (O) – objektivni elementi; (S) – subjektivni elementi.

Vir: Intervju, 1995, N=104.

Izhodiščni komponenti (kulturno-jezikovna in zgodovinska (izvor)) sta pri vprašanih še dobro zastopani. Po izvoru so vsi Slovenci; nekateri že prihajajo iz mešanih zakonov ali živijo dalj časa v izključno nemškojezičnem okolju. Manjše število

sogovornikov postavlja slovenski izvor ob stran in ga ne sprejema za svojega. Podobno je tudi pri jeziku in kulturi; v različnih oblikah jo ima velika večina vprašanih, vendar jih subjektivno nekateri ne sprejemajo za »svoje«. Po rodu, jeziku in kulturi je torej Slovencev nekoliko več, kot se jih subjektivno priznava. To je zelo značilna poteza tako rekoč vseh manjšinskih skupnosti. Kolikšna bo razlika med objektivnim in subjektivnim, je odvisno od meril, ki jih vzamemo za ugotavljanje etničnosti. Statistični popisi kot zelo stroga merila (po občevalnem jeziku) izkazujejo le tretjino populacije, ki jo je bilo mogoče ugotoviti s pomočjo različnih terenskih kazalcev (Župančič, 1993). V našem primeru so razlike majhne, ker smo z intervjuji zajeli večidel »aktivne« Slovence.

Preostale tri komponente se sicer opazno ločijo med seboj, vendar jim je skupen precej večji delež subjektivnega sprejemanja posameznih znakov, kot pa imajo objektivnih. V tem primeru so v večji meri »Slovenci« po svoji zavesti, volji in prepričanju. Pri prostorski komponenti pri preseljenih na območja zunaj Koroške postopoma krnijo zveze in odnosi z izvornim območjem. V Gradec in na Dunaj odhajajo zaradi študija ter nabiranja prvih poklicnih izkušenj. Mnogim postaneta mesti drugi dom, ko se za stalno naselijo tam. V določeni (delni) meri se povezanost z izvornim območjem še ohranja prek tesnih sorodstvenih vezi ali lastniških razmerij. Toda subjektivno jih večina opredeljuje Koroško še vedno kot »svojo«, ker so od tam »doma«.

Izmed vseh komponent je najskromnejše prisotna gospodarska; le pri slabi polovici sogovornikov jo je bilo mogoče ugotoviti. Podatek zgovorno kaže na smer gospodarske integracije v večinsko družbo, tako da lastna manjšinska organiziranost postopoma izgineva oziroma se čedalje bolj omejuje na posamezne slovenske gospodarske ustanove, ki dajejo delo in omogočajo preživetje. Odstotek tistih, ki nosijo objektivne znake gospodarske komponente slovenske identitete, je zaradi opaznega števila t.i. »poklicnih Slovencev« v proučevanem vzorcu še dokaj visok. V pogovorih so mnogi navajali, da je vprašanje manjšinskega gospodarstva kljub zelo ugodni socialni sestavi pereč problem. Subjektivno so sogovorniki ocenjevali gospodarsko komponento kot »svojo«, torej manjšinsko, še precej više — skoraj 80 % naj bi jih jo imelo. Razlika med subjektivno oceno in objektivnimi znaki je pri gospodarsko-socialni komponenti bistveno večja kot pri drugih komponentah.

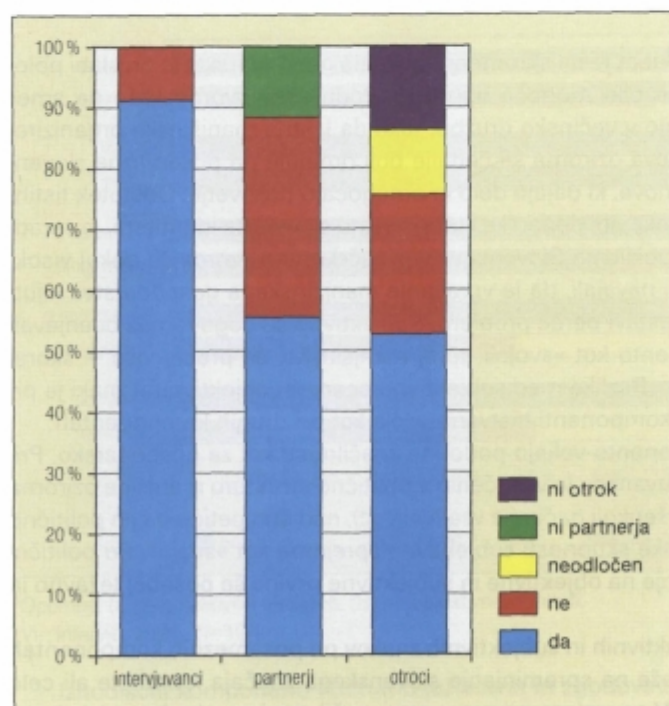
Za politično komponento veljajo podobne značilnosti kot za gospodarsko. Približno polovica intervjuvancev je vključenih v politično strukturo manjšine oziroma v njej sodeluje na kakršenkoli način (je vsaj volivec), nad štiri petine pa jih politično organiziranost slovenske skupnosti subjektivno sprejema kot »svojo«. Pri politični komponenti je ločevanje na objektivne in subjektivne prvine še posebej težavno in nehvaležno opravilo.

Zmanjševanje objektivnih in subjektivnih znakov pri posameznih komponentah identitete zgovorno kaže na spreminjanje slovenskega značaja identitete ali celo na njeno izgubljanje. V zgornjem primeru gre v večji meri za okrnitev identitete; zaradi vključenosti v gospodarsko in politično življenje večinske družbe se izgu-

bljajo predvsem objektivne prvine obeh komponent. Določen del manjšine dejansko postaja čedalje bolj le jezikovno in kulturno opredeljena skupnost, ki se zaveda svojega izvora, medtem ko so gospodarska in politična povezanost ter zaradi razsejavanja tudi prostorska strnjenost že krepko odtujene. Slednjič načenja asimilacija tudi jezik in kulturo. Manjšinska skupnost se mora zaradi ogroženosti objektivnih prvin gospodarske in politične komponente narodne identitete dodatno opirati na jezik in kulturo ter vzgojo zavesti pripadnosti, če hoče etnično preživeti.

Spreminjanju slovenske identitete je mogoče slediti že s primerjanjem narodne opredelitve intervjuvanih, njihovih zakonskih partnerjev in otrok, če vzamemo za merilo opredelitev kot »Slovenec« v kakršnikoli obliki (Slovenec, koroški Slovenec, jezikovno ali kulturno pripaden slovenski skupnosti ipd.). Število oseb, ki se opredeljujejo za Slovence, se postopoma zmanjšuje. Večina intervjuvanih se ima za Slovence, toda njihovih zakonskih partnerjev je le še dobra polovica (oziroma dve tretjini, če izločimo tiste, ki nimajo partnerjev), njihovih otrok pa je še nekaj manj (tudi če upoštevamo, da nekateri nimajo otrok).

Grafikon 30: V kolikšni meri se opredeljujejo za Slovence intervjuvanci, njihovi zakonski partnerji in njihovi otroci.

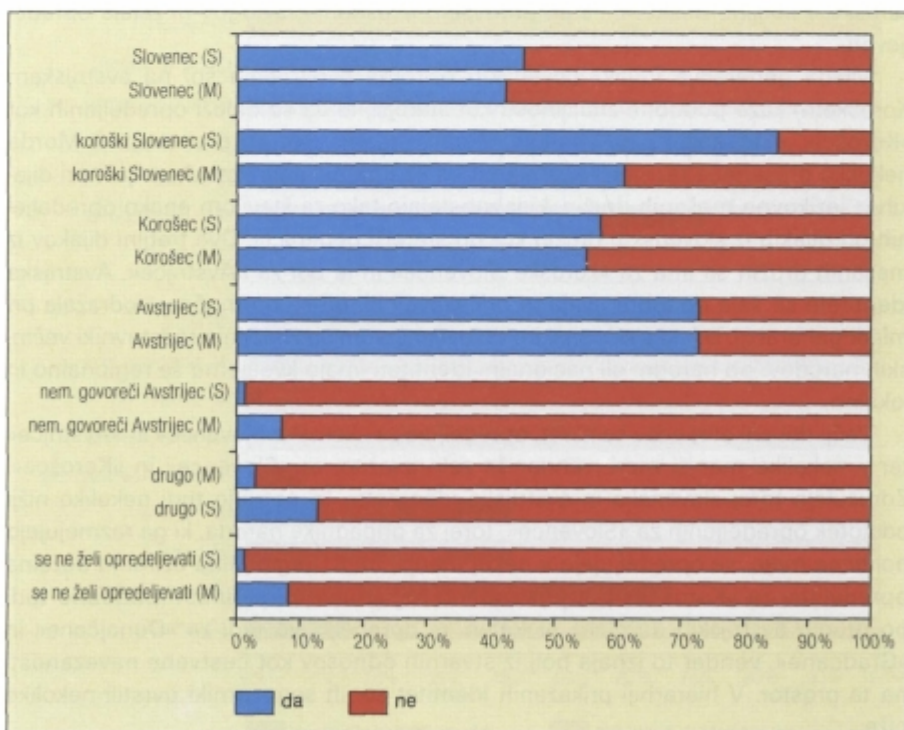
Vir: Intervju, 1995, N=104.

4.3.2 Večplastnost identitete pri Slovencih v Avstriji

Druga značilnost identitete pripadnikov manjšin je hkratno pojavljanje več identitet. Medtem ko si pri pripadnikih večinskega naroda identitete sledijo od osebne in družinske prek lokalne, regionalne, deželne do narodne kot najbolj kompleksne, so pripadniku manjšine v procesih socializacije posredovane tako lastne etnične oziroma narodne (manjšinske) kot državna (vzeta tudi kot nacionalna v smislu državnosti), v resnici torej vsebine narodne identitete in zato tudi zavest o njej.

Hkratno pojavljanje več identitet se je doslej v strokovni družboslovni literaturi razmeroma redko omenjalo (Južnič, 1993; Smith, 1991). V precejšnji meri je treba ta primanjkljaj v teoretski literaturi pripisati tudi specifičnosti manjšin nasploh, katerim teoretiki narodnega vprašanja niso posvetili posebne pozornosti. Vendar so ga mnogokrat izpostavljali raziskovalci različnih znanstvenih disciplin; tako zgodovinarji, geografi, sociologi, politologi, jezikoslovci in psihologi, ker so zadeli na problem identitete pri manjšinah.

Grafikon 31: Identiteta anketirancev in intervjuvancev.

Opombe: (M) – izhajajo iz mešanih družin; (S) – izhajajo iz slovenskih družin.

Vir: Anketa 1, 1995, Intervju, 1995, N=362.

Da bi ugotovili pojavnost različnih identitet, smo v vprašalnik obeh anket in pri intervjuju vstavili vprašanja, ki se neposredno in posredno nanašajo na identiteto. Vsak intervjuvanec in anketiranec se je lahko opredelil za poljubno število identitet.

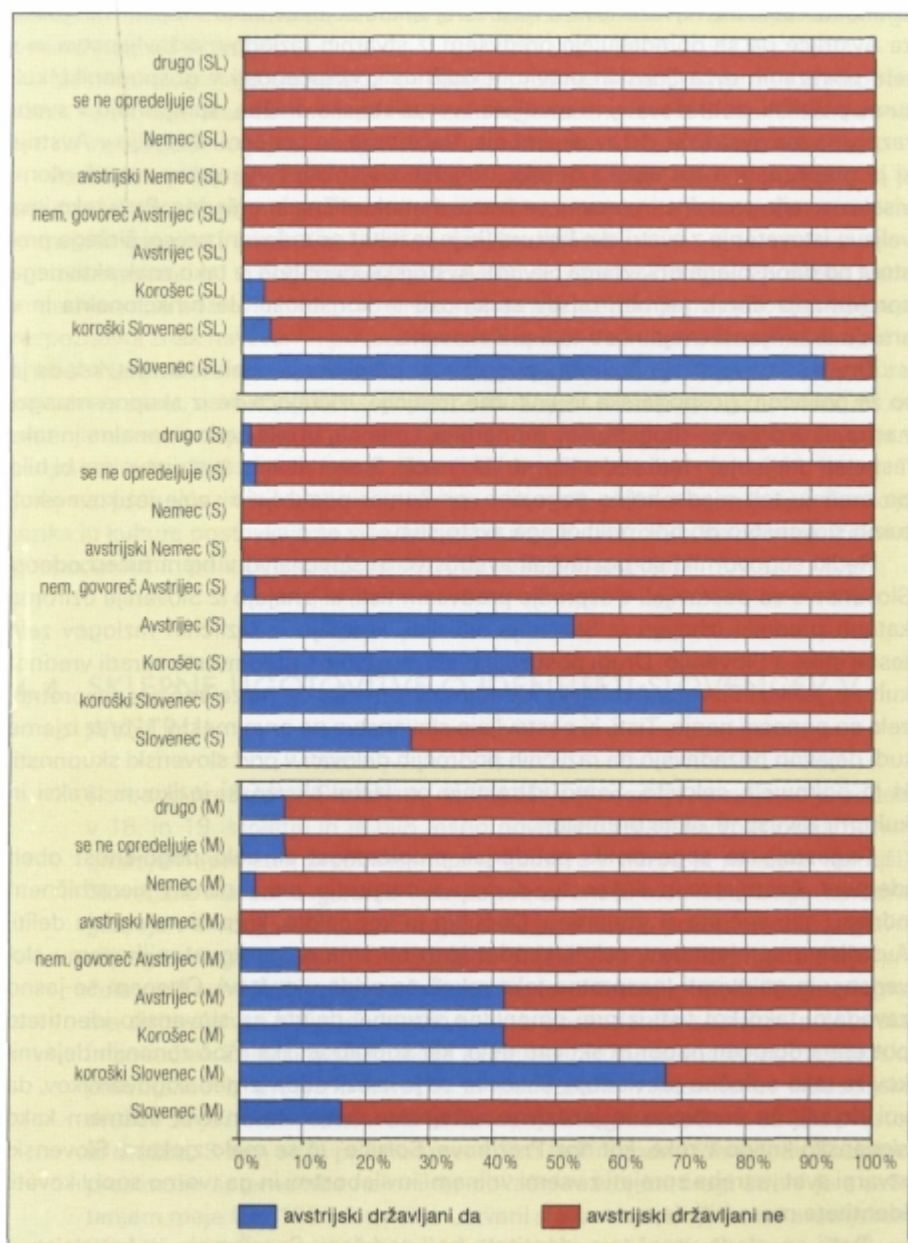
Anketiranci in intervjuvanci so se opredeljevali predvsem za štiri identitete: kot »Slovenci« (ne glede na državo bivanja), kot »koroški Slovenci« (manjšinska identiteta, ki vsebuje narodno in regionalno noto obenem), kot »Korošci« (regionalna oziroma deželna identiteta brez narodnega ali jezikovnega predznaka) in kot »Avstrijci« (v smislu državne pripadnosti in ki je lahko opredeljena tudi kot nacionalna). Kot Slovenci se je opredelilo nekaj več kot dve petini vprašanih. Največ se jih je opredelilo za »koroške Slovence«, čeprav jih približno desetina izhaja iz Slovenije ter jih tretjina živi na Dunaju in v Gradcu. Odstotek je posebno visok pri osebah, ki živijo v čistih slovenskih družinah. Dobra polovica se jih je ne glede na družinske jezikovne razmere opredelila za »Korošce« in tri četrtine za »Avstrijce«. Tudi pri slednjih so razlike med osebami iz mešanih in slovenskih družin minimalne. Slaba desetina se jih je opredelila za »nemško govoreče Avstrijce«, približno 15 % pa jih je navedlo še različne druge identitete, od lokalnih in regionalnih do »Evropejcev« in »kozmpopolitov«. Pri tem gre večinoma za osebe iz mešanih zakonov ali pa za samske. Približno desetina se jih predvsem iz osebnih razlogov ni želela opredeljevati.

Mlada generacija (dijaki slovenskih oziroma dvojezičnih šol na avstrijskem Koroškem) kaže podobne značilnosti kot starejši, le da so deleži opredeljenih kot »Korošci«, »Slovenci« in »Avstrijci« nekoliko manjši kot pri prvi skupini. Morda nekoliko preseneča razmeroma majhen delež opredeljenih kot »Avstrijci« pri dijakih iz jezikovno mešanih družin, kjer zaostajajo tako za številom enako opredeljenih pri dijakih iz slovenskih družin kot pri starejši generaciji. Dve tretjini dijakov iz mešanih družin se ima za »koroške Slovence« in le pol za »Avstrijce«. Avstrijska identiteta se šele dodobra uvaja in pričakovali bi, da se bo močneje odražala pri mladi generaciji. Dijaki s slovenskim državljanstvom so značilni predstavniki večinskih narodov: ob narodni ali nacionalni identiteti imajo kvečjemu še regionalno in lokalno.

Večji del anketirancev se hkrati opredeljuje za »koroške Slovence« in »Avstrijce« ter v nekoliko manjši meri, vendar še zelo izrazito, za »Slovence« in »Korošce«. Združujejo torej slovensko in avstrijsko identiteto. To potrjuje tudi nekoliko nižji odstotek opredeljenih za »Slovence«, torej za pripadnike naroda, ki ga razmejujejo politične meje, se opredeljujejo v nekaj manjši meri. Regionalna oziroma deželna opredelitev za »Korošce« potrjuje močno regionalno pripadnost (podobno tudi po drugih avstrijskih deželah). Nekateri se opredeljujejo tudi za »Dunajčane« in »Gradčane«, vendar to izhaja bolj iz stvarnih odnosov kot čustvene navezanosti na ta prostor. V hierarhiji prikazanih identitet so jih sogovorniki uvrstili nekoliko nižje.

Sogovorniki so razmeroma pogosto navajali nekakšno vzporednost avstrijske in koroško-slovenske (in tudi slovenske nasploh) identitete in nobeni niso dajali

Grafikon 32: Identiteta anketiranih dijakov glede na državljanstvo in jezikovno poreklo družine.

SL – iz Slovenije; S – iz slovenskih družin; M – iz mešanih družin.

Vir: Anketa 2, 1995, N=177.

očitne prednosti. Vendar se opredeljujejo za »Avstrijce« iz drugačnih razlogov in celo na drugačen način kot za »Slovence«. Slovenci so zaradi jezika, kulturne pripadnosti, čustvene navezanosti, izvora, torej spleta objektivnih in subjektivnih prvin, za Avstrijce pa se opredeljujejo predvsem iz stvarnih razlogov: državljanstva in s tem povezanih državljanskih pravic in dolžnosti, vključenosti v gospodarski, kulturni, politični izobraževalni in medijski svet avstrijske družbe, sprejemajo v svetu razpoznavne avstrijske državne simbole. Večinoma so ponosni, da živijo v Avstriji, ki je prepoznavna kot alpska dežela, urejena, z visokim življenjskim standardom, visoko ravni socialne in pravne varnosti, demokratična in ugledna. Prav tako ima veljavo istovetenje z avstrijsko kulturo (ki je rezultat prizadevanj precej širšega prostora od današnjega državnega okvira). Avstrijska identiteta je tako znak aktivnega sprejemanja danih razmer, odsev stvarnosti in koristnosti. Je funkcionalna in v smislu državljanske lojalnosti tudi pričakovana.

Drugi so navajali zgodovinsko pogojenost prepletanja obeh identitet, ker da je to že politična, gospodarska in kulturna tradicija, izvirajoča še iz skupne mnogonacionalne države — habsburške monarhije. Le-ta naj bi bila nadnacionalna in take lastnosti pripisujejo tudi sedanji avstrijski naciji. Slovenstvo in avstrijstvo naj bi bilo po mnenju teh medsebojno pogojeno, pri čemer postavljajo svoje jezikovno-kulturno slovenstvo ob bok političnega avstrijstva.

Redki sogovorniki so postavljali avstrijstvo in slovenstvo v hierarhičen odnos. Slovenstvo so postavljali v ospredje predvsem tisti, ki izhajajo iz Slovenije oziroma katerih predniki izhajajo iz Slovenije, ali tisti, ki imajo iz različnih razlogov zelo tesne stike s Slovenijo. Drugi postavljajo slovenstvo na prvo mesto zaradi vrednot kulture, jezika in izvora. Avstrijske identitete s tem nikakor ne zavračajo; nasprotno, zelo so ponosni nanjo. Tisti, ki postavljajo slovenstvo na prvo mesto, si brez izjeme tudi dejavno prizadevajo na različnih področjih delovati v prid slovenski skupnosti, ki jo pojmujejo celovito. Samo vztrajanje pri lastni slovenski jezikovni praksi in kulturni zavesti je zanje premalo.

Pogosteje so sogovorniki poudarjali prepletenost ali celo pogojenost obeh identitet. Avstrijstvo in slovenstvo si nista v nasprotju, niti si nista v hierarhičnem odnosu, temveč sta si vzajemna. Občutijo ju kot celoto, ki je nima smisla deliti. Avstrijstvo sprejemajo v celoti, vendar le-to ne sme nasprotovati njihovem slovenstvu in ga ovirati (nasprotno tako rekoč ne pride v poštev). Obenem se jasno zavedajo, tako kot tisti iz prej omenjene skupine, da sta za slovensko identiteto potrebna določen napor in aktivno delo, ker socializacijska moč zunanjih dejavnikov že tako odločno prevladuje. Slikovito se je izrazil eden izmed sogovornikov, da »ni dovolj, če čustveno in jezikovno sprejemem svoje slovenstvo, vzamem kako slovensko knjigo v roke, kot npr. Prežihove ‚Solzice‘, in se malo zjokam. Slovenski stvarni svet je treba sprejeti z vsemi vrtilinami in slabostmi in ga tvorno sooblikovati. Identiteta mora biti dejavna«.

Tretji so glede vprašanja identitete bolj zadržani. Sprejemajo jo kot dejstvo, vendar ji v življenju ne namenjajo največje pozornosti. Nekateri so dajali avstrijstvu

prednost, češ da jih je okolje že do take mere socializiralo in avstrijska družba integrirala, da nima smisla za vsako ceno vztrajati v slovenstvu. Slednjemu pripisujejo predvsem jezikovno-kulturno vsebino in značaj. Slovenstvo priznavajo, vendar ga podrejajo avstrijstvu.

Nekateri doživljajo slovensko identiteto predvsem na čustveni in simbolični ravni, ker nimajo stvarnih možnosti za realizacijo tudi navzven. Slovenci so navznoter, na zunaj pa prilagojeni okolju. Slovenska identiteta je pri tem skrita.

Različen osebni pristop do avstrijske in slovenske identitete ne pomeni, da je nekdo »bolj« in drugi »manj« Slovenec, temveč le opozarja, da je mogoče eno in isto identiteto dojemati, izražati in živeti na različne načine.

Intervjuvanci so v pogovorih izmed vsebin slovenske identitete povsem jasno in nedvoumno postavljali na prvo mesto slovenski jezik, ki je po njihovem osnovni razpoznavni znak navzven in povezovalac navznoter. Je kultura, filozofija, simbol in smisel. Nanj se morajo navezovati še drugi elementi: široko pojmovana kultura, narodna zavest, zavest politične pripadnosti, zavest o bivanju v skupnosti, da ne omenjamo vseh objektivnih elementov, ki so bili že nekajkrat omenjeni. Bivanje v skupnosti mora biti funkcionalno, sicer jezik izgubi eno svojih temeljnih nalog. Ti torej nasprotujejo individualizaciji, ker po njihovem pelje v asimilacijo. Funkcijo jezika in kulture postavljajo še više, ker se na drugih področjih, še posebej v okviru gospodarske in politične komponente, čuti velik primanjkljaj.

4.4 SKLEPNE UGOTOVITVE O IDENTITETI SLOVENCEV V AVSTRIJI

1. Narodno prebujanje Slovencev na današnjem ozemlju Avstrije se je pričelo v 18. in 19. stoletju in je bilo tesno povezano z vseslovenskim narodnim gibanjem (pričetek preoblikovanja iz ljudstva v narod je nekoliko starejši). Slovensko narodno gibanje ima podobne značilnosti kot druga narodna gibanja v srednji in vzhodni Evropi, le da je relativno pozno uresničila glavni cilj narodnega gibanja — nacionalno državo. Narodna identiteta se je pričela oblikovati kot jezikovna in kulturna ter z zorenjem političnega programa dobivala vse bolj tudi druge vsebine: gospodarsko-socialno, prostorsko in politično. Zaradi modernizacije avstrijske družbe in socialnogospodarske preobrazbe iz pretežno kmečke in podeželske v mestno in industrijsko družbo se je hkrati povečevala tudi stopnja integriranosti v avstrijski prostor in družbo. S tem se je pričela spreminjati tudi narodna identiteta. Socialno-prostorske spremembe na eni ter politični razvoj na drugi strani je z začrtanjem meje leta 1920 formalno ustvaril slovensko manjšino na avstrijskem Koroškem in Štajerskem, ki je dobila svoj krovni zaščitni zakon v 7. členu avstrijske državne pogodbe iz leta 1955.

2. Današnja razseljenost Slovencev v Avstriji je posledica socialne in prostorske gibljivosti slovenskega prebivalstva, politične razmejitev, asimilacijskih procesov in mednarodnih selitev. Slovenci so se intenzivno selili zaradi izobraževanja in dela in z naseljevanjem v večjih avstrijskih mestih, predvsem v Celovcu, na Dunaju in v Gradcu, postopoma oblikovali nova poselitvena jedra. Vsaka selitev je pomenila tudi spremembo jezikovnega in kulturnega okolja. Poselitveni prostor se je močno razširil zlasti na najbolj dinamična območja Avstrije, medtem ko sta se na območju avtohtone poselitve na Koroškem in Štajerskem delež in absolutno število pripadnikov slovenske skupnosti močno zmanjšala. Slovenci v Avstriji živijo zato v pogojih razpršenosti, toda socialno tako rekoč izenačeni s pripadniki večinskega naroda. Priseljenci iz Slovenije in zdomci so naseljevali ista območja in se od avstrijskih Slovencev ločijo predvsem po izobrazbeni in socialni sestavi.
3. Narodno identiteto sestavlja pet komponent, ki si razen prvih dveh (ki sta si vzporedni) sledijo v hierarhičnem zaporedju: jezikovno-kulturna, zgodovinska (izvor, rod), prostorska, gospodarsko-socialna in politična. V komponentah so zastopane objektivne vsebine in subjektivna zavest kot duhovni odraz sprejetega (istovetnega) stvarnega sveta. Pri Slovencih v Avstriji so zlasti objektivne prvine gospodarske in politične komponente precej načete, medtem ko se subjektivna zavest o tem še ohranja. Del manjšine postaja vse bolj zgolj kulturno-jezikovna skupnost in se postopoma asimilira.
4. Narodna identiteta je spremenljiva kategorija. Oblikuje, ohranja in spreminja se v procesih socializacije, ki potekajo vse življenje posameznika. Pri tem se lahko spreminja vsebina identitete (pripadniki manjšine pričnejo najprej izgubljati gospodarsko in politično ter z razseljevanjem tudi prostorsko komponento), načini izražanja, oblike izražanja, intenzivnost manjšinske identitete in njen položaj v sistemu drugih identitet in vrednot.
5. Na narodno identiteto močno vplivajo različni dejavniki, kot so jezikovne razmere v družini, poklic in socialni dejavniki, prostor s svojo strukturo in procesi, vplivi širšega družbenega okolja (v Avstriji in Sloveniji) in vplivi, ki izhajajo predvsem iz posameznika.
6. Identiteta pripadnika slovenske skupnosti je večplastna. V prvi vrsti se opredeljujejo kot koroški Slovenci (manjšinska identiteta), kot Avstrijci (državna – politična identiteta), kot Slovenci (narodna – kulturna identiteta) in kot Korošci (deželna oziroma regionalna identiteta). Identitete med seboj niso izključujoče ali sporne, temveč vzajemne.
7. Pri Slovencih v Avstriji je zelo močna regionalna oziroma deželna zavest, ki je izražena že s samo manjšinsko (koroški Slovenci) in z regionalno (Korošci) opredelitvijo. Močna deželna zavest je lastnost vseh avstrijskih dežel, ne le Koroške. Regionalna oziroma deželna identiteta je podrejena državni (Avstrijec) in narodni (koroški Slovenec). Zelo je vztrajna in se pri prvi generaciji praviloma zadrži tudi po preselitvi.

8. Slovensko identiteto doživljajo različno intenzivno in jo na različne načine izražajo. Osebe, ki so nedvomno slovenskega rodu, je mogoče razdeliti na sedem skupin: prvim je slovenska identiteta najpomembnejša in si zato izredno prizadevajo za njeno ohranjanje; drugi so prav tako dejavni, vendar odprti še za druge identitete, tretji jo priznavajo kot pomembno, vendar jo podrejajo drugim ciljem, četrti jo omejujejo zgolj na zasebno in individualno raven, peti jo ohranjajo le še kot elemente kulture in jezika ter solidarizirajo s člani slovenske skupnosti, šesti se ji odpovedujejo in sedmi jo zanikajo in so ji celo nasprotni.
9. Pomembna lastnost manjšine je dvojezičnost. Ta po eni strani pomeni tehniko preživetja, po drugi pa postaja dvojezičnost njena razpoznavna jezikovno-kulturna značilnost.
10. Mešani zakoni ne pomenijo avtomatično odpovedi slovenstvu. Slovenska identiteta se razmeroma dobro ohranja v prvi generaciji, nekoliko slabše pa je pri otrocih. Navadno se prične omejevati na osebno ter po vsebini na jezikovno-kulturno, druge komponente pa postopoma izpušča. Mešani zakoni so dvojezični; mnoge bi lahko označili tudi kot dvokulturne. Zakonski partnerji Slovencev v mešanih družinah pomenijo razširjen krog sprejemnikov slovenske kulture, če vsaj pasivno spremljajo življenje slovenske manjšine.
11. Skupni minimalni kazalec najrazličnejših oblik in intenzivnosti slovenstva je kulturna in jezikovna zavest kot zadnji subjektivni ostanek objektivnih elementov (jezika in kulture) in se v taki obliki pojavlja pri otrocih ter pri zakonskih partnerjih v mešanih zakonih. Tako obstaja sloj ljudi, ki jih po objektivnih merilih navadno ne štejemo več med Slovence, niti se sami subjektivno ne prištevajo v celoti, vendar želijo zaradi (vsaj delno) slovenskega rodu in jezikovno-kulturne podlage slovenstvu pripadati na poseben način. So spremljevalci in simpatizerji slovenske kulture. Pojem slovenskega kulturnega prostora je zato širši od etničnega prostora.
12. Socialna izenačenost Slovencev s pripadniki večinskega naroda je pomemben pogoj etnične stabilizacije. Ko obstaja čvrst elitni sloj manjšine, ki zagotavlja nemoteno delovanje manjšinskih kulturnih, gospodarskih, prosvetnih in političnih organizacij in ustanov ter se lahko enakopravno vključuje v strukture večinske družbe, bodo lažje ohranjali narodno identiteto in zavest tudi pripadniki manjšine, ki so manj izobraženi in imajo šibkejši socialni položaj v družbi.
13. Višja izobrazba praviloma pozitivno vpliva na ohranjanje slovenskega jezika in identitete, posebno v mešanih zakonih. Vendar je obenem tudi razlog večje razseljenosti Slovencev (ker iščejo primerno delo), posledica česar je tudi več mešanih zakonov (kjer ohranijo identiteto vsaj v prvi generaciji). Toda po drugi strani je zaradi širšega kulturnega obzorja in poslovnih možnosti več sodelovanja s Slovenijo.
14. Raba slovenščine je brez dvoma najpomembnejši, vendar ne izključni

- element narodne pripadnosti. Nekateri ohranjajo slovensko zavest tudi v primerih, ko je raba slovenščine v družini povsem minimalna. Ohranjajo drugačno slovensko simboliko, občutek pripadnosti, simpatije ipd.
15. Prostor poselitve je nezadosten za vse potrebe Slovencev. Funkcionalni prostor, v katerem Slovenci opravljajo različne funkcije (delajo, se šolajo, oskrbujejo itd.), je bistveno širši in obsega poleg ožjega poselitvenega ozemlja še večja središča, kot so Celovec, Gradec in Dunaj. S povečevanjem čezmejne sodelovanja s Slovenijo in udeležbe avstrijskih Slovencev pri tem postaja v omejeni meri funkcionalni prostor tudi Slovenija.
 16. Slovenci v Avstriji so objektivno in subjektivno del slovenskega naroda, ki biva tu kot narodna manjšina, kot izseljenci in kot zdomci. Kot manjšina so dobro organizirani in povezani med seboj, kot izseljenci se deloma vključujejo v to in kot zdomci podobno. Zelo tesne vezi so tudi s Slovenijo, kar še posebej velja za vse mestne skupnosti Slovencev (v Celovcu, Gradcu, na Dunaju), ker imajo tam zaradi pomena, lege in vloge mest ter lastne socialne strukture vlogo povezovalca v mednarodnih in meddržavnih gospodarskih odnosih.
 17. Etnično preživetje Slovencev se more in mora opreti na tri stebre: na Avstrijo, na Slovenijo in na lastne moči. Prva je institucionalni pravni, politični in družbeni okvir, ki lahko manjšini zagotovi izvajanje sprejetih norm manjšinskega varstva, še posebej na področjih vzgoje in izobraževanja, gospodarstva, regionalnega razvoja poselitvenega in funkcionalnega območja manjšine in z ohranjanjem dobrih medetničnih odnosov. Slovenija lahko z izdelano celovito strategijo odnosov do manjšinskih skupnosti pripomore k realizaciji pravnih norm, predvsem pa skrbi za čim večjo povezanost s Slovenci v Avstriji na različnih področjih. Z uveljavljanjem skladnega regionalnega razvoja in krepitvijo regionalnih središč v bližini slovensko-avstrijske meje lahko omogoči večje uveljavljanje čezmejnih gospodarskih in kulturnih projektov, v katerih bodo imele vsebine, pomembne za manjšino, še posebno mesto. Posebnega pomena je razvoj Ljubljane kot narodnega središča, ki je lahko z obsegom gospodarskih, kulturnih, šolskih, znanstvenih in drugih institucij privlačno socializacijsko jedro tudi za predstavnike manjšine. Izjemno pomembni so tudi mediji, če vključujejo za manjšino pomembne tematike ter pripadnike manjšine pravočasno dosežejo. Tretji steber je odprta moč same manjšinske skupnosti. Imeti mora vrednoto in smisel lastnega obstoja ter ohranjati in krepiti elemente narodne identitete.
 18. Za etnično preživetje narodnih manjšin, izseljencev in zdomcev ni dovolj želeti preživeti, temveč hoteti biti.

V. Literatura in viri

6.1 LITERATURA

- Alter, P., 1991: Kaj je nacionalizem?, Študije o etnonacionalizmu, zbornik, Krt, Ljubljana, str. 221–238 (ur. Rizman R.).
- Ante, U., 1981: Politische Geographie, Westermann Verlag, Braunschweig, 244 str.
- Apovnik, P., 1974: Massnahmen der regionalen Raumordnung in Kärnten. Ihre Auswirkungen auf die slowenische Volksgruppe in Kärnten, referat, tipkopis, 12 str. (hrani arhiv IG, Ljubljana).
- Apovnik, P., 1974: Nekateri vidiki asimilacije manjšine (še posebej jezikovne) in položaj slovenske narodne manjšine na avstrijskem Koroškem, tipkopis, Ljubljana, 8 str. (hrani arhiv IG, Ljubljana).
- Apovnik, P., 1992: Beiräte — ein taugliches Instrument zur Lösung von Minderheitenfragen?, Kärnten-Dokumentation, 10, zbornik, Klagenfurt, str. 49–57 (ur. Apovnik, P. in Unkart, R.).
- Banac, I., 1984: Nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Globus, Zagreb, 420 str.
- Baran, V., 1995: Problems of Regionalisation in Ethnically Heterogeneous Regions of Southern Slovakia, Region and Regionalism, 2, Social and Political Aspects, zbornik, Łódź – Opole, str. 129–135 (ur. Koter, M.).
- Barker, T.M., 1984: The Slovene Minority in Carinthia, Columbia University Press, New York, 415 str.
- Beg, A., 1910: Narodni kataster Koroške, Narodna založba, Ljubljana, 80 str.
- Bellinello, P.F., 1994: Les minorites ethnolinguistiques du Mezzogiorno, Espace, Populations, Societes, 1994–3, Lille, str. 341–347.
- Beltram, P., 1984: Dvojezičnost in narodna identiteta, Dvojezičnost, individualne in družbene razsežnosti, zbornik, Ljubljana, str. 11–15.
- Beltram, P., 1990: Ohranjanje etnične identitete, Razprave in gradivo, 24, INV, Ljubljana, str. 67–71.
- Benko, V., 1976: Specifičnost ureditve pravnega in dejanskega položaja naših narodnih manjšin v Avstriji, Razprave in gradivo, 7–8, INV, Ljubljana, str. 11–17.
- Benko, V., 1977: Mednarodni odnosi, Založba Obzorja, Maribor, 383 str.
- Bernardi, U., 1994: Nuove e vecchie minoranze: la politica della diversita in Europa, Manjšine v prostoru Alpe-Jadran, zbornik, Ljubljana, str. 9–17 (ur. Vencelj P., Klemenčič V., Novak-Lukanovič S.).

- Betula, C., 1970: Die Idee des Vereinigten Slowenien, 50 Jahre Kärntner Volksabstimmung, Festnummer, zbornik, Klagenfurt, str. 38–41.
- Birsa, I., 1991: The Slovene Press in Australia, Znanstvena revija, 3, 2, Maribor, str. 365–374.
- Bister, F.J., 1982: Wien als kulturelles Zentrum der Slowenen, Ethnische Gruppen in der Bundeshauptstadt Wien, Integratio, Wiener Arbeitsgemeinschaft der Österreichischen Volksgruppen, str. 71–88 (ur. Deak E.).
- Bister, J.F., 1990: Avstrijska nacija in slovenska narodnost, Slovenski vestnik, 16. jan. 1990, Celovec, str. 3–4.
- Bister, J.F., 1994: Vprašanje štajerskih Slovencev v avstrijskem časopisu po drugi svetovni vojni, Narodne manjšine, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 113–121 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Böckmann, K.B., Brunner, K.M., Egger, M., Gombos, G., Jurič, M., Larcher, D., 1988: Zweisprachigkeit und Identität, Disertacije in razprave 16, Drava, SZI, Klagenfurt / Celovec, 233 str.
- Bösler, K.A., 1983: Politische Geographie, Teubner Studienbücher, Stuttgart, 250 str.
- Bogataj, M., 1995: Hörfunk und Fernsehen für die slowenische Volksgruppe in Kärnten — Verständigung als Grundlage der Gesellschaft, Kärnten-Dokumentation, 12–13, zbornik, Klagenfurt, str. 105–118 (ur. Anderwald K. in Novak-Trampusch M.).
- Bohte, B., 1976: Nekateri mednarodnopravni vidiki avstrijskih obveznosti glede slovenske manjšine — s posebnim ozirom na avstrijska stališča, ki so prišla do izraza pred OZN in ob izmenjavi diplomatskih not med SFRJ in Republiko Avstrijo v letu 1974, Razprave in gradivo, 7–8, INV, Ljubljana, str. 19–47.
- Božič, B., 1980: Oris zgodovine Slovencev, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 191 str.
- Brunn, S., Purcell, D., 1996: Ethnic »Electronic Communities«: New Immigrant Linkages in a Wired World, Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries, zbornik, Maribor, Pedagoška fakulteta, str. 337–345 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Brunner, G., Meissner, B., 1982: Nationalitäten-Probleme in der Sowjetunion und Osteuropa, Markus Verlag, Köln, 211 str.
- Bufon, M., 1992: Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost, Založništvo tržaškega tiska, SLORI, Trst, 223 str.
- Bufon, M., 1992: Sedanji evropski razvojni procesi in varstvo manjšin — stari problemi in nove perspektive v luči politične geografije, Geografija v šoli, 2, zbornik, Ljubljana, str. 25–32 (ur. Kunaver J.).
- Bufon, M., 1994: Nacionalne manjšine in njihova funkcija v mednarodnih integrativnih procesih: iluzija ali realnost?, Narodne manjšine danes in jutri, zbornik, Založništvo tržaškega tiska, SLORI, Trst, str.87–95 (ur. Štrukelj I., Sussi E.).

- Bufon, M., 1994: Manjšine v sodobnih razvojnih procesih; primer Slovencev v Italiji, Manjšine v prostoru Alpe-Jadran, zbornik, Ljubljana, str. 52–69 (ur. Vencelj P., Klemenčič V., Novak-Lukanovič S.).
- Bufon, M., 1995: Oris položaja avtohtonih etničnih in narodnih manjšin v Italiji, Geografski vestnik, 67, Ljubljana, str. 127–140.
- Bufon, M., 1995: Prostor, meje, ljudje. Razvoj prekomejnih odnosov, struktura obmejnega območja in vrednotenje obmejnosti na Goriškem, SLORI, Znanstveni inštitut FF, Trst, 439 str.
- Carter, F.W., 1994: Minorities nationales et groupes ethniques en Bulgarie; redistribution regionale et liens transfrontaliers, Espace, Populations, Societes, 1994–3, Lille, str. 299–309.
- Carter, F.W., 1995: National Minorities / Ethnic Groups in Bulgaria; Regional Distribution and Cross Border Links, Region and Regionalism II., Social and Political Aspects, zbornik, Łódź – Opole, str. 61–86 (ur. Koter M.).
- Carter, F.W., 1995: Poland's Migration Problems: A Post-Communist Legacy, Geografski vestnik, 67, Ljubljana, str. 141–161.
- Citron, S., 1991: Nacionalni mit. Pretres zgodovine Francije, Študije o etnonacionalizmu, zbornik, Krt, Ljubljana, str. 297–317 (ur. Rizman R.).
- Connor, W., 1991: Ekonomski ali etno-nacionalizem?, Študije o etnonacionalizmu, zbornik, Ljubljana, str. 297–318 (ur. Rizman R.).
- Crkvenčič, I., 1994: Areas of Agression in Croatia, Croatia — a New European State, Zagreb, str. 61–75.
- Čizmič, I., 1996: The Croatian Fraternal Union: Protector and Promoter of teh Croatian Cultural Heritage, Etnični fraternalizem v priseljenjskih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries, zbornik, Maribor, Pedagoška fakulteta, str. 137–146 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Čufar, I., 1996: Organizations of Australian Slovenes, Etnični fraternalizem v priseljenjskih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries, zbornik, Maribor, Pedagoška fakulteta, str. 275–290 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Der Fischer Weltalmanach, 1994, Frankfurt a. Main.
- Deutsch, K.W., 1975: Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundation of Nationality, Cambridge, MIT Press, 2. izdaja.
- Die Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich, 1989, Östereichische Rektorenkonferenz, Wien, 219 str.
- Die Minderheiten in Alpen-Adria Raum, 1990, Klagenfurt, str. 7–62 (deutsche Fassung).
- Die Slovenen in Kärnten / Slovenci na Koroškem, 1974, Celovec /Ljubljana, 63 str. (izd. ZSO in NSKS v Celovcu).
- Domej, T., 1981: O stikih med manjšino in matico iz zornega kota koroških Slovencev, Razprave in gradivo, 12–13, INV, Ljubljana, str. 223–226.
- Domej, T., 1982: Manjšinsko šolstvo na Koroškem v preteklosti in današnji stvarnosti, Koroški koledar 1982, Celovec, str. 67–86.

- Domej, T., 1990: Slovenščina na koroških srednjih in višjih šolah, Narodne manjšine, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 141–146.
- Drobek, W., Heffner, K., 1995: La population autochtone de la Silesie d'Opole et les process historiques de la region de Haute-Silesia, Langues regionales et relations transfrontaliers en Europe, zbornik, l'Harmattan, Paris, str. 151–170 (ur. Götschy H. in Sanguin A.L.).
- Druškovič, D., 1976: O upoštevanju manjšine kot subjekta lastne usode, Razprave in gradivo, 7–8, INV, Ljubljana, str. 83–100.
- Družboslovje, 1979, Leksikoni Cankarjeve založbe, Ljubljana.
- Dumančić, T., 1981: Od dvojezičnosti do jezične asimilacije, Razprave in gradivo, 13–14, INV, Ljubljana, str. 157–161.
- Dvojezična Koroška. Seznam dvojezičnih imen južne Koroške / Zweisprachiges Kärnten. Zweisprachiges Ortsverzeichnis von Südkärnten, 1982, Mohorjeva založba, Celovec, 151 str.
- Dunaj in njegovi Slovenci, 1978, Turistični priročnik, Klub Mladje s sodelavci, Wien, Klagenfurt / Celovec, 189 str.
- Einspieler, V., 1980: Wie vielen Slowenen gibt es in Kärnten?, Zahlen, Zahlen, Zahlen, Kärntner Abwehrkampfband (Landesleitung), Kärntner Weissbuch 1.
- Enciklopedija Slovenije, 1987, 1 knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana, str. 57–73.
- Enciklopedija Slovenije, 1988, 2. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana, str. 189–191.
- Enciklopedija Slovenije, 1990, 4. knjiga, Mladinska knjiga, Ljubljana, str. 220–235.
- Englefield, G., 1992: Yugoslavia, Croatia, Slovenia. Re-emerging Boundaries, Territory Briefing 3, University of Durham, 54 str.
- Enlö, C., 1990: Policija, vojska i etnicitet, Globus, Zagreb, 204 str.
- Eriksen, H.T., 1995: What is Happening to the Concept of Ethnicity, Razprave in gradivo, 29–30, INV, Ljubljana, str. 165–176.
- Ethnic Minorities in Slovenia, 1994, INV, Vlada republike Slovenije, Ljubljana, 72 str. (ur. Jesih B., Klopčič V., Stergar J.).
- Evropska listina za jezike regij ali manjšin, 1995, Razprave in gradivo, 29–30, INV, Ljubljana, str. 295–312 (prevod).
- Eyles, J., Smith, D.M., 1988: Qualitative Methods in Human Geography, Polity Press, Cambridge, 272 str.
- Fassmann, H., 1995: Der Österreichische Arbeitsmarkt, Geographische Rundschau, 47, 1, Westermann Verlag, Braunschweig, str. 18–24.
- Felacher, J., 1958: Slovenci v Avstriji, Gospodarski koledar 1958, Ljubljana, str. 29–40.
- Ferenc, T., 1968: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945, Založba Obzorja, Maribor, 857 str.
- Ferenc, T., Kacin-Wohinz, M., Zorn, T., 1974: Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918–1945, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 326 str.
- Fischer, G., 1980: Die slowenische in Kärnten. Eine Studie zur Sprachenpolitik, Mohorjeva založba, Klagenfurt / Celovec.

- Fischer, G., 1984: Sprache und Identität im biculturellen Kontext. Zwischen Selbstfindung und Identitätsverlust, *Etnische Minderheiten in Europa*, Universität Klagenfurt, Klagenfurt, str. 26–39.
- Fister, M., 1985: Rož, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje, Ljubljana, 175 str.
- Flaschberger, L., Reiterer, A.F., 1979: Der tägliche Abwehrkampf. Kärntens Slowenen, *Ethnos*, 20, Wilhelm Braumüller-UniversitätsVerlagsbuchhandlung, Wien, 113 s.
- Florkowska-Frančič, H., 1996: Mutual Aid Activity among Political Emigrants in France and Switzerland, 1832–1914, *Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries*, zbornik, Maribor, Pedagoška fakulteta, str. 311–320 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Friš, D., 1991: Zgodovina časnika Amerikanski Slovenec in »verske vsebine«, ki jih je obravnaval med leti 1881–1931, *Znanstvena revija*, 3, 2, Maribor, str. 393–404.
- Gächter, A., 1991: Illusionen einer Einwanderungspolitik, *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 91/4, Wien, str. 351–366.
- Galluser, W.A., 1994: Preface, *Political Boundaries and Coexistence*, zbornik, Peter Lang Inc., European Academic Publishers, Bern, (ur. Galluser W.A.).
- Gamerith, W., 1993: Geographische Untersuchungen über die Kärntner Slowenen als ethnische Minderheit, disertacija, Salzburg.
- Gellner, E., 1995: *Nationalismus und Moderne*, Rotbuch Verlag, Hamburg, 214 str.
- Genorio, R., 1989: Slovenci v Kanadi, *Geographica Slovenica*, 17, IGU, Ljubljana, 184 str.
- Genorio, R., 1991: Od geopolitike k politični geografiji, *Razgledi*, 30. avgust 1991, str. 474.
- Genorio, R., 1991: Slovenci v Argentini, disertacija, Oddelek za geografijo, FF, Ljubljana, 293 str.
- Genorio, R., 1992: Slovenski tisk v Kanadi, *Dve domovini / Two Homelands*, 2–3, Ljubljana, str. 343–351.
- Genorio, R., 1992: Socialnogeografske značilnosti razvoja poselitve Slovencev v Buenos Airesu, *Geographica Slovenica*, 23, *Socialna geografija v teoriji in praksi*, zbornik, IGU, Ljubljana, str. 423–438 (ur. Genorio R., Klemenčič V.).
- Genorio, R., 1993: Geographical Dimensions of Slovene Emigration around the World *GeoJournal*, 30, 3, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht / Boston / London, str. 225–230.
- Genorio, R., Kladnik, D., Olas, L., Repolusk, P., 1985: Narodnostno mešano območje v Prekmurju, *Geographica Slovenica*, 16, IGU, Ljubljana, str. 15–73.
- Gleser, O., Polian, P., 1993: Etnische Deportationen in Raum der ehemaligen UdSSR, *Geographica Slovenica*, 24, zbornik, IGU, Ljubljana, str. 139–152 (ur. Gosar A.).
- Götschy, H., 1995: La France et les langues regionales, *Langues regionales et relations transfrontalieres en Europe*, zbornik, L'Harmattan, Paris, str. 15–27 (ur. Götschy H. in Sanguin A.L.).

- Gogala, R., 1992: Slovenci v vojnah 593–1918, Potencial, Ljubljana, 232 str.
- Gombocz, W., 1994: Člen 7 in Štajerska ali: »Tukaj so vsi Avstrijci, ni nobenih Slovencev«, Narodne manjšine, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 122–133 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Gosar, A., 1978: Začasno zaposlovanje iz SR Slovenije v tujini, Geografski vestnik, 50, Ljubljana, str. 65–79.
- Gosar, A., 1987: Zdomstvo in preobrazba podeželske pokrajine, Geografski obzornik, 34, 2, Ljubljana, str. 102–104.
- Gosar, A., 1993: Narodnosti Slovenije – spreminjanje etnične podobe v srednji Evropi, Geographica Slovenica, 24, zbornik, IGU, Ljubljana, str. 33–50 (ur. Gosar A.).
- Gosar, A., 1994: Les nationalites de Slovenie. Changements dans le structure ethnique en Europe Centrale, Espace, Populations, Societes, 1994–3, Lille, str. 311–321.
- Graf, K., 1977: Funktion von Gewerbe und Industrie bei der regionalen Entwicklung von Grenzlandgebieten, Raumplanungsgespräch Südkärnten, zbornik, Wien, str. 83–92.
- Grafenauer, B., 1946: Narodnostni razvoj na Koroškem od srede 19. stoletja do danes, Koroški zbornik, Državna založba Slovenije, Ljubljana, str. 117–247 (ur. Grafenauer B., Ude L., Veselko M.).
- Grafenauer, B., 1946: Germanizacija treh Avstrij, Koroški zbornik, Državna založba Slovenije, Ljubljana, str. 249–275 (ur. Grafenauer B., Ude L., Veselko M.).
- Grafenauer, B., 1971: Koroški Slovenci v zgodovini in sedanosti, Koroška in koroški Slovenci, zbornik, Založba Obzorja, Maribor, str. 92–152 (ur. Klemenčič V.).
- Grafenauer, B., 1987: Slovensko narodno vprašanje in slovenski zgodovinski položaj, Slovenska matica, Ljubljana, 225 str.
- Grafenauer, B., 1990: Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti, Narodne manjšine, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 17–28 (ur. Vratuša A.).
- Grafenauer, B., 1993: Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje in njena današnja vprašanja, Zgodovinski časopis, 47–3, Ljubljana, str. 349–383.
- Granda, S., 1994: Delež slovenskih Štajercev z ozemlja današnje republike Avstrije v peticijskem gibanju za združeno Slovenijo 1848 leta, Narodne manjšine, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 56–63 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Grečić, V., 1975: Savremene migracije radne snage u Evropi, Institut za medjunarodnu politiku i privredu, Beograd, 310 str.
- Gstettner, P., Larcher, D., 1985: Zwei Kulturen, zwei Sprachen, eine Schule, Interkulturelles Lernen und Volksgruppenverständigung in Kärnten, Drava, SZI, Klagenfurt / Celovec, 168 str.
- Guld, J.R., 1980: An Introduction to Behavioural Geography, Oxford University Press, Oxford, 290 str.

- Haas, F., 1977: Genesis und Funktion minderheitfeindlicher Politik in Kärnten, Raumplanungsgespräch Südkärnten, zbornik, Wien, str. 17–46.
- Haas, H., Stuhlpfarrer, K., 1977: Österreich und seine Slowenen, Löcker und Wagenstein Verlag, Wien, 142 str.
- Hafner, F.M., 1993: Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru, Razprave in gradivo, 23, INV, Ljubljana, str. 15–27.
- Harzig, C., 1996: Feminism and Social Work: German-American Women s Groups in Chicago at teh End of 19th Century, Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah / Ethnic Fraternalism in Imigrant Countries, zbornik, Pedagoška fakulteta, Maribor, str. 213–228 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Hassjuk, P.P., 1995: Nationalitätenfragen in der Bukowina, Kärnten-Dokumentation, 12–13, zbornik, Klagenfurt, str. 62–68 (ur. Anderwald K., Novak-Trampusch M.).
- Heckmann, F., 1992: Ethnische Minderheiten, Volk und Nation, Enke Verlag, Stuttgart, 279 str.
- Heffner, K., 1994: The Problem of Opole Silesia in the Context of Upper Silesia and the Country, Regiona and Regionalism I, Inner Divisions, zbornik, Łódź – Opole, str. 159–176 (ur. Koter M.).
- Henke, R., 1988: Leben lassen ist nicht genug, Minderheiten in Österreich, Kreymayr und Scherian Verlag, Wien, 303 str.
- Hirnok Munda, K., 1995: Spremljanje medijev v Monoštru, Razprave in gradivo, 29–30, INV, Ljubljana, str. 25–34.
- Hobsbawm, E.J., 1996: Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780, Deutsche Taschenbuch Verlag, München, 218 str.
- Humar, J., 1980: Primož Trubar rodoljub ilirski, Založba Lipa, Koper, 572 str.
- Ibounig, P., 1986: Die Kärntner Slowenen in Spiegel der Volkszählung 1981, Amt der Kärntner Landesregierung, Klagenfurt, 122 str.
- Identitäten. Erinnerung, Geschichte, Identität. 1998, Suhrkamp Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 461 s. (uredila A. Assmann in H. Friese).
- Ilešič, S., 1979: Pogledi na geografijo, Partizanska knjiga, Ljubljana, 610 str.
- Inzko, V., 1970: Koroški Slovenci v evropskem prostoru. Idejnopolična študija, Celovec, 100 s.
- Inzko, V., 1988: Geschichte der Kärntner Slowenen, Mohorjeva založba, Celovec, 226 str. (in sodelavci).
- Janjič, D., 1980: Otvoreno pitanje nacije, Beograd, 232 str.
- Jeri, J., 1961: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Cankarjeva založba, Ljubljana, 378 str.
- Jesih, B., 1986: Politična participacija in manjšina, Razprave in gradivo, 19, INV, Ljubljana, str. 69–85.
- Jesih, B., 1987: Pogled v socialno strukturo koroških Slovencev, Razprave in gradivo, 20, INV, Ljubljana, str. 185–206.
- Jesih, B., 1992: Avstrijske politične stranke in manjšinsko vprašanje, FDV, Ljubljana, magistrsko delo, 426 str.

- Jesih, B., 1993: Medetnični odnosi in politika, Razprave in gradivo, 28, INV, Ljubljana, str. 86–91.
- Jesih, B., 1994: Die slowenische Minderheit in der Steiermark — ein völkerrechtliches oder ein politisches Problem?, Steirische Slowenen. Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor, Graz, str. 113–118 (ur. Stenner C.).
- Jesih, B., 1994: Odnos avstrijskih in jugoslovanskih (slovenskih) oblasti do slovenske manjšine v avstrijski zvezni deželi Štajerski, Narodne manjšine, 3, SAZU, Ljubljana, str. 228–234 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- John, M., Lichtblau, A., 1993: Schmelztiegel Wien — einst und jetzt, Böhlau Verlag, Wien / Köln / Weimar, 2. izd., 487 str.
- Jordan, P., 1992: Die Regionen des Mittleren Donaauraums im Hinblick auf die Europäische integration, Geographica Slovenica, 23, Socialna geografija v teoriji in praksi, zbornik, IGU, Ljubljana, str. 187–208 (ur. Genorio R., Klemenčič V.).
- Jordan, P., 1992: Slowenische Ortsnamen in den ämtlichen Karten Österreichs. Heutiger Zustand und Vorschläge zu seiner Verbesserung, Österreichische Namenforschung, 20, Klagenfurt, str. 89–105.
- Jurič, M., 1987: Implikacija večinsko — manjšinske problematike na Koroškem glede na specifičnost po spolu, Razprave in gradivo, 20, INV, Ljubljana, str. 201–221.
- Južnič, S., 1983: Lingvistična antropologija, FSPN, Ljubljana, 376 str.
- Južnič, S., 1993: Identiteta, FDV, Ljubljana, 399 str.
- Kardelj, E., 1980: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 496 str.
- Karpf, P., Plamenig, A., Unkart, R., 1991: The Slovenes in Carinthia, Kärnten-Dokumentation, Band 7, Klagenfurt, 41 str.
- Katschnig-Fasch, E., Moser, J., 1994: Sprache und Identität, Narodne manjšine, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 26–31 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Kennedy, P., 1991: Aufstieg und Fall der Grossen Mächte, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a. M., 976 str.
- King, R.R., 1973: Minorities under Communism. Nationalities as a Source of Tension among Balkan Communist States, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 241 str.
- Kleinclaus, P., 1995: Recrutement en formation des maitres pour le development de l'enseignement bilingue public a porte horraire (francais-allemand) et l'initiation a l'allemand en Alsace, Langues regionales et relations transfrontalieres en Europe, zbornik, L'Harmattan, Paris, str. 65–70 (ur. Götschy H., Sanguin A.L.).
- Klemenčič, M., 1978: Jezikovna struktura prebivalstva na z avtohtonim slovenskim prebivalstvom poseljenem območju avstrijske Štajerske od srede 19. stoletja do leta 1971, Časopis za zgodovino in narodopisje, vol. 49, 1, Maribor, str. 124–148.
- Klemenčič, M., 1979: Germanizacijski procesi na Štajerskem od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne, Časopis za zgodovino in narodopisje, vol. 50, 1–2, Maribor, str. 350–369.

- Klemenčič, M., 1981: Izseljavanje Slovencev iz Avstro-Ogrske in avstrijska politika izseljevanja do prve svetovne vojne, Slovenski koledar, Ljubljana, str. 271–277.
- Klemenčič, M., 1991: Slovenski izseljenski tisk, Znanstvena revija, 3, 2, Maribor, str. 299–318.
- Klemenčič, M., 1994: Die Slowenen und Deutschen im Lichte der sprachlichen Statistik, Steirische Slowenen. Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor, zbornik, Graz, str. 39–58 (ur. Stenner C.).
- Klemenčič, M., 1996: Fraternal Benefit Societies and the Slovene immigrants in the United States of America, Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries, zbornik, Maribor, str. 21–32, (ur. M. atjaž Klemenčič).
- Klemenčič, M., 1996: Slovenes of Cleveland. The Creation of a New Nation and a New World Community, Slovenia and the Slovenes of Cleveland, Ohio, Dolenjska založba, Novo Mesto.
- Klemenčič, M., Klemenčič, V., 1978: Informacijske študije o gospodarskih in socialnih razmerah na s Slovenci poseljenih območjih Radgonskega kota in ostalih območjih avstrijske Štajerske. Informacijske študije o gospodarskih in socialnih razmerah na s Slovenci poseljenih območjih Radgonskega kota v Avstriji, Slovenskega porabja na Madžarskem ter kanalske doline v Italiji, IGU, Ljubljana, 28, str. Ljubljana.
- Klemenčič, M., Račič, M., 1990: Slovenes in Australia, Slovenski koledar, Ljubljana, str. 193–198.
- Klemenčič, M., Olas, L., 1994: Demografske strukture prebivalstva, Narodne manjšine, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 73–81 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Klemenčič, M., 1994: Greater Serbian Territorial Claims, Croatia — a New European State, Zagreb, str. 143–159.
- Klemenčič, V., 1952: Rast prebivalstva na slovenskem Koroškem v obdobju 1934–1951, Geografski vestnik, 24, Ljubljana, str. 115–134.
- Klemenčič, V., 1959: Migracije prebivalstva na Koroškem med leti 1934–1951, Zbornik Koroške, Ljubljana, str. 92–112.
- Klemenčič, V., 1960: Kritični pretres avstrijskega popisa 1951 z ozirom na jezikovno strukturo na Koroškem, Razprave in gradivo, 2, INV, Ljubljana, str. 101–182.
- Klemenčič, V., 1971: O novem okolju koroških Slovencev v Avstriji, Ljubljana, IGU, tipkopis, 13 str. (hrani arhiv IG v Ljubljani).
- Klemenčič, V., 1971: Spreminjanje gospodarske in socialne strukture in narodnostni problemi Slovencev na južnem Koroškem, Koroška in koroški Slovenci, zbornik, Založba Obzorja, Maribor, str. 60–71 (ur. Klemenčič V.).
- Klemenčič, V., 1974: Sodobni socialnogeografski problemi Slovencev na Koroškem, Ljubljana, IGU, tipkopis, 27 str. (hrani arhiv IG v Ljubljani).
- Klemenčič, V., 1975: Problemi socialnoekonomske strukture in oblikovanje urbane

- strukture pri slovenskem prebivalstvu na avstrijskem Koroškem, Ljubljana, IGU, tipkopis, 9 str. (hrani arhiv IG v Ljubljani).
- Klemenčič, V., 1976: Uradni avstrijski popisi prebivalstva po drugi svetovni vojni glede na slovensko manjšino in slovenščino kot občevalni jezik v luči zakona o popisu prebivalstva posebne vrste, Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji / Suvremena pitanja slovenske i hrvatske manjine u Austriji, zbornik, Ljubljana str. 41–50.
- Klemenčič, V., 1978: Grenzregionen und Nationale Minderheiten, Geographica Slovenica, 8, Socialnogeografski problemi obmestnih in obmejnih območij, zbornik, IGU, Ljubljana, str. 7–20 (ur. Klemenčič V.).
- Klemenčič, V., 1978: Opredelitev in analiza nekaterih problemov koroških Slovencev za potrebe izboljšanja socialnega in gospodarskega položaja koroških Slovencev, Ljubljana, IGU, tipkopis, (ekspertiza), 50 str. (hrani arhiv IG v Ljubljani).
- Klemenčič, V., 1982: Gravitacijsko zaledje dijakov Zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, Jubilejni zbornik. Petindvajset let ZGS, Celovec, str. 110–115.
- Klemenčič, V., 1984: Ob 25-letnici zvezne gimnazije za Slovence v Celovcu, Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes, Komunist in Drava, Ljubljana in Celovec, str. 92–94.
- Klemenčič, V., 1984: Funkcija in položaj jezika Slovencev v zamejstvu ter narodnosti v SR Sloveniji, Dvojezičnost — individualne in družbene razsežnosti, zbornik, Ljubljana, str. 27–32.
- Klemenčič, V., 1986: Koroški Slovenci danes, Geografski obzornik, 23, 2–3, Ljubljana, str. 51–57.
- Klemenčič, V., 1987: Državna meja na območju SR Slovenije in obmejna območja kot geografski fenomen, Razprave in gradivo, INV, Ljubljana, str. 57–81.
- Klemenčič, V., 1990: Metodologija uradnih popisov prebivalstva pripadnikov slovenske manjšine v Italiji, Avstriji in na Madžarskem, Narodne manjšine, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 31–45.
- Klemenčič, V., 1992: Slovenija in Slovenci danes ter jutri v luči socialne geografije, Geographica Slovenica 23, Socialna geografija v teoriji in praksi, zbornik, IGU, Ljubljana, s. 37–58.
- Klemenčič, V., 1993: Jugoslawien — Zerfall und Bildung neuer Staaten, Europa. Neue Konturen eines Kontinents, Oldenburg Verlag, München, str. 213–223.
- Klemenčič, V., 1994: Funkcija narodnih manjšin v prekomejnem meddržavnem povezovanju in evropski integraciji, Narodne manjšine danes in jutri, zbornik, SLORI, Trst, str. 97–107 (ur. Štrukelj I., Sussi E.).
- Klemenčič, V., 1994: Narodne manjšine na obmejnih območjih na prehodu med Alpsko-jadranskim in panonskim prostorom, Narodne manjšine, 3, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 145–155.
- Klemenčič, V., 1994: Ueberlebenschmöglichkeiten der nicht anerkannten Minderheit der Slowenen in der Steiermark, Steirische Slowenen. Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor, zbornik, Graz, str. 81–90 (ur. Stenner C.).

- Klemenčič, V., Olas, L., 1975: Nekateri karakteristični socialnogeografski problemi slovenskega prebivalstva v Gornjem Radgonskem kotu v Avstriji, ekspertiza, tipkopis, Ljubljana, 5 str. (hrani arhiv IG, Ljubljana).
- Klemenčič, V., Wutti, F., Domej, T., 1977: Popis posebne vrste v luči popisovanja občevalnega jezika pri dosedanjih popisih, elaborat, tipkopis, IGU, Ljubljana, 23 str. (hrani arhiv IG, Ljubljana).
- Klemenčič, V., Klemenčič, M., 1984: Položaj slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem v luči historičnih in socialnogeografskih procesov, Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes, Komunist in Drava, Ljubljana in Celovec, str. 95–111.
- Klemenčič, V., Domej, T., 1986: Statistični prikaz dvojezičnega šolstva, mreže in strukture šol za pripadnike narodnostne skupnosti na Koroškem, Geografski obzornik, 23, 2–3, Ljubljana, str. 58–71.
- Klemenčič, V., Klemenčič, M., 1995: Structures nationales des groupes ethniques et des minorités nationales dans l'Euroregion Alpe-Adria, Langues regionales et relations transfrontaliers en Europe, zbornik, L'Harmattan, Paris, str. 173–178 (ur. Götschy H., Sanguin A.L.).
- Klemenčič, V., Zupančič, J., 1992: Regionalizem — nov izziv za geografijo. Primer slovenskega etničnega ozemlja, Geografski vestnik, 64, Ljubljana, str. 157–168.
- Klemenčič, V., Zupančič, J., 1993: Borderlands and Regionalism in the Space Settled by Slovenians — a Case Study, Region and Regionalism, 1, Inner Divisions, zbornik, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Łódź – Opole, str. 33–44 (ur. Koter M.).
- Klemenčič, V., Zupančič, J., 1995: Functional Bilingualism — an Attempt to Preserve the Identity of National Minorities (in Case of Slovenia), Small Regions in United Europe, zbornik, Silesian Institute of Opole, Opole, str. 19–27 (ur. Klemenčič V. in Heffner K.).
- Klemens, L., 1995: Ethnische Minderheiten in Europa. Ein Lexikon, Verlag C.H. Beck, München, 232 s.
- Klinar, P., 1976: Mednarodne migracije, Založba Obzorja, Maribor, 306 str.
- Klinar, P., 1984: Družbeni procesi med etničnimi skupinami — sociološka teoretična izhodišča dvojezičnosti, Dvojezičnost — individualne in družbene razsežnosti, Ljubljana, str. 3–10.
- Klinar, P., 1985: Mednarodne migracije v kriznih razmerah, Založba obzorja, Maribor, 212 str.
- Klopčič, V., 1994: Pravice manjšin v evropskih dokumentih, Manjšine v prostoru Alpe-Jadran, zbornik, Ljubljana, str. 105–110 (ur. Vencelj P., Klemenčič V., Novak-Lukanovič S.).
- Kocsis, K., 1992: Changes in the Ethnic Structure of the Carpatho-Balkan Regions (a geographic approach), Geographica Slovenica, 23, Socialna geografija v teoriji in praksi, zbornik, IGU, Ljubljana, str. 403–422 (ur. Genorio R., Klemenčič V.).
- Kocsis, K., Wastl-Walter, D., 1993: Hungarian and Austrian (German) Ethnic Mino-

- rities at the Austro-Hungarian Border Region, *Geografski zbornik*, 33, SAZU, Ljubljana, str. 103–118.
- Kocsis, K., 1994: Contribution to the Background of the Ethnic Conflicts in the Carpathian Basin, *GeoJournal*, 324, 4., Kluwer Academic Publishers, Dordrecht / Boston / London, str. 425–433.
- Komac, M., 1986: Narodnostna identiteta: Prispevek k multidisciplinarnemu proučevanju manjšin, *Razprave in gradivo*, 19, INV, Ljubljana, str. 55–68.
- Komac, M., 1995: Slovenska manjšina na Goriškem, *Razprave in gradivo*, 29–30, INV, Ljubljana, str. 63–76.
- Koroški plebiscit, 1970, zbornik, Slovenska matica, Ljubljana, 562 str. (ur. Pleterski J., Ude L., in Zorn T.).
- Kos, M., 1985: Srednjeveška zgodovina Slovencev, Slovenska matica, Ljubljana, 388 str.
- Koter, M., 1993: Geographical Classifications of Ethnic Minorities, *Geographica Slovenica*, 24, zbornik, Ljubljana, str. 123–138 (ur. Gosar A.).
- Kristen, S., 1992: Nemci v Sloveniji po letu 1945 (statistični opis), *Razprave in gradivo*, 26–27, INV, Ljubljana, str. 276–286.
- Križman, M., 1989: Jezik kot socialni in nacionalni pojav. Primerjalno z jezikovnimi odnosi v Radgonskem kotu, PF, Maribor, 251 str.
- Križman, M., 1994: Jezikovne variante z interferencami. Etnološko-kulturne posebnosti pri slovenski manjšini v avstrijski Radgoni in okolici, *Narodne manjšine* 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 82–105 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Križman, M., 1994: Zweisprachigkeit im Grenzgebiet der Mur in Österreich, Steirische Slowenen. Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor, zbornik, Graz, str. 19–38 (ur. Stenner C.).
- Kržišnik-Bukić, V., 1992: O Slovencih na območju Jugoslavije izven Slovenije ob popisih prebivalstva 1921–1991, *Razprave in gradivo*, 26–27, INV, Ljubljana, str. 172–199.
- Kuzmič, M., 1996: Fraternalistične organizacije prekmurskih Slovencev v ZDA: Prvo slovensko ameriško bratsko podporno društvo 1912–1942, *Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries*, zbornik, Maribor, str. 357–370 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Lacoste, Y., 1990: *Geographie und politisches Handeln. Perspektiven einer neuen Geopolitik*, Verlag Klaus Wagenbach, Berlin, 91 str.
- Lage und Perspektiven der Volksgruppen in Österreich, 1989, Österreichische Rektorenkonferenz, Bericht der Arbeitsgruppe, Wien, 219 str.
- Leidmair, A., 1995: Österreich — der neue Partner, *Geographische Rundschau*, 47, 1, Westermann Verlag, Braunschweig, str. 4–9.
- Lenhardt, G., 1995: »Etnična identiteta« in družbena racionalizacija, *Razprave in gradivo*, 29–30, INV, Ljubljana, str. 211–230.

- Lerotič, Z., 1983: Nacija. Teorijska istraživanja društvenog temelja i izgradnje nacije, Globus, Zagreb, 282 str.
- Lerotič, Z., 1985: Načela federalizma višenacionalne države, Globus, Zagreb, 217 str.
- Lichtenberger, E., 1995: Schmelztiegel Wien. Das Problem der neuen Zuwanderung von Ausländern, Geographische Rundschau, 47, 1, Westermann Verlag, Braunschweig, str. 10–17.
- Liebhart, K., Pelinka, A., Pribersky, A., 1991: Österreichische Identität — zur Erhebung Ihrer Konstruktion, Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft, 1991/4, Wien, str. 375–382.
- Lipoglavšek-Rakovec, S., 1950: Slovenski izseljenci, Geografski vestnik, 22, Ljubljana, str. 3–60.
- Lokar, A., 1992: Modernization and Ethnic Problems in Carinthia, Slovene Studies, 14, 1, New York, str. 35–50.
- Lokar, A., 1994: Uporabni inštrumenti iz poslovne teorije pri proučevanju narodnostnih vprašanj na Primeru Koroške in Trsta, Narodne manjšine v Evropi danes in jutri, zbornik, SLORI, Trst, 142–158 (ur. Štrukelj I., Sussi E.).
- Makarovič, M., 1994: Sele in Selani, Mohorjeva založba, Celovec.
- Malle, A., 1990: Slovenščina na koroških srednjih in in višjih šolah, Narodne manjšine, 1, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 129–139 (ur. Vratuša A.).
- Malle, A., 1994: Narodna zavest — identiteta v zgodovinskem pogledu, Narodne manjšine v prostoru Alpe-Jadran, zbornik, Ljubljana, str. 76–89 (ur. Vencelj P., Klemenčič V., Novak-Lukanovič S.).
- Malle, A., 1994: Vloga in pomen raziskovanja v političnem vsakdanu narodnostne skupine (na avstrijskih primerih), Narodne manjšine, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 32–49 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Malle, A., 1995: Zur Problematik des Slowenischunterrichtes an einigen Kärntner Mittelschulen und an der Lehrbildunganstalt in Klagenfurt, Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa, zbornik, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Ljubljana, str. 91–128 (ur. Bister F.J., Vodopivec P.).
- Malle, A., Sima, V., 1992: Narodu in državi sovražni / Volks- und Staatsfeindlich. Pregon koroških Slovencev 1942 / Die Vertriebung von Kärntner Slowenen 1942, Založba Drava in Mohorjeva založba, Celovec / Klagenfurt, 479 str.
- Matznetter, J., 1977: Politische Geographie, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 495 str. (ur. Matznetter J.).
- Medved, D., 1995: Slovenski Dunaj, Mohorjeva založba, Celovec – Ljubljana – Dunaj, 165 str.
- Medved, F., 1995: A Path towards the Cartography of Slovene National Identity, Razprave in gradivo, 29–30, INV, Ljubljana, str. 177–210.
- Melik, A., 1954: Slovenija. Geografski opis, 1, Slovenski alpski svet, Slovenska matica, Ljubljana, str. 403–578.

- Melik, V., 1971: Tabori na Koroškem, Koroška in Koroški Slovenci, zbornik, Založba Obzorja, Maribor, str. 159–167 (ur. Klemenčič V.).
- Melik, V., 1995: Deutsche und Slowenen, Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa, zbornik, Ljubljana, str. 15–20 (ured. F.J. Bister in P. Vodopivec).
- Merkač, F., 1986: Lebenswelten slowenischen Jugendlichen. Volksgruppenidentitätsfindung — Emanzipation in Kärnten, avtonomna delavnica, Klagenfurt / Celovec, 256 str.
- Mežs, I., 1993: The Ethnic Geography of Latvia, Geographica Slovenica, 24, zbornik, IGU, Ljubljana, str. 153–160 (ur. Gosar A.).
- Minnich, R.G., 1994: Wie man in den Randlagen moderner Staaten zu Bürgern wird, Steirische Slowenen. Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor, Graz, str. 91–112 (ur. Stenner C.).
- Mlinar, Z., 1994: Individualizacija in globalizacija v prostoru, SAZU, Lj., 254 str.
- Mommsen, M., 1992: Nationalismus in Osteuropa. Fefahrvolle Wege in die Demokratie, Verlag C.H. Beck, München, 204 str.
- Moritsch, A., 1980: Die sozioökonomische Lage und das nationale Bewusstsein in Südkärnten, Das Gemeinsame kärnten / Skupna Koroška, 9, Klagenfurt / Celovec, str. 44–55.
- Moritsch, A., 1991: Vom Ethnos zur Nationalität, Wiener Beiträge zum Geschichte der Neuzeit, Verlag für Geschichte und Politik, Wien, R. Oldenburg Verlag, München, 284 str.
- Moritsch, A., 1994: Zur Problematik der Erforschung von Nationalitätenfragen, Narodne manjšine 3, Slovenci v Avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 50–55.
- Moritsch, A., 1995: Gedanken über Volkskultur und Nationalkultur am Beispiel Südkärntens, Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa, zbornik, Ljubljana, str. 81–90 (ur. Bister F.J., Vodopivec P.).
- Moser, M., 1982: Sprachliche und soziale Identität der Slowenen in Kärnten. Kein Einig Volk von Brudern, Arbeitsgemeinschaft Volksgruppenfrage, Wien, str. 16–34.
- Narodne manjšine v prostoru Alpe-Jadran, 1990, Celovec / Klagenfurt, 321 str.
- Nationalitätenprobleme in Südosteuropa, 1987, R. Oldenburg Verlag, München, 280 str.
- Nečak, D., 1976: Manjšinsko varstvo v Avstriji po točki 3. člena 7. avstrijske Državne pogodbe, Razprave in gradivo, 7–8: INV, Ljubljana, str. 135–146.
- Nečak, D., 1983: Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki, Založba Borec, Ljubljana, 212 str.
- Nečak, D., 1994: Nekaj osnovnih podatkov o usodi nemške narodnostne skupnosti v Sloveniji, Zgodovinski časopis, 47, 3, Ljubljana, str. 439–451.
- Nečak-Luk, A., 1995: Jezik in etnična pripadnost v Porabju, Razprave in gradivo, 29–30, INV, Ljubljana, str. 5–24.
- Nicolas, M., 1994: Breton Regionalism as an Exemple of Resistance to Assimilation

- in France, Region and Regionalism I., Inner Divisions, zbornik, Łódź – Opole, str. 67–80 (ur. Koter M.).
- Ogris, A., 1990: Kärntens Freiheitskampf aus internationaler und gesamtösterreichischer Sicht, Der 10. Oktober 1920 — Kärntens Tag der Selbstbestimmung. Vorgeschichte — Ereignisse — Analysen, zbornik, Verlag des Kärntner Landesarchivs, Klagenfurt, str. 133–163.
- Ogris, T., 1992: Integracija: nova kultura sožitja, Kärnten-Dokumentation, 10, zbornik, Klagenfurt, str. 35–48 (ur. Apovnik P., Unkart R.).
- Okvirna konvencija za zaščito narodnih manjšin, Svet Evrope, Strassbourg, 1994, Razprave in gradivo, 29–30, 1995, INV, Ljubljana, str. 285–294 (prevod).
- Olas, L., 1991: Demografske razmere v Porabju, Geografija v šoli, 1, Ljubljana, str. 29–31.
- Ošlak, V., 1993: Identiteta in komunikacija, magistrsko delo, FDV, Ljubljana.
- Ožinger, A., 1994: Slovenci na Dunajski univerzi od ustanovitve do konca 16. stoletja, Slovenci in Dunaj, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 29–41 (ur. Mihelič D.).
- Päslar, R., 1993: Österreich und Schweiz — vor den Toren der EG, Europa. Neue Konturen eines Kontinents, Oldenburg Verlag, München, str. 278–285.
- Pan, C., 1993: Grundrechte der Europäischen Volksgruppen, Der FUEV-Konventionsentwurf, referat na kongresu »Volksgruppen in Europa«, Faaker See / Baško jezero, tipkopis, 17 str.
- Pan, C., Kustatscher, J., 1994: Grundrechte der Europäischen Volksgruppen. Der FUEV Konventionsentwurf, Manjšine v prostoru Alpe-Jadran, zbornik, Ljubljana, str. 169–181 (ur. Vencelj P., Klemenčič V., Novak-Lukanovič S.).
- Paschinger, H., 1974: Gibt es in Kärnten ein »Slowenisches Territorium«, Carinthia 1, str. 343–350.
- Pavič, R., 1988: Politička geografija — prilog definiciji i prijedlog nastavnog programa, separat, Geografski horizont, 35–1, Zagreb, str. 45–51.
- Penz, H., 1995: Österreichs Landwirtschaft in der Herausforderung der EU, Geographische Rundschau, 47, 1, Westermann Verlag, Braunschweig, str. 25–29.
- Pernthaler, P., 1992: Modell einer autonomen öffentlch-rechtlichen Vertretung der slowenischen Volksgruppe in Kärnten (Kurzfassung), Kärnten-Dokumentation, 10, zbornik, Klagenfurt, str. 11–20 (ur. Apovnik P., Unkart R.).
- Petroff, L., 1996: A Question of Dignity and Morale: Macedonian Brotherhoods and Mutual Benefit Societies in Toronto, 1903–1940, Etnični fraternalizem v priseljenjskih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries, zbornik, Maribor, str. 259–266 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Petrosino, D., 1994: Minoranza e cittadinanza nazionale, Narodne manjšine danes in jutri, zbornik, SLORI, Trst, str. 5–9 (ur. Štrukelj I., Sussi E.).
- Piry, I., Repolusk, P., 1985: Narodnostno mešano območje v slovenski Istri, Geographica Slovenica, 16, IGU, Ljubljana, str. 45–73.
- Pleterski, J., 1959: Materinščina otrok in pouk na koroških osnovnih šolah, Zbornik Koroške, Ljubljana, str. 113–120.

- Pleterski, J., 1963: Gospodarski faktorji narodnega in političnega usmerjanja kmečkega prebivalstva v letih 1848–1914, Razprave in gradivo, 3, INV, Lj., str. 7–66.
- Pleterski, J., 1965: Narodna in politična zavest na Koroškem, Slovenska matica, Ljubljana, 478 str.
- Pleterski, J., 1966: Die Volkszählung vom 31. März 1961 in Kärnten, Razprave in gradivo, 4–5, INV, Ljubljana, str. 165–215.
- Pleterski, J., 1971: Koroški Slovenci in leto 1848, Koroška in koroški Slovenci, zbornik, Založba Obzorja, Maribor, str. 153–158 (ur. Klemenčič V.).
- Pleterski, J., 1971: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Slovenska matica, Ljubljana, 323 str.
- Pleterski, J., 1976: O teritorialni zasnovanosti manjšinske zaščite in protipogodbenih stališčih in praksi Avstrije, Razprave in gradivo, 7–8, INV, Ljubljana, str. 48–82.
- Pleterski, J., 1976: Nekaj aspektov vindišarske teorije po drugi svetovni vojni, Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana, str. 15–17.
- Pleterski, J., 1981: Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Založba Obzorja, Maribor, 437 str.
- Pleterski, J., 1994: Slovenci na avstrijskem Štajerskem in člen 7. pogodbe o Avstriji, Narodne manjšine 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, SAZU, Ljubljana, str. 235–242.
- Poche, B., 1993: The Creation of a »New State« in Slovenia. Elaboration of the Competences of Public Authorities and Mobilization of Social Processes of Identification and Membership — a Research Program, Razprave in gradivo, 28, INV, Ljubljana, str. 143–154.
- Podlignig, K., 1991: Die Wirtschaftsbeziehungen zwischen Kärnten und Slowenien. Stand und Perspektiven, Mitteilungen des Arbeitskreises für Neue Methoden in der Regionalforschung, 21, Klagenfurt, str. 119–125.
- Poulton, H., 1991: The Balkans. Minorities and States in Conflict, Minority Right Publications, London, 203 str.
- Pounds, 1963: Political Geography, Mc Graw Hill Book Company, New York – San Francisco – Toronto – London, 422 str.
- Promitzer, C., 1995: Ideal »čistega narodnega telesa«, kronologija izginotja, Razprave in gradivo, 29–30, INV, Ljubljana, str. 101–110.
- Prunč, E., 1972: Vprašanja k vprašanju »Vindišarjev«, Delo, sobota, 2. 12. 1972 (tudi tipkopis, referat za Koroške kulturne dneve, 1972; 3 str. tipkopis hrani arhiv IG, Ljubljana).
- Prunč, E., 1979: Zum Problem sprachlichen Interferenzen in bilingualen Gebiet in Kärnten, Studia Carinthiaca Slovenica, 1, Klagenfurt / Celovec, str. 1–62.
- Prunk, J., 1994: Dunaj in slovensko narodno gibanje, Dunaj in Slovenci, zbornik, Ljubljana, str. 15–20 (ur. Mihelič D.).
- Puskas, J., 1996: The Historical Model of a Hungarian Fraternal Association in the United States from the 1880 to 1990s, Etnični fraternalizem v priseljen-

- skih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries, zbornik, Maribor, str. 171–184 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Rajhman, J., 1979: Slovenci in Nemci v protestantizmu na Koroškem, tipkopolis, 12 str. (arhiv IG, Ljubljana).
- Randall, R.R., 1955: The Political Geography of The Klagenfurt Plebiscite Area, Faculty of Clark University, Worcester, 334 str.
- Reiterer, A.F., 1986: Doktor und Bauer. Ethnischer Konflikt und Sozialwandel, Drava, SZI, 183 str.
- Reiterer, A.F., 1991: Einleitung: Ethnische Identität und transnationaler Staat, Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft, 20, 4, Wien, str. 341–349.
- Reiterer, A.F., 1991: Lokale Politik und ethnische Identität: Minderheiten in Modernisierungsprozess, Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft, 20, 4, Wien, str. 383–399.
- Reiterer, A.F., 1993: Minorities in Austria, Patterns of Prejudice, vol. 27, 2, Sage Publications, London / Newbury Park / New Delhi, str. 49–62.
- Reiterer, A.F., 1996: Kärntner Slowenen: Minderheit oder Elite?, Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung, SZI, Drava, Klagenfurt / Celovec, 312 str.
- Repolusk, P., Župančič, J., 1992: Narodne manjšine med konfliktom in sodelovanjem, Geographica Slovenica, 23, Socialna geografija v teoriji in praksi, zbornik, IGU, Ljubljana, str. 373–384 (ur. Genorio R., Klemenčič V.).
- Riggs, F.W., 1988: Modes in Ethnicity, Razprave in gradivo, 21, INV, Ljubljana, str. 15–26.
- Rizman, R., 1980: Marksizem in nacionalno vprašanje, Misel in čas, Cankarjeva založba, Ljubljana, 528 str.
- Rizman, R., 1981: Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma, Študije o etnonacionalizmu, zbornik, Krt, Ljubljana, str. 15–37 (ur. Rizman R.).
- Rizman, R., 1994: Nacionalne manjšine pred vrati Evrope, Narodne manjšine danes in jutri, zbornik, SLORI, Trst, str. 19–30 (ur. Štrukelj I., Sussi E.).
- Rotschild, J., 1991: Etničnost in država, Študije o etnonacionalizmu, zbornik, Krt, Ljubljana, str. 165–90 (ur. Rizman R.).
- Routil, R., 1937: Völker und Rassen auf dem Boden Kärntens, Schriften zum Geistgeschichte Kärntens, 3, Kolitsch Verlag, Klagenfurt, 88 str.
- Rumley, D., Minghi, J.V., 1991: The Geography of Border Landscapes, Routledge, London, 184 str. (ur. Rumley D., Minghi J.V.).
- Ruppert, K., Schaffer, F., Maier, J., Päsler, R., 1981: Socijalna geografija, Školska knjiga, Zagreb, 159 str. (prev. in ured. Crkvenčič).
- Ruppert, K., 1993: Die Alpen — europäische Kulturlandschaft im Blickfeld konkurrierender Interessen, Europa. Neue Konturen eines Kontinents, Oldenburg Verlag, München, str. 259–277.
- Rykiel, Z., 1994: Regionalism in Poland with Special Reference to Upper Silesia, Region and Regionalism I., Inner Divisions, zbornik, Łódź – Opole, str. 117–126 (ur. Koter M.).

- Rykiel, Z., 1995: The Cultural Split of Upper Silesia, Region and Regionalism II., Social and Political Aspects, zbornik, Łódź – Opole, str. 87–94.
- Sanguin, A., Puk, A., 1994: Entre dispartition et renaissances, Espace, Populations, Societes, 1994-3, Lille, str. 331–339.
- Schulz, H.D., 1995: Was ist des Deutschen Vaterland? Geographie und Nationalstaat vor dem Ersten Weltkrieg, Geographische Rundschau, 47, 9, Westermann Verlag, Braunschweig, str. 492–505.
- Schwagerl, J.H., 1993: Rechtsexremes Denken, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt a. M., 251 str.
- Seger, M., 1992: Die Miles-Mission in Südkärnten 1919. Eine Regionalgeographische Erkundung mit weitreichenden politischen Konsequenzen, Klagenfurter Geographische Schriften, Heft 10, Klagenfurt, str. 179–198.
- Seger, M., Sitte, W., 1987: Raum—Gesellschaft—Wirtschaft, 3. Teil, Österreich, Lehr- und Arbeitsbuch für die 7. Klasse, Verlag für Jugend und Volk, Wien, 159 str.
- Seton-Watson, H., 1980: Nacije i države, Globus, Zagreb, 465 str.
- Sienčnik, L., 1984: Koroški Slovenci v boju za svojo šolo, Založba Obzorja, Maribor, Drava, Celovec, 279 str.
- Sienčnik, L., 1987: Koroški plebiscit 1920, Založba Obzorja, Maribor, 426 str.
- Sienčnik, L., Grafenauer, B., 1945: Slovenska Koroška. Seznam krajev in politično – upravna razdelitev, Znanstveni inštitut, Oddelek za meje, Ljubljana, 67 str.
- Simoniti, V., 1990: Turki so v deželi že, Mohorjeva založba, Celje, 211 str.
- Simoniti, P., 1994: Dunajski Slovenci v 14. in 15. stoletju, Dunaj in Slovenci, zbornik, SAZU, Ljubljana, 25–28 str. (ur. Mihelič D.).
- Slovenci v Hrvaški, 1995: zbornik, Ljubljana, INV, 415 str. (ur. Kržišnik-Bukić V.).
- Smith, A.D., 1983: Theories of Nationalism, Holmes & Meier, New York, 300 str.
- Smith, A.D., 1988: Social and Cultural Conditions of Ethnic Survival, Razprave in gradivo, 21, INV, Ljubljana, str. 15–26.
- Smith, A.D., 1991: Genealogija narodov, Študije o etnonacionalizmu, zbornik, Krt, Ljubljana, str. 51–78 (ur. Rizman R.).
- Smith, A.D., 1991: National Identity, Penguin Books, London – New York, 227 str.
- Smith, A.D., 1995: The Ethnic Origins of Nations, Blackwell Publishers Ltd., London.
- Sokolović, D., 1995: Ali obstaja etnični problem?, Teorija in praksa, 32, 5–6, FDV, Ljubljana, str. 508–524.
- Spet samovolja popisovalcev, 1991, Slovenski vestnik, maj, 1991, str. 1.
- Steinicke, E., 1991: Die Bevölkerungsentleerung in den Friaulischen Alpen als ethnisches Problem, Ladina, 15, Udine, str. 289–309.
- Steinicke, E., 1991: Friaul – Friuli. Bevölkerung und Ethnizität, Innsbrucker geographische Studien, Band 19, Innsbruck, 224 str.
- Steinicke, E., 1993: Chancen der ethnischen Minoritäten im künftigen Westeuropa, Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft, 135 Jhg., Wien, str. 203–214.
- Steinicke, E., 1995: Die deutschen Sprachgruppen in Nordostitalien und im Kanaltal,

- Kärnten-Dokumentation, 12–13, zbornik, Klagenfurt, s. 37–42 (ur. Anderwald K. in Novak Trampusch M.).
- Steinicke, E., 1995: Die Slowenen in Kärnten und Friaul — eine verschwindende Minderheit?, *Geographische Rundschau*, 47, 1, Westermann Verlag, Braunschweig, str. 52–57.
- Steinicke, E., Zupančič, J., 1993: Die Kärntner Slowenen — eine Volksgruppe der Peripherie?, *GW Unterricht*, Wien, str. 40–56.
- Steinicke, E., Zupančič, J., 1995: Les Slovenes de Carinthie — une communauté de la périphérie?, *Langues regionales et relations transfrontalières en Europe*, zbornik, L'Harmattan, Paris, str. 179–204 (ur. Götschy H., Sanguin A.L.).
- Steinicke, E., Zupančič, J., 1995: Koroški Slovenci v luči sodobnih prostorskih, socialnih in političnih procesov, *Razprave in gradivo*, 29–30, INV, Ljubljana, str. 111–126.
- Stergar, J., Liška, J., Malle, A., Sturm, B., Zorn, T., Žaucer, P., 1984: Kronološki pregled zgodovine koroških Slovencev od 1848 do 1983, *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes*, Drava, Celovec, Komunist, Ljubljana, str. 175–283.
- Stergar, J., 1994: Koroški Slovenci na Dunaju po letu 1918, *Dunaj in Slovenci*, zbornik, Ljubljana, str. 99–104 (ur. Mihelič D.).
- Stergar, J., 1994: Odmevi boja za Radgono po prvi svetovni vojni v avstrijskih in jugoslovanskih predstaviških telesih, *Narodne manjšine*, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 243–256 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Stolarik, M.M., 1996: Slovak Fraternal-Benefit Societies in North America: An Overview (1883–1993), *Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries*, zbornik, Maribor, str. 147–160 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Stranj, P., 1992: Kanalska dolina. Kritična analiza ocen etnične strukture prebivalstva, *Razprave in gradivo*, 26–27, INV, Ljubljana, str. 72–109.
- Stranj, P., 1992: The Submerged Community: an A to Ž of the Slovenes in Italy, *Editoriale Stampa Triestina*, Trieste, 262 str.
- Stuhlpfarrer, K., 1995: Ueber die Schwierigkeit festzustellen, was deutsch ist, *Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa*, zbornik, Ljubljana, str. 35–44 (ur. Bister F.J., Vodopivec P.).
- Sturm, M., 1992: Evropa regij, kultur in jezikov, *Kärnten-Dokumentation*, 10, zbornik, Klagenfurt, str. 58–70 (ur. Apovnik P., Unkart R.).
- Sturm, M., 1994: Manjšinske pravice v okviru evropskih dokumentov o človekovih pravicah, *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran*, zbornik, Ljubljana, str. 111–120 (ur. Vencelj P., Klemenčič V., Novak-Lukanovič S.).
- Suppan, A., 1983: Die Österreichischen Volksgruppen. Tendenzen ihrer gesellschaftlichen Entwicklung im 20. Jahrhundert, *Verlag für Geschichte und Politik*, Wien, 262 str.
- Suppan, A., 1994: Emancipacija ali asimilacija?, *Narodne manjšine*, 3, Slovenci

- v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 156–164 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vrauša A.).
- Susel, R.M., 1996: The American Mutual Life Association 1910–1994, Etnični fraternalizem v priseljenjskih deželah / Ethnic Fraternalism in the Immigrant Countries, zbornik, Maribor, str. 101–114 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Susič, E., Sedmak, D., 1983: Tiha asimilacija. Psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja, Založništvo tržaškega tiska, Trst, 174 str.
- Sussi, E., 1993: Inter-ethnic Marriages: Language and Identity, Applied Linguistics, 1, zbornik, Ljubljana, str. 35–48 (ur. Štrukelj I.).
- Sussi, E., 1994: Narodnostna identiteta in pripadnost, Narodne manjšine danes in jutri, zbornik, SLORI, Trst, str. 53–60 (ur. Štrukelj I., Sussi E.).
- Sušnik, F., 1971: Koroški delež v slovenski književnosti, Koroška in koroški Slovenci, zbornik, Založba Obzorja, Maribor, str. 261–259 (ur. Klemenčič V.).
- Svetovna zgodovina, 1981, Cankarjeva založba, Ljubljana, 682 str.
- Šega, P., 1984: Slovenski kostanjarji na Dunaju, Dunaj in Slovenci, zbornik, Ljubljana, str. 105–108 (ur. Mihelič D.).
- Šiftar, V., 1994: Sosedstvo ob državni meji z Avstrijo, Narodne manjšine, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 165–199 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Štrukelj, I., 1994: Vloga vitalnosti manjšine v procesih integracije, Narodne manjšine danes in jutri, zbornik, Založništvo tržaškega tiska, SLORI, Trst, str. 41–51 (ur. Štrukelj I. in Susič E.).
- Švajncer, J.J., 1992: Vojna in vojaška zgodovina Slovencev, Prešernova družba, Ljubljana, 218 str.
- Švajncer, J.J., 1990: Slovenska vojska 1918–1919, Prešernova družba, Ljubljana, 333 str.
- Taylor, P.J., 1989: Political Geography. World Economy, Nation-State and Locality, Longmann Scie and Technical, London, 2. izdaja.
- Tichy, H., 1982: Etnische Gruppen in der Großstadt Wien und das Volksgruppen-gesetz, Etnische Gruppen in der Bundeshauptstadt Wien, Integratio, Wiener Arbeitsgemeinschaft der Österreichischen Volksgruppen, Wien, str. 21–43, (ur. Deak E.).
- Trebše-Štolfa, M., 1996: Canadian Slovenes in the Oldest Fraternal Organization »Bled« Mutual Benefit Society, Etnični fraternalizem v priseljenjskih deželah / Ethnic Fraternalism in the Immigrant Countries, zbornik, Maribor, str. 243–258 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Tronno, A., 1995: Italy: from Regionalism to Federalism, Region and Regionalism, 2, Social and Political Aspects, zbornik, University of Łódź, Silesian Institute in Opole, Łódź, Opole, str. 47–60 (ur. Koter M.).
- Trstenjak, A., 1990: Psihološki aspekti asimilacije, Narodne manjšine, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 63–69 (ur. Vratuša A.).
- Trstenjak, A., 1994: Pozabljena slovenska manjšina v sekovski škofiji, Narodne

- manjšine, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 286–287 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Ude, L., 1956: Teorija o Vindišarjih — Windische, Celovec — Borovlje.
- Ude, L., 1976: Koroško vprašanje, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 363 str.
- Ude, L., 1977: Boj za severno mejo 1918–1919, Založba Obzorja, Maribor, 294 str.
- Unkart, R., Glantschnig, G., Ogris, A., 1984: Zur Lage der Slowenen in Kärnten. Die slowenische Volksgruppe und die Wahlkreiseinteilung 1979 — eine Dokumentation, Verband des Kärntner Landesarchivs, 11, Klagenfurt, 432 str.
- Vaishar, A., 1992: Ethnic Structure of the Czech Republic in the Census of 1991 and its Connections, *Geographica Slovenica* 23, Socialna geografija v teoriji in praksi, zbornik, IGU, Ljubljana, str. 385–402 (ur. Gosar A.).
- Van den Berghe, P., 1991: Biologija nepotizma, Študije o etnonacionalizmu, zbornik, Krt, Ljubljana, str. 79–108 (ur. Rizman R.).
- Vavti, S., 1981: Das politische Bewusstsein der Slowenen in Kärnten. Darstellung der geschichtliche Entwicklung der Minderheitenproblematik und empirische Untersuchungen zum politischen Bewusstsein, Wien, 247 str.
- Veiter, T., 1936: Die slowenische Volksgruppe, Geschichte, Rechtlage, Problemstellung, Wien, Leipzig, Reinhold Verlag, 186 str.
- Veiter, T., 1965: Völker und Volke Österreichs. Volksgruppen und Sprachminderheiten in der Republik Österreich, *Die Furche*, 27, 3. 7. 1965 (v: *Die Furche*, 40, 2. 10. 1965).
- Veiter, T., 1979: Das Österreichische Volksgruppenrecht seit dem Volksgruppen-gesetz von 1976, *Ethnos*, 18, Wilhelm Barumüller Universitäts Verlagsbuch-handlung, Wien, 191 str.
- Velikonja, J., 1991: Slovenski tisk v Koloradu, *Znanstvena revija*, 3, 2, Maribor, str. 445–452.
- Velikonja, J., 1993: Ethnicity, Geography and Communication, *Geographica Slovenica*, 24, zbornik, IGU, Ljubljana, str. 87–92 (ur. Gosar A.).
- Velikonja, J., 1994: Demografska podoba Slovencev v ZDA, *Slovenec*, Sobotno branje, 11. september 1994.
- Velikonja, J., 1996: Slovene Achievers in the United States, Etnični fraternalizem v priseljenjskih deželah / Ethnic Fraternalism in the Immigrant Countries, zbornik, Maribor, str. 321–336 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Verbinc, F., 1982: Slovar tujk, Cankarjeva založba, Ljubljana, 7. izdaja.
- Vodopivec, P., 1994: Slovenski študentje in Dunaj pred prvo svetovno vojno, *Dunaj in Slovenci*, zbornik, Ljubljana, str. 89–97 (ur. Mihelič D.).
- Vospernik, R., 1994: Med etnocentrizmom in narodno enolončnico, *Celovski zvon*, 42, Celovec, str. 5–8.
- Vouk, R., 1980: Popis koroških utrakvističnih šol do leta 1918, *SZI, Drava, Celovec*, 88 str.
- Vouk, R., 1991: Manjšinski kongres v Železni kapli, *Naš tednik*, 25. 10. 1991, Jubilejna izdaja ob 140. letnici Mohorjeve družbe, Celovec, str. 2–3.

- Vratuša, A., 1994: Družbeno zgodovinski pogled na Slovence v avstrijski zvezni deželi Štajerski, Narodne manjšine, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 263–277 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vrauša S.).
- Vrišer, I., 1984: »Behavioural Geography«, Geografski vestnik, Ljubljana, 56, str. 63–69.
- Wadl, W., 1990: Zur Entwicklung des Nationalitäten – Konfliktes in Kärnten bis zum Jahre 1918 – historische Voraussetzungen, Der 10. Oktober 1920 – Kärntens Tag der Selbstbestimmung. Vorgeschichte – Ereignisse – Analysen, zbornik, Verlag des Kärntner Landesarchivs, Klagenfurt, str. 9–23.
- Walaszek, A., 1996: The Polish Women s Alliance in America: Between Feminism and Patriotism – Immigrants and Their Children in the USA, 1898–1930, Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries, zbornik, Maribor, str. 197–212 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Wastl-Walter, D., Krutner, E., 1991: Die Bedeutung des Einkaufstourismus aus Slowenien für Klagenfurt und Südkärnten, Mitteilungen des Arbeitskreises für Neue Methoden in der Regionalforschung, 21, Klagenfurt, str. 126–134.
- Webernig, E., 1990: Kärntens Freiheitskampf 1918–1920. Die Ereignisse im lichte von Daten und Fakten, Der 10. Oktober 1920 – Kärntens Tag der Selbstbestimmung. Vorgeschichte – Ereignisse – Analysen, zbornik, Verlag des Kärntner Landesarchivs, Klagenfurt, str. 24–59.
- Werner, E., 1985: Slovenci v Porurju, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana, 200 str.
- Wolf, E.D., 1988: Ethnicity and Nationhood, Razprave in gradivo, 21, INV, Ljubljana, str. 27–31.
- Wutte, M., 1970: Deutsch – Windisch – Slowenisch, 50. Jahre Kärntner Volksabstimmung. Festnummer, Celovec, str. 31–37.
- Wutte, M., 1985: Kärntens Freiheitskampf 1918–1920, Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, Klagenfurt, 3. izd., 480 str.
- Zablatnik, P., 1971: Narodopisje in koroški Slovenci, Koroška in koroški Slovenci, zbornik, Založba Obzorja, Maribor, str. 281–290.
- Zavratnik, S., 1995: Etnična identiteta pri koroških Slovencih, diplomatska naloga, FDV, Ljubljana (mentor S. Južnič).
- Zavratnik Zimic, S., 1998: Pogovori s koroškimi Slovenci. O etnični identiteti, slovenščini, dvojezični vzgoji in samopodobi, Mohorjeva založba, Celovec, 132 str.
- Zemljič-Haberl, A., 1994: Strategien des ethnischen Diskurses im Raum Radkersburg, Steirische Slowenen. Zweisprächigkeit zwischen Graz und Maribor, zbornik, Graz, str. 57–62 (ur. Stenner C.).
- Zemljič, A., 1994: Ziele und Perspektiven des Artikel VII. – Kulturvereines, Narodne manjšine, 3, Slovenci v Avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 278–285 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Zemljič, A., 1995: Strategije etnične razprave na območju Radgone od izte-

- kajočega se 19. stoletja do 1920, Razprave in gradivo, 29–30, INV, Ljubljana, str. 95–100.
- Zgodovina koroških Slovencev od leta 1918 do danes z upoštevanjem vseslovenske zgodovine, 1985, Mohorjeva založba, Celovec, 184 str. (ur. Valentin Inzko).
- Zgodovina Slovencev, 1979, Cankarjeva založba, Ljubljana.
- Zimmermann, F.M., 1995: Tourismus in Österreich. Instabilität der Nachfrage und Innovationszwang des Angebotes, geographische Rundschau, 47, 1, Westermann Verlag, Braunschweig, str. 30–37.
- Zorko, Z., 1994: Rezultati dialektoloških raziskav v Žetincih (Sicheldorf), Narodne manjšine, 3, Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 106–112 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).
- Zorn, T., 1967: Zamejski Slovenci v avstrijskem delu Štajerske po podatkih ljudskih štetij 1951 in 1961, Kronika, 15, Ljubljana, str. 54–55.
- Zorn, T., 1968: Politična orientacija koroških Slovencev in boj za mejo v letih 1945–1950, disertacija, Oddelek za zgodovino, FF, Ljubljana.
- Zorn, T., 1971: Koroški Slovenci v prvi avstrijski republiki, Koroška in Koroški Slovenci, zbornik, Založba Obzorja, Maribor, str. 192–196 (ur. Klemenčič V.).
- Zorn, T., 1971: Koroški Slovenci v drugi avstrijski republiki, Koroška in Koroški Slovenci, zbornik, Založba Obzorja, Maribor, str. 211–215 (ur. Klemenčič V.).
- Zorn, T., 1971: Priključitev Avstrije k nacistični Nemčiji in protinacistični boj koroških Slovencev, Koroška in Koroški Slovenci, zbornik, Založba Obzorja, Maribor, str. 200–210 (ur. Klemenčič V.).
- Zorn, T., 1972: Nacistično ljudsko štetje leta 1939 na Koroškem po jezikovnih kategorijah, elaborat, tipkopis, arhiv INV, Ljubljana, 53 str.
- Zorn, T., 1973: Nacistično ljudsko štetje leta 1939 na Koroškem, Zgodovinski časopis, 27, Ljubljana, str. 91–105.
- Zorn, T., 1976: Pogled na zdajšnji položaj koroških Slovencev, Sodobna vprašanja slovenske in hrvaške manjšine v Avstriji / Suvremena pitanja slovenske i hrvatske manjine u Austriji, Ljubljana, str. 33–40.
- Zorn, T., 1986: Ljudsko štetje z dne 7. marca 1923 na Koroškem, Kronika, 16, 2, Ljubljana, str. 121–123.
- Zupančič, J., 1991: Etničnoregionalni problemi madžarske manjšine v Prekmurju, Geografija v šoli, 1, Ljubljana, str. 32–33.
- Zupančič, J., 1992: Vpliv socialnogeografske preobrazbe na položaj slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem, magistrska naloga, FF, Ljubljana.
- Zupančič, J., 1993: The Ethnic Identity of Hungarians in the Demographically threatened area of Prekmurje, Geografski zbornik, 33, SAZU, Ljubljana, str. 131–139.
- Zupančič, J., 1993: Novejše spremembe v socialni strukturi koroških Slovencev, Razprave in gradivo, 28, INV, Ljubljana, str. 115–123.
- Zupančič, J., 1993: Socialnogeografska transformacija in narodna identiteta. Primer Slovencev na Koroškem (Avstrija), Geographica Slovenica, 24, zbornik, Ljubljana, str. 65–72 (ur. Gosar A.).

- Zupančič, J., 1993: Socialgeographic Transformation and National Identity – the Case of the Slovene Minority in Carinthia (Austria), *GeoJournal*, 30, 3, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht / Boston / London, str. 231–234.
- Zupančič, J., 1994: Ali je socialnøkonomsko in politično prestrukturiranje narodnih manjšin pogoj njihovega preživetja – primer manjšin v Sloveniji in Slovencev v sosednjih državah, *Manjšine v prostoru Alpe-Jadran*, zbornik, Ljubljana, str. 90–95 (ur. Vencelj P., Klemenčič V., Novak-Lukanovič S.).
- Zupančič, J., 1994: Les Slovenes en Autriche, *Espace, Populations, Societes*, 1994–3, Lille, str. 323–329.
- Zupančič, J., 1994: Vloga slovenske gimnazije v Celovcu, *Celovski zvon*, 42, Celovec, str. 80–86.
- Zupančič, J., 1995: Some Developmental Problems of the Hungarian Minority in Northeastern Prekmurje (Slovenia), *Small Regions in United Europe*, zbornik, Silesian Institute in Opole, Opole, str. 44–53 (ur. Heffner K. in Klemenčič V.).
- Zupančič, J., 1996: Slovenia: Transformation and European Integration, *The Path Towards the European Integration. The Case of the Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia, Slovenia and the Baltic States. Economic Restructuring versus Integration Process*, *European Spatial Research and Policy. Special Issue*, (v tisku).
- Zwitter, F., 1947: Narodnost in politika pri Slovencih, *Zgodovinski časopis*, 1, 1–4, Ljubljana, str. 31–69.
- Zwitter, F., Šidak, J., Bogdanov, V., 1962: Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji, *Slovenska matica*, Ljubljana, 230 str.
- Zwitter, F., 1990: O slovenskem narodnem vprašanju, *Slovenska matica*, Ljubljana, 502 str.
- Zwitter, F., 1994: Multikulturalität als Perspektive für den Alpen-Adria Raum, *Steirische Slowenen. Zweisprachigkeit zwischen Graz und Maribor*, zbornik, Graz, str. 13–18 (ur. Stenner C.).
- Žitnik, I., 1946: Naša pot, *Spittal ob Dravi*, tipkopis, 20 str. (hrani Österreichische Nationalbibliothek, Wien) (begunci l. 1945).
- Žumer, A., 1996: Organizacije vestfalskih Slovencev 1900–1933, *Etnični fraternalizem v priseljenskih deželah / Ethnic Fraternalism in Immigrant Countries*, zbornik, Maribor, str. 395–401 (ur. Klemenčič Matjaž).
- Žunec, B., 1994: Problematika Slovencev v avstrijski zvezni deželi Štajerski v javnih informacijah in občilih, *Narodne manjšine*, 3, *Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski*, zbornik, SAZU, Ljubljana, str. 215–227 (ur. Bister F.J., Križman M., Jesih B., Vratuša A.).

6.2 VIRI

- Anketa 1, Slovenci v Avstriji. Socialna sestava, jezik in identiteta / Umfrage 1. Slovenen in Österreich, Sozialstruktur, Sprache und Identität, 1995, N=266.
- Anketa 2, Slovenci v Avstriji. Socialno poreklo, jezik in identiteta, 1995, N=270. Intervju, 1995, N=104.
- Popis prebivalstva 1991, Delavci na začasnem delu v tujini, računalniški izpis. Ergebnisse der Volkszählung vom 1. Juni 1991 nach Gemeinden, Sprachliche Gliederung, Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien, 1992.
- Die Zusammensetzung der Wohnbevölkerung Österreichs nach allgemeinen demographischen und kulturellen Merkmalen, Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien, 1964.
- Volkszählung 1971, Wohnbevölkerung nach Umgangssprache und Staatsbürgerschaft nach Bundesländern, Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien (računalniški izpisi).
- Volkszählung 1981, Wohnbevölkerung nach Umgangssprache und Staatsbürgerschaft nach Gemeinden, Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien, (na disketi; posebna obdelava).
- Volkszählung 1991, Wohnbevölkerung nach Gemeinden. Mit der Bevölkerungsentwicklung seit 1869, Heft 1030/0, Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien.
- Volkszählung 1991, Wohnbevölkerung nach Umgangssprache und Staatsbürgerschaft nach Gemeinden, Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien, (na disketi; posebna obdelava).
- Volkszählung 1991, Wohnbevölkerung nach Umgangssprache und Staatsbürgerschaft nach Bundesländern, Österreichisches Statistisches Zentralamt, Wien, (na disketi; posebna obdelava).

VI. Summary

The Slovenes in Austria

6.1 INTRODUCTION

By gaining independence and establishing the independent state of Slovenia, the Slovenes reached the climax of their national development, i.e. the national state with all the institutions which are necessary for the existence and development of Slovenian originality. It was the final stage of the process of political emancipation which had developed through several centuries. Its contours were more clearly defined in the mid-19th century, with the program called »Zedinjena Slovenija« (United Slovenia), and political emancipation continued with the first interim Slovenian government after the end of World War I, and inclusion of a greater part of Slovenian ethnic territory into the State of Serbs, Croats and Slovenes, the later Kingdom of Yugoslavia. Conditions between the two World Wars were not favourable for the Slovenes. Yet, precisely these conditions provided the formation and the strengthening within the frame of the Yugoslav territory (the Drava province), of certain nationally relevant institutions, such as the University, for example. Nevertheless, one third of Slovenian ethnic territory and population were forced to live under the denationalizing oppression of the Italian, the Austrian and the Hungarian state nationalisms. The process of political emancipation continued within the frame of the second, i.e. the socialist Yugoslavia, and with the formation of individual republics which were granted the character of partial statehood by the Constitution of 1974. During the economic and political crisis in Yugoslavia towards the end of the eighties conditions became suitable for transition to market economy, multi-party democratic system, as well as for the final, complete independence of Slovenian nation. Ignoring the national trends and the rights of the Slovenes in Yugoslavia on the one hand, and global changes in the geopolitical structure of Europe after the fall of the Berlin Wall, the collapse of socialist regimes and socialism as a sociopolitical and economic system on the other, fostered the already started sociopolitical transformation. The first Slovenian government, democratically elected on a basis of plebiscite decision of a great majority of the Slovenes, declared the independence with which formal conditions were established for Slovenia to appear on the international political, economic and cultural scene. Then, the search began of its position

among the developed, democratic European states and nations to which it belongs by its historical and cultural tradition, as well as by its economic and spatial structure. At last, the Slovenian nation became a social organism also formally, consisting of the Slovenes in Slovenia, the Slovenes of national minorities living on the territories of autochthonous settling in the neighbouring states, the Slovenian emigrants and their successors in almost every country of the world, and the Slovenian *gastarbeiters* as an intermediate form of ethnic dwelling, between the central nation and emigrants. It is estimated that almost one third of the people of Slovenian ethnic origin live outside Slovenia. A question of minorities, emigrants and *gastarbeiters* is therefore the key issue in discussing Slovenian national question.

Numerous empirical researches into Slovenian minorities, emigrants and *gastarbeiters* have already been performed so that our knowledge does not only consist of individual particles because a mosaic-like picture of Slovenian selfhood can already be composed and its position in the European space and in the world be determined. In spite of a small number of the Slovenes and extent of their ethnic territory it is clearly evident that they belong to typical Central-European nations, and the tiny particularities only prove their autochthonous national existence which has succeeded to persist until today in the drought of political interests. Their present settling results from diverse economic, political and spatial processes which have led through centuries to the present forms of ethnic dwelling: central nation, autochthonous national minorities, emigrants and *gastarbeiters*.

Of all the countries in which Slovenes live in greater numbers as an autochthonous minority, emigrants or *gastarbeiters*, Austria occupies a special position not because of their number but rather of the diversity, duration and historical roots of the Slovenes in its space. The Slovenes in Austria represent: a renown, well established and organized autochthonous minority in South Carinthia; a non-numerous and poorly organized, and from the side of provincial authorities formally still non-recognized autochthonous minority living in some sporadic areas of the borderzone in South Styria; new settling cores of Slovenes coming from the autochthonous minority territory, primarily in Vienna, Graz and other bigger Austrian towns; several generations of emigrants from Slovenia; the remains of political refugees and expatriates from Slovenia from the first years after World War II; and numerous *gastarbeiters*, seasonal workers, and in the last two decades also a noticeable number of transborder commuters. Except for the majority nation, the Slovenes in Austria make all the groups of an ethnic body: minority, emigrants and *gastarbeiters*.

The Slovenes in Austria have the longest historical tradition of presence on the territory outside Slovenia which is the result of historical processes, practically from the origin of Medieval state on the broader area. Owing to the threat of Avars, Carinthia was forced to ally with Bavarians, and after the joint victory over the Avars, it became subject to the Bavarian, and later, to the Frankish supreme authorities. This involuntary coexistence lasted more than 1000 years. Within this state-and-political frame the processes of homogenization began immediately. During the first few

centuries the coexistence was limited to the existence only within the frame of the Habsburg Empire, of most of the territory which is now inhabited with Slovenes, as one of the so-called inner-Austrian provinces; this, however, means the existence and living only within the state frame. Later on, with the development of towns, commerce, trade and longer-distance transport, and particularly with the establishment of Vienna University, this space assumed a different dimension for Slovenes. In Vienna they got education and performed different jobs which could not be done in the local area of the time. Later, precisely within these frames, they began to develop their own language, culture and national awareness. Social modernization of the then Austria also influenced mobilization of the Slovenes as linguo-cultural community; thus, similarly as elsewhere in Europe in the 18th and the 19th centuries, a national movement began which gradually also assumed the political character and demands. After the collapse of Austro-Hungary in 1918, the Slovenes took up arms to unite under their own political authority within the frame of the newly established state of Serbs, Croats and Slovenes, later the Kingdom of Yugoslavia, as many areas inhabited with Slovenes as possible. After military clashes and diplomatic negotiations a plebiscite was performed for a disputable area in Carinthia, on basis of which a border was drawn with which an extensive territory continuously inhabited with relatively well organized Slovenian minority was annexed to Austria. With this, the Slovenes in Austria became a minority also in formal aspect.

Rather quick assimilation is the third characteristic of the Slovenes in Austria. In the area of autochthonous settling in south Carinthia and Styria, the number of Slovenian speaking inhabitants declined in hundred years by 80–85 % according to the official data, and approximately by a half according to Slovenian estimations. Locally as well, they declined intensely so that they currently actually represent a low-number minority in most of the municipalities. The assimilation was not so quick in any other area of Slovenian settling as in Austria. It can partly be attributed to the multi-century contacts and cohabitation in the same space and in the same economic and political system.

The Slovenes in Austria belong to those minority communities which underwent in the course of their history with majority nations almost all the forms of cohabitation. From neighbourhood and tolerance in the time when the national idea was not present in Europe (from the late Middle Ages to the beginning of national revival in the Modern era) to the competition in the time of Austro-Hungarian climax which developed into encounters to conquer the inhabitants and territories, until the collapse of Austro-Hungary. A military encounter for the territory was the next step, and later on a plebiscite which determined the present border between Slovenia and Austria in accordance with the provisions of the St. Germain Peace Treaty. Assimilation processes that were enforced in the years following the plebiscite were planned and oppressive since the new authorities tried to conquer ethnically the territory which had been gained through diplomacy. By the *Anschluss* of 1938, the Austrian authority was replaced with Nazi Germany. The years to follow were most

probably the most horrible times for the Slovenes in their history: they were subject to special measures, from killing to deportations. Even after the War was ended, the situation continued to be very tense for several years: measures of forced assimilation which were actuated through administration, education and policy, followed in an almost unchanged repertory. Owing to changes within the minority, changes within the majority nation, and elsewhere, the kinder attitudes towards minorities began to spread in Europe as late as the eighties only. International relations gradually improved and transformed into coexistence and cooperation, although individual conflicts can still be registered.

A question about the Slovenes in Austria is extremely interesting so by its variety of contents as by its political responsiveness, and it is undoubtedly worth to be studied on a scientific basis. Slovenian geography began to show greater interest in ethnic questions and, thus, also for the Slovenes in Austrian Carinthia in the fifties and the sixties when V. Klemenčič published his scientific dissertations on the minority social structure and position, sociogeographical processes, gradual transformation from the classic and static agrarian, to dynamic industrial society which had to pay high price in form of intense assimilation owing to its nonconformity with the new conditions. Of equal importance were also the warnings about and criticisms of Austrian population censuses based on language of communication that were aimed at the planned reduction of the number of Slovenes. V. Klemenčič was the first one who called attention to the interdependence of socioeconomic processes within the area of settling and within the Slovenian minority, and the position of minority, and to the role of minorities in borderlands as a factor of transborder cooperation and connection. His studies, and certain studies of some other branches were mainly limited to the area of autochthonous settling in Austrian Carinthia, but detailed studies on the position of minority in Styria were much less frequent, and no serious study exists about the Slovenes in Vienna and other Austrian provinces. A complex survey of the entire Slovenian population in Austria was still missing. The term of the »Slovenes in Austria« was most often limited to Carinthia only, and only sometimes also to Styria.

Within the frame of similar scientific efforts also belongs a master's thesis entitled »The Influence of Sociogeographical Transformation on the Position of Slovenian Minority in Austrian Carinthia« by the author of the current paper, and his dissertations published in diverse scientific and expert periodicals, or delivered at various international and national scientific meetings. With the gradual sociogeographical transformation and dynamic political processes, the Slovenian minority and the entire area of its settling and activity underwent radical changes. The social structure and the settling pattern changed. Owing to assimilation process, the number of Slovenes declined, the minority itself differentiated socially and politically, and has already assumed a similar social structure as the majority nation in most of the areas. The Slovenes are included into the economy, political and cultural life and dynamics of Austrian society. Concurrently, a lively transborder economy-based cooperation deve-

loped along the open Slovenian-Austrian border in which individual members of Slovenian minority also perform important roles. Thanks to their bilingual competence and knowledge of the situations in Austria and Slovenia, they mainly found jobs in tertiary activities. Thus, the minority got its spatial function. It was the education of minority that considerably contributed to such development, primarily with the Slovenian grammar school in Klagenfurt. During its almost 40-year work, it provided fundamental education of Slovenian language, culture and history on the one hand, and good special studies on the other, to almost 1500 graduates, or about 4000 students from the entire bilingual territory. Thus, it set foundations for the formation of not very numerous but powerful Slovenian intelligentsia who took on a role of the economic, cultural, educational and political elite of Slovenian minority in Carinthia. After the completed studies a considerable number of Slovenian intellectuals found their work and residence throughout Austria, in bigger towns and university centers in particular, which means that the emerging intelligentsia also stimulated the urbanization of Slovenian people. Namely, according to the data of the 1991 Census, a number of Slovenian speaking people in Carinthia increased, particularly in Klagenfurt, Villach and their suburban areas. Besides, also the process of intense suburbanization of a major part of Slovenian settling area in Carinthia should not be overlooked. Because of a considerable number of Slovenian intellectuals in Vienna, Graz, Salzburg, Linz and Innsbruck, some opinions were formed that these people were actually lost for the minority which means that the grammar school, on the other hand, contributed to the migration of Slovenian people. But at the same time, it is unconsciously forgotten that Slovenian migration, especially to Vienna and Graz, is several centuries old and only expresses a spatial range of the Slovenian community. In the same investigation it was exposed on the basis of the first 1991 Census results that there was a rather large number of Slovenian speaking people in Carinthia without Austrian citizenship, which doubtlessly referred to emigrants from Slovenia and *gastarbeiters*.

The foregoing facts dictated a more complex access to the study of the Slovenes on Austrian territory, into which the minority members, emigrants and *gastarbeiters* should all be included. Where do they live? How many are they? How do their demographic and social images look like? How does their spatial and social mobility go on? How does the identity of Slovenes in Austria look like? – All these were the basic questions to which answers were searched in an extensive investigation, the author's doctoral thesis, which was a precursor of the current dissertation.

To get as complex picture as possible, about the structure of Slovenian people in Austria, and the processes related to them, and the space in which they live, we made use besides the data of official Austrian censuses also of the already partly published statistical data taken from the accessible literature. Important in this respect are the statements about the numbers of Slovenes in older periods, the estimates about the present number obtained on a basis of school statistics and criticisms of censuses, and the establishing of the number of Slovenes by means of

supplementary criteria. However, the extent of the investigation was realized through considerable field work. Included into the first questionnaire were 273 parents of students at Slovenian secondary (higher) schools in Austrian Carinthia, and into the second, 266 students at these schools; in addition, 104 interviews were performed with persons from Carinthia, Graz and Vienna. Thus, both minority generations, the older and the younger, were included, as well as some emigrants and *gastarbeiters*. The data obtained through field work are important, especially for the study of identity of the Slovenes in Austria.

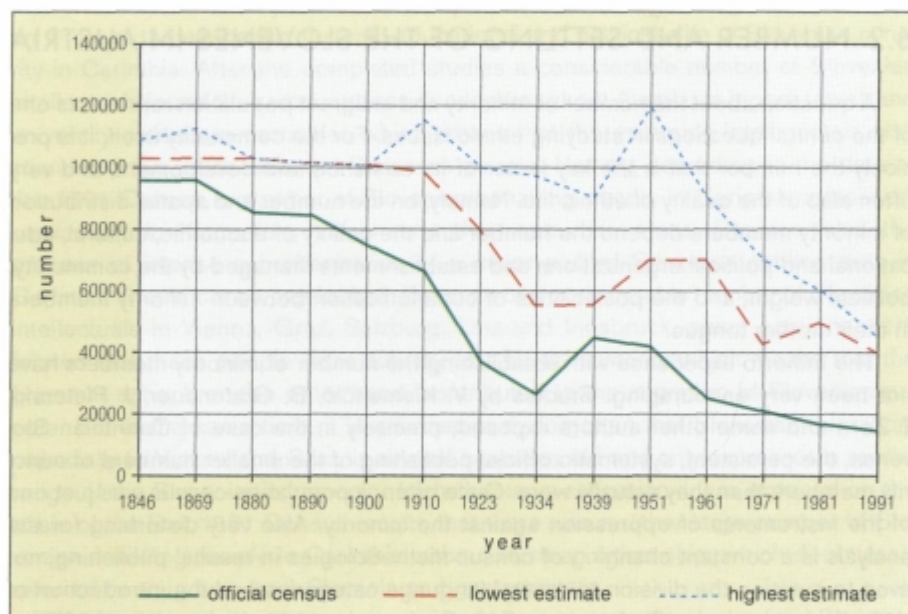
6.2 NUMBER AND SETTLING OF THE SLOVENES IN AUSTRIA

A question about the number of minority and emigrant population represents one of the central questions in studying ethnic issues. For the community itself, it is precisely the number that is the key factor of its existence and development, and very often also of the quality of ethnic life. Namely, on the number and spatial distribution of minority members depend the number and the quality of economic, cultural, educational and political organizations and establishments managed by the community, political weight, and the possibilities of communication between minority members in their mother tongue.

The hitherto experience with establishing the number of minority members have not been very encouraging. Studies by V. Klemenčič, B. Grafenauer, J. Pleterski, T. Zorn and some other authors exposed, precisely in the case of Carinthian Slovenes, the persistent, systematic official publishing of the smaller numbers of minority members than they actually were. Quite often, a population census was just one of the instruments of oppression against the minority. Also very disturbing for the analysis is a constant changing of census methodologies in results' publishing, not even to mention the division to several language categories and the introduction of «Windicsh» category (Grafenauer, 1946; Grafenauer, 1990, Klemenčič, 1960; Klemenčič, 1990; Pleterski, 1966; Zorn, 1967). Some people judged such statistical censuses as an improper basis for establishing the ethnic structure; therefore, the latter could not be much trusted. For the same reason the Slovenes organized parallel to the official census a private census and church registers with which they tried to refute the official data and prove that the number of Slovenian minority members is actually much greater. Besides, an ever greater discrepancy between the data of official censuses and the estimates about the number of the Slovenes shall not be overlooked. The estimates are based on diverse indicators, such as the registration of children at bilingual schools, or, the economic and cultural activities of national community. The making of estimates is more and more involved because it is much more difficult to identify Slovenian individuals in urban environment than in villages or rural environment. However, some detailed comparative studies have proven that the statistical censuses apply a very strict criterion according to which only about a

third of the minority population in Carinthia can be ranked among the Slovenes which is provable with diverse field indicators. Even though the statistical censuses do not show the exact number of minority members, yet, they still offer satisfactory information about the spatial distribution, settling, characteristics of the age-, sex-, education- and economic-social structures. Anyhow, by applying a critical judgement, the official data are still useful. (Zupančič, 1993)

Graph 33: Comparison of the official data and the lowest and the highest estimates of the numbers of Slovenes in the 1846–1991 period.

Source: Zupančič, 1996, 147.

The results of the 1991 Census considerably differ from the previous census performed a decade ago. While in the past, the number of Slovenian speaking people continued to decrease from census to census, the number at the 1991 census slightly increased. Only in south Carinthia the number of Slovenian speaking people declined, but even here by less than in the previous census. Only in »Windisch« category the numerical decline was sharp. The numbers of Slovenian speaking people in the area of autochthonous settling were 14,593 in Carinthia, 246 in Styria, and 20,191 was their total number in the entire state. This number includes only the people with Austrian citizenship. Besides, the 1991 Census registered further 10,209 persons with Slovenian as the language of communication but without Austrian citizenship. Registered by the official statistics on the entire territory of

Austria are 30,400 persons with Slovenian as the language of communication (Podatki ÖSTAT, 1991). Thus, the estimate of the total number for the entire territory of Austria can be 60,000, at least. However, this is only an approximate estimate because the possibilities to make reliable estimates outside Carinthia are very scarce, and precursory estimates were not made.

6.2.1 Present Settling Distribution of the Slovenes in Austria

The data of older censuses mainly refer to south Carinthia while the data referring to other areas were often not published, or the lingual structure of the people was not determined. Only the 1981 and the 1991 censuses offered the data presented on the level of municipalities for entire Austria, which makes possible at least a rough estimation of the extent and distribution of the present settling of the Slovenes in Austria with their basic structural characteristics (*Table 19*).

A gradual development of the present distribution of the Slovenes is evident in spite of scanty data of the 1951, 1961 and 1971 censuses. The numbers in Klagenfurt, Graz and Vienna are in constant increase, but the total number of Slovenian speaking people in the areas of autochthonous settling, Carinthia and Styria, declined, as did their number in the entire state. A general trend of numerical decline should primarily be attributed to the assimilation, which is mainly due to migrations from rural areas to towns and suburban areas. New settling cores originated parallel to the shrinking of the area of autochthonous settling and the rapid decline in percentage of Slovenian population in it. Now, about a quarter of Slovenian speaking people (about 5000) live outside the area of autochthonous settling, while in 1951, this percentage was only 5 % (about 2000 persons). Four decades ago, slightly more than 200 Slovenian speaking inhabitants lived in Klagenfurt, Graz and Vienna, and at the last census, about 4000. During the centuries, Slovenes kept going to the foregoing towns where they got education and employment. A considerable percentage of them stayed there for good. The presence of Slovenes in these towns is mainly a result of continuing immigration and concurrent assimilation. Even after the fall of the monarchy, there was a considerable number of Slovenes from various Slovenian regions, but later on, most of them came from Carinthia only. Such is also the present role of Vienna and Graz, but Klagenfurt makes a constituent part of the space of Slovenian autochthonous settling owing to its proximity and functions, even though the town was not included into it by the decree on bilingual schools.

According to the results of the last census, the area where Slovenes are present is significantly larger, their presence in greater urban centers increased, and explicit is also their retreat to suburban municipalities. More than 100 Slovenes live in other bigger Austrian towns, and more than 1000 in Vienna, Klagenfurt and Graz only. Thus, the Slovenian population is present almost in all political districts in Austria. South Carinthia remains the main concentration area of the Slovenes, representing

Table 19: Numbers of Slovenian speaking people by official censuses of 1951, 1961, 1971, 1981 and 1991, by settling areas in Austria.

Year	Citizenship	S e t t l i n g A r e a s o f S l o v e n e s										
		Carinthia		autonomous settling		town		town		elsewhere in		total
		total	Carinthia	Styria	Celovec	Gradec	Dunaj	Austria	Austria			
1951	Austrian	19658 ^{*4}	19556 ^{*4}	150 ^{*7}	137 ^{*7}	39 ^{*7}	41 ^{*7}	190 ^{*7}	19976 ^{*1}			
	non-Austrian	2876 ^{*5}	2197 ^{*5}	314 ^{*7}	279 ^{*7}	113 ^{*7}	20 ^{*7}	1219 ^{*7}	3863 ^{*2}			
	both	42095	41123 ^{*6}	464 ^{*7}	975 ^{*7}	152 ^{*7}	61 ^{*7}	1409	43400 ^{*3}			
1961	Austrian	0	24911 ^{*8}	0	0	0	0	0	24911			
	non-Austrian	0	561 ^{*8}	0	0	0	0	0	561			
	both	0	25472 ^{*8}	0	0	0	0	0	25472			
1971	Austrian	20966	0	0	0	0	507	0	23572			
	non-Austrian	936	0	0	0	0	435	0	4425			
	both	21902	0	0	0	0	942	0	27997			
1981	Austrian	16552	16371	73	985	566	801	961	18772			
	non-Austrian	543	484	82	219	372	408	1303	2649			
	both	17095	16855	155	1177	938	1209	2264	21421			
1991	Austrian	14850	14593	246	1227	939	1832	2581	20191			
	non-Austrian	1611	1305	371	492	1508	1348	5478	10110			
	both	16461	15898	617	1719	2447	3180	8059	30301			

Source: Data ÖSTAT, 1951, 1961, 1971, 1981, 1991; Zupancič, 1996, 148.

1. Added in Carinthia are also the persons of the following categories: Slovenian-German, Slovenian-Windisch, Windisch-Slovenian, Windisch-German and Windisch. 2. Added are the persons of the category: Slovenian-German. 3. Added are the persons of the following categories: German-Slovenian, German-Windisch (formerly: »German« only). 4. Included are the persons of the following categories: Slovenian, Slovenian-German, Slovenian-Windisch, Windisch-Slovenian, Windisch-German, Windisch. 5. Included are the persons of the following categories: Slovenian, Slovenian-German, Slovenian-Windisch, Windisch. 6. All census categories together. 7. Taken into consideration are only the following census categories: Slovenian, Slovenian-German, Slovenian-Windisch, Windisch-Slovenian, Windisch-German, Windisch. 8. Data refer to bilingual territory only, without Klagenfurt and Villach.

the starting point for new settling cores. In Styria is the second bigger concentration with the center at Graz and its surroundings; north of it is a minor concentration core in an old industrial area along the Mürz and the Mur, between Muerzzuschlag and Judenburg. In Vienna and its closer surrounding in Lower Austria is the second most important concentration core. It spreads southwards very explicitly, along the so-called »south railway« or Vienna–Trieste railway connection, (Moedling, Baden), and northwards (Stockerau). There is no significant concentration of Slovenes in Upper Austria, except for Linz. They are more numerous in Salzburg and its surroundings, especially in the south direction (industrial zone towards Hallein). Outstanding in Tyrol is only a narrow belt along the Inn, particularly in the surroundings of Innsbruck. The fourth greatest concentration by significance and number occurs in the entire area of Vorarlberg (according to the official data of the 1991 Census: 519 Slovenian speaking Austrians, and 1026 Slovenian speaking non-Austrians, the sum of which is very close to the number of Slovenian speaking persons in Klagenfurt).

A special group of Slovenian population consists of transborder daily commuters. Many of them are employed illegally. Particularly in Slovenian Styria, a lot of workers lost their jobs after the collapse of numerous industrial enterprises. They commute daily to work as far as Graz and its surroundings. This form of transborder employment is less frequent in Carinthia, but not unknown.

6.3 SOCIAL STRUCTURE OF SLOVENIAN POPULATION IN AUSTRIA

The number and spatial distribution of Slovenian population as presented by the statistics is the result of migration dynamics, and the reflection of changed educational and social structures. The desire to get education and suitable job, sometimes connected with personal reasons, has driven numerous Slovenian Carinthians (not only them!) from home to Graz and, even more often, to Vienna. Many of them extended their years of study and eventually settled there for good. Social transformation was thus followed by migrations which, in the last few decades, formed the current settling cores and, concurrently, slightly emptied the area of autochthonous settling. Obviously, rather poorly urbanized Carinthia along the border could not provide sufficient jobs, which only intensified the emigration process. In numerous professions it was difficult for Slovenes to start their professional careers in Carinthia, so that they rather selected more tolerant environment of Vienna or other Austrian provinces. To put it briefly, greater spatial and social mobility are the cause of dispersed Slovenian population in Austria. Yet, it was precisely the education that enabled numerous Slovenes to preserve Slovenian language and identity in their original environment, as well as in the entirely German-speaking towns.

Even in the sixties and the seventies, the Slovenian minority in Carinthia was still considered to have peasant-worker structure and be rural. But in 1981, considerable

changes became evident although there was still 20 % of peasant population in Carinthia, (about 10 % in the country) while the remaining sectors of activities were less frequent than with the majority population. Even then, equalization was manifested in towns, above all in Klagenfurt, since the percentage of Slovenian intellectuals was equal to that of the majority population or even higher in some places (Zupančič, 1992). The last census showed quite a different picture. In Carinthia, the percentage of peasant population declined to about 12 % (about 7 % in the country), while the percentages of other activities are practically equal to those of the majority population. Although the differences between towns and rural areas decrease due to urbanization and modernization of the latter, they are still significant. The percentage of people with secondary, higher and high (university) education is much higher in urban areas, while in many a part of rural areas the people with vocational or only elementary education prevail. Klagenfurt is outstanding in this respect, since more than two thirds of Slovenian speaking inhabitants have completed at least secondary school, and more than 80 % of Slovenes are employed in various tertiary activities.

The groups of Slovenes in Austria outside Carinthia considerably differ one from another by educational and social structures. Prevailing in many places of rural areas in Styria, Upper- and Lower Austria is the working-class population with elementary or vocational education. In general, the Slovenian population shows the features of a society mainly employed in tertiary activities, just as the members of the majority nation. The educational structure in Tyrol and Salzburg is similar to that of the foregoing areas except for a slightly higher percentage of the Slovenes employed in tertiary activities. Among the Slovenian population in Vorarlberg, industrial workers still prevail. True, this is most heavily industrialized area in Austria, but the percentage of Slovenes employed in manufacturing industry is essentially higher than that of the majority nation. The Slovenes in Vorarlberg are primarily emigrants from Slovenia of the sixties and the seventies, and their descendants.

Vienna with its closer surrounding is especially outstanding in social and educational structure, and resembles in many aspects the structure of Slovenes in Klagenfurt. As regards education, persons with higher, high and secondary education prevail. The Slovenes in Vienna are present in almost all professions; yet, outstanding are the professions related to art, science, culture, commerce, health care, banking and related activities. The community of Slovenes in Vienna is formed of Carinthian Slovenes and emigrants from Slovenia. A considerable number of intellectuals, employed particularly in basic activities and culture, live also in Graz. Vocational, elementary and partly secondary education prevail owing to numerous emigrants from Slovenia.

Outstanding are three important concentrations of Slovenian intellectuals: Klagenfurt, Graz and Vienna, which is a reflection of considerable urbanization of the autochthonous, particularly Carinthian Slovenes, and of the functions which these towns represent for the Slovenes. The need is obvious for a certain number of Slove-

nian speaking persons, especially in basic professions, among the representatives of enterprises, lawyers, in banking, commerce and diplomacy. Owing to their language competence they are searched, especially for the activities in which frequent contacts with Slavic countries of Central and East Europe are required.

The latter statement particularly applies to persons without Austrian citizenship. In the other parts of Austria persons with lower qualification prevail, working as workers in production and diverse service activities; the high-qualified persons are present in Carinthia, Graz and Vienna, working in the fields of commerce, banking, insurance, as interpreters, lawyers, which clearly shows that the Slovenian language is indispensable in the borderland and in the most important centers of economy. Towards the end of the eighties, the so-called shopping tourism intensely spread. Places as Bleiburg, Lavamünd, Leibnitz and Radkesburg, and for more demanding customers also Villach, Klagenfurt and Graz, gained a very extensive transborder catchment area of consumers in Slovenia, Croatia and Bosnia. In that time, they used to buy consumer's goods in large quantities primarily, and Slovenian speaking persons became indispensable. Besides, numerous foreigners deposited their savings in Austrian banks or entered into Austrian insurance agreements. Sales of electronic products, machines, computers, hardware and software, demanded qualified workers who were competent in both languages, experienced in profession and legislation, and acquainted with the habits and mentality of the population living on either side of the border. Technical engineers, economists, lawyers and interpreters were searched (Zupančič, 1996, 164–187). The former, economic emigrants mainly from the borderlands, have transformed into the advocators of transborder cooperation and gradually assumed a role which is practically designed for an organized minority.

6.4 IDENTITY MEASURING – A CONTRIBUTION TO THE METHODOLOGY OF STUDYING ETHNICAL IDENTITY

»Identity« became one of the most frequently used words in social sciences, politics, mass media and practice. The term itself is quite self-explanatory, telling that it is the »oneness and sameness« of a certain subject, and as such representing the contents of ethnicity. Thus, identity has the key significance in dissertations on ethnic questions, even though the word is often considered as an external expression of identity only, or a declaration of an individual and a group for being a member of a certain community. We are particularly interested in the question of its measurability, numerical provability and argumentation of social phenomena. How can the identity be measured?

A theoretical basis consists of some recent findings of political geography on the one hand, and considerations of certain national-question theoreticians (Smith, Gellner, Južnič) on the other, but from the aspect of methodology it primarily proceeds from behaviouristic and social geographies.

6.4.1 Identity Contents

In the process of socialization individuals build up their own inner image (self-image), and external image which is defined with the social environment in which they live. In this life-long processes they qualify themselves for the basic functions in human society, such as dwelling, work, education, supply, leisure activities and communication. Family life, school, mass media, working and dwelling environment give them different knowledges and qualify them for the life in society. Concurrently, these knowledges help them identify with the community to which they belong by externally discernible signs, and with the community to which they want to belong by their own subjective judgement and will. In the lengthy socialization process they acquire diverse elements of national or ethnic identity. The sum and quality of these elements continually change throughout their life, so that the identity as a complex expression of efforts and impacts is subject to constant development and changing (Južnič, 1993, Smith, 1991, Smith, 1993).

The elements of identity can be grouped by the following components: cultural-lingual, historical (origin), spatial, economico-social, and political. All the components can be determined with the objective (externally recognizable) and subjective (determined by an individual, such as his awareness of identity and will) elements.

These components are typical of members of the majority nation as a whole, while typical of minority members, emigrants and *gastarbeiters* are the elements of their own ethnic identity interlaced with the elements of majority nation. Thus, the latter identity significantly differs from the former. Language and recognizable culture are the external, objective signs (elements), in addition to determination itself and national awareness. The latter stands for the continuous subjective deciding on keeping up and preserving national identity. For example, to be an »aware Slovene« means to declare, introduce and define oneself for a Slovene, which is to take the signs of Slovenian selfhood (national identity) as a value, and preserve them consciously. In such case it is possible to exist subjectively as a »Slovene« even when the conditions for keeping up the elements of national identity are not favourable, and only a minor percentage of the elements characteristic of Slovenian national identity are registered with an individual. A member of national minority must do a lot more for the subjectively accepted value of »Slovenian selfhood« than a member of majority nation, and concurrently, this same member must necessarily accept the objective, and possibly also the subjective elements of the majority nation identity. To declare for a member of a certain nation is just the externalization of identity contents, i.e., the subjective acceptance of objective features, circumstances, contents and norms which are valid only within the community a part of which that particular individual wants to be. For being »Slovenes«, the individuals must have at least some objective and (or) subjective elements of Slovenian selfhood and have to acquire, change and lose these elements in the process of socialization which goes on throughout their life (Zupančič, 1996, 61–67).

Table 20: Subjective and objective signs of Slovenian identity by individual components in the studied group of Austrian Slovenes.

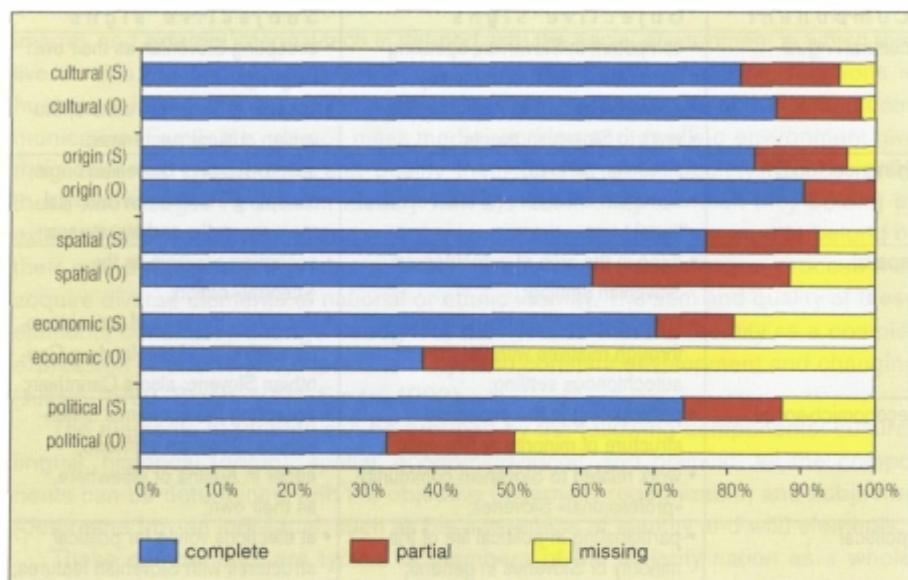
Component	Objective signs	Subjective signs
cultural-lingual	<ul style="list-style-type: none"> • competent in Slovenian; speaking Slovenian at least in the family; • activity in cultural clubs/societies; • visits to Slovenian events; 	<ul style="list-style-type: none"> • accepting Slovenian as their own language; • accepting Slovenian culture; Slovenian cultural awareness;
historical (origin)	<ul style="list-style-type: none"> • slovenian parents; • slovenian ancestors (at least some of them) 	<ul style="list-style-type: none"> • acknowledging Slovenian origin; • accepting Slovenian historical memory, myths and awareness;
spatial	<ul style="list-style-type: none"> • living in the area of autochthonous Slovenian settling; • linked personally, materially and through relatives with the area of autochthonous settling; 	<ul style="list-style-type: none"> • accepting Slovenia as the «central» nation; • accepting the area of autochthonous settling as «homeland»; a Carinthian Slovene; also a Carinthian;
economico-social	<ul style="list-style-type: none"> • participating in the economic structure of minority or Slovenia; • work related to Slovenian community «professional» Slovenes; 	<ul style="list-style-type: none"> • accepting the economic dimension of Slovenian selfhood, either in Austria or elsewhere, as their own;
political	<ul style="list-style-type: none"> • participating in political life of the minority or Slovenes in general; • freewillingly accepting Slovenian selfhood as the political community, either within the frame of minority or in a broader sense. 	<ul style="list-style-type: none"> • at elections voting for political structures with Slovenian features;

Source: Zupančič, 1996, 274 (after: Intervju, 1995, N=104)

Changes in identity contents by individual components represent assimilation of minority members, *gastarbeiters* and emigrants. They lose the elements of their own identity by replacing them with the elements of majority nation. By means of the foregoing scheme, the insight is gained into the state, the trends and the processes of ethnic identity changing. Following the scheme it is possible to cheque in practice the extent of elements and components of the national/ethnic identity of a certain community. Presented is a case of Slovenes in Austria.

Lingual-cultural and historical (origin) components are the basic two components: they occur in various forms with most of the surveyed; yet, some of these people do not accept them subjectively as «their own». The number of Slovenes by origin, language and culture is greater than the number of those who subjectively accept it. This is a very typical feature of almost all minority communities. The difference between the objective and subjective situations depends on the applied criteria. Official censuses which apply a very strict criterion (language of communication), registered only a third of the number of Slovenes which was established by means of diverse field indicators (comp. Zupančič, 1993, 232–233).

Graph 34: Objective and subjective elements (in %) of the interviewed by individual components of national identity.

Notes: (O) – objective elements; (S) – subjective elements.

Zupančič, 1996, 276 (after: Intervju, 1995, N=104).

The remaining three components are clearly discernible one from another, yet they have in common much higher percentage of subjective elements. In this case, they declare for »Slovenes« to a greater extent by their own, subjective criteria. Links and relations with the area of their origin gradually decline, especially with those who moved to the areas outside Carinthia. They go to Vienna or Graz to study and gain their first professional experience and many of them settle there for good. Links with the area of origin are maintained to a certain extent only through close relatives or property relations. But subjectively, most of them still define Carinthia as their »own«, because they are natives of Carinthia.

The economico-social component is present the least of all the components; it can be found with a mean half only. The data clearly reveal the process of economic integration into the majority society, so that their own, the minority economic component gradually disappears, or it is ever more limited to individual economic institutions providing work and existence. Subjective assessments of the interviewed for the economic component as their »own« (i.e., as the minority component) were much higher, almost 80%. Similar characteristics also apply to the last, political component; about a half have the objective signs, and more than four fifths accept the Slovenian community as their »own«.

The decline in objective and subjective signs of individual identity components clearly indicates the changing nature of Slovenian identity or even its vanishing. The above-mentioned case represents the identity encroachment: owing to integration into the economic and political life of the majority nation, the objective elements of both components disappear. A certain percentage of minority is on the way to become a community aware of its origin, which is only lingually and culturally determined, while the economic, political, and also spatial spheres – the latter due to emigration – are rather distant and alienated. In the last phase, assimilation erodes the language and the culture, too. Or, said in other words: owing to endangament of the objective elements of economic and political components of its national identity, the minority community must additionally lean on the language, the culture and the education of national awareness to survive ethnically.

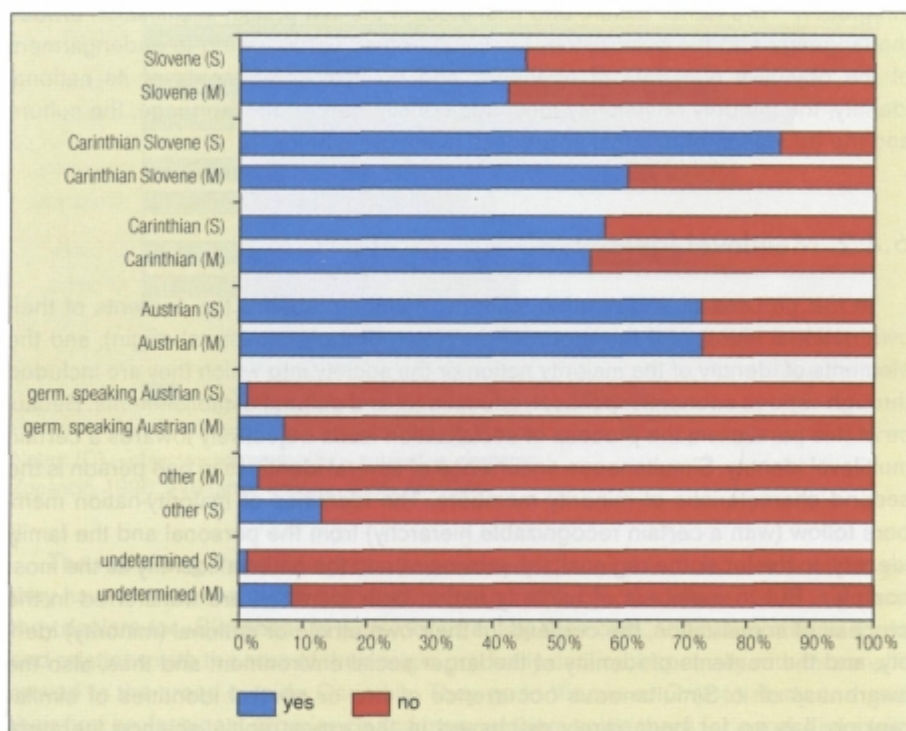
6.4.2 Multilevel Identity

In the process of socialization, minority members absorb the contents of their own national identity (of the group of their own or their ancestors' origin), and the elements of identity of the majority nation or the society into which they are included through various economic, political, educational and cultural establishments. Because of this parallelism the process of socialization leads objectively towards a certain multilevel identity. Simultaneous occurrence of several identities in one person is the second characteristic of minority members. The identities of majority-nation members follow (with a certain recognizable hierarchy) from the personal and the family identity, to the local, the regional, the provincial, and the national identity as the most complex. But to members of minority nation both identities are transferred in the process of socialization, the contents of their own ethnic or national (minority) identity, and the contents of identity of the larger social environment and thus, also the awareness of it. Simultaneous occurrence of two or several identities of similar ranking has so far been rarely discussed in the expert social-science literature (Južnič, 1993; Smith, 1991).

The surveyed persons primarily declared for four identities: Slovenes (irrespective of the country of residence), Carinthian Slovenes (minority identity comprising national and regional notes), Carinthians (regional or provincial identity without national implications), and Austrians (citizen of the state; it can also be determined as national identity). Gross two fifths of the surveyed declared for Slovenes. Difference between those who come from Slovenian families and those from mixed families is hardly noticeable. The majority declared for »Carinthian Slovenes« even though about one tenth come from Slovenia and one third live in Vienna or Graz. The percentage is particularly high with persons who live in Slovenian families. As regards their family-lingual conditions, a gross half declared for »Carinthians«, and three quarters for »Austrians«. With the latter as well, differences between mixed

and Slovenian families are very small. Slightly less than one tenth ranked themselves into a circle of German-speaking Austrians, and about 15 % declared for various other identities, from the local and the regional to the »European« and the »cosmopolitan«. Into these 15 % are mainly included the persons in mixed marriages or single persons. One tenth did not wish to declare for anything due to personal reasons.

Graph 35: Multilevel identity of the Slovenes in Austria.

Notes: (M) – mixed-family origin; (S) – Slovenian-family origin.
Zupančič, 1996, 278 (after: Anketa 1, 1995; Intervju, 1995, N=362).

It is clearly evident from the foregoing results that a major part of persons included into the survey concurrently declared for »Carinthian Slovenes« and »Austrians«, and to a slightly smaller extent although still very explicitly, for »Slovenes« and »Carinthians«; thus, they join two identities, the Slovenian and the Austrian. This is also confirmed by a slightly lower percentage of those who declared for »Slovenes«, i.e., for the members of the nation divided by a state border. Regional or provincial identity, »Carinthian«, confirms a very strong regional note. Some individuals also declared for »Vienna residents« or »Graz residents«, yet, it sooner proceeds from practical relations than their emotional attachment to the space.

On this point, a challenging question occurs, of what kind of relations exist between the foregoing identities. The surveyed persons quite often defined a kind of parallelism between the Austrian and the Carinthian-Slovenian (and also Slovenian) identities and did not give some evident priority to any of them. However, they declare for »Austrians« out of different reasons, or even in a different manner than for »Slovenes«. They are Slovenes because of their language, culture, emotional attachment, origin, which means the interlacement of objective and subjective elements, and they declare for »Austrians« mainly of practical reasons, such as citizenship with related citizen's rights and duties, loyalty, inclusion into the economic, cultural, political, educational and media world of the Austrian society, and they adopt world-wide recognizable Austrian state symbols. They are mainly proud of their living in Austria which is recognized as an Alpine country, well-organized, with high standard of living and high level of social and legal security, democratic, and having good reputation. Just so important is their identification with Austrian culture. The Austrian identity of Slovenes is an indicator of acceptance of existing conditions, a reflection of reality and usefulness, functional and also expected in the sense of citizen's loyalty.

Austrian and Slovenian selfhoods are neither two opposite positions nor they have hierarchical relations because they are parallel. They are felt as one unit and there is no sense to divide them. People completely accept Austrian selfhood, yet, it must not oppose their Slovenian selfhood and hinder it (the opposite situation is practically impossible). Concurrently they are absolutely aware of the fact that certain efforts and constant striving are required to maintain Slovenian identity, because the power of socialization of the majority society automatically prevails.

6.4.3 Communication-Circle Method, or Language-Use Investigation

Of all the elements of national (ethnic) identity, language is the most outstanding, recognizable, rich in contents and complex, and concurrently also sensitive enough for various impacts of environment. Very often, it is even used as a synonym of national or ethnic identity. The Slovenes, too, take it in the foregoing sense in addition to other possibilities (»Slovenes are the Slovenes because of their language«). Even in determining the minority members, knowledge and active use of Slovenian are often the only criterion of national identity.

The language is a basic external sign of identification and an inner linkage. It is the culture, philosophy, symbol and signification. Some other elements must also be linked to it: extensively comprehended culture, national awareness, awareness of political affiliation, awareness of living in the community, not even to mention all the objective elements. Living in the community must be functional, otherwise the language loses one of its basic tasks. Therefore, it is necessary to talk about lingual communication and the endangerment of language is the key point of ethnic survival.

Since the language and lingual communication belong to the most important and the most discernible elements of identity, it is of utmost importance to establish the type of communication for determining the conditions of keeping up ethnic identity. The latter must be presented in correlation matrixes, either in a form of tables or in graphic form. Both methods are accurate but time-consuming. For the most reasonable and clear establishing of conditions of keeping up ethnic identity serves a method of communication circle which takes into consideration the extent of lingual communication in performing diverse functions.

A theoretical basis of this method consists of the elementary functions which are performed by persons in their life, and proceeds from a renown scheme of social geography fields (Ruppert, Schaffer, Maier, Paesler, 1981). The functions as residing, work, getting education, recreation practice, supply and living in a community were linked together with the seventh function, the communication, into a rounded off circle in which the role of communication was emphasized for being a function of connection between the remaining ones, while the function of »residing« represents a point of departure and refers to the area of individual's permanent residence.

Required for the analysis are good input data, which gives a special weight to the preparation of questionnaire and interview and their conducting. Already in designing a questionnaire the following analytical processes must be taken into consideration, and above all – due to the sensitive character of the theme – as critical distance as possible must be kept throughout the implementation of field work. Situations and the sphere of language use must be defined in advance; we are only interested in the extent of the use of minority language, not in the other lingual parameters which are studied in detail by sociolinguistics. Namely, our interest is not focused on the style of language; it can be either literary or colloquial Slovenian, or dialect, or slang. In our case, the language serves as an indicator only. With the communication-circle method we try to determine the extent of minority-language use. Therefore, we try to establish the spheres, situations, environments or groups in which the use of minority language is limited and the extent of this limitation. However, identity as such is not measured; measured are only the most important indicators of its existence. Chosen were the following spheres and situations of language use:

1. In childhood:
 - with mother
 - with father
 - with brothers and sisters
 - with grandparents
 - with relatives
2. In the family:
 - with spouse
 - with parents
 - with children
 - with relatives

3. In closer social environment:
 - with neighbours
 - with friends, acquaintances
4. During leisure-time activities:
 - at sport
 - at hobby
 - in society or club
 - in pub/restaurant
 - at cultural events
 - at entertainment events
 - on holidays
5. At supplying:
 - in bank
 - at doctor
 - at veterinary
 - at craftsman
 - in shop
6. In offices:
 - in municipal office
 - in court
 - in post office
7. At working post:
 - with colleagues
 - with superiors
 - with subordinates
 - with customers
 - with business partners
8. In church:
 - in church

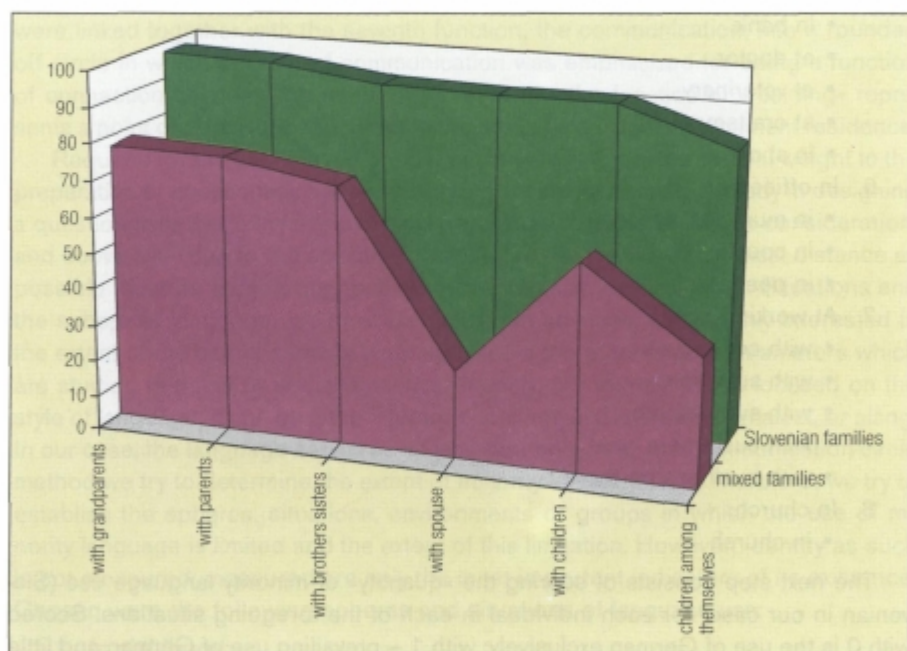
The next step consists of scoring the »quantity« of minority language use (Slovenian in our case) for each individual in each of the foregoing situations. Scored with 0 is the use of German exclusively; with 1 – prevailing use of German and little Slovenian; with 2 – equal use of both languages; with 3 – prevailing use of Slovenian; with 4 – the use of Slovenian exclusively. Because of comparability and simplicity, we made use of a rather well established division of the language use. Next comes the calculation of communication index for each studied sphere separately, following the pattern of:

$$\text{Index of (Slovenian) communication} = \frac{\sum \text{scores}}{4 * \sum \text{answers}}$$

Compared are, thus, a total score of the use of Slovenian with the number of answers that were gathered in a certain sphere of use. The number of chosen spher-

res cannot influence the result because it is calculated for each sphere separately; only a very detailed division of a sphere to individual situations that differ significantly one from another can exert influence. Number 4 in denominator represents the highest possible score of language use. A value of the calculated index will be between 0 (complete prevalence of German) and 1 (use of Slovenian exclusively) The obtained index is comparable, easily understandable and simple for calculation, and also makes good basis for further statistical and graphic processes. It is suitable for statistical processing, for example the calculation of correlation, regression, variance and other statistical parameters.

Graph 36: The use of Slovenian in the families by generations of the Slovenes in Austria.

Zupančič, 1996, 267 (after: Anketa 1, 1995; Intervju, 1995; N=362).

Graphic presentation is the first possible use. Presented in Graph 36 is the language-use frequency by generations: with grandparents, with parents, with brothers and sisters, with the spouse, with children, and children among themselves. Besides, the surveyed persons are further divided to those who live in Slovenian families and those living in mixed families. The obtained results are easily scanned and illustrative of the changing language conditions in families. The use of Slovenian in Slovenian families recedes at much slower pace than its use in mixed families. In the latter, Slovenian is least frequently used in conversation with the spouse; persons

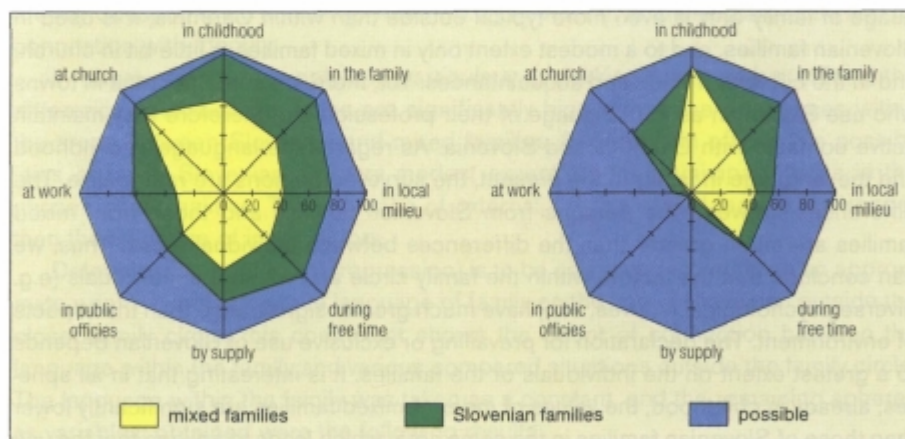
included in the survey mainly use both languages when speaking with the spouse, or German already prevails. They use Slovenian with children more often than with their spouses, while in conversations between children the frequency of Slovenian recedes again.

The second form of graphic presentation is a star-like graph which clearly shows the spheres in which Slovenian is used most frequently and those in which it is used least frequently. If Slovenian would completely prevail in all spheres, a polygon would be obtained, or a circle after some corrections, therefore, the name of communication circle. It is possible to get quick information by means of communication circle about the extent of deficit in Slovenian in the spheres in which the influence of individuals or the family is possible, i.e., in the spheres in which the influence of personal decisions is greater, as a rule (right side of the graph), and in the spheres in which the influence of environment is greater.

Graph 37:

Communication circle for the surveyed persons in Carinthian municipalities with greater percentage of Slovenes.

Communication circle for the surveyed Slovenes in Vienna.

Zupančič, 1996, (after: Anketa 1, 1995; Intervju, 1995, N=96).

Zupančič, 1996, (after: Anketa 1, 1995; Intervju, 1995, N=25).

The communication circle clearly shows the percentages in which a certain group uses minority language, how it uses it and the situations in which it is used. The calculation of communication index and its graphic presentation, the communication circle, offer a rather simple comparison between the individual areas of Slovenian settling. Evident are differences between the individual spheres, between the individual situations, and between the individual groups in the same environment and situations; special attention must be paid to comparison between the persons from

mixed families and those from Slovenian families. When the differences are greater within the spheres it means greater influence of the language in the family (Slovenian or mixed family) and the influence of social factors, but when the differences are greater between the spheres, the impacts of environment are stronger. All the below stated environments were sufficiently socially heterogenous, and most of the surveyed persons were intellectuals. In such a way, differences resultant from the impacts of environment can be measured in a simple way. Presented below are two communication circles, one for the Carinthian rural areas and another for the Slovenes in Vienna.

The more the dark inner field approaches the outer rim of an individual sphere, the more favourable it is for the use of minority language. Thus, it is possible to compare diverse settling areas, social classes, educational levels or minority communities among themselves. Comparability increases intensely with this method and paves the way for the next step, the ranking of types.

Persons from Slovenian families keep up Slovenian in their family circles rather well. For persons from mixed families in Vienna, Slovenian was their primary language in childhood, which is also confirmed by the regional origin of Slovenes in Vienna: they came from Carinthian rural areas and Slovenia. Slovenian as the language of family only is even more typical outside than within Carinthia; it is used in Slovenian families, and to a modest extent only in mixed families, a little bit in church, and in the circle of friends and acquaintances. Yet, there are some persons in towns who use Slovenian as the language of their profession and therefore they maintain active contacts with Carinthia and Slovenia. As regards the language in childhood and the language in family in the present, the surveyed persons are rather alike. The differences between the persons from Slovenian families and those from mixed families are much greater than the differences between individual areas. Thus, we can conclude that the factors within the family circle and within the individuals (e.g. diverse psychological motives, etc.) have much greater significance than the impacts of environment. The declaration for prevailing or exclusive use of Slovenian depends to a greatest extent on the individuals or the families. It is interesting that in all spheres, already in childhood, the values of index of mixed families are significantly lower than those of Slovenian families in the same area, which leads to an idea that the use of both languages, or even the prevalence of German, more frequently influenced the selection of a German speaking spouse.

In the language of closer social environment (with friends, acquaintances, neighbours), where the selection of conversation partners is possible only to a certain extent, the differences are great so between the Slovenian and mixed families within the area as between the areas. Yet, the latter are slightly smaller which indicates that personal efforts and the influence of family are more decisive for the contacts with closer social environment. A similar statement can also apply to the use of language at various leisure-time activities and in church, even though the impact of environment is still very strong. In different forms of supply and especially at working

post and offices, the differences between the areas are much greater than the differences within the areas between Slovenian and mixed families. The influence of external, i.e. the spatial factors, is stronger than the influence of inner factors.

However, much more extensive application of communication index is possible. Established through the subsequent steps are the extent and static significance of differences between individual areas, and indirectly established is the significance of impacts of the family and environment on the use of minority language, for example. When the differences in individual situations or spheres are bigger within the areas than those between the areas, then, the influence of family and closer social environment is, most probably, stronger than the remaining, external factors. However, when the differences are greater between the areas, their causes should be attributed to the impacts of environment. With smaller numbers of individuals these differences can simply be read and compared between themselves, while with bigger numbers, such comparison can be obtained through calculation of standard deviation and/or variance.

Correlation coefficient can also be used, or even multiple correlation, when the common impact of all external factors is searched. Unfortunately, such calculation does not account for the impacts of individual factors of environment, which is often the key question to be answered when we try to determine the language use and its connection with identity.

In diverse forms of supply and particularly at working posts and in offices, the differences between the areas are significantly bigger than the differences within the areas between Slovenian and mixed families. Especially in offices the possibilities of using Slovenian are very modest except for the municipal offices in the chosen municipalities. The influence of external, i.e. the spatial factors is stronger than the influence of inner factors.

Determination coefficient (regression) is to be calculated to establish an approximate extent of impacts of the language of family on the use of Slovenian outside the closer family circle; this coefficient shows the extent of connection between the language within the family and various compared situations outside the family circle. The language within the family was taken as a constant, and the remaining spheres as variables; obtained were the following results:

Table 21: Connection of language use within the family and in various spheres outside family.

Sphere	Determination coefficient
closer social environment	0.7585
leisure-time activities	0.7836
supply	0.3103
offices	0.2051
working post	0.2924
church	0.6358

Source: Zupančič, 1996, 266
(after Anketa 1, 1995,
Intervju, 1995, N=362).

Determination coefficient was positive and statistically significant in all the compared spheres, which means that more frequent use of Slovenian within the family is followed by more frequent use of Slovenian in diverse spheres outside family. Yet, this influence only prevails in the spheres in which an individual has greater possibilities of choice (which was also determined on a basis of comparison and would be confirmed with variance calculation). Yet, the connection between the use of language within the family and in the spheres where the impact of environment is very strong and clearly prevailing, should not be neglected and undervalued; one of the factors always remains, which can indirectly influence also the use of language in other spheres through diverse personal motives of prevailing psychological nature.

The calculated communication index has quite an extensive and useful value; it is simple, clear, easy for calculation and further use, either for making graphic presentation or further statistical processing, from variance and regression to multiple correlation. Since the lingual situations are set on a uniform basis it is possible to compare diverse groups or spheres one with another and perform further steps, such as ranking by types, for example.

The presented methods and processes have two weak points which are due to the nature of data gathering. The first one: field work is a time-consuming task and must be carried out by an experienced researcher; and the second one refers to the subjectivity of gathered data. Yet, there is almost no other way. Besides, the work is performed in a sensitive sphere, very variable in its nature, which particularly applies to determination of extent of the minority-identity elements and to the multilevel identity.